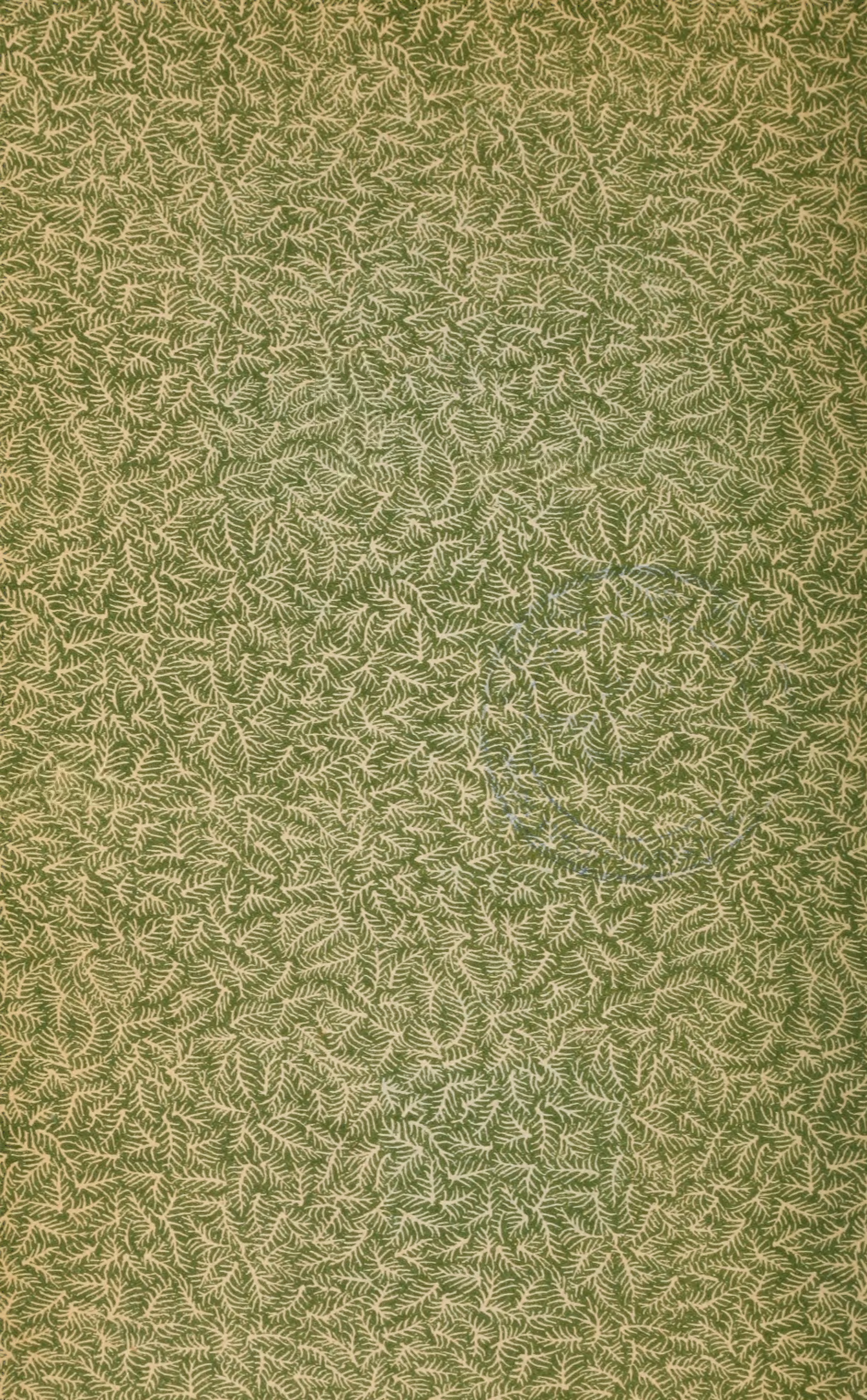
ר. רולן

י'ן כריסטוף

מאת

רוֹמֶן רוֹלַן

ד

הַמֶרֶד

תרגם

י. ה. ייבין

הוצאת אברהם יוסף שטיבּל

וַרשה, תרפ"ג

JAN-KRZYSZTOF O O O O O O O
O O O O O ROMAINA ROLLANDA
PRZEŁOŻYŁ: I. H. JEJWIN O O O
O O O WYDAWNICTWO-SZTYBEL
WARSZAWA, 1922 O O O O O O O

DRUKARNIA M KUPERSZTOCHA i
M. KRAMARZA O O O O O O O O
O O WARSZAWA, NOWOLIPKI 22.

I

חוֹלוֹת מִתְנוֹעֲעִים

חפשי! הוא הרגיש עצמו חפשי! חפשי מאחרים וחפשי מעצמו! רשת סערות־הנפש, שֶׁבָּה נסתבך זה שנה, נקרעה פתאֹם. כיצד? הוא לא ידע זאת כלל. קשריה נתרופפו בפני הלחץ של נשמתו הצומחת. זה היה אחד ממשברי הגדול, העוברים על אנשים חזקי־רוח, הקורעים בכֹח את המעטפה המתה של אשתקד, של נפשם הקודמת, שבה הם נחנקים.

כריסטוף נשם מלֹא רֵאתו, מבלי שיָבין כל־צרכו מה אֵרע לו. סופת־קרח התחוללה לפני שער העיר, בשובו מלַוות את גוטפריד. בני־אדם הרכינו ראשם בפני הסערה. הנערות ההולכות לעבודתן נלחמו במרירות ברוח הנצררת בין שמלותיהן; הן עמדו לרגעים לשאוף רוח, כשחטמן ועיניהן אדֻמים ופניהן זועמים; הן חפצו לבכות. כריסטוף צחק משמחה. הוא לא חשב על־אודות העני הזה, הוא חשב על־אודות עני אחר, אשר זה עתה נחלץ ממנו. הוא הסתכל ברקיע־החֹרף, בעיר העטופה שלג, בבני־האדם העוברים ונאבקים; הוא הסתכל מסביב לו, הסתכל אל קרבו; שום דבר לא קשר אותו לאיזה דבר שהוא. הוא היה בדד... בדד! איזה אשר הוא – להיות בדד, להיות לעצמו. מה מְאֻשר הוא על שנמלט מכבליו, ממצוקות זכרונותיו, מההלוּצינַציות של פנים אהובים ושנואים כאחד. מה מְאֻשר הוא – לחיות סוף־סוף, מבלי היות לטרף לחיים, להיות אדון לעצמו.

הוא נכנס הביתה, כֻּלו לבן משלג. הוא התנער בחדוה ככלב. בעברו על־יד אמו, שטאטאה את הפרוזדור, הניף אותה מן הקרקע, מתוך קריאות של חִבה מקֻטעות, כדרך שמדַברים לתינוקות קטנים. לואיזה הזקנה השתמטה מתוך זרועות בנה, הרטֹב משלג מתמוגג, וקראה לו: „שוטה!" בצחקה צחוק־ילדים טוב.

הוא עלה בידיו וברגליו אל חדרו. בעמל רב יכֹל להסתכל בראי הקטן שלו – כל־כך היה קודר היום. אבל לבו רִנן בו. חדרו הצר והנמוך, אשר קשה היה לו כמעט לזוז בו, נדמה לו כממלכה שלֵמה.

הוא סגר את הדלת במפתח וצחק מקרת־רוח. הנה סוף־סוף מצא ימצא את עצמו. כמה זמן היה אבוד לעצמו! הוא נחפז לשקוע לתוך מחשבתו. היא נדמתה לו כיאור מרֻוָּח, הנעלם במרחק, בערפל־פז. אחרי ליל קדחת ושָׂרב מדַכּא הוא נמצא עתה על גדות היאור, כשרגליו טובלות במים הצוננים וגופו מלֻטף רוח קלה של בֹּקר־קיץ. הוא התנפל אל תוכו והחל לשחות, הוא לא ידע להיכן הוא שט, והדבר לא אִכפת לו כמעט; הוא התענג בשחותו לפי המקרה. הוא שתק, צחק, הקשיב לאלפי הקולות אשר לנפשו; המון יצורים רחשו בה. הוא לא הבחין כלום, ראשו הלך סחרחר; הוא לא הרגיש בלתי־אם אשר מסַמא־עינים, הוא התענג על כֹּחות נעלמים אשר הרגיש בקִרבו; ובדחותו בעצלות לאחר זמן את אותה השעה, שבה ינַסה את כֹּחו באמת, התמכר עתה לשכרון הגאיוני של לבלוב פנימי זה, שהיה כבוש זה כמה חדשים ועתה בצבץ ויָצא, כאביב פתאומי.

אמו קראה אותו לסעוד, הוא ירד וראשו מבֻלבל, כמי שמבַלה יום שלם בחוץ; אבל חדוה רבה כזו הזהירה בפניו, שלואיזה שאלה אותו, מה לו. הוא לא ענה כלום; הוא אחז בגזרתה והכריחה לרקד אִתּו אחת מסביב לשלחן, שהאִלפס העלה עליו הבל. לואיזה נָשמה בכבֵדות וצוחה, כי יָצא מדעתו. אחרי־כן ספקה כפיה.

– הה אלי! – קראה בדאגה. – ערֵבה אני, שהוא התאַהב מחדש.

כריסטוף התפרץ בצחוק.

– התאַהב! לא, חס־ושלום. לי די. תוכלי להיות בטוחה. לכל חיי – די... אוּף!

הוא שתה כוס מים גדולה.

לואיזה הסתכלה בו, נרגעה, הניעה ראשה וחִיכה:

- זהו נדר של שכּור! אין כֹּחו יפה אלא עד הערב.

– גם זה כדאי, – ענה בעליזות.

– בוראי, ובכן, מה זה מבדח דעתך כל־כך?

– לא כלום. שבע־רצון אני – וחסל!

הוא ישב למולה, מרפקיו על השלחן, וחפץ לספר לה את אשר יעשה אחר זמן. היא הקשיבה לו בספקנות של חִבּה, והעירה ברך

את שימת־לבו, שהגזיר מצטנן. הוא ידע, כי אין היא שומעת את דבריו, אבל לא אִכפת לו; הוא דבר לעצמו.

הם הסתכלו זה בזה מתוך בת־צחוק: הוא – כשהוא מְדַבר היא – כשאינה שומעת לו כמעט. אף שהיתה מתגאה בבנה, בכל־זאת לא יחסה שום ערך חשוב לשאיפותיו האמנותיות. היא חשבה: „הוא מאֻשר – זהו העִקר". ובעודו מספר את עצמו בנאומיו הללו, הסתכל כריסטוף בפניה היקרים של אמו, במטפחתה השחורה, הקשורה בשימת־לב מסביב לראשה, בשערותיה הלבנות, בעיניה הצעירות, המריקות אהבה עליו, בשלותה היפה והוַתרנית. הוא קרא את כל מחשבותיה מעל פניה, והוא אמר לה מתוך בדיחה:

– לך אחת היא, כן? כל מה שאני מְסַפר לך?

היא מחתה בשפה רפה:

– לא, לא!

הוא נשק לה.

– כן, כן! אבל איני אוסר עליך זאת. הצדק אִתך. ובלבד שתאהביני, אין לי צֹרך, שיבינו אותי; לא אַת ולא כל איש בעולם. אין לי עוד שום צֹרך, בשום איש ובשום דבר עתה; הכֹּל נמצא בי.

– הנה! – קראה לואיזה – הנה תקף אותו שגעון אחר!... מילא, מכיון שבלא זה אי־אפשר, נוח לי שגעון זה מן האחרים.

הרי זה אֹשר נתמד מאד לשלֹח את עצמו על־פני יאור ההרהורים! שכוב הוא בעֹמק הסירה, גופו שקוי אור־שמש, פניו מלֻטפים רוח צוננת, המרפרפת על־פני המים והוא נרדם, כשהוא תלוי מעל לרקיע. מתחת לגופו המתוח, מתחת לסירה המתנדנדת, מרגיש הוא את המים העמֻקים; ידו השאננה צוללת בתוכם, הוא קם, סנטרו נשען בדֹפן־הספינה, כמו בילדותו, והוא מסתכל במים העוברים. הוא רואה שם שברירי בריות משֻנות, החולפות כברקים... והרי עוד, ועוד כהנה... ולעולם אינן חוזרות ונשנות אותן הבריות עצמן. הוא צוחק למחזה הפנטסטי המתגורר בו. הוא צוחק למחשבתו. אין לו צֹרך לרַכזה באיזה מקום שהוא, לבחור – למה לו

לבחור בין רבבות חלומותיו? הרי יש לו פנאי!... אחר־כך... לבשיחפוץ, די יהיה לו לפרש רשתותיו, כדי להוציא את הבריות המוזרות, המבהיקות לעיניו במים. הוא נותן להן לעבור... אחר זמן!...

הסירה מרחפת לרוח ההמיטה ולזרם הנעלם. נעם, שמש ודומיה.

סוף־סוף הוא מוריד מתוך כמהות את רשתותיו. הוא אורב להן במבטו, כשהוא גחון על־גבי המים המהבהבים, עד שנעלמו. אחרי רגעי־קפאון אחדים הוא חוזר ומושה אותן בלי־חפזון, בה במדה שהוא מושה אותן הן מכבידות והולכות; בר״ע יציאתן הוא מתעכב, כדי לשאוף רוח. יודע הוא, כי הוא אוחז בטרפו, אלא שאין הוא יודע, טרף זה מה טיבו. והוא ממשיך את ענג הצפיה.

סוף־סוף הוא מחליט בנפשו: דגים מנֻמרי־קשקשים מופיעים מחוץ למים, הם מתפתלים כפקעת נחשים, הוא מסתכל בהם בסקרנות, מסיטם באצבעו, חפץ לקחת את היפים שבהם רגע אל ידו; אבל כמעט שהוציאם מן המים – וגוניהם מכסיפים והולכים והם מתמוגגים בין אצבעותיו. הוא חוזר ומטילם המימה ועומד לשלות אחרים. משתוקק הוא יותר לראות את כל החלומות הרוחשים בו, זה אחר זה, מאשר לשמור על אחד מהם; הם נראים לו יפים יותר בשעה שהם מרחפים חפשים ביאור הזך.

שולה הוא חלומות חלומות שונים, כל אחד נפלא מחברו.

זה כמה חדשים נצברו בו הרעיונות, מבלי שיָפיק מהם תועלת; מלא וגדוש היה אוצרות עומדים לבזבוז. אבל הכל היה בערבוביה: מחשבתו היתה כתבת רוכל יהודי, טבה נצברו באותו תא עצמו חפצים יקרים, קטיפות יקרות, ברזל חלוד ובלאים. הוא לא ידע להבחין, לָמַה יש יותר ערך, הכל שעטע אותו במדה שוה. שם רשרשו אַקורדים, שם צלצלו גַוָנים כפעמונים, הרמוניות זמזמו כדבורים, מֶלודיות הִיְכו כשפתי אהובה. היו שם תמונות־נוף, פנים, תאוות, נשמות, אפָיים, רעיונות ספרותיים, מְטֻפָלים מֶטַפיסיים. היו שם תכניות גדולות, מבהילות ובלתי־אפשריות, מֶטְרַלוגיות, דֶקַלוגיות, שהתימרו לצַיר הכל במוסיקה

וחבקו זרועות עולם, אבל על־פי־רב היו כאן הרגשות מערפלות ומדהימות כברק, שנתעוררו פתאם על־ידי משהו: צליל של קול, פעמי איש עובר ברחוב, מפטוף גשם, רִתְמוּס פנימי. – רבות מן התבניות הן לא היה להן קיום אלא שמן בלבד. רֻבן נצטמצמו עד לקו אחד או שנים. לא יותר: זה היה די. ככל צעירי־הימים חשב את כל אשר חלם ליצֹר לדבר שכבר נברא ועומד.

אבל הוא היה בעל רוח חיה מאד ולא יכול להסתפק זמן רב ביצורי־ערפל הללו. נפשו קצה בשלטון דמיוני, והוא חפץ לתפוס את הלומותיו. איזה מהם יתפוס תחלה? כֻּלם נדמו לו חשובים במדה שוה. הוא הפך והפך בהם; זרקם הלאה וחזר ונטלם, לא, הוא לא חזר ונטלם; אלה לא היו אותם ההלומות עצמם, אי־אפשר היה לתפסם שתי פעמים; הם הלכו והשתנו בלי־הרף; הם השתנו בתוך ידיו, לעיניו, ברגע שהביט עליהם. נחוץ היה למהר – והוא לא יכול. האִטיות שבעבודתו הביאה מבוכה בו, חפץ היה לעשות הכֹּל ביום אחד, ובקֹשי נורא עלה בידו למלא את היצירה הקלה שבקלות. והנורא מכֹּל היה, מה שנפשו כבר קצה בה בשעה, שאך נגש אל ההתחלה. חלומותיו הלפו, והוא חלף עמהם; בשעה שהיה עושה דבר, היה מצטער על שאינו עושה דבר אחר. נדמה לו, כי די לו שיבחר באחד מן הנושאים היפים שלו, שנושא יפה זה יחדל לענין אותו. ככה היה כל עשרו לשוא. הרהוריו היו חיים רק כל זמן שלא נגע בהם; בכל מה שעלה בידו לנגוע, היה מת. אלה היו יסורים של טַנטַלוס. הפֵּרות, שנמצאו לפניו בכדי הושטת־יד, היו נהפכים לאבנים מיד כשהיה נוטלם; המים החיים היו סמוכים לשפתיו – ובורחים ממנו בשעה שהיה גוחן אליהם.

כדי לשבר צמאונו, חפץ כריסטוף לשתות מן המעינות אשר כבש זה כבר, מיצירותיו הקודמות! משקה מתֹעב! עם הלגימה הראשונה היה מקיא אותו מתוך גרוף, זו מה היא! מים חמימים אלו, מוסיקה אוילית

זו – היא היא המוסיקה שלו? הוא חזר וקרא את שורת חבוריו. קריאה זו הדהימה אותו: הוא לא הבין עוד כלום, הוא לא הבין אפילו כיצד יכול לכתבם. פניו היו מסמיקים. ופעם, אחרי דף מחֻסר־טעם ביותר פנה מאחריו והביט, אם אין איש בחדר, ואחר כָּבש את פניו בכרו, כילד נכלם. פעמים אחרות נדמה לו המגֻחך שביצירותיו טפשי כל־כך, ששָׁכח, כי שלו הן.

– הה! שוטה שכזה! – קרא, ויתפתל מצחוק.

אבל שום דבר לא הרגיז אותו יותר מן היצירות, שבהן התימר לבטא רגשות סוערים: יגון האהבה וחדותה. הוא נִתר מעל כסאו, כּאִלו עֻקָצו זבוב. הוא הלם את שלחנו במכות אגרוף, טפח על ראשו ושאג מתוך כעס. הוא גדף את עצמו בלשון חריפה, קרא לעצמו חזיר, מנֻול שבמנֻולים, בהמה גסה וסמרטוט. זמן ידוע עבר עד שבזבז את אוצר־המלים שלו, סוף־סוף נגש אל הראי, אדֹם מצעקותיו, אחז בסנטרו וקרא:

– הבט, הבט, אידיוט, אל פני־החמור שלך! אני אלמדך לשַקר, ריקא! אל המים, אדוני, אל המים!

הוא כבש את פניו בספל־הרחצה שלו והשהה אותם בתוך המים עד שקצרה נשימתו. כשהוציאם משם, מסֻמקים כשָני, עיניו יוצאות מחוריהן והוא נושם ככלב הים, מִהר ורץ אל שלחנו, מבלי שיטה־ת לנַגב את המים הזולגים ממנו. הוא אחז בחבוריו העלובים, קרע אותם בחמת־זעם וינהֹם:

– הרי לך, מנֻוָל! הרי לך, הרי לך, הרי לך!

אז רָוַח לו.

מה שהכעיסו ביחוד ביצירותיו – היה השקר שבהן. שום דבר לא היה מֻרגש באמת, פרַזיולוגיה השגורה על־פה, מליצות של תלמיד בית־ספר. הוא דִבר על האהבה כּסֻמא המדַבר על הצבעים; הוא דִבר על־אודותיה על־פי השמועה, וחזר אחרי הטמֻיות השכיחות. ולא האהבה בלבד – כל הרגשות שמשו לו נושאים למליצה. – ואף־על־פי־כן, הלא תמיד התאמץ להיות אמִתּי. – אבל לא די לחפוץ להיות אמִתּי; צריך שתהיה גם היכֹלת להיות אמִתּי; וכיצד אפשרי הדבר בשעה שאינך יודע כלום על־אודות החיים? מה שהשַף לפניו את הזיוף

שביצירותיו, מה שכרה פתאֹם תהום בינו ובין העבר שלו – זה היה נסיון־החיים של ששת החדשים האחרונים. הוא יצא מִממלכת־הדמיון; עתה היה בו קנה־מדה ממשי, שבו יכול היה לָמֹד את כל הרהוריו, כדי לדון על מדרגת האמת והשקר שבהם.

הבחילה, שעוררו בו חבוריו הקודמים, שנכתבו בלי רגש אמתי, גרמה לו להחליט מתוך הפרזתו הרגילה, שלא לכתוב שום דבר, אשר לא יהיה אנוס לכתבו מתוך הכרח נלהב; והוא משך את ידו מן הרדיפה אחרי הרעיונות ונשבע להסתלק לנצח מכל מוסיקה, אם היצירה לא תתקפהו בעל־כרחו ולא תתגלה לו בקולות וברקים.

ככה דִבר, מפני שידע היטב, כי הסערה באה.

הרעם נופל במקום שהוא חפץ ובשעה שהוא חפץ. אבל יש ראשי־צורים המושכים אותו. מקומות ידועים – נשמות ידועות – הם קְנֵי־סער: הם יוצרים אותו או שואפים אותו אליהם מכל נְקֻדות האֹפק; וכמו חדשים ידועים בשנה, כן גם תקופות־חיים ידועות הן רוויות־אלקטריות כל־כך, שהרעם מתחולל בהן – אם לא ברצון – לכל־הפחות בשעה הצפויה.

כל האדם אז מלא מתיחות; לפעמים הסערה מתכוננת לבוא ימים על ימים. מוך לוהט עוטף את השמים הלבנים, אף נשימה קלה אַין, האויר הקפוא תוסס וכאִלו מבעבע, האדמה שותקת, נדהמת־קפאון, המוח מזמזם מתוך קדחת. כל הטבע כֻלו מצפה להתפרצותו של הכֹח הנצבר, להלמות הפטיש המתרומם בכֹבד, כדי לנפול בבת־אחת על סדַן העבים. צללים גדולים, קודרים וחמים, חולפים; רוח־להט קמה; העצבים מרטטים כעלים בכל הגוף... אחרי־כן שבה הדומיה. הרקיע עודנו הורֶה־רעם.

יש בצפיה זו מעין פחד של עֹנג. למרות המועקה, המדַכאה את האדם, מרגיש הוא בעבור האש הלוהטת של האין־סוף בעורקיו. הנפש השכורה תוססת בשלהֶבתה, כענבים בגת. רבבות נצני חיים ומות

מפעפעים בה. מה יתהולל בה? אין היא יודעת. היא שוחקת כאשה מעֻברת, כשמבטה שקוע בתוך עצמה, היא מקשיבה בדאגה לזעזועים בקרבה, והיא חושבת: „מה יוָלד ממני?"

לפעמים הצפיה – צפית־שוא היא, הסערה מתפזרת מבלי התפרץ; האדם מקיץ, ראשו כבד, והוא מרֻגז ומלא בחילה, אבל אז שב ומתחיל הכֹּל מחדש; סוף־סוף יתפרץ; אם לא היום אז מחר. ככל אשר יאַחר לבֹא כן יגדל וכן יעצם.

הנה הוא! העבים עלו ובאו מכל פנות היֵש הנדחות, גושים כחֻלים – שחרחרים וסמיכים, שסבריריי־ברקים עקלקלים פולחים אותם, הם מתאספים במעוף סחרחר וכבד, אופפים את כל אֻפקה של הנפש – פתאם פורשים את שתי אברותיהם על הרקיע החנוק ומכבים את המאורות. שעת שגעון!... האיתנים הנואשים, שהתפרצו ממסגרותיהם, אשר סגרום בהן החֻקים, המבטיחים את שווי־המשקל של הרוח ואת קיום העצמים, שולטים, מבֹהלים וענקיים, במחשבי ההכרה. מרגיש האדם שהוא גוסס. אין הוא שואף עוד להיות. אין הוא שואף כי־אם אל הקץ, אל המות המשחרר.

ופתאם – הברק!

בריסטוף צֻוַח מחדוה.

חדוה, חמת־החדוה, שמש, המגיהה את כל אשר היה ואשר יהיה, חדות היצירה האלהית! אין חדוה אלא חדות היצירה. אין שום נפש חיה בעולם מלבד היוצרים. כל השאר הם צללים המרחפים על האדמה, הזרים לחיים. כל שמחות החיים אינן אלא חדות היצירה. האהבה, הגאוניות, העלילה – לפידי־און הם, היוצאים ממוקד אחד. אף אלה שאינם יכולים למצֹא מקום מסביב למדורה הגדולה – רודפי־הכבוד, האנכיים והמתהוללים הָעֲקָרים – מנַסים להתחמם לאורה הקלוש מרחוק.

ליצֹר – בבחינת הבשר או בבחינת הרוח – זאת אומרת להחלץ

מבלא־הגוף, להתפרץ אל סופת־החיים, להיות את אשר הוֶה. ליצֹר — זהו להמית את המות.

אוי ואבוי ליצור עָקָר, הנשאר בדד וגלמוד על־פני האדמה, המביט על גופו הכמוש ועל הלילה המקנן בו, ששום שלהבת־חיים לא תצא משם עד־עולם! אוי לנפש, שאינה מרגישה את עצמה פוריה, הרת חיים ואהבה כאילן המלבלב באביב! לשוא יכבירו בני־אדם כבוד ואשר עליה: הם קושרים כתר לבר־מינן.

כאשר הכה את כריסטוף עמוד־האור, עברה פריקה אלקטרית בגופו; הוא רעד מתוך תמהון. הוא היה כמי שרואה פתאם, בלב הים, בעצם הלילה, את היבשה. או כמי שעובר בתוך המון־אדם ופתאם מדהים אותו מבט של שתי עינים עמֻקות. כמה פעמים אֵרע זה אחרי שעות של לֵאות. שרוחו התנועעה מתוך יאוש בחלל הריק, אבל עוד יותר תכופות בשעה שדעתו הֻסחה לענינים אחרים, בשעה ששח עם אמו או שטִיֵל ברחוב. אם היה ברחוב, היה נמנע, מפני דרך־ארץ, להביע את חדוָתו בשאון. אבל בבית לא עצר אותו שום דבר: הוא רקע ברגליו, הריע משמחה. אמו ידעה אותו היטב, וסוף־סוף נודע לה גם מה טיבו של דבר זה. היא אמרה לו לכריסטוף, כי דומה הוא לתרנגולת, אשר אך זה עתה מִלטה ביצה.

הרעיון המוסיקָלי חלף את תוך תוכו. לפעמים היתה לו צורה של משפט בודד ושלם; עוד יותר תכופות — ערפליות גדולה, המעטפת את היצירה כֻלה; בנין הקטע, שרטוטיו הכלליים נִתנו להִבָּחן בעד הצעיף, שקרעו אותו לפרקים משפטים מעֻורים, המתבדלים מתוך הערפל, מחוורים ובולטים כפסל. זה לא נמשך אלא כהרף־עין; לפעמים היו באים הרבה בזה אחר זה; כל אחד מהם הגיה פנות אחרות של הלילה. אבל בכלל היה הבֹּח הקפריזי, אחרי שנתגלה פעם אחת בהסח־הדעת, נעלם לכמה ימים אל תוך חביוניו המסתוריים, והשאיר מאחריו נתיב־אור.

אותו עֹנג של השראת־הרוח היה עז כל־כך, שנפשו של כריסטוף קָצה בכל השאר. האמן בעל הנסיון יודע היטב, שהשראת־הרוח בלתי־מצויה היא ושעל השכל לגמור את עבודת האינטואיציה; הוא שם את רעיונותיו במכבש וסוחט מהם את העסים האלהי, המחלחל בהם, עד הטפּה האחרונה (ויש שאינו חושש אפילו למזגו במים). כריסטוף היה יותר מדי צעיר ויותר מדי בטוח בעצמו, שלא לבוז לאמצעים עלובים אלו, הוא חלם חלום בלתי־אפשרי: שלא ליצור שום דבר, שלא נולד בהפתעה. אילמלא היה מסמא את עיניו מדעת, לא קשה היה לו להכיר את חֹסר־הטעם שבשאיפתו. אין כל ספק, שהוא נמצא אז בתקופה של שפע פנימי, שלא היה בו שום רֶוח, שום חלל ריק, אשר דרך בו יתגנב האפס, הכל היה לו למקור פּריָה בלי־מצרים. כל מה שראו עיניו, כל מה ששמעו אזניו, כל מה שנתקשה נפשו בו בחיי יום־יום שלו; כל מבט כל מלה העלו בנשמתו תנובת חלומות. ברקיע האין־סופי של מחשבתו שטפו רִבּי־רבבות כוכבי־חָלָב, נחלי נגֹהות חיים. ואף־על־פי־כן היו גם אז רגעים, שבהם כבה הכל פתאֹם, ואף שהלילה לא אָרך, ואף שלא הספיק עוד לסבול מְדוּמיות־הנפש הממֻשכות, בכל־זאת יש שהתגנב ללבו פחד טמיר בפני כֹח נעלם זה, שהיה מבקרו, עוזבו, חוזר ובא, ונעלם שוב... לכמה זמן הפעם?... הישוב עוד לבוא? גאונו גרש ממנו מחשבה זו, הוא אמר לעצמו; „הכֹח הזה אני הוא, ביום שיחדל הכֹח, אחדל אנֹכי: אז אאַבד עצמי לדעת". ועם זה לא סר הפחד מלבו; אבל גם זה היה עֹנג מְיֻחד.

בכל אֹפן לא היתה כל סכנה לעת־עתה, שהמקור יִדַּלְדֵל. כריסטוף יכול היה לחַוֵר לעצמו היטב, שלעולם לא יהיה במקוֹר זה בכדי להזין יצירה שלֵמה. הרעיונות הופיעו כמעט תמיד במצב גלמי; נחוץ היה לחלצם מן השִׁלְיָה; ותמיד היו באים בלי המשך, מתוך קפיצות ודִלוגים; כדי לקשרם זה בזה נחוץ היה לערב בהם את היסוד השכלי ואת הרצון הקר, שחשלו אותם ועשאום לבריה חדשה. כריסטוף היה יותר מדי אמן, שלא לעשות כך – אלא שלא היה חפץ להודות בזה; הוא היה משַׁדל עצמו בבונה, כי הוא מגביל את עצמו בהעתקת הטֹפס הפנימי שבו, בשעה שהיה מֻכרח באמת לשַׁנות צורתו

פחות או יותר, כדי שיהיה מובן. יתר על־כן: יש שהיה מזיף לגמרי את טעמו. וכל כמה שהרעיון המוסיקלי תקפו בכח רב, אי־אפשר היה לו כמה פעמים לאמר מה פרושו. הוא התפרץ ממרתפי הנפש, מעבר לתחומים, שבהם מתחילה ההכרה. ובתוך כח טהור זה, שהתחמק לגמרי מכל אמת־מדה רגילה, לא יכלה ההכרה להבחין אף אחת מאיתן השאלות, שעניגו והטרידו אותה, אף אחד מאותם הרגשות האנושיים, שהיא מסימת וממינת: החדוות והתוגות – הכל התערב בתוך התעוררות יחידה ובלתי־מובנה, מפני שהיא היתה מעל לשכל. ואף־על־פי־כן – אם הבינה אותה או לא – הרי הכרח השכל לתת שם לכח זה, לצרף אותו לאחד הבנינים ההגיוניים, שהאדם מקים בלי הפוגה בתוך כורת מוחו.

ככה הוכיח כריסטוף לעצמו – או שחפץ להוכיח לעצמו – שהבת האפל, אשר פעם אותו, היה לו טעם מחוור, וכי טעם זה מתאים לרצונו. האינסטינקט החפשי, המבצבץ מתוך בלתי־הכרתיות עמקה, נאלץ, אם כה ואם כה, להזדוג תחת על השכל עם הרעיונות המחורים, שלא היתה שום שיכות בינו וביניהם. יצירה כזו לא היתה אלא תרגום מזיף של אחד הנושאים הגדולים, אשר הרה רוחו של כריסטוף, ושל הכחות הפראים, שהיתה להם מהות אחרת לגמרי, במוסה ממנו.

הוא הלך וגשש, כשראשו גחון, והוא סחוף כחות סותרים זה את זה, המתרוצצים בו. והיה מטיף על־פי מקרה אל תוך יצירותיו המקטעות חיים סוערים וכבירים, אשר לא ידע להביע, אבל הרגישם בחדוה גאיונה.

הכרת אונו החדש עוררה אותו להביט ישר בפעם הראשונה בכל אשר מסביב לו, בכל אשר למדוהו להוקיר, בכל אשר העריץ טבלי להרהר אחריו – ומיד חרץ משפטו בחרות־דעת הצופה. האפר נקרע: הוא ראה את השקר האשכנזי.

כל גזע, כל אמנות יש לה צביעות מִשֶׁלָּה. העולם נזון בקורטוב אמת ובכמה קבים של שקר. רופף הוא רוח האדם; הוא מסתגל בקֹשי לאמת צרופה: נחוץ לו שהדרת שלו, המוסר שלו, ראשי־המדינה, המשוררים והאמנים שלו יציגוה לפניו במסוה־שקר. שקרים אֵלו מסתגלים לרוח כל גזע; הם מתחלפים לפי טעמו; מפניהם קשה כל־כך לעמים להבין זה את זה, וקל להם לזלזל זה בזה. האמת אחת היא לְכֻלָּם; אבל כל עם יש לו שקר שלו, שהוא קורא לו „האידיאַליוּת" שלו; כל יצור נושם באווירה, מיום לֵדתו ועד מותו. היא היתה לו לתנאי מֻכרח בשביל קיומו; רק גאונים יחידים מֻכשרים להשתחרר ממנו, לאחר מַשברי־גבורה העוברים עליהם, אשר בהם הם מֻצגים לבדם, באין־סוף של מחשבתם החפשית.

מאורע של מה־בכך גִלה פתאֹם לכריסטוף את השקר שבאמנות האשכנזית. אם לא ראה אותה עד הֵנה, הרי הוא לא מפני שלא היתה תמיד לנגד עיניו, אלא מפני שהיתה יותר מדַי סמוכה לו – חסר היה רְחוק־המקום. עתה נתגלה לו ההר כֻּלו, מפני שהוא התרחק ממנו.

הוא היה בקונצֶרט באולם־הנגינה העירוני. הקונצרט היה באולם מרֻוָּח, המכיל כעשר או שתים־עשרה שורות של שלחנות־קפה, בשביל מאתים, שלש מאות איש. בעֹמק הסצנה, אשר שם נמצאת המקהלה, ישבו מסביב לכריסטוף אופיצרים מהֻדקים במעיליהם הארֻכּים והקודרים. פניהם רחבים, מגֻלחים, אדֻמים, רציניים ובורגניים; גבירות, ששוחחו וצחקו בשאון, מתוך הפרזה; בנות טובות־לב, שחִיכו בבת־צחוק החושפת את כל שִׁניהן, ובני־אדם כרסתניים בזקניהם ומשקפיהם, הדומים לעכבישים טובים סגלגלי־העין. הם קמו לכל כוס וכוס, כדי לשתות לחיים; את המעשה הזה עשו ביראת־כבוד דתית. פניהם וקולם השתנו ברגע זה. הם כאִלו התפללו, או נסכו יין־קֹדש, את הכוס שתו מתוך תערֹבת של חגיגיות ולצון. המוסיקה נבלעה בשאון השיחות וצלצולי־הקערות. ואף־על־פי־כן התאמצו הכֹל לדַבר ולאכול בלחש. האדון המנצח על

התזמרת, אדם זקן ושחוח־קומה, שזקנו הלבן היה תלוי לו כזנב בסנטרו, חטמו הארוך כפוף, מזין משקפים, היה בכל מראהו כפילולוג. כל הטפוסים הללו היו ידועים זה כבר לכריסטוף. אבל באותו היום (הוא בעצמו לא ידע מדוע) היתה לו נטיה לראות הכל בתור קריקטורה. יש ימים כאלה, שבהם בלי כל טעם מיחד, אותו המגחך שביצירים ובעצמים, שבכלל הוא עובר לפנינו בחיי יום־יום מבלי משים, מבצבץ פתאם לנגד עינינו.

תכנית המקהלה הכילה את הפתיחה של אֶגמונט, וַלס של וַלדטויפל, את גלות טַנהויזר לרומא, את הפתיחה של „האמהות העליזות" של ניקולַי, את המַרש הדתי של עתליה, פנטסיה על „הכוכב הצפוני". המקהלה נגנה בדיוק את הפתיחה של בֶּטהובן, ואת הוַלס בתנופה פראית. במשך „הגלות של טַנהויזר" נשמעו הבקבוקים הנפתחים. בר־נש ברסתני שישב אצל השלחן, הסמוך לשלחנו של כריסטוף, נקש לפי הקֶצב של „האמהות העליזות" ותקה את פַלסטַף. גברת באה בשנים ובעלת־בשר, לבושה שמלה כחֻלה ואזור לבן, פֶּנסנֶה של זהב על החטמה השקוע, זרועותיה אדֻמות וגזרתה רחבה, שרה בקול אדיר את שיריהם של שומַן וברַמס. היא הרימה עפעפיה, מצמצה עיניה, הניעה ראשה לימין ולשמאל, חיכה בבת־צחוק רחבה וקפואה על פניה, פני־הירח שלה, בזבזה העויות נפרזות, שהזכירו לפרקים משוררת קֶפֶה־קונצרט, לולא האצילות הנשגבה שהיתה שופעת ממנה. אֵם־משפחה זו שהקה תפקידה של שובבה צעירה, את העלומים והחמדה, והפואֶזיה של שומַן קבלה כבה איזה ריח־תפל של חדר־מינקת. הקהל בא לידי התפעלות. אבל שימת־לבו הגיעה לידי הגיגיות בשעה שהופיעה אֲגֻדת המשוררים של „אנשי אשכנז הדרומית", שגמגמו ושאגו חליפות קטעי זמרה מלאים כנטימנטליות. הם היו ארבעים במספר, ושרו כארבעה; אפשר לאמר, שהם השתדלו למחוק משירתם כל סִמן של סגנון כורַלי אמתי; זאת היתה רדיפה אחרי רשמים מֶלודיים פעוטים, אחרי גַוָנים קַלים פַישנים ובכינָים, מתוך קפיצות מרעימות פתאומיות, הגשמעות בקשקוש של קֻפסה גדולה, חסר שלֵמות ושווי־משקל, סגנון מָתוק כנפת־צופים. אפשר היה להִזָכר בבוטום:

„תנו לי לשחק את הארי. אשאג בנֹעם של יונה מנקרת. אנהום, עד שתחשבו, כי הזמיר לפניכם".

כריסטוף שמע את ההתחלה מתוך קפאון הולך וגדל. שום דבר מכל זה לא היה חדש בשבילו. הוא ידע את הקונצרטים הללו, את המקהלה הזאת, את הקהל הזה, אבל פתאֹם נדמה לו הכֹּל מזויף. הכֹּל! אפילו מה שאהב ביותר, הפתיחה של אֶגמונט, שהערבוביה החגיגית וההתעוררות המצחצחה שֶבָּה פגעו בו ברגע זה, כחֹסר־אמת. בלי־ספק — לא את בטהובן ואת שומַן שמע עתה, כי־אם את מתרגמיהם המגֻחכים, את הקהל מעלה גרה, שסכלותו המרֻבּה דבקה מסביב ליצירות, כרפש מגֻשש. אולם גם מלבד כל זה היה ביצירות הללו, אפילו ביפות שבהן, דבר־מה מדאיב, שכריסטוף לא הרגיש בו עד הֵנָּה... מה זאת? הוא לא הֵעֵז לנתח אותו, הוא חשב לחלול־קֹדש כל הרהור אחרי רבותיו האהובים. אבל לשוא חפץ לעצום עיניו: הוא כבר ראה; ושלא מדעתו הוסיף לראות עוד. באותה Vergognosa מִפִּיזָה, היה מביט מבין אצבעותיו.

הוא ראה את האמנות האשכנזית עֻרמה לפניו. הכל — הגאונים והטפשים חשפו את נשמותיהם בוַתּרנות רַבּה. הרגשנות שטפה ועברה, הנדיבות המוסרית זרמה, הלב התמוגג בהשתפכות סוערת. כל הסכרים נפוצו בפני הרגשניות האשכנזית האיֻמה; היא המַסה את מרץ האבירים, היא הטביעה את החלשים בגלֶיה האפרוריים. זה היה מבול; ובמעמקיו נרדמה המחשבה האשכנזית: ואיזו מחשבה! לפעמים זה היה רעיון של מנדלסון, של בּרַמס, של שומַן, ואחריהם בא המון מחברים קטנים של Lieder, מליציים ובעלי־בכי. הכֹּל מבֻסס על חול, אין כאן אף זֵכר לחלמיש. טיט לח וחֹסר־צורה. הכל היה כל־כך פעוט וילדותי לפעמים, שכריסטוף לא יכֹל להאמין, שהדבר אינו מתמיה את הקהל. הוא הביט מסביב לו, ולא ראה אלא פנים מעריצים. האנשים הללו, שהיו בטוחים מראש ביָפיו של כל מה ששמעו והעֹנג שהם ישבעו פֹּה, כיצד יכלו הם להוציא משפט בעצמם! מלֵאים היו יראת־כבוד לשמות קדושים אלה, ומה לא העריצו? הם העריצו את התכנית שלהם, את כוס המשקה שלהם, את עצמם. מֻרגש היה, כי בלבם הם מחלקים

לתאר של „רום המעלה" לכל מה שהיה שַׁיָּךְ להם, שַׁיָּכוּת קרובה או רחוקה.

כריסטוף הביט חליפות על הקהל והיצירות; ביצירות השתקף הקהל, בקהל השתקפו היצירות, כבכדור־זכוכית שבגן. כריסטוף הרגיש שהצחוק תוקפו, הוא התעַוֵּת בהעויות שונות. ואף־על־פי־כן התאפק. אבל כשהחלו „אנשי הדרום" לשיר בחגיגיות את הוִדּוּי הבַּישני של נערה אהובה, לא יכֹל כריסטוף עוד להתאפק. קולות „הלאה" וזעמים התרוממו. שכניו הביטו עליו בזועה. פניהם הנעלבים הצהילו אותו. הוא צחק עוד יותר, הוא צחק ובכה מרֹב צחוק. הקהל התרעם. כשמעו קולות „אל הדלת!" קם והלך לו, בהניעו כתפיו, וע־פו שחות מתוך בולמוס של צחוק. יציאה זו היתה לסקנדל. זו היתה ראשית ההתנגשות בין כריסטוף ובין עירו.

אחרי נסיון זה, בשוב כריסטוף הביתה, החליט לחזור ולקרֹא את יצירותיהם של המוסיקאיים „המקֻדשים". הוא נבעת בראותו, כי אחדים מן האמנים האהובים עליו ביותר, שקרו. בתחלה התאמץ להטיל בזה ספק, להשוב, כי טועה הוא, אך לא – לא היתה כל אפשרות... הוא נדהם, בראותו, כמה מן הלקוי והשקר מהוה את אוצרו האמנותי של עם גדול, כמה מעטים הדפים שעמדו במבחן!

מני אז לא היה נגש לקריאת היצירות האחרות היקרות עליו אלא מתוך הלמית־לב... אהה! הוא היה כמכֻשף. בכל מקום – אותו מפח־נפש עצמו. ביחס לאמנים אחדים פלחה תגלית זו את לבו, כאלו אבד לו רֵעַ אהוב, כאלו נתגלה לו פתאֹם, שהֵרֵעַ זה, אשר בו שָׂם את כל מבטחו, רִמה אותו כמה שנים. הוא בכה, ובלילה לא יכול לישון. הוא הוסיף לעַנות את עצמ', הוא האשים את עצמו: האֻמנם אין הוא יודע עוד לשפוט? האמנם נשתטה לגמרי? לא, לא, עוד יותר מאשר עד כה ראה עתה את יפי היום המזהיר, הרגיש ביתר רעננות ואהבה את שפעת החיים הנדיבה. לבו לא רִמה אותו...

זמן רב עוד לא הֵעֵז לנגוע באלה, שהיו בשבילו הנבחרים שבנבחרים, הטהורים שבטהורים, קֹדש הקדשים. הוא פחד לשלוח יד באמונה אשר רחש להם. אך כיצד יתנגד לאינסטינקט של נפש ישרה ורודפת־אמת, החפץ בלי תנינה להגיע למטרתו ולראות את הדברים כמות שהם, אף אם גם סבל רב כרוך בזה? ככה פתח את היצירות הקדושות, את יתר הפלֵטה, והעבירן לפניו כבני־מרון... במבט הראשון ראה, כי אין הן חפות מכל דֹפי, יותר מן האחרות. הוא לא הֵעֵז להמשיך, ולפרקים היה מתעכב וסוגר את הספר, כבן נח שפרש את השמלה על ערות אביו.

אחרי־כן עמד נדכא בתוך החרבות. נוח היה לו לאַבּד את זרועו מאשר לנגוע באילוזיות הקדושות שלו. בלבו נשא אֵבֶל, אבל באביב חייו תסס עסיס כזה, שבטחונו באמנות לא התמוטט מכל דבר. בתמימות ילדותית גאיונה הֵחֵל את חייו מבראשית, כאלו לא חי עוד איש חיים כאלה עד הנה. מתוך שכרון כחו החדש הרגיש – ואולי לא בלי צדק, – כי מלבד אחדים יוצאים מן הכלל, אין כל יחס בין הרגשות החיים ובין ההבעה, שהאמנות מתאמצת לתת להם. אבל הוא טעה בחשבו, כי בעצמו הנהו יותר מאֲשר או יותר אמִתי בבטאו אותם. מתוך שהיה מלא חֹם רגשותיו, נקל היה לו למצֹא אותם בכל מה שכתב בעצמו. אבל שום איש אחר לא היה מֻכשר להכירם מבעד לאותו אוצר המלים בלתי־השלם, אשר בעזרתו צִיֵּן אותם. להרבה אמנים, אשר דן אותם לגנַאי קרה כדבר הזה, גם להם היו רגשות עמֻקים; אבל סוד שפתם מֵת אִתּם.

כריסטוף לא היה פסיחולוג כלל, הוא לא רצה כלל להתעסק בכל הסבות הללו. מה שמת בשבילו עכשו נחשב לו למֵת מתחלת בריָתו. הוא בדק את כל משפטיו על העבר באותו העֹול והבטחון־העצמי האכזרי של העלומים, הוא חשף את הנשמות האצילות ביותר, מבלי כל חמלה בנוגע למגֻחך שבהם. הנה התוגה המאֻמדת, הדמיון הנבחר, האפסות ההגונה של מנדלסון. הנה צלצול הזכוכית של וֶבֶּר, יבש־לבו והרגשתו השכלית. הרי לִיסט, אב בעל־צורה ועושֶׂה־להטים בקרקוס, ניאו־קלַסי ואיש הפומביות, איש תערֹבת מאצילות

אמתית ומזויפת, במנה אחת אידיאליות זכה ווירטואוזיות מבחילה. הרי שֻׁבֶּרט, הטובע ברגשנותו, כמו בעֹמק של כמה פרסאות מים שקופים ותפלים. גם על הזקנים, בני הדורות האגדיים, בני־האלים, הנביאים, אבות־הכנסיה לא חס. אפילו סֶבַּסטַין הגדול, האיש שכבר שתים או שלש מאות שנה קדשוהו, ואף זה אשר נשא בקרבו עבר ועתיד — בַּךְ — לא היה חף מכל שקר, וחפשי מפעיטות המוֹדה ומפטפוטי בית־הספר. אדם זה שראה את האלהים, אדם זה שהתהלך את האלהים, נדמה לפעמים לכריסטוף כבן דת טפשית ומתוקה, בסגנון ישועי, רוקוקו. בקַנְטַטוֹת שלו, שבהן נמצאו שירים של כלות נפש מתחסדת ואדוקה (שיחות הנפש המתגנדרת לפני ישו), בחלה נפשו של כריסטוף. נדמה היה לו, כי רואה הוא כרובים תפוחי־לחיים, עגלי־רגל, וסלסלות מתעיפפות... מלבד זה היתה לו הרגשה, שהחזן הגאוני הזה כתב תמיד בחדרו הסגור: ריח של כלא היה נודף ממנו; חסר היה במוסיקה שלו אותו האויר החריף של חוץ, הנושב אצל אחרים, אולי מוסיקאיים קטנים ממנו, אבל אנשים יותר גדולים — יותר גבריים — כמו בֶּטהוֹבֶן והֶנדֶל. מה שהעליב אותו ביותר אצל הקלסיים היה חֹסר החֹפש אצלם; כמעט כל יצירותיהם היו „בנויות" לפעמים רגש אחד מֻגבב מקומות בַּנָליים של מליצה מוסיקאית; לפעמים היה זה רִתמוס פשוט, שרטוט אורנַמנטַלי אחד, החוזר ונשנה, ונהפך ושוב חוזר ונשנה צרופים, הנעשים באֹפן מוכני. הבנינים הסימֶטריים הללו, הדומים תמיד, — הסונַטות והסימפוניות הקלסיות והניאוקלסיות — הרגיזו את כריסטוף, כי הוא לא הרגיש בשעה זו בנוי הסדר של התבניות הרחבות והמשֻׂרטטות יפה יפה, והן נדמו בעיניו יותר ליצירות של בנאים מאשר ליצירות של מוסיקאים.

אין צֹרך לחשוב, כי כריסטוף לא היה מחמיר כל־כך במשפטו גם ביחס אל הרומַנטיים. מעַנין הדבר — והוא בעצמו התפלא על זה ראשון — שום מוסיקאיים לא הקניטו אותו יותר מאותם שהתימַרו להיות (וגם באמת היו) החפשים ביותר, המפתיעים ביותר, הממעיטים ביותר „לבנות", — אלה כמו שוּמַן, שמזגו לתוך יצירותיהם הקטנות והמרֻבות לבלי־ספור טפה אחר טפה ורגע אחרי רגע את כל הייהם. הוא התמרמר עוד עליהם ביתר זעם, מפני שהכיר בהם את נשמתו שלו הבוגרת

ואת כל המומים אשר נשבע לעקור ממנה. בודאי אי־אפשר היה להאשים את שומן הלבבי בזיוף: הוא לא אמר כמעט שום דבר, אשר לא הרגיש באמת, אבל דוקא הדֻגמה שלו גרמה לכריסטוף להאמין, כי הזיוף היותר רע שבאמנות האשכנזית לא היה בשעה שהאמנים שלה חפצו להביע רגשות אשר לא הרגישו, אלא בשעה שחפצו להביע רגשות שהרגישו – ושהיו מזֻיפים. המוסיקה היא ראי נאמן של הנפש. בה במדה שהמוסיקאי האשכנזי הוא יותר תמים ולבו יותר שלֵם, הוא מראה יותר את המומים שבנפש האשכנזית, את יסודה הרופף, את רגשנותה המרֻכֶּבֶת, את חֹסר האמִתיות שבה, את האידיאליות הערמומית קצת, את אי־כשרונה לראות את עצמה, להָעֵז להסתכל ישר בעצמה. אידיאלות מזֻיפה זו – היא היתה נגע ממאיר אפילו אצל הגדולים ביותר – אצל וַגנר. בקראו את יצירותיו, חרק כריסטוף בשִׁניו. לוֹאֶנגרין נדמה לו מלא שקר מרעים, הוא שנא את האבירות של רוכל זה, אותה אמונה חנפה, אותו גבור בלי פחד ובלי לב, התגשמות של גבורה אנֹכית וקרה, המעריצה ומחבבת את עצמה ביחוד. הוא ידע אותו היטב, הוא ראה אותו במציאות, את הטִפּוס של הפרוש האשכנזי, איש־המלחמה הקפדני והקשה, הכורע על ברך לפני תמונת עצמו, ולפני אלהותה אין הוא נמנע כלל מלהקריב את האחרים. „ההולַנדי הפורח" רבץ עליו בכבד הסנטימנטליות, המַסיבית שלו ושעמומו הקודר. הפראים הדֶקַדֶנטיים של המֶטרַלוגיה עוררו באהבה שלהם תפִלות מבחילה. זיגמונט, בגזלו את אחותו, שר רומנס טרקליני, זיגפריד וברונה־ילדה, כזוג אשכנזי נאמן ב„שקיעת האלים" מגלים זה לעיניו של זו, ובעִקר לפני הקהל, את רגשם, רגש של איש לאשתו, בחגיגיות ובפטפטנות, כל מיני שקר נצטרפו ביצירות אלה: אידיאלות מזֻיפה, נצרות מזֻיפה, גוטיות מזֻיפה, אגדיות מזֻיפה, אלהות מזֻיפה, אנושיות מזֻיפה. מעולם לא היו כל־כך הרבה שקרים מְסֻכּמים מתגלים יחד כאשר בתיאטרון זה, שהתיַמר לעקור את כל המְסֻכּמות. גם העינים, גם הרוח גם הלב לא נשאו את התרמית אפילו לרגע; בשביל זה נחוץ היה שיחפצו בת־מית; והם הפצו בכך, אשכנז התענגה על אמנות זקנה וילדותית זו, אמנות של איתנים מתפרצים ושל עלמות מקרקרות במסתורין.

אמנם, כריסטוף מחא לשוא. כאשר שמע כריסטוף מוסיקה זו, נסחף גם הוא, כמו האחרים ועוד יותר מאחרים, בזרם הרצון השטני של האיש אשר ברא את כל זה. הוא צחק, הוא רעד, לְחייו הֻצתו באש, הוא הרגיש, כאִלו טחנות אבירים עוברים לפניו; הוא חשב, כי כל זה מֻתר לאלה הנושאים בקרבם סופה זו, כמה קריאות חדוה מלט בשעה שביצירות הקדושות לו, אשר לא דפדף בהן אלא מתוך חרדה, מצא שוב את הרגשתו, כמו לפנים, לוהטת כמקדם, מבלי שדבר־מה יכעיר את טהרו של הדבר האהוב! דומה היה כמציל שרידים מפֹארים מן הדלֵקה, מן הטרוף שבּיָם. מה מאֻשר היה! דומה היה כמציל קצת מנפשו. וכי לא היה זה הוא עצמו? האשכנזים הגדולים הללו, אשר בהם נלחם, האם לא היו הם עצם מעצמו ובשר מבשרו, נפשו היקרה? הוא הקפיד כל־כך ביחס אליהם, אך ורק מפני שהיה מקפיד כל־כך ביחס אל עצמו. מי אהב אותם יותר ממנו? מי הרגיש יותר ממנו את טיבו של שֻבֶּרט, את תֻּמו של הֵידן, את רכותו של מוצַרט, את לב־הגבורה הגדול של בֶּטהובן? מי כמוהו מצא לו מקלט ברשרוש החורשות של וֶבֶּר, בין הצללים הגדולים של בתי־התפלה של סֶבַּסטיַן, אשר הררי האבן שלהם ומגדליהם הענקיים עם חציהם האורוריים אשר ראשיהם מתנשאים מעל לערבת אשכנז אל שמי הצפון האפורים. אבל הוא סבל מן השקר שלהם ולא יכֹל לשכחו. הוא יחס את זה לגזעם, ואת הגֹדל להם לעצמם. אך הוא לא צדק. הגֹדל והחֻלשה שַיכים במדה שוה לגזע, לאותו הגזע, שמחשבתו הכבירה והסוערת שוטפת כנהר רחב של מוסיקה ושירה, שאת מימיו שותה אירופה כֻלה. ואצל איזה עם אחר ימצא טֹהר ותֹם כזה, שהרשה לו ברגע זה לשפוט כל־כך קשה?

על כל זה לא חשב כלל. מתוך כפַית־טובה של ילד מפֻנק הניף עתה על אמו אותו הנשק שקבל מידה, אחרי־כן, ירגיש את אשר הוא חַיב לה, וכמה היא יקרה לו...

אבל עתה נמצא בתקופה של התקוממות עִוֶרת נגד כל אלילי ילדותו. הוא התרעם על עצמו והתרעם עליהם, על שהאמין בהם בהתמכרות מרֻבּה כזו. וטוב שכך בא לו. יש גיל בחיים, שבו נחוץ

לאדם שיהא לו האֹמץ לעַוֵּת משפטו, שיעֵז למחוק בבת־אחת את כל אשר העריץ ואת כל אשר לָמד לכַבד ולכפור בכל – בשקר ובאמת – בכל אמת אשר לא רכש לו מתוך עצמו. הילד בכל חנוכו סופג לתוכו כל אשר הוא רואה ושומע מסביב, המון שקרים ושטֻיות, המעֹרבים במהות האמת של החיים, שמחובתו העִקרית של העלם, החפץ להיות לאיש הוא, לבער הכל מן העולם.

על כריסטוף עבר משבר של גֹעל־נפש חזק. האינסטינקט שלו לחש לו להרחיק מתוך נפשו את כל היסודות, שאינם מתעכלים ומכבידים עליה.

ראשית כל – אותה סנטימנטליות מבחילה, שהיתה מטפטפת מן הנפש האשכנזית כממרתף לח ונותן ריח של טחב. הבו אור! אור! אויר חריף ויבש שיטאטא את כל יצורי הבצה, את ריחות־הלוַי התפלים של ה Liedlein, Liedchen, Lieder, המרֻבים ועצֻמים בטפות המטר, שבהן משתפך בלי הפוגה הרוח Gemüt האשכנזי, כל אותם ה„געגועים" (Sehnsucht) „געגועי־מולדת" (Heimweh), התנשאות Aufschwung „שאלה", „מדוע", „אל הירח", „אל הכוכבים", „אל הזמיר", „אל האביב", „אל אור השמש", כל „שירי האביב", „חמדת אביב", „ברכת אביב", „טבע אביב", „ליל אביב", „בשורת אביב", „קול האהבה", „שפת אהבה", „תוגת אהבה", „רוח אהבה", „שפעת אהבה", „שירי פרחים", „אגרות פרחים", „ברכת פרחים", כל אותם „מכאוב לב", „לבי דוי", „לבי נוגה", „עיני קודרה", אותן השיחות הלבביות והפעוטות עם השושנתא (Röslein), עם הנחל, התור, הסנונית, כל השאלות האויליות הללו „אם יהי הורד בלי קוצים", „אם הסנונית תבנה קן לה עם בעל זקן, או לפני זמן מה נתארשה" – כל אותו המבול של רכרוכית תפלה, של הרגשה תפלה, של תוגה תפלה, של פואזיה תפלה, כמה דברים יפים נתחללו כאן, כמה דברים בלתי־מצויים, שהשתמשו בהם לכל עת מצא וגם בלי עת מצא! כי הרע ביותר היה מה שכל זה

היה ללא־הועיל: היה כאן הרגל לחשוף את הלב בפומבי, נטיה שטחית וחביבה של בני־אדם אשכנזיים לגלות את נפשם בקול רם. אין מה לדַבר, ואף־על־פי־כן הם מדברים תמיד, היבוא קץ לפטפוט זה? הה! הסו כל צפרדעי־הרקק!

ביחוד בהבעת־האהבה הרגיש כריסטוף באֹפן איֹם את השקר, כי כאן ידע יותר להשוותה אל האמת. אותם שירי־האהבה המְסֻכּמים, הבכיָנים והמדֻיָקים, לא התאימו כלל לא לשאיפות האיש, לא ללב האשה. ואף־על־פי־כן הרי האנשים שכתבו זאת בודאי אהבו, לכל־הפחות, אחת בחייהם. האפשר שככה אהבו? לא, לא! הם שקרו, שקרו בדרכם, שקרו לעצמם; הם חפצו לפאר את עצמם, זאת אומרת: הם פחדו להביט ישר אל החיים, לא היו מֻכשרים לראות את הדברים, כראות גבר, כמות שהם. בכל מקום אותה הבישנות עצמה, אותה חֹסר של אמתיות גברית, בכל מקום – אותה ההתפעלות הקרה, אותה החגיגיות הפומבית והכזבנית, בפטריוטיות, בשתיה, בדת. שירי־המשקה היו שירי־הלל ליין או לכוס, אֶת הכוס הנפלאה! האמונה – דבר־מה שהיה צריך להיות מפתיע ביותר, לבצבץ מתוך הנפש כמעין בלתי־צפוי פתאומי – היה לחפץ של תעשיה. לְמַטבע חוזרת בשוקי השירים הלאֻמיים, שחֻברו בשביל עדרי כבשים נכנעים, הגועים בקצב... שאגו ככפירים! מה זאת! האם ככה תוסיפו לשקר, להעלות לאידיאל, אפילו בשכרון, אפילו ברצח, אפילו בשגעון!..

כריסטוף סוף־סוף נהפך לשונא כל אידיאליות. נוחה היתה לו הגסות הגלויה משקר כזה. לאמִתו של דבר היה יותר אידיאלי מחבריו, ולא היו לו אויבים יותר מרים (וגם לא היו צריכים להיות) מן הריאליסטיים הגסים הללו, אשר בהם, כנראה, בחר.

רגשו סִמא אותו, הוא הרגיש את עצמו קפוא בערפל, בשקר חֲסר־הדם, ב„רעיונות – צללים בלי שמש", הוא ערג לשמש בכל כחות נפשו. מתוך זלזולו הצעיר והסוער מכל הצביעות שהקיפה אותו, או מה שכִּנה בשם צביעות, לא ראה את החכמה העליונה המעשית של הגזע, שבנה לו לאט־לאט את האידיאליות הענקית שלו, כדי לבלום את האינסטינקטים הפראים שלו או כדי להפוך אותם לתועלתו. לא

הנמוקים הרצוניים, השכליים, לא המצוות המוסריות והדתיות, לא המחוקקים ואנשי־המדינה, הכהנים והפילוסופים הם המשַנים את נשמת הגזע ומטביעים עליו חותם חדש; שנות מאות של אסונות ונסיונות הן המחשלות לחיים את העמים החפצים בחיים

ואף־על־פי־כן היה כריסטוף מחבר; וחבוריו לא היו משְללים כל אותן המגרעות אשר האשים בהן אחרים. כי היצירה היתה בשבילו צֹרך כביר, שלא נכנע לאותם הכללים ששִרטט שכלו. אין אדם יוצר על־פי השכל, אדם יוצר מתוך הכרח. מלבד זה, לא די לו לאדם להכיר את השקר ואת המליצה, שנטפלו לרֹב היצירות, שלא להִכָשל בהם; נחוצה לו התאמצות ממֻשכה וקשה; אין שום דבר קשה יותר מאשר להיות אמִתי לגמרי בחברה המוֹדֶרנית, עם הירֻשה המכבידה של הֶרגלים בלתי משתנים, שהתנחלו במשך דורות. ביחוד קשה הדבר לבני־אדם או לעמים שיש להם מַניה בלתי צנועה להעלות על הלשון את אשר עם לבם בלי־הרף, בשעה שלרֹב השתיקה יותר יפה להם.

לבו של כריסטוף היה אשכנזי במובן זה; הוא לא לָמד עדַין את מדת השתיקה. ואמנם, מדה זו לא היתה מתאימה לגילו. הוא נחל מאביו את הצֹרך לדַבר, לדַבר בקול רם. הוא ידע זאת, ונלחם נגד זה; אבל מלחמה זו השתיקה חלק מכחותיו. היתה לו עוד מלחמה אחרת, נגד ירֻשה לא פחות מקניטה, אשר נחל מזקנו; קֹשי גדול להתבטא באֹפן מדֻיָק. הוא היה בנו של וירטואוז. הוא הרגיש את כֹח־המשיכה המסֻכן שבוירטואוזיות: החשק הגופני, החשק בזריזות, בחריצות, באקטיביות השרירים המשביעה רצון, החשק לנַצֵח, להכות בסנוֵרים, להכניע בכֹח אישיותו קהל בן־אלף. חשק תמים שאפשר למחול לו לאיש צעיר, אבל בכל־זאת חשק, שיש בו כדי להמית את האמנות ואת הנפש. כריסטוף ידע אותו, הוא היה טבוע בדמו; הוא בז לו, ובכל־זאת נכנע לו.

ככה היה נקלע בין האינסטינקטים של גזעו ושל אישיותו, ועליו הכביד סבל של עבר פרֻזיטי, שדבק בו ושלא עלה בידו להִנָצל ממנו.

הוא צעד בצעדים כושלים קדימה, כי הוא היה הרבה יותר קרוב לכל אלה אשר היה עוין מאשר חשב בעצמו. כל יצירותיו אז, היו ערבוביה של אמת והתנפחות, של כח זך ושל גמגום־הבאי. רק לרגעים עלה לאישיותו לחדור בעד מעטפת המשא המת, שרתק את תנועותיו.

הוא היה בדד. לא היה לו מורה־דרך, שיסיע לו לצאת מן הרפש. ובעודו סובר, כי כבר הגהו מבחוץ, היה מסתקע עוד יותר. הוא הלך מתוך גשוש, והיה מבזבז את זמנו וכחותיו בנסיונות אמללים. על סום נסיון לא נתן לו לדלוג. ומתוך ערבוביה של ערות יצירתית זו לא הבחין בעצמו, מה חשוב יותר בין כל אשר יצר. הוא הסתבך בתכניות־ הבל, בפואמות־סימפוניות, שתכנן הפילוסופי היה צריך לחבק הקף ענקי. רוחו היתה אמתית יותר מדי, שיתקשר לכל זה לזמן רב; והוא היה עוזבן בגעל־נפש, טרם ששרטט אפילו חלק אחד. ויש שהתימר להעביר אל המוסיקה את היצירות הכי־מסבכות של הפואזיה, ואז נדד ברשות שאינה שלו. כשהיה רושם לעצמו את הסצנריום שלו, יצאו מתחת ידו רק דברי הבאי (כי הוא לא פלל זאת כלל) וכשהיה מתנפל על יצירותיהם הגדולות של גטה, קליסט, הבל או שקספיר, היה דורשן שלא בענין, לא מתוך חסר אינטליגנטיות, אלא מפני הסר רוח־בקרת. הוא לא ידע עדין להבין אחרים, יותר מדי היה עסוק את עצמו; בכל מקום היה מוצא אך את עצמו ואת נשמתו התמימה והמגבבת.

יחד עם יצירותיו האדירות הללו, שלא היו בני־קימא כלל, היה מחבר מספר ידוע של יצירות קטנות, שהיו לבטוי בלא־אמצעי של רגשות חולפים, „נצחיות" ביותר: הרהורים מוסיקליים, Lieder. גם כאן היה מתיחס בריאקציה סוערת לכל ההרגלים הנוטנים, הוא בהר בשירים המפרסמים ביותר, שכבר קבעו אותם במוסיקה, והעז להפך להיות אמתי יותר ואחרת משומן ושוברט. יש שנכוה לתת ליצירותיו הפיוטיות של גטה, מיניון, או הכנר שבוילהלם מיסטר, אפי אינדיווינדואלי, מדיק ומערפל. ויש שהיה בוחר לו Lieder של אהבה, שחלשת האמנים ותפלות הקהל, שמתוך הסכם חשאי עטפום סנטימנטליות מתוקה, ופשט אותם ונשף בהם חריפות פראית של חושיות. במלה אחת – הוא התימר להחיות רגשות ויצירים לטמב, ולא שישמשו שעשועים

למשפחות אשכנזיות, המבקשות רברוכית נוחה, ביום א', בשבתם על יד השלחן באיזה גן־שֵכר.

בדרך כלל היה מוצא את המשוררים לספרותיים יותר מדַי. הוא התאמץ למצא טֶקסטים פשוטים; נוסחאות של שירים ישנים, שירי־קֹדש, שקרא בספרים לתקון הנפש. הוא נזהר מלהשאיר להם את האֹפי הדתי שלהם; הוא התיחס אליהם בעזות, באֹפן חִלוני, הפשי וחי, או שהיו אלה פסוקים מן הברית החדשה, משלים, לפעמים מלים ששמע במקרה, קטעי־שיחה עממיים, פטפוטי ילדים, מלים בלתי־מלֻטשות ופרוזָאיות, שפעפע בהן רגש טהור. כאן נמצא ברשותו שלו. כאן הגיע לידֵי עֹמק, שלא היה לו בהבורים אחרים ושהוא עצמו לא פִלל לו כלל.

כל יצירותיו היו גדושות חיים, הטובות והגרועות — ולרֹב היו גרועות. לא הכֹל היה חדש שבן; כמה פעמים היה כריסטוף בַּנַלִי, אפילו בישרון; אֵרע לו, ששִנה צורות, רק מפני שהשתמשו בהן כבר, אם כי בטאו בדיוק את מחשבתו, כי גם הוא הרגיש כך, ולא אחרת. הוא לא התאמץ כלל להיות מקורי. הוא חשב לו, כי אותו אדם צריך להיות מֻגבל מאד, שיקח על עצמו דאגה כזו. הוא התאמץ להיות מה שהוא ולאמר מה שהוא מרגיש, מבלי להתענין כלל, אם מה שהוא אומר, נאמר לפניו או לא. הוא התגאה בחשבו, כי זה הוא האֹפן היותר טוב להיות מקורי, כי י'ן כריסטוף לא היה עוד, ולא יהיה אלא פעם אחת, מתוך חֻצפת־עלומיו הנהדרה, נדמה היה לו כי עדַין כלום לא נעשה, הכל צריך להֵעָשות, או לעשות מחדש, רגש של שפע פנימי זה, של חיים בלי גבול העומדים לפניו, הביאהו לידֵי מצב של אֹשר גדוש ובלתי־צנוע קצת, רִנה וצהלה בכל רגע. לא היה לו צֹרך בחדוה, היא שפעה גם מתוך העצב; מקורה היה עתרת החיים, והכֹח אשר בו, אבי כל אֹשר וכל צדק, לחיות, ועוד לחיות! מי שאינו מרגיש בתוכו שברון כזה, צהלת־חיים כזו, — ויהא בזה אף בעמקי האסון — אינו אמן. זהו אבן־הבֹחן. הגדול האמִתי נבחן בכשרון לרַנֵן מתוך חדוה ויגון. מנדלסון או ברַמס, אלהי הערפלים של אוקטובר ושל הגשם הדק, לא ידעו מעולם כֹח כזה.

כריסטוף הרגיש אותו בקרבו; ומתוך תמימות היה בלתי נזהר

ומגלה את הדוָתו זו. הוא לא ראה בזה שום רע, ורצה לחלקה עם אחרים. הוא לא ראה, כי הדוה זו מעליבה הרבה אנשים, אשר לא ידעו אותה מעולם ואשר תמיד תעורר קנאה. ואמנם, הוא לא התאמץ כלל למצא הן, או שלא למצא חן, הוא היה בטוח בעצמו, ושום דבר לא נראה לו יותר פשוט מאשר להביע את הוכחותיו הפנימיות באזני אחרים – ולנצח בזה.

באפן אינסטינקטיבי היה מַשוה את עשרו לעניִם הכללי של בעלי תעשית־התַּוים; והשב, כי נקל יהיה לו להוכיח לאחרים את יתרונו, נקל יותר מדַי. די לו אך להראות את עצמו.

והוא הראה את עצמו.

כבר חַבו לו.

כריסטוף לא הסתיר את רגשותיו. מיום שנודעה לו הצביעות האשכנזית, שאינה הפֵצה לראות את הדברים כמות שהם, שׂם לו להֹק להיות אמתִי ובלתי משֻחד, בלי כל פשרות, ביחס לכל, מבלי כל משא־פנים ליצירה או לאיש או לעצמו. ומתוך שלא יכול לעשות כלום מבלי להביא את הדבר לידֵי קיצוניות, הגיע במובן זה לידֵי זרות. הוא אמר דברים גסים, העליב אנשים שלא היתה בהם אף שמינית שבשמינית מתמימותו. היתה בו תמימות נפלאה. הוא היה מגלה את כל מה שהוא הושב על־אודות האמנות האשכנזית לכל עובר ושב, מתוך קֹרת־רוח של אדם שאינו חפץ לשמור רק לעצמו את תגליותיו היקרות. הוא לא חשב כלל, כי אפשר להתרעם על זה. כשנתבררה לו איזו טפשות של איזו יצירה מקֻדשה, היה הוא כל־כך מלא התפעלות מתגליתו, עד שהיה ממהר להודיעה לכל הנפגש על דרכו לחבריו בתזמֹרת, או למנגנים מכריו סתם. את משפטיו הכי־תפֵלים הביע בפנים מזהירים. בתחִלה לא התיחסו אליו בכֹבד־ראש; צחקו על המצאותיו. אבל מיד מצאו, כי תבופות יותר מדַי הוא חוזר עליהן, מתוך עקשנות שאינה מן הנִמוס כלל. נתברר, כי כריסטוף בעצמו מאמין בפרדוכסים שלו; וזה נראה כבר פחות מגֻחך. וכך נעשה לקשה מנשוא; הוא גלה בפומבי בעצם הקונצרט את לעגו ברֹב דברים, שבם הביע את הבוז לאמנים המפֻרסמים, בכל מקום אשר נמצא.

דבריו עברו מפה לפה בעיָרה: אף מלה אחת לא החסירו. עוד בשנה שעברה התרעמו על התנהגותו. לא שכחו אפילו את האֹפן המעליב, שבו יצא בפרהסיה עם עדה, ואת הטעות הקודרות שבאו אחר־כך. הוא בעצמו כבר לא זכר אותם; ימים מחקו רשמיהם של ימים, עתה היה שונה הרבה מאשר היה לפני חדשים. אבל אחרים זכרו היטב: אלה שתפקידם החברותי בכל עיָרה קטנה היא לרשום לעצמם בדיוק את כל המומים, החטאים, המאורעות העצובים, המכֹערים והמגֻנים, הנוגעים לזולתם, כדי ששום דבר לא יאבד לנצח. מעשי־התעתועים החדשים של כריסטוף נרשמו על־יד מעשיו הישנים, ברשימה הנקראת על שמו; המעשים החדשים הגיהו אור על הישָׁנים. אל רגשות המוסר הנעלב נתוספו הרגשות של הטעם האמנותי הטוב שחֻלל. הוַתרנים ביותר אמרו על־אודותיו:

— הוא מתאמץ להיות מקורי.

אבל דעת הרב היתה: Total verrückt (משֻׁגע לגמרי).

דעה לא פחות קשה ועוד יותר מסֻכנה החֵלה להתפשט — דעה, שלפי מוצאה ממקום רם, בטוח היה שתצליח. ספרו זה לזה, שבטירה, אשר כריסטוף הוסיף לבוא שם תמיד, לרגלי מִשרתו הרשמית, נתגלה מעמו הלקוי, כי בדַבּרו עם הנסיך הגדול בכבודו ובעצמו, חִוה דעתו בחֻצפה מרעימה על אמנים מהֻללים; אמרו, שהוא קרא ל„אליהו" של מנדלסון „מודה אני" של כֹּמר צבוע, ול־Lieder ידועים של שוּמַן קרא „מוסיקה של Backfisch" — וכל זה היה בה בשעה שנסיכים רמים הביעו את חִבּתם ליצירות הללו! הנסיך הגדול שם קץ לחֻצפה זו, באמרו באֹפן יבש:

— לפעמים יש לפון, אדוני, בשמעי אותך, אם אשכנזי הִנך.

מלה נוקמת זו, שירדה מגבוה, לא נמנעה מלהתגלגל ולרדת ממטה מטה, וכל אלה שחשבו, כי יש להם טינה בלבם על כריסטוף, לרגלי הצלחתו, או לרגלי איזה נמוק אחר יותר אישי, לא נמנעו מלהעיר, כי באמת אין הוא אשכנזי טהור. משפחת אביו היתה, כפי שזוכרים, על־פי מוצאה מבלגיה. אם כן אין שום פלא בדבר, שגֵר זה בא לזלזל בתפארתה של האֻמה. הסברה זו בארה הכֹּל; והאהבה העצמית הגרמנית מצאה

באן מקום להוקיר עוד יותר את עצמה, וכמו כן לזלזל עוד יותר בצד שכנגדה.

לנקמה אפלטונית זו הספיק כריסטוף בעצמו מזון יותר ממשי. אין זה ממדת הזהירות – לבקר את האחרים בשעה שגם אתה הנך עלול להִבקר. אמן יותר חרוץ ופחות אמִתי ודאי שהיה מגלה יותר צניעות ויותר יראת־הכבוד לאמנים הקודמים לו, אבל כריסטוף לא ראה שום יסוד, להסתיר את הבוז שלו לחֹסר־הכשרון ואת אשרו בכֹחו שלו. אֹשר זה התגלה בלי חֹק. ואף כי הֻרגל כריסטוף מילדותו להיות סגור בתוך עצמו בלי רֵעַ נאמן, עתה, בימים האחרונים תקפו צֹרך להשתפך. גדולה יותר מדַי היתה השמחה לו לבדו; צר היה חזהו מהכילה; מתפוצץ היה, אלמלא היה משַׁתף בחדותו גם אחרים. מתוך מחסור ברֵעַ בחר לו לנאמן־לבו את חברו במקהלה, את הקַפֶּלמַיסטר השני, זיגמונט אוקס, וירטמבֶּרגאי צעיר, בחור טוב וערמומי, שהיה מראה לו הערצה נפרזה. הוא לא חשד בו כלל; ואִלו היה חושד בו, כיצד היה עולה על דעתו, כי יש דבר־מה בלתי־מתאים בזה שהוא מגַלֶה את חדותו לאיש אדיש, ואִלי שונא לו? האם אין הם צריכים להחזיק טובה לו על זה? האם אין הוא עובד בשבילם? הן לכֻלם יביא אֹשר, לאוהביו ולאויביו. הוא לא פִלל כלל, כי אין דבר יותר קשה לבני־אדם מאשר לקבל אֹשר חדש; ניחה להם כמעט צרה יְשָׁנה; מה שנחוץ להם, הרי זה מזון שהעלוהו גֵרה כמה דורות. אבל ביחוד קשה מנשוא היא המחשבה, כי חַיָבים הם תודה בעד אשרם לאחר. הם לא יסלחו עלבון זה אלא בשעה שאין שום דרך להִמָלט ממנו; וגם אז יעשו את הכֹל לקבל מחיר יקר בעד זה.

ומשום־כך היו אלפי נמוקים, שאיש לא יקבל בסבר פנים יפות את וִדוייו, אבל עוד יותר מרֻבים היו הנמוקים, שלא יקבלם זיגמונט אוקס. הקפלמיסטר הראשון, טוביה פִּיפֶר עתיד היה בקרוב לצאת בדימוס, ואפשר היה לחשוב שכריסטוף, למרות צעירותו, ימַלא את מקומו. אוקס היה יותר מדַי אשכנזי טוב, שלא יכיר את כריסטוף ראוי למִשרה זו, הואיל ובחצר עומדים על צִדו. אבל הוא הוקיר את עצמו יותר מדַי, לבלי להשוב את עצמו יותר מֻכשר ממנו, אִלו ידעו אותו היטב

בחצר. באֹפן כזה קבל בבת־צחוק מיֻחדת במינה את השתפכות־לבו של כריסטוף, בשעה שהלה בא אל התֵּיאטרון בבֹּקר, בהתאמצו להעמיד פנים רציניים.

– ובכן, אמר לו הלה בלעג, בעברו על־ידו, עוד יצירה גאונית חדשה?

כריסטוף אחז אותו בזרועו.

– כן, ידידי, זו האחרונה עולה על כֻּלָּן... אִלו שמעת אותה. השד יקחני! היא יפה יותר מדַי, כמוה לא היה עוד. ד' יהיה בעזרת האנשים האֻמללים שישמעוה! אחרי־כן לא תִשָּׁאר להם אלא משאָלה אחת בנפשם: למות.

מלים אלו לא נפלו על אֹזן חרֵשה. תחת לחַיֵך על זה, או להתכבד בידידות על התפעלות ילדותית זו, יחד עם כריסטוף, שהיה בודאי נכון הראשון לצחוק עליה ולהתנצל, אִלו נתנו לו להרגיש את המגֻחך שבזה, הביע אוקס את התפעלותו מתוך לעג; הוא עורר את כריסטוף, שירבה בדברי־הבאי; ואחרי הִפָּרדו ממנו נחפז להביא את דִבּתם בכל מקום ולעשותם עוד יותר מוזרים. בחוג הקטן של המוסיקאיים לעגו עליו, וכל אחד חִכה בקֹצר־רוח להזדמנות לחרוץ משפט על היצירות האֻמללות. אולם משפטן היה חרוץ כבר למפרֵעַ.

סוף־סוף, הופיעו.

כריסטוף בחר בין הערב־ביה של יצירותיו את האוּבֶרטוּרה בשביל „יהודית“ של הֶבֶּל, שהאנרגיה הפרועה שבה משכה אותו, מתוך התנגדות לְאַטוניה האשכנזית (הוא החל כבר לבחול בה קצת, מתוך שברר לעצמו את המלאכותיות שבהחלטתו של הבל להיות גאוני בכל מחיר שהוא) ולוה אליה סימפוניה, הִקריאה בשם מליצי לקוח מבקלין בבזל: חלום החיים, והמוטו Vita somnium breve. שורה של Lieder השלימה את התכנית יחד עם יצירות קלַסיות אחדות, ו Festmarsch של אוקס, שכריסטוף הציע לו, מתוך רגש של רֵעות, לצרף אל הקונצרט שלו, אף כי הרגיש את הלקוי שבו.

ברפטיציות לא נתברר עוד כלום. ואם כי המקהלה לא הבינה כלל את היצירות שנגנה, היה כל אחד מן המנגנים נבוך בפני הזרות שבמוסיקה חדשה זו, ולא היתה להם גם שהות שיבררו לעצמם את

דעתם הם; ביחוד לא היו מְבטרים לחרוץ איזה משפט קֹדם שהקהל יחוה את דעתו. אמנם בטחונו של כריסטוף היה משפיע על הארטיסטים, המקשיבים ובעלי המשמעת, בבכל מקהלה אשכנזית טובה, המכשולים היחידים באו לו מצד המשוררת, זו היתה אותה הגברת הלבושה תכלת של הקונצֶרט ב Tonhalle. היא היתה מפֻרסמת בעולם הזמרה באשכנז: אֵם־משפחה זו היתה משחקת את ברונהילדה וקונדרי בדרֶזדן ובַירוט, מתוך מלא־רֵאוּתָה בלי שמץ דֹפי. אבל אם למדה בבית־מדרשו של וַגנר את האמנות לבטא היטב את ההברות ולהתיז את האותיות אל תוך החלל ואת התנועות לזרוק כהלמות פטיש ביתדות על הקהל המשתומם, אמנות שבה אותו בית־מדרש מתגאה בצדק, לא לָמדה את האמנות – מסִבה נכונה – להיות טבעית. היא היתה מוציאה את כל המלים באֹפן שָוֶה: הכֹל היה מֻדגש, ההברות צעדו באנפילות של עופרת, וכל פרַזה היתה לטרגֶדיה מיֻחדת. כריסטוף התחנן לפנֶיה שתהא מתונה קצת בכֹהה הדרַמטי. בתחִלה נשמעה לו בחפץ־לב למדַי; אבל כבדותה הטבעית והצֹרך להשמיע קולה הסיעו אותה. כריסטוף החל להתרגז, הוא העיר לגברת הנכבדה, כי הפץ הוא שתדברנה בריות חיות, ולא הנחש פַפְנר בשפופרת־הדִבור שלו. היא התיַחסה להֶצפה זו, כפי שאפשר להבין, בסבר פנים רעות, היא אמרה, כי יודעת היא – תהלה לאל – מה זאת שירה, כי התכבדה לשיר את Lieder של ברַמס בפני אותו האדם הגדול עצמו, וכי הוא לא היה מתעיף כלל לשמוע אותם מפיה.

– אם־כן, עוד יותר רע – צעק כריסטוף.

היא שאלה ממנו בבת־צחוק גאיונה, שיואיל בטובו לבאר לה את טעמה של קריאה חידתית זו. הוא ענה, כי ברַמס לא ידע מִיָמיו מה זה טבעיות, ואם כן תהלותיו גרועות הן מכל הנזיפות שבעולם, וכי אף שהוא, כריסטוף, לפעמים אינו מְנֻמס די־הצֹרך, כמו שהיא העירה אותו, בכל־זאת לא היה מַרשה לעצמו מעולם לאמר לה דבר מְגֻנה כל־כך.

הוִכוח נמשך בטון כזה; והגברת התעקשה לשיר על־פי דרכה היא, מתוך פתיטיות מפוצצת ורשמים מלודרמַטיים. עד כי ביום אחד

השמיע לה כריסטוף בקרירות, כי הוא נוכח לראות, כי טבעה הוא בכך, ואין בזה לשַנות כלום; אבל מתוך שאי־אפשר לשיר את שיריו כמו שראוי להם, לא ישירו אותם כלל; הוא מְחָקם מן התכנית. זה היה ערב הקונצרט, ב Lieder תלו תקוות; גם היא דִברה על־אודותם; היא היתה מוסיקלית למַדַי, שתדע להעריך מעלות ידועות בהם. כריסטוף העליב אותה; ומתוך שלא היתה בטוחה, שהקונצרט של מחר לא יגדיל את שמו של הצעיר, לא חפצה להתקוטט עם הכוכב העולה. פתאֹם וִתרה; ובמשך הרפטיציה האחרונה נכנעה בהקשבה יתרה לכל מה שדרש ממנה כריסטוף. אבל החלטתה היתה אמיצה לעשות בקונצרט כפי הבנתה היא.

היום בא. כריסטוף לא דאג כלל. יותר מדַי מלא היה מן המוסיקה שלו, שיוכל לדון עליה; הוא ברר לעצמו, כי במקומות ידועים יצירותיו יכולות להיות מגֻחכות. אבל מה אִכפת לו? אי־אפשר לכתוב שום דבר גדול מבלי לבֹא לידֵי סכנה להיות מגֻחך. כדי להגיע לעמקם של הדברים, צריך להתגבר על ההערצה ביחס לדעת הבריות, על הנִמוס, על רגש הבושה, ולהתנגד לשקרים שבחברה, כל אלה הדברים שהלב נחנק תחתם, והאדם החפץ להצליח בחיים מבלי להרגיז איש, עליו להשלים עם הרעיון להִשָאר במשך כל חייו בגדר הבינוניות, ולבני־אדם בינוניים לתת אמת בינונית, קלושה, ממֻזגת, אשר יוכלו לעכלה. נחוץ להִשָאר מבפנים לחיים. אין אדם נעשה גדול אלא בשעה שהוא דש בעקביו את הדאגות הללו. כריסטוף דרך עבר על כל זה, אפשר היה לשרֹק לו; אך בטוּח היה שלא ישאיר אותם אדישים. הוא השתעשע בדמיונו על ההעויות השונות, שיעשה פלוני או אלמוני ממכריו, בשעה שישמע דף זה או אחר מפֻקפק קצת, הוא היה נכון לבקֹרת חריפה; ותֵיךְ עליה מראש. בכל אֹפן נחוץ להיות עִוֵר – או חרש – בכדי לכפור בכֹּח שישנו כאן – אם נעים או לא. מה אִכפת? נעים! נעים! כֹּח – ודַי. – ילך־נא בדרכו, יסחוף־נא הכל, בסחוף הרינוס!

הנה מפח־נפש ראשון; הדֻכס הגדול לא בא. בתא הנסיכים

יסבו רק סטטיסטים: גבירות תצריות אחרות. כריסטוף נתמלא כעס כבוש על זה. הוא חשב: „טפש זה רוגן עלי". אין הוא יודע מה לחשוב על־אודות יצירותי. ירא הוא פן יטיל דופי בעצמו. הוא הגיע בכתפיו, התראה כאלו אין הוא דואג לקטנות כזו. אחרים שמו לב לזה יותר ממנו: זה היה החלקה הראשון שלמדוהו, ואיום לעתיד.

הקהל לא היה הרבה יותר בהול לבוא מאהגנו. שליש האולם היה ריק. כריסטוף לא יכול להתאפק מלהזכר במרירות באולמים המלאים מפה לפה בקונצרטי־הילדות שלו. אלו היה לו נסיון יותר גדול, לא היה מתפלא על התמורה: מוצא היה ליותר טבעי מה שעתה ממעיטים האנשים לבוא ולשמוע אותו בשעה שהוא מחבר מוסיקה טובה, מאשר בשעה שחבר מוסיקה גרועה; כי את רֻבּוֹ של הקהל מעַניֶנת לא המוסיקה אלא המוסיקאי; והלא ברור הדבר, כי מוסיקאי גדול בשנים, הדומה לכל בני־האדם, מעורר פחות התענינות ממוסיקאי בשמלת ילד, המזעזע את הסנטימנטליות ומגרה את הסקרנות.

כריסטוף, אחרי המתינו לשוא שהאולם יִמָלא, החליט להתחיל. הוא התאמץ להוכיח לעצמו, כי טוב לו כבה; „הידידים מעטים, אבל טובים הם". האופטימיות שלו לא נמשכה זמן רב.

את הקטעים הראשונים נגנו בתוך דומית כפיר. יש דממת הקהל המֻרגשת בהרת־אהבה ונכונה לשטוף ולעבור. אבל בדומיה זו לא היה כלום, כלום, נמנום גמור. אפס. מֻרגש היה, כי כל פרָזה שוקעת בתוך תהומות של שויון־נפש. כריסטוף, שעמד בשערפו כלפי הקהל והיה טרוד במקהלה שלו, הרגיש בכל־זאת מה שמתהולל באולם. בקרני־המשוש הפנימיות שלו, שכל מוסיקאי אמתי מחֻנן בהן, הוא חש, אם נגינתו מוצאת לה הד בלבות הסובבים אותו. למרות הקפאון וערפל־השעמום שעלו מן הפַּרְטֵר והלוג'ה מאחריו – הוסיף להשמיע הקצב ולהלהיב את עצמו.

סוף־סוף נגמרה האוּבֶרטירה; הקהל מחא כף. הוא מחא כף בנמוסיות, בקרירות – וידום. נוח היה לכריסטוף שישרקו לו... שריקה! לכל־הפחות שריקה אחת! סִמן של חיים, לכל־הפחות איזה מעשה נגד יצירתו! הוא הביט על הקהל, בתוך הקהל הביטו זה על זה, הם

חפשו אחד בעיני חברו איזה משפט. הם לא מצאוהו וישקעו בתוך ארישותם.

המוסיקה החלה טוב. עתה הגיע תור הסימפוניה. קשה היה הרבה פעמים לכריסטוף להגיע עד קצה. כמה פעמים נכון היה לזרוק את מטהו ולברוח. האפטיה הכללית דבקה גם בו, לבסוף חדל להבין בעצמו על מה הוא מנצח, לא יכול לנשום יותר, הרגשה ברורה השתררה עליו, שהוא צולל בתוך שעמום ריק בלי גבול. אפילו את לחשי ההתול, אשר חִכה להם במקומות ידועים, לא שמע; הקהל שקע בקריאת התכניות. כריסטוף שמע את עלעול הדפים, כֻּלם בבת־אחת, מתוך רשרוש יבש. ושוב אותה הדומיה, עד האקורד האחרון, ואחר־כך העידו המחיאות המְנֻמסות הבודדות, כי הקהל הבין, שהיצירה נגמרה. ואף־על־פי־כן נשנו עוד פעם שלש או ארבע מחיאות־כף בודדות, אחרי שהקודמות פסקו; אבל הן לא עוררו שום הד־קול; הן נשתתקו נכלמות; החלל הריק נרמה ריק עוד יותר, ומאורע קטן זה הצהיר עוד יותר לקהל את השעמום אשר הרגיש.

כריסטוף ישב לו בתוך מקהלתו. הוא לא הֵעֵז להביט, לא על ימין ולא על שמאל. חפץ היה לו לבכות; ויחד עם זה רעד מכעס. חפץ היה לקום ולקרֹא לכֻלם: „אתם משעממים אותי! הה! כמה אתם משעממים אותי! איני יכול עוד! לכו לכם, לכו לכם, כֻּלכם".

הקהל התעורר קצת; הוא חִכה למשוררת — רגיל היה לקדם אותה במחיאת־כפים. בתוך אוקְינוס זה של יצירות חדשות, שבהן תעה עכשו בלי מַצְפֵּן מורה־דרך, היתה היא כאן חוף בטוח וידוע בלי חשש לתעות. כריסטוף הבחין בכל אחת ממחשבותיה; והוא צחק בזעף. המשוררת ידעה בכל־זאת את צפית הקהל; כריסטוף ראה זאת על־פי ארשת־המלכות אשר לבשה כשהודיע לה, כי עתה הגיעה הורה להופיע. הם הסתכלו איש בפני רעהו באיבה. במקום להציע לפניה את זרועו, תחב כריסטוף את ידיו בכיסי־בגדו ויתן לה להִכָּנס לבדה. היא עברה עליו בקצף, מבלי יכֹלת למשול ברוחה. הוא הלך אחריה בפנים משֻׁעממים. מיד אחרי צאתה ערך לה האולם קבלת־פנים סוערת; בזאת היתה הרוחה לכֻלם; הפנים אורו, הקהל התלהב, כל הלורְנֵטים

נלחצו אל הלחי. בטוחה בכחה, השתערה המשוררת על ה Lieder, כמובן על־פי דרכה, מבלי לשום לב להערותיו של כריסטוף אתמול. כריסטוף שלוה אותה החויר. הוא חזה מראש את המרד הזה. מיד אחרי השנוי הראשון שהכניסה טפח בפסנתר וקרא בחֵמה:

– לא!

היא המשיכה. הוא לחש לה בערפה, בקול כבוש ורוגז:

– לא! לא! לא כך, לא כך!

היא נרגזה מתוך רגונים קוצפים אלה, – שהקהל אמנם לא שמעם, אלא שמן המקהלה לא נעדרה אף מלה, – התעקשה, ושרה באטיות נפרזה, ובהפסקות, ובהדגשות מיֻחדות. הוא לא התחשב עם זה והמשיך הלאה; סוף־סוף הגיעו לידֵי כך, שקצב־נגינה שלם הפריד ביניהם. הקהל לא הרגיש בזה זמן רב. הוא כבר התרגל לזה, שהמוסיקה של כריסטוף לא תהא נבונה ואף לא ערֵבה לאזן; אבל כריסטוף, שדעתו היתה אחרת, התעַות כמשֻגע; וסוף־סוף התפרץ בכעס והפסיק באמצע המשפט.

– די! – קרא במלֹא חזהו.

היא, שהתלהבותה משכה אותה הלאה, הוסיפה כשעור הצי־קצב ונשתתקה גם היא.

– די! – קרא בקול יבש.

הקהל נדהם. אחרי רגעים אחדים אמר בטון קר:

– נתחיל מחדש.

היא הביטה עליו בקפאון; ידיה רעדו, תחלה אמרה לזרוק את מחברתה בראשו; היא לא הבינה כלל, אחר־כך, כיצד לא עשתה זאת. אבל סמכותו של כריסטוף וקולו לא נתנו מקום לפקפק; היא החלה שוב. היא שרה את כל מחזור ה Lieder, מבלי לשַנות אף נִגון אחד, אף תנועה קלה; כי הרגישה, שהוא לא יוַתר לה כלום; והיא רעדה בזכרה, כי הוא לא יחוס על עלבון חדש.

כשגמרה הריעם לה הקהל בהתעוררות. לא ל Lieder מחא כף (אִלו שרה אחרים גם כן היה עושה כך) אלא למשוררת המפֻרסמה, שזקנה במקצועה; הוא ידע, כי אותה יכול הוא להעריץ בלי כל חשש.

מלבד זה, חפץ היה לטשטש את רֹשם הנזיפה, שקבלה שלא בצדק, בכל־זאת הבין הקהל, מבלי להיות בטוח לגמרי בזה, כי המשוררת טעתה; אבל זה היה בלתי עָדִין מצדו של כריסטוף, שהעירה על הטעות. הם דרשו לחזור על הקטעים עוד פעם, אבל כריסטוף סגר את הפסנתר בהחלט.

היא לא הרגישה בחֻצפה חדשה זו, יותר מדַי נבוכה היתה, שתוכל לחשוב על־דבר הזה עוד פעם, היא יצאה בחפזון, ונסגרה בחדרי־המשחקים; ושם במשך רבע שעה פרקה מלבה את זרם המטמטמה והחמה, שנצבר בקרבה. שבץ־עצבים, מבול־דמעות, גדופי־חמה, נאצות כלפי כריסטוף – לא חסר דבר. צעקות־החמה שלה נשמעו בעד הדלת הסגורה. אלה מידידיה, שהשכילו להִכָּנס, ספרו בכל מקום בצאתם, כי כריסטוף התנהג כבליעל. דעה זו נפוצה מהר באולם־החזיון. וכשעלה כריסטוף שוב על הבימה, לנצח על הקטע האחרון, היתה אי־מנוחה. אבל הקטע האחרון לא שלו היה, זה היה ה Festmarsch של אוקס, שהוסיף כריסטוף מתוך ידידות על התכנית. הקהל, שהתענג מאד על מוסיקה שטחית זו, אחז באמצעי פשוט מאד להביע את אי־שביעת רצונו בכריסטוף, מבלי שיֵעָז לשרוק לו. הוא קרא בהתלהבות לאוקס, ודרש ממנו, שיופיע על הבימה בשתים או שלש פעמים, מה שזה עשה בחשק. וכך נגמר הקונצרט.

מובן, שהדֻכּס הגדול ובני־החצר – יחד עם כל העירה הקטנה הזאת המשֻׁעממת והאוהבת רכילות – לא אבדו אף פרט אחד מכל מה שאֵרע. העתונים, ידידי המשוררת, לא הזכירו את המאורע; אבל כֻּלם פה אחד התפעלו על אמנות המשוררת והסתפקו בזה, שהזכירו בתוך ההודעה את ה Lieder אשר שרה, ליצירותיו של כריסטוף הקדישו אך שורות אחדות, אותן השורות עצמן כמעט בכל העתונים „בקיאות בקונטרַפּונקט; חבור מסֻבך; חֹסר השראת־הרוח, אין מילודיות. יצירה של מוח, ולא של הלב. חֹסר אמִתּיות. חֵפץ להיות מקורי". אחרי־כן – קטע על המקוריות האמִתּיות, המקוריות של אנשים שמתו ונקברו, של מוצַרט, של בֶּטהובן, של לֶוֶה, של שֻׁבֶּרט, של בּרַמס, „אלה שהיו מקוריים מבלי חשוב זאת בכַוָּנה תחלה". מתוך־כך עברו באֹפן טבעי אל ההצגה

המהֻדשת של „Nachtlager von Granada" של קונרַדין קרֵיצר, בתיאטרון של הרְכּס הגדול, ודִברו באריכות על „מוסיקה מרהיבה זו, רעננה ומקסימה כביומה הראשון".

בדרך כלל פגשו יצירותיו של כריסטוף אף אצל המבקרים המחבבים אותו – אי־הבנה גמורה ומפליאה; אצל אלה שלא אהבוהו – משטמה ערֻמה, שהזדַינה עכשו, לקראת הימים הבאים; ובקהל הרחב, ששום מבקר אוהב או אויב לא נהלו – דממה. הקהל הרחב, כשהנהו עזוב למחשבתו הוא, אינו חושב כלום: זה מובן מאליו.

כריסטוף היה נדהם.

אמנם, במפלתו לא היה שום דבר מפתיע. היו כאן הרבה טעמים, שיצירותיו לא תמצאנה חן. הן לא היו בשֵלות כל־צרכן. מאידך גיסא היו מֻקדמות יותר מדי, שיבינו אותן בפעם אחת. וסוף־סוף, מאֻשרים היו ללַמד פרק מוסר לצעיר מחֻצף. אולם רוחו של כריסטוף לא היתה מיֻשבת למדי, שיוכל להשלים עם הצדק שבמפלתו. חסר לו ביחוד אותה מנוחת־הנפש, אשר יתן לאמן אִטִּי נסיון מכאיב של אי־הבנה ממֻשכה מצד בני־האדם ומפשותם, שאין מרפא לה. בטחונו הילדותי בקהל ובהצלחה, אשר אליה חשב להגיע בדרך כשרה, מפני שראוי היה לה, התמוטט. אִלו פגש באויבים, היה זה טבעי בשבילו. מה שהדהימו – זה שלא נשאר לו עוד אף רֵעַ אחד. אלה אשר בטח בהם, אלה אשר עד הֵנה נראו כמתענינים במה שהוא כותב, לא מצאו בשבילו מיום הקונצרט אף מלה אחת לעודד רוחו. הוא נסה לחקור אותם; הם התבצרו מאחרי מלים בודדות. הוא התעקש, חפץ לדעת את מחשבתם האמִתית; האמִתיים שבהם הציגו לו למופת את יצירותיו הקודמות, את השטֻיות של מתחיל; כמה פעמים שמע אותם כשהם מחַיבים את יצירותיו החדשות בשמן של יצירותיו הקודמות, וזאת עשו אלה בני־האדם עצמם, שלפני שנים אחדות חִיבו את יצירותיו הקודמות, בְּשֶאֵלה היו עדַין חדשות; כך היא המדה. כריסטוף לא

הרגל בזה; הוא צעק בקול גדול. אם אינם אוהבים אותו, טוב, הוא משלים עם זאת. דבר זה אפילו גורם לו תענוג, אין הוא חפץ כלל להיות אהוב על כל העולם כֻּלו; אבל אם מתימרים לאהוב אותו ואין הם מרשים לו לגדל, חפצים הם להבריחו, שישאר כל ימיו ילד, הרי זה עובר כל גבול! מה שהיה טוב בשביל בן־שתים־עשרה, הרי אינו טוב בשביל בן־עשרים. והוא הרי מקוה לא להִשָּׁאר גם כאן, אלא ישתנה עוד, ישתנה תמיד... הטפשים הללו חפצים לעכב את החיים! מענינים היו חבורי־הילדות שלו, לא בגלל מעשי־הילדות הריקים, אלא בגלל הכח שתסס בהם בשביל העתיד. ואת העתיד הזה – הם רוצים להמית! לא, הם לא הבינו מעולם מה הוא, מעולם לא אהבוהו, לא היום ולא אתמול. הם לא אהבו אלא את החלש, ההמוני שבו, את מה שהיה לו משֻׁתף עם משוררים גרועים, לא את אשר הנהו הוא – באמת ידידותם לא היתה אלא טעות...

הוא אולי הפריז כאן. מצוי הוא הדבר, שבני־אדם ישרים, שאינם מֻכשרים לאהוב יצירה חדשה, אוהבים אותה בלבב שלם, כשהיא בת־עשרים. החיים החדשים יש להם ריח חריף יותר מדי בשביל טוהם הרופף; נחוץ שהריח יתנדף בתוך נשימת הזמן. היצירה האמנותית אינה מתחילה להיות מובנה להם, אלא בשעה שהיא מֻכסה אבק־שָׁנים.

אבל כריסטוף לא יכול להשלים עם זה, שלא יבינוהו כל עוד שהנהו הֹוֶה, ושיבינוהו בשעה שהוא יהיה עבר. נוח היה לו לחשוב שלא יבינוהו כלל, בשום אֹפן, עד־עולם. הוא כעס. מגֻחך היה בו מה שחפץ לבאר את עצמו למען יבינוהו, להתוַכח, אף כי זה ללא־הועיל. נחוץ היה לשַׁנות את טעם הדור. אבל הוא לא נרתע מפני כלום. הוא החליט לטהר טהרה שלמה את הטעם האשכנזי, במלחמה או בשלום. האפשרות לכך חסרה לו; הרי בשיחות אחדות, שאך בקֹשי מצא להן את המלים, כשהיה טחוה את דעתו ברתתנות ובהגזמה על־אודות המוסיקאים הגדולים, לא יכול היה להטות את אנשי שיחתו על צדו, אף לא אחד. לא עלה בידו אלא לרכוש לו עוד אויבים אחדים.

עליו היה להכין את מחשבתו בשעת הפנאי ולהבריח את הקהל אחרי־כן לשמעה...

ודוקא באותה השעה סִיַע לו מזלו – מזלו הרע – והספיק לו את האמצעים בשביל זה.

הוא ישב לפני השלחן בבית־המזון של התיאטרון, בחוג המוסיקאים של התזמֹרת, אשר הרעים אותם במשפטיו האמנותיים. לא כֻּלם היו בדעה אחת; אבל כֻּלם נעלבו מפני החֹפש שבלשונו. קרוּזֶה הזקן, הָאַלטו, איש ישר ומוסיקאי טוב, שאהב באמת את כריסטוף, חפץ היה להטות את השיחה לצד אחר. הוא השתעל, וחִכּה להזדמנות להשמיע איזו הלצה. אבל כריסטוף לא שמע; הוא הוסיף עוד ביתר התלהבות; וקרוזה התיאש וחשב:

– למה לו להגיד את כל זאת? ד' יברכהו! אפשר לחשוב בדברים הללו; אבל אין אומרים אותם, לעזאזל!

מענין היה ביותר, שגם הוא היה מהרהר „בדברים הללו"; לכל־הפחות השראה מעין זו היתה לו, ודבריו של כריסטוף עוררו בו כמה ספקות; אבל הוא לא הֵעֵז להודות בהם לעצמו, ואין צריך לאמר שלא להגידם בקול רם – קצת משום פחד להטיל דֹפי בשמו הוא, קצת מתוך ענוה ומתוך אי־אמון בעצמו.

וֵיגל, המנגן בחצוצרה, לא רצה לשמוע כלום; חפץ היה להעריץ הכֹּל, כל דבר, אם טוב ואם רע, אם כוכב ואם עששית של גז. הכֹּל עמד על מדרגה אחת; בהערצתו לא ידע כל חסר או יתר; הוא העריץ, העריץ, העריץ, זה היה בשבילו צֹרך חיוני. והצטער בשעה שחפצו להגבילו.

הויולונציליסט קוּה סבל עוד יותר. הוא אהב בכל לבו את המוסיקה הגרועה, כל מה שרדף כריסטוף בלעגו ונאצותיו היה יקר לו בלי־ספק. מתוך חוש אינסטינקטיבי היה בוחר באותן היצירות, שיש בהן ביותר מן המֻסכּמות. נשמתו היתה לאוצר הרגשות, בכִיָני וחגיגי, הוא לא שקר כלל בפֻּלחן המרֻכרך שלו, בהערצת בני־אדם גדולים מזֻיפים. דוקא בשעה שהיה מטלה את נפשו, כי מעריץ הנהו את האמִתיים,

היה משקר לעצמו – מתוך תמימות גמורה. ישנם „בּרַמינים" המאמינים למצֹא באלהיהם את נשימת הגאונים שעברון; הם אוהבים את בֶּטהובן בברַמס, קוה עוד היטיב לעשות: הוא אהב את ברַמס בבטהובן.

אבל יותר מכל כעס על הפרדוכּסים של כריסטוף הבטנון שפיץ. לא מפני שהאינסטינקט המוסיקלי שלו נעלב, כי־אם רגש עבדותו הטבעי חש עלבון. אחד הקיסרים הרומיים חפץ למות בקומה זקופה. שפיץ חפץ למות על גחונו, כמו שחי. זה היה מצבו הטבעי; הוא התענג בשעה שהיה עליו להתפלש בעפר בפני כל דבר רשמי, מקֻדש; והיה יוצא מכליו בשעה שחפצו להפריע בעדו מלשחק את המשרת כאַות־נפשו.

ככה היה קוה גונח, וְיגל מתנועע ביאוש, קרווזה אומר בדיח־ית, ושפיץ צועק בקול חד. אבל כריסטוף לא נע ולא זע, וצועק עוד יותר מחבריו; הוא דבר גסות על אשכנז והאשכנזים.

על־יד השלחן הסמוך ישב צעיר והקשיב לו, כשהוא מִתפַּתל מצחוק. שערותיו היו שחורות ומסֻלסלות, עיניו יפות ופקחיות, חטמו שרוע, וכאלו מפקפק בקצהו לפנות לימין או לשמאל, ובמקום לפנות ישר פנה אל שני הצדדים בבת־אחת; שפתיו עבות ופניו – של איש־הרוח, עטירי התנועה. הם ארבו לכל מוצא שפתיו של כריסטוף, וכל מלה השתקפה בשימת־לב סמפטית וגחכנית בקמטים קטנים, על מצחו, רקותיו, בזויות־עיניו, לאֹרך נחיריו ולחייו, בהתעַוותו מצחוק, כשגופו מתנער לפרקים כאלו מתוך עוית. הוא לא התערב כלל בשיחה. אבל אף מלה אחת לא אבדה ממנו. הוא הביע חדוה מְיֻחדת, בשעה שראה את כריסטוף מסתבך בתוך הוכחותיו, ובאשר הקניטו שפיץ והיה מפרכס, נכשל בדבריו, ומגמגם בכעס, עד שמצא את המלה המבֻקשה – גוש־סלע למחוץ בו את איש ריבו. ותענוגו גדל לבלי־קץ, כשכריסטוף התרגש ביותר ועבר את גבול מחשבותיו והביע פרדוכּסים אִימים, שעוררו את נהמת שומעיו.

סוף־סוף נפרדו, כשתש כּחם להוכיח את יתרון האחד על משנהו. באותו רגע שכריסטוף, שנשאר האחרון באולם, עמד לעבור על המפתן, נגש אליו אותו הצעיר, שהתענג כל־כך לדבריו. הוא לא הרגיש בו עד כה. הלה חִיֵך אליו בנמוס ובקש ממנו, שירשה לו להציג את עצמו:

– פרנץ מַנהיים.

הוא התנצל על שהיה בלתי־צנוע כל־כך והקשיב לוִכוח, ובֵרך אותו על ה maestria, אשר בה הלם את מתנגדיו; הוא צחק גם עכשו כשנזכר בזה. כריסטוף הביט עליו, מאֻשר ובחשדנות קצת, ושאל:

– האֻמנם? האין אתה מתלוצץ בי?

הלה נשבע באלהיו. פני כריסטוף הזהירו.

– אם כן, מוצא אתה שצדקתי, האין זאת? דעתך כדעתי?

– שמע־נא, קרא מנהיים, האמת נתנה להאמר, איני מוסיקאי ואיני יודע כלום במוסיקה. המוסיקה היחידה המוצאת חן בעיני (אין זה שבח גדול – מה שאני אומר) זו היא המוסיקה שלך, בכל אֹפן זה יוכיח לך, שטעמי אינו פגום כל־כך.

– הֶ, הֶ – קרא כריסטוף בספקנות, אבל הדבר ההניק לו, – אין זה ראיה.

– קשה להוכיח לך... טוב... גם דעתי כך היא, אין זו ראיה, אני גם איני מֵעֵז לשפוט על דבריך על־אודות המוסיקאים האשכנזיים. אבל בכל אֹפן קולעים דבריך ביחס לאשכנזים בכלל, לאשכנזים הזקנים, הטפשים הרומנטיים הללו, עם מחשבתם התפוחה, בכינותם, וטפטוף־הסיבה שלהם, אשר עלינו להעריץ; אותו „האתמול הנצחי, שהיה ויהיה תמיד, ושיהיה מחר להֹק, מפני שהוא להֹק היום“.

הוא צטט חרוזים אחדים מן הקטע המפֻרסם של שילר:

„Das ewig Gestrige,

Das immer war und immer wiederkehrt!"

– והוא בעצמו קֹדם לכל – הפסיק את דבריו בתוך שיחתו.

– מי?

– אותו המחצצר שכתב זאת.

כריסטוף לא הבין, אבל מנהיים הוסיף

– ראשית־כל ברצוני, שאחת לחמשים שנה יערכו „בעור־חמץ“ כללי באמנות ובמחשבה, ולא ישאירו שום דבר קים משֶל מה שהיה עד הֵנה.

– זה רדיקלי קצת – קרא כריסטוף ויתַיֵך.

– לא, מבטיחני אותך, המשים שנה – הן יותר מדי, צריך לאמר: שלשים; – ואולי עוד!... באמצעי היגִיני מדברים כאן. אין אדם משאיר

בביתו אֹסף זקניו. אחרי מותם מניחים אותם להרקיב, בתחִלה, במקום אחר, וסותמים את הגולל עליהם, כדי להיות בטוחים, שלא ישובו עוד. נפשות יפות מניחים גם פרחים עליהם, אני מסכים ברצון לכך, לי אחת. איני דורש אלא שיניחוני לנפשי. גם אני משאיר אותם לשלום. כל אחד לחוד: החיים מצד זה ומעֵבר השני המתים.

– יש מתים, החיים יותר מן החיים.

– לא, לא. אמת הוא שיש חיים, המתים יותר מן המתים.

– אולי כך, בכל אֹפן ישנם זקנים שהם צעירים עוד.

– טוב, אם צעיר עדַין הנהו, אז נגלהו בעצמנו, אבל איני מאמין בזה. מה שהיה טוב פעם אחת אינו חוזר וטוב פעם שניה. טובה רק התמורה. קֹדם־כל צריך להשתחרר מן הזקֵן. יותר מדַי זקֵן ישנו באשבנו, מות לזֹקן!

כריסטוף הקשיב לכל האמרות הללו, שהִבעו מתוך הלך־נפש, בשימת־לב גדולה, והשתדל להקשות עליהן; במקצת היה מסכים להן, מכיר היה בהן אחדות ממחשבותיו, ויחד עם זה לא נוח היה לו לשמען בהפרזה קריקטורית כזאת. אבל, מתוך שהיה מיחס לאחרים את רצינותו הוא, אמר לעצמו, שאולי איש־שיחתו, שכנראה הנהו משכיל יותר ממנו ודבורו יותר שוטף, צודק בדעותיו, והוא מוציא את המסקנות ההגיוניות מן הכללים שלו. כריסטוף הגאיוני, אשר האנשים לא סלחו לו על שהוא מאמין בעצמו, היה אלְבא דאמת ההפך מזה, מלא ענוה תמימה, שהיתה עושה אותו לפעמים שוטה כלפי אחרים, שקבלו חנוך יותר טוב ממנו. מנהיים שהשתעשע על הפרדוכסים שלו ושמתוך הוִכּוח נדחף משטות לשטות, אשר בעצמו צחק עליהן בלבו, לא הֻרגל שיתיחסו אל דבריו בכֹבד־ראש, והטרֹח שטרח כריסטוף כדי לפרק את פטפוטי־הבקֹרת שלו כדי להבינם, הצחיל אותו; ובעודו לועג עליהם היה מחזיק טובה לכריסטוף על הערך שכריסטוף מיחס לו; הוא מצא אותו למגֻחך ומלַבב.

הם נפרדו כידידים טובים, וכריסטוף לא התפלא ביותר בראותו, שכעבור שלש שעות, בעת החזרה בתיאטרון, ראה מן הדלת הקטנה הפונה אל התזמֹרת את ראשו של מנהיים, ופניו המזהירים, בשהוא

מרמז לו באֹפן מסתורי. כשנגמרה הרפטיציה הלך כריסטוף הביתה, ומנהיים החזיק בזרועו בגסות־לב:

– הֲיש לך פנאי? הסבת ושמע. רעיון נצנץ במוחי. אולי תמצא אותו לחסר־טעם... האינך חפץ לכתוב פעם את מה שאתה חושב על־אודות המוסיקה והמוסיקאים? תחת להוגיע את לשונך בהטפה לפני ארבעה שוטים מן החבריה שלך, שאינם ראויים אלא לנקש על־גבי גוריי־עץ, האם לא טוב היה שתפנה אל הקהל הגדול?

– האם לא מוטב לי? אם ברצוני? לעזאזל! והיכן, אתה חושב, אוכל לכתוב? זה מְצלח!

– בבקשה, יש לי הצעה בשבילך... חברים אחדים ואני: אדַלבֶּרט פון־וַלדהויז, רפאל גולדֶנרינג, אדולף מאי, לודוִיג אֶרנפֶלד – יסדנו עתון, העתון האינטליגנטי היחיד שבעיר: „דיוניסוס", הרי בודאי ידוע לך... אנו כֻּלנו מעריצים אותך, ונשמח מאד, אם תהיה חברנו. הברצונך לקחת עליך את חלק הבִּקֹרת המוסיקאית?

כריסטוף נבוך מפני כָּבוד כזה; ברצון רב היה מקבל את זה, אך ירא היה, שאין הוא ראוי לכבוד כזה; הן הוא אינו יודע לכתוב?

– הנח, קרא מנהיים, בטוח אני, כי יודע אתה היטב. ומלבד זה, באותו הרגע שתהיה למבקר הרי כל הזכֻיות בידיך. אין להתחשב עם הקהל, הוא שוטה. אין זה כלום להיות לאמן; אמן הוא מעין מוקיון, שאפשר לשרֹק אחריו. אבל המבקר תנהו אותו האיש, שיש לו זכות להגיד: שרקו־נא אחרי אדם זה! כל העולם הרי מניח לו את הטֹרח להשוב בעד כֻּלם, חשוב לך מה שאתה חפץ. התרָאה לכל־הפחות כחושב דבר־מה. ובלבד שתלעיט את האֲוָזים הללו, לא אִכפת מה. הם יבלעו הכל.

כריסטוף הסכים והודה בהשתפכות־לב, אלא שהתנה, כי יש לו הרשות להגיד את הכל:

– כמובן, כמובן, אמר מנהיים, הֹפש גמור. כל אחד מאתנו חפשי הנהו.

מנהיים חזר וחפש אותו בתיאטרון, בשלישית, באותו ערב אחרי החזיון,

כדי להציגו לפני אדַלבֶּרט פון־וַלדהויז ולפני רֵעיו. הם קבלו אותו בלבביות.

מלבד וַלדהויז, שהיה שַיָך למשפחות־היחס העתיקות שבארץ, היו כֻלם יהודים וכֻלם עשירים מאד: מַנהיים – בנו של בַּנקיר, גולדנרינג – בנו של בעל־כרם מפֻרסם. מאי – בן למנהל בית־חרֹשת של מתכת; ואֶרנפלד – בן לסוחר באבנים יקרות. אבותיהם היו שַיָכים לדור הישן העברי, החרוץ והעקשני, קשורים לרוח־גזעם, צוברים את רכושם במרץ ובהתמדה, והיו נהנים יותר על קבוץ הרכוש מאשר על הרכוש עצמו. הבנים כאִלו נוצרו כדי להרוס את אשר בָּנו האבות; הם לגלגו על המשפטים הקדומים של משפחתם ועל אותו עמל־הנמלים לצבור ולחשוך הון. הם שחקו תפקיד של אמנים, התראו כבוזים להון וכמבזבזים אותו לכל עבר. אבל באמת אך מעט מאד היה מאבדים; אמנם, הם עשו מעשי־הוללות, אבל מעולם לא עלה בידם להשתיק לגמרי את פכחות־רוחם ואת חוטם המעשי. אגב, האבות השגיחו עליהם והיו שמים רסן עליהם. הפזרן שבהם, מנהיים, אולי נכון היה לפזר את כל מה שבידו, אבל כלום לא היה בידו; ואף שהיה מוחא בקול רם נגד קמצנותו של אביו, בסתר לבו היה צוחק על זה ומוצא שהצדק עם האב. סוף־סוף לא היה אלא וַלדהויז מרא דנכסי, שהיה נותן את עצמו ואת כספו ותומך מהונו בעתון. הוא היה משורר, הוא כתב „פולימֶטרים" בסגנונו של אַרנו הולץ ושל וַלט וִיטמַן, חרוזים, ששורות קצרות בתכלית הקצור ושורות ארֻכות בתכלית האריכות היו מתחלפות בהם; ונקֻדות נקֻדות כפולות ומשֻלשות, סִמני הפסק, אותיות גדולות, אותיות איטלקיות ואותיות משֻרטטות – שחקו תפקיד גדול מאד, יחד עם אַלִיטֶרַציות וחזָרה על מלה, על שורה ועל משפט שלם. הוא היה מבנים להוכם מלים מכל הלשונות. הוא התימר, שהוא כותב שירים (מעולם לא ידעו מדוע) בסגנונו של סֶזָן. האמת נתנה להֵאָמר, הוא היה בעל נפש שירית והרגיש באֹפן נאצל את הדברים התפֵלים. הוא היה סנטימנטלי ויבש, תמים וגאה. החרוזים שלו שהשקיע בהם הרבה עבודה, היו מתלבשים ברשלנות של אביר. הוא יכול להיות משורר טוב בשביל בני־טרקלין; אבל מספרם רב יותר מדַי, בירחונים ובטרקלינים, והוא חפץ להיות בדד. הוא החליט בנפשו לשחק את הפקיד האציל

העומד מעל למשפטים הקדומים של מעמדו. אבל אלה היו מרֻבים מן ביותר. הוא לא הודה בזה. הוא התענג על שאין הוא מקיף את עצמו בעתון אשר הוציא אלא יהודים, כדי להקניט את משפחתו, שהיו אנטישמיים אמתיים, וכדי להוכיח לעצמו את חֵרות רוחו. הוא התיחס אל חבריו בטויון־מנֻמס, אבל במעמקי נפשו רחש להם בוז בלי גבול. לא נעלם ממנו הדבר, שהם שמחים להשתמש בשמו ובכספו; והוא הרשה להם זאת, כדי שיהיה לו העֹנג לבוז להם.

והם גם בזו לו, על שהוא מַרשה להם; אולם הם ידעו היטב, שגם הוא מפיק תועלת מזה: וַלדהויז, בנתינתו להם, היה משקיע את שמו ואת הונו, והם הביאו לו את כשרונם, את רוחם־המעשית – וקוראים. הם היו הרבה יותר משכילים ממנו. לא שכל אחד מהם היה איסיות גדולה ממנו. אישיותם היתה אולי עוד יותר פחותה, אבל בעיָרה זו, כמו בכל מקום ובכל זמן, היו הם, – מתוך ההבדל הגזעי, המוציא אותם לבדד ומפתח את כשרונם להסתכלות לגלגנית – הרוחות המתקדמות ביותר, הנוחות יותר להרגיש את המנֻהג שבמוסדות רקובים ובמחשבות שעבר זמנן. אלא מתוך שרוחם היתה הרבה פחות הפשית משכלם, לא עכב הוא בעדם מלהפיק תועלת מן המוסדות והמחשבות הללו, במקום להתאמץ לשנותם. למרות שאת השקפותיהם החפשיות עשו לאֻמנותם – היו הם, ממש כאציל אדַלברט, גבירי הפרובינציה, בנים עשירים והולכי בטל, שעסקו בספרות מתוך ספורט ומתוך פלירט. ברצון לבשו צורה של מחריבי עולמות; באמת היו אלה בחורים טובים, והם לא החריבו כלום ולא פגעו אלא בבני־אדם תמימים אחדים, או באלה, שחשבו, כי אין בכֹחם להזיק להם לעולם. הם היו נזהרים מלהתקוטט עם החברה, בדעתם, כי באחד הימים ישובו ויכנסו אליה, כדי לחיות שם בשלוה, אותם החיים עצמם של אותה החברה, ויתפשרו עם כל אותם המשפטים הקדומים, אשר נגדם הם מתקוממים עכשו. ובשעה שהיו מעֻזים לערוך שאון, או רקלמה, בצאתם למלחמה בחצוצרות ובקול שופר נגד איזה אליל של היום – שכבר החל להתמוטט – היו זהירים שלא לשרוף את כפינותיהם; כשנשקפה סכנה יכלו להִמָלט בהן. ואיזו שהיתה תוצאת המלחמה, אחרי הגמרה, עבר זמן רב עד שהתחילו

מחדש; ה„פלשתים״ יכלו לישון במנוחה. הכל מה שבקש חבר ידידים זה, Davidbüudler, לא היה אלא לעורר אמונה, שביכלתם להיות נוראים, אם רק יחפצו, – אבל לא חפצו: נוח היה להם לדַבר בלשון נוכח עם המשחקים ולסעוד פת־ערבית עם המשחקות.

כריסטוף לא הרגיש את עצמו היטב בסביבה זו. הם דברו ביחוד על־אודות נשים וסוסים; והם דברו על־אודותם בלי כל חנינה, הם היו תמימי דעים, אדַלבֶּרט דִבר בקול חור ומתון, בנמוסיות מדְקדקה, משְׁעממת וממילה שעמום. אדולף מאי, מזכיר המערכת, כבד־קומה, רחב־כתף, כשראשו תחוב לו בין כתפיו ופניו גסים, חפץ תמיד להוכיח, שהצדק אתו; הוא התנפל על הכל, לא שמע מעולם מה שעונים לו, כנראה, מזלזל היה בדעתו של איש־שיחתו ועוד יותר מזה באיש־שיחתו. גולדנרינג, מבקר האמנות, שפניו היו מכֻוְּצי־עוית ועיניו ממצמצות תמיד מאחרי משקפיו הרחבים – וכדי לחקות, כנראה, את האמנים, שהיה סר אליהם, – היתה לו בלורית ארֻכּה, ועִשֵּׁן בדומיה, – לעס קטעי פּרָזות, שלא היה אומרם עד סופם והיה גומרם בתנועה בלתי ברורה באגְדלו באויר. ארנפלד, גוץ, קֵרֵח, מחַיֵך, זקנו צהֹב, פניו דקים ולאים, חֻטמו גבן, כתב בעתון על המודה ועל הכרוניקה של הטרקלין. הוא היה אומר דברים חריפים מאד בקול מלטף; הוא היה בעל רוח, אבל רוח ערמומית ולפעמים גם שפלה. כל המיליונרים הצעירים הללו היו אנרכיסטים, כנהוג. זה הוא הלוקסוס החיצוני, כשיש לאדם הכל – לכפור בחברה, כי אז הם משתחררים מכל מה שהם חַיבים לה. ככה אומר הגנב אחרי שחמס את הכל מהנפגש בדרכו: „מה לך עוד? לֵך לך! אין לי צֹרך בך יותר״.

בכל החבורה הזאת רחש כריסטוף סמפַּטיה רק למנהיים, הוא היה בלי ספק הכי חַי בין כֻּלם; הוא התלוצץ על כל מה שאמרו, הוא גמגם, דִבר בעלגי־לשון, גחך, סִפֵּר בדיחות, לא היה מֻכשר להביע איזה רעיון עד קִצו, ולא ידע אל־נכון, מה הוא חושב בעצמו; אבל הוא היה צעיר טוב, בלי כל טינה נגד מי־שהוא, ובלי צל של תאות־הכבוד. האמת נִתנה להֵאָמר, כי תוכו לא היה לגמרי כברו. הוא שחק תמיד תפקיד. אבל זאת עשה בתמימות, ולא הזיק בזה לאיש,

הוא היה נכון לעבור באש בעד כל מיני אוטופיות מוזרות – ונשגבות
על־פי־רב. יחד עם זה היה יותר מדַי פקח וערום, שיאמין בהן
באמת; הוא ידע היטב לשמור על קרירות־דמו, אפילו בשעת התלהבותו
ולא היה מטיל דֹפי בעצמו, גם כשהביא את השיטות שלו לידֵי מעשה.
אבל תמיד היה נחוץ לו איזה צעצוע; זה היה מְשחק בשבילו, והוא
היה משַׁנה אותו תכופות. עתה היתה לו השיטה של טוב־לב. לא
די היה לו להיות טוב באֹפן טבעי, הוא חפץ להתראות טוב; הוא
הטיף טוב־לב, הוא שחק טוב־לב. בנגוד לאקטיביות היבֵשה והקשה
של בני־סביבתו ולקפדנותם, בנגוד למיליטריות ולפלשתיות האשכנזיות
היה הוא טולסטאי, נירוַנאי, אֶוַנגליסטון, בודיסטון – הוא לא ידע אל־
נכון בעצמו – נביאו של מוסר־רך, מחֻסר עצמות, וַתרני, נוח לחיות, שסלח
בהשתפכות־נפש לכל העונות, ביחוד לעונות־הבשר, שלא הסתיר בלל
את חבתו היתרה אליהם, והיה סולח הרבה פחות למדות הטובות –
מוסר שלא היה באמת אלא ברית של בעלי־הנאה, אגֻדת הוללים
לשם וִתור הדדי, במעטה קדושה. היתה כאן צביעות קלה, שבֹּהה
לא היה טוב ביותר בשביל הנפש היפה, ושיכלה לעורר געל־נפש, אִלו
היו מתיחסים לה בכֹבד־ראש. אבל היא לא התימרה להיות רצינית;
היא התלוצצה על עצמה. נצרות פוחזה זו לא הָכהה אלא לשעת
הכֹּשר בשביל לפַנות מקום לאיזו שטות אחרת – לא אכפת איזו –
לפֻלחן הכֹּח הגס, לאימפריליות, לאריות הצוחקים. מנהיים שחק קומדיה;
הוא שחק אותה בלב שלם; הוא התחפש בזה אחר זה בכל הרגשות
שלא היו לו, קֹדם שהיה גם הוא ליהודי זקן ונאמן, בכל האחרים,
ברות גזעו. הוא היה סמפטי מאד ומעורר סקרנות.

כריסטוף היה זמן־מה לאחד מצעצועיו. מנהיים לא נשבע אלא
בשמו. הוא הריע והכריז על־אודותיו בכל מקום; הוא מִלא את אזני
בני־ביתו תהלות ותשבחות עליו. לפי דבריו, היה כריסטוף גאון־עולם,
איש בלתי־מצוי, שחבר מוסיקה מוזרה ויודע ביחוד לדַבר עליה באֹפן
מפליא; בעל שאר רוח – ומלבד זה יפה־תֹאר; פיו נאה, שִׁניו מצֻיָנות.

הוא הוסיף, כי כריסטוף מעריץ אותו — סוף־סוף הביא אותו לסעודת־הערב אל ביתו. כריסטוף נמצא יחד עם אבי רֵעו החדש, הבנקיר לוטר מנהיים, ועם אחות פרנץ, יהודית.

זאת הפעם הראשונה שכריסטוף נכנס אל בית יהודי. אף כי בתים כאלה מרֻבים היו בעירה ותפסו בוה מקום חשוב על־פי עשרם, הקשר הפניטי שביניהם ופקחותם — בכל־זאת חיתה החברה היהודית קצת מן הצד. בתוך עם הארץ נשתמרו ביחס אליה משפטים קדומים ומשטמה טמירה, טובת־לב, אבל מעליבה. רגשות אלו היו טבועים גם במשפחתו של כריסטוף. זקנו לא אהב את היהודים; אבל על־פי משחק הגורל היו שני תלמידיו המֻבחרים במוסיקה יהודים (האחד היה לקומפוזיטור, השני — וירטואוז מפֻרסם). והאיש הישר הזה היה אֻמלל מאד, כי לפרקים היה חפץ לנשק לשני המוסיקאים הטובים הללו; ואחרי־כן נזכר מתוך תוגה, כי הם הצליבו את אלהיו; והוא לא ידע, ביצד להשלים בין רגשותיו אלה, שלא נִתנו להתפשר. סוף־סוף נושק היה להם, נוטה היה להאמין, כי ד' יסלח להם, מפני שהם אהבו מאד את המוסיקה. אביו של כריסטוף, מלכיור, שהתראה כאיש בעל רוח חפשית, לא היה מדקדק ביותר, בקחתו כסף מאת היהודים; הוא מצא, כי זה טוב מאד; אבל לועג היה להם אחר־כך ובז להם. מה שנוגע לאמו — היא לא היתה בטוחה, כי אין היא עוברת עבירה בשעה שהיא הולכת לטרֹח אצלם בתור מבשלת. אגב, אלה שאצלם עבדה, התיחסו קשה אליה; אף־על־פי־כן לא התרעמה עליהם — היא לא התרעמה על איש, מלאה היתה חמלה לאֻמללים הללו, אשר ארר ד' אותם. לפעמים היתה מתעצבת, בראותה את בת בעל־הבית עוברת לפניה, או בשמעה את צחוק הילדים העליז וחשבה בלבה: כמה יפה ריבה זו. כמה יפים הקטנים, חבל, הבל מאד!

היא לא העֵזה לאמר כלום לכריסטוף, בשעה שהודיע לה, כי הולך הוא בערב לסעוד אצל המנהיימים; אבל לבה היה מהסס קצת. היא חשבה, כי אין כדאי להאמין בכל הרע, שמסַפרים על היהודים (מדַברים סרה בכל בני־האדם). ויש אנשים ישרים בכל מקום, אבל טוב וראוי בכל־זאת, שכל אחד ישאר בתוך שלו — היהודים לבד, והנוצרים לבד.

לכריסטוף היו זרים כל המשפטים הקדומים הללו. מתוך רוח־הותנגדות תמידית לסביבה שלו – הרגיש כח משיכה לצד הגזע השונה הזה. אבל הוא לא ידע אותו כמעט, לא היו לו יחוסים אלא עם בריות המוגיות ביותר מבין התושבים היהודים. הרוכלים הקטנים, ההמון ההומה ברחובות ידועים בין הרינוס והקתדרלה, ושעל־פי חוש־העדר, הקים בכל בני־האדם, הוסיפו להתקבץ כאן ויצרו מין גֶטו קטן. במה פעמים אֵרע לו לשוט ברבע זה, ולהתבונן בעין סקרנית ומאהדת אל טפוסי הנשים, שלחייהן שקערורות, שפתותיהן וצדעיהן בולטות, שבבת־צחוקן יש משהו מליאונרדו דא וִינצי, אלא שדבורן הגס וצחוקן המקֻטע משבית באֹפן מדאיב את ההרמוניה של פניהן, כשהם בלי תנועה. אפילו בתחתית־העם, אותם מגֻשמי־הראש, מזֻגגי־העינים, שפניהם – פני בהמה, רחבי־כתף וגוצי־רגלים, באלה היורדים המתנונים מבני הגזע האציל בכל העולם, יש שהסתכל לפעמים. אפילו ברפש כבד ומבאיש זה ראה זהרורים משֻנים שהֻצתו, כשביבי־אש תועים המרקדים על הבצות; מבטים נפלאים, פקחיות מזהירה, אלקטריות דקה, שפרשה מן הבֹּץ והרהיבה והרגיזה את כריסטוף. הוא חשב, כי יש דבר־מה בנשמות יפות אלו שהתאבקו, בלבבות הגדולים הללו שהתרו־לצאת מן החלאה; וחפץ היה לפגשם ולבוא לעזרתם; הוא אהב אותם מבלי דעת וגם ירא היה קצת מפניהם. אבל מעולם לא היתה לו קִרבה נפשית אפילו עם אחד מהם. ביחוד לא נזדמן לו מעולם להִכָּנס בתוך סלתה־ושמנה של ההברה היהודית.

ומשום־כך פעלה עליו הסֻעדה היהודית אצל המנהיימים בקסם החדוש ובמשהו שבפרי האסור. אותה חוה, שהגישה לו טפרי זה, הוסיפה לו טעם מֻיחד. מיום שנכנס הֵנה לא היו עיניו של כריסטוף אלא ליהודית מנהיים. היא היתה שַיכת לגזע שונה לגמרי מכל הנשים אשר ידע עד הֵנה, גבוהה ועדינה, רזה קצת, אף כי בעלת מבנה איתן, פניה מֻעטרים שער שחור, לא ארֹך, אבל מֻדבלל, שכסה את הרקות ואת המצח הגרמי והמופז, קצרת־ראות קצת, כשעפעפיה שקועות, עיניה בולטות קצת, חֻטמה מֻגדל קצת ונחיריו מרֻוָּחים, בלחייה רזון שיש בו רוחניות, סנטרה כבד, גֻון פניה אדמוני; הפרופיל שלה היה יפה, אֶגרני ובהיר,

לפניו היה בטוי מרכב, בלתי־שלו ובלתי־בטוח. עיניה ולחייה לא היו בהתאמה אחת, מרגשת היתה בה גזעיות חסנה, ובצלם הגזע הזה היו יסודות מרכבים בלתי נאהדים, זרויים בלי סדר, רבי־גונים, שבתכונתם אינם מתאימים אחד לשני. ביניהם יסודות יפים מאד, ויסודות פשוטים מאד. יפיה קרן ביחוד מתוך פיה השתקני וטעיניה, שנדמו עמקות ביותר מתוך קצר־ראיתן, ושחרחרות יותר, מתוך אזורן הכחלחל.

נחוץ היה להתרגל יותר משהיה רגיל כריסטוף, לראות את העינים הללו, שהיה בהן יותר מטבעו של הגזע מאשר מטבעה של האישיות, כדי לקרא מבעד לצעיף לח ולוהט זה את הנשמה האמתית של האשה אשר לפניו. זאת היתה נפש עם ישראל, אשר נתגלתה לו בעינים הלוהטות והאפלות הללו, שנשאו אותה בקרבן מבלי דעת. הוא תעה בהן. רק אחר־כך, כעבור זמן־מה, אחרי שתעה כמה פעמים באישונים אלה, למד למצא לו נתיב בים־קדם זה.

היא הביטה עליו, ושום דבר לא הכעיר את בהירות־מבטה; כלום לא נעלם ממנה בנפש נוצרית זו. הוא הרגיש זאת. הוא הרגיש מבעד למבט־אשה מפתה זה, רצון גברי, זך וקר, שחטט בנפשו בגסות בלתי־צנועה. גסות זו לא היה בה שום דבר ביש. היא שלטה בו. לא כדרך אשה גנדרנית, החפצה להוליך שבי, מבלי שתתענין לדעת את מי היא מוליכה שבי. אמנם היא היתה גנדרנית יותר מכל; אבל היא ידעה את כחה, והיא סמכה על חושה הטבעי שהוא יפעל בעצמו — ביחוד כשטרפה היה קל כל־כך ככריסטוף. מה שענין אותה יותר — זהו לדעת את אויבה — כל איש בלתי־ידוע היה לאויב לה, אויב, שאולי אחר־כך, בשעת הצרך, אפשר יהיה לכרות אתו ברית שלום. היא חפצה לדעת, מה בו. מתוך שהחיים הם משחק, שהפקח מנצח, נחוץ אפוא לקרא בקלפים של המתנגד, מבלי לגלות את קלפיה עצמה. לא אכפת לה, אם תפיק מזה תועלת או לא, זה נעשה לשם הנאה בלבד. היא אהבה את הבינה. לא את הבינה המפשטה, אף כי מוחה היה אמיץ למדי, שתוכל להצליח בכל מדע שתחפץ, והיא יכולה להיות, הרבה יותר מאחיה, היורשת האמתית של הבנקיר לוטר, מנהיים. אבל היא אהבה יותר מזה את הבינה החיה, שאפשר

להשתמש בה באופן מעשי בנוגע לאנשים. היא התענגה לחדור לתוך נפש ולשקול את ערכה (היא עשתה זאת באותה שימת־הלב, שבה היהודית של מַטסים שוקלת את הדינרים שלה). היא ידעה, מתוך תבונה נפלאה, לתור ולמצוא את המקומות, שבהם חסר המָגן, את המגרעות והחֻלשות, שהן הנן המפתח לנשמה, להִוָּדע את תעלומיה, וכך להיות השַׁליטה. אבל היא לא היתה שוהה הרבה בנצחונה, ולא היתה עושה כלום בטַרפה. מכיון שסקרנותה וגאונה מצאו את ספוּקם, הרי חדלה להתענין בנושא זה ועברה לנושא אחר. כל כֹּח זה נשאר עָקר. בנפש זו, החיה כל־כך, היה דבר־מה מת. היא נשאה בקרבה את רוח הסקרנות והשעמום.

בכה הביטה על כריסטוף, וכך הביט גם הוא עליה. היא דברה מעט מאד. די היה לה בבת־צחוק בלתי־נתפסת כמעט בזוית שפתה. כריסטוף היה מהֻפנט. לרגעים נמוגה בת־צחוקה, ואז היו פניה קרירים ועיניה אדישות, היא התעסקה בשֵרות־האורחים ודִברה עם המשרתים בקול קפוא. נדמה, שאין היא שומעת כלום, אחרי־כן הזהירו עיניה שוב; ושתים או שלש מלים קולעות אל הענין הראו, שהיא שמעה הכל והבינה הכל.

היא בדקה בקֹר־רוח את משפטו של אחיה על כריסטוף. היא ידעה את שגעונותיו של פרנץ, וללעגה היה דֵי־מקום להתגדר בו, בראותה את כריסטוף, אשר את יפיו הִלל אחיה לפניה (דומה הדבר, שפרנץ חֻנן בכשרון מיֻחד לראות את ההפך מן הגלוי לפני כל; ואולי היה זה לו לענג מוזר להשלות את עצמו בכך). אולם אחרי שהתחקתה יותר על כריסטוף הכירה, כי לא הכל היה שקר בדברי פרנץ; ובה במדה שהרבתה לראותו, מצאה בו בכריסטוף כֹּח בלתי־ברור עוד, שלא הגיע לידֵי שווי־משקל, אבל כֹּח חזק ואמיץ; והיא התענגה עוד יותר על זה, בדעתה יותר מאחרים כמה בלתי־מצוי הוא הכֹּח. היא ידעה לעורר את כריסטוף לדַבר על כל מה שהיא חפצה, לחשוף את מחשבתו, כדי לגלות לו עצמו את תחומי נפשו ואת המומים שבה. היא בקשה

אותו לנגן על הפסנתר. היא לא אהבה את המוסיקה. אבל היא הבינה אותה; והיא חדרה בשלמות במקוריותו המוסיקלית של כריסטוף, אף כי נגינתו לא עוררה בה שום רגש. מבלי שתשנה כלום מהקרירות המנֻמסת שבהליכותיה, הוכיחו הערותיה האחדות, הקצרות והנכונות, שלא היה בהן כלום מן המחניף – את התענינותה בכריסטוף, שהלכה וגדלה.

כריסטוף הרגיש זאת; הוא התגאה בזה, כי הוא הרגיש את ערכו של משפט כזה, וכי אשור כזה בלתי־מצוי הוא. הוא לא הסתיר את שאיפתו לרכשו לו, הוא עשה זאת בתמימות, שעוררה את בת־צחוקם של שלשת בעלי הבית, ולא דִבר כי־אם אל יהודית ובשביל יהודית; ולא התעסק כלל בשני האחרים, כאִלו אינם קַיָמים כלל.

פרנץ הסתכל בו בדַבּרו; הוא ארב לכל דבריו בשפתיו ובעיניו, מתוך ערבוביה של הערצה ולגלוג; והיה נושף ומחליף מבטים לועגים עם אביו ואחותו, שנשארה שלֵוה וכאִלו לא הרגישה בהם כלל.

לוֹטַר מנהיים, זקן מגֻדל, חסֹן, גִבן קצת; בעל פנים אדמונים, שׂערו השב עשוי במברשת, שׂפמו וריסי־עיניו שחורים מאד, פניו הכבדים, אך המלאים מרץ ולגלוג, שהביעו ארשת של חיוניות כבירה, סקר גם הוא את כריסטוף במשך חצי־הסעֻדה הראשונה, מתוך תמימות של ערמומיות. וגם הוא הכיר מיד, כי יש „דבר־מה" בעלם הזה, אבל הוא לא התענין במוסיקה ולא במוסיקאים. זה לא היה מקצועו. הוא לא היה בקי בו, ולא הסתיר את הדבר, ולא עוד אלא שהתפאר בזה (כשאדם כזה מודה בבערותו, הרי זה לשם התהדרות). ומתוך שכריסטוף מצדו הביע גם הוא בבֵרור, באי־נמוסיות רהוקה מכל רֹע־לב, כי יכול הוא להִשָאר גם בלי חברתו של הבנקיר מנהיים, וכי שיחתה של העלמה מנהיים מספיקה בשבילו לבלות את הערב, הסתדר לוטר בהרוָחה והתיַשב על־יד האח; הוא קרא את העתון שלו, טמע ולא שמע, באֹזן התולית, את הכרכורים של כריסטוף ואת המוסיקה המוזרה שלו, שלפעמים עוררוהו לצחוק צחוק חרישי על הרעיון, כי אפשר שימצאו בני־אדם שיבינו זאת ואפילו יתענגו על זה. הוא לא טרח אפילו להקשיב לשיחה; הוא סמך על פקחיות בתו, שהיא תאמר לו בדיוק

מה ערכו של האורח החדש. היא מלאה את תפקידה באמונה.
כשיצא כריסטוף, שאל לוטר את יהודית:
– אם כן, הרי חקרת אותו כל־צרכו. מה את אומרת עליו, על האדון האמן הזה?
היא צחקה, הרהרה רגע, עשתה מעין סך־הכל, ואמרה:
– הוא משֻגע קצת; אבל אינו טפש.
– טוב, אמר לוטר, כך נדמה גם לי, אם כן הוא יוכל להצליח?
– כן, כסבורה אני שכך. הוא חזק.
– יפה מאד, אמר לוטר, מתוך הגיון נפלא של היהודים, המתחממים רק לפני החזק, ובכן נחוץ לעזור לו.

כריסטוף גם הוא נשא אתו את הערצתו ליהודית מַנהיים. הוא בכל־זאת לא התאהב, כמו שחשבה יהודית. שניהם – היא בפקחותה, והוא באינסטינקט שלו, שהשלים אצלו את הפקחות – טעו זה בזה. את כריסטוף הרהיבה החידה שבפנים אלו ושל חיי־הטמוה שלה האינטנסיביים; אבל הוא לא אהב אותה. עיניו ורוחו לֻקחו שבי; אבל לא לבו. מדוע? קשה לבאר את זאת. מפני שחזה בה דבר־מה מסֻכן ומעורר דאגה? בתנאים אחרים היה זה דוקא טעם בשביל לאהוב אותה; לעולם אין האהבה מתחזקת כל־כך כבאותה שעה שהיא מרגישה, כי היא מתקרבת לדבר־מה שיגרום יסורים. אם לא אהב כריסטוף את יהודית, לא אשמו בזה לא הוא ולא היא. הסבה האמתית אולי מעליבה היא בשביל שניהם – הוא, מפני שהוא היה עדין יותר מדַי קרוב לאהבתו האחרונה. הנסיון לא למד אותו מוסר. אבל הוא אהב את עדה כל־כך, ברגש הזה בזבז כל־כך הרבה אמונה, כח ואילוזיות, שעתה ברגע זה לא נשארו לו במדה מספיקה בשביל רגש חדש. קֹדם שתֻצת בו אש חדשה נחוץ היה, שבלבו יתכונן חֹמר־חדש, חבילת־עצים חדשה. לעת־עתה לא יכלו להתעורר בקרבו אלא שלהבות חולפות, שיָרי דלֵקה, שנצלו במקרה, בבדי שיֻשרפו עד תֻמם, ויכלו

להזהיר באור מסמא וקצר, ולכבות תכף מחסר מזון להם. אולי כעבור ששה חדשים היה אוהב את יהודית אהבה עזה כמָות. היום לא ראה בה כלום, מלבד רֵע – אמנם רע המזעזע קצת את הלב; אבל הוא התאמץ לגרש זעזוע זה, ומשום כך הזכיר לו את עדה. זה היה זכרון, שלא היה מרהיב אותו כלל. נוח היה לו להסיח דעתו ממנה. מה שמשך אותו ביהודית, היה אלה התכונות, שהבדילו אותה משאר הנשים, ולא אותן ששתפו אותה עם אלו. היא היתה האשה הראשונה האינטליגנטית אשר ראה. כן, היא היתה אינטליגנטית מכף רגלה ועד ראשה – הליכותיה, תנועותיה, קוי־פניה, קמטי־שפתיה, עיניה, ידיה, הרזון העֶדין שלה – כל זה היה השתקפות שִׂכלה; לולא תבונתה, היו עוברים עליה מבלי משים; ובלי ספק היתה נראית מכֹערה לרֹב בני־האדם. בינה זו הקסימה את כריסטוף, הוא חשב אותה לרחבת־נפש יותר וחפשית יותר משהיתה באמת, הוא לא יכול עוד לדעת את הטעות שבזה. הוא הרגיש שאיפה לוהטת לגלות את עצמו לפניה, לשתף את מחשבתו עמה. מעולם לא מצא עוד איש שיתענין בחלומותיו – הוא היה כלוא בקרבו. כמה שמח עתה, במצאו לו רַעיה! חסר אחות היה לו צער גדול בילדותו, נדמה לו, כי אחות היתה מבינה אותו יותר משהיה מבין את. אחרי שראה את יהודית הרגיש, כי חלום ילדותו ותקוָתו לידידות של אחות חוזרת וקמה בו, הוא לא חשב על־אודות האהבה. מתוך שלא נתאהב, נדמה היה לו, כי האהבה קטנה בערכה מן הידידות.

יהודית תפסה תֵכף את הגָון הזה שברגש והרגישה עצמה נעלבה. היא לא אהבה את כריסטוף, והיא היתה מעוררת כל־כך הרבה רגשות אצל הצעירים שבעיר, שהיו עשירים ותופסים מקום חשוב בחברה, שבודאי אִלו ידעה, כי כריסטוף התאהב בה, לא היתה זאת קֹרת־רוח יתרה בשבילה, אבל בדעתה, כי הוא ל א התאהב, הרגישה מפח־נפש. בלי ספק החזיקה לו טובה על שהוא מגלה לפניה את שאיפותיו; היא לא התפלאה על זאת. אבל הדבר היה מכאיב קצת בראותה, כי אין לה עליו אלא השפעה שכלית (השפעה בלתי־שכלית – יש לה ערך אחר לגמרי בשביל נפש אשה). ואפילו השפעה כזאת לא

היתה לה: כריסטוף עשה ככל העולה על רוחו. חֶפצה של יהודית היה לשלוט. היא הֻרגלה לשלוט כחפצה בנפשות הרפות של מכריה הצעירים. ומתוך שהשבה אותם לבני־אדם בינוניים, לא הרגישה עֹנג מיֻחד בשלטונה עליהם. עם כריסטוף היה לה יותר ענין, מפני שהדבר היה יותר קשה. לשאיפותיו התיחסה בשויון־נפש; אבל נעים היה לה, אִלו יכלה להדריך את הרעיון החדש הזה, את הכֹּח הבלתי־מֻהקצע הזה, ולגלות את ערכם – כמובן על־פי דרכה היא, ולא על־פי דרכו של כריסטוף, אשר לא התאמצה כלל להבינו. היא נוכחה, כי הדבר הזה לא יעלה בידה בלי מלחמה; היא ראתה בכריסטוף כל מיני החלטות וכל מיני מחשבות, שנראו מוזרות וילדותיות בעיניה; בשבילה היו אלה כקוצים והתאמצה לעקור אותם. אבל היא לא עקרה אף אחד מהם, ולאהבתה־העצמית לא היתה שום קֹרת־רוח. כריסטוף לא היה נוטה להיות מֻשפע, מתוך שלא התאהב, ולא היה לו כל יסוד לוַתר לה אף על אחת ממחשבותיו.

המשחק הזה הרגיז את רוחה, ועל־פי חושה האינסטינקטיבי נסתה זמן־מה לכבשו. עוד מעט, וכריסטוף, למרות צלילות־רוחו, שנשתמרה בו – התאהב שוב. נוח לגנוב את דעתם של בני־אדם בשעה שמלטפים את גאותם ושאיפותיהם; ופי שנים נקל לגנוב דעתו של אמן, מפני שדמיונו יותר עשיר. די היה לה ליהודית למשוך את כריסטוף לתוך פלירט מסֻכן עוד פעם, שתנַצחהו, ואולי הפעם באֹפן מחלט. אבל היא עָיפה במהרה, כדרכה; היא מצאה, כי בשביל נצחון זה אין כדאי לטרֹח; כריסטוף כבר שעמם אותה, היא לא הבינה אותו עוד.

היא לא הבינה אותו יותר מעבר לתחומים ידועים. עד הֵנה הבינה הכֹּל, ובשביל ללכת הלאה לא הספיקה חכמתה הנפלאה; נחוץ היה גם לב, או מה שממלא מקוֹמו, האהבה. היא הבינה היטב את הבקֹרת, שמתח כריסטוף על האנשים והדברים: היא השתעשעה בה, היא מצאה, כי אמִתית הִנה מאד. ואולי גם חשבה זאת בעצמה. אבל היא לא הבינה, כיצד יוכלו רעיונות אִלו להשפיע על חייו המעשיים, כי הגשמתם מסֻכנה ומעיקה. יחס ההתקוממות של כריסטוף לכֹּל, לא הבטיח תוצאות טובות. הן לא ישלה את נפשו,

שהוא ישנה את העולם, ובכן?... הרי הוא מוציא את זמנו לבטלה ומטיח ראשו בקיר. אדם פקח חורץ דין על האנשים, לועג להם בסתר, בז להם קצת, אבל מתנהג כמוהם, קצת יותר טוב מהם: — כך, בדרך כזו, הוא נעשה לאדון עליהם. הרעיון — לחוד, והמעשה — לחוד. למה לו לאדם להיות לקרבן־מחשבותיו? לחשוב אמת, כן! אבל למה להגיד את האמת? אחרי שבני־אדם הם שוטים למדי ואינם יכולים לסבול את האמת, לשם מה לכֹף אותה עליהם? להשלים עם חֻלשתם, להִפָּנע לה למראית־עין ולהיות חפשי בלב — המלא בוז — האם אין בזה ענג טמיר? ענג של עבד חכם? אולי; אבל עבד לעבדים, — שהרי סוף־סוף אדם מֻכרח להגיע לידי כך וכל מחאה לא תועיל לו — מוטב לו להיות לרצונו ולהִפָּנע מקרבות מגֻחכים ובלתי־מועילים. ומלבד זה, העבדות הגרועה מכֹּל — היא — להיות עבד למחשבתו הוא ולהקריב לה את הכל. אין לאדם לאַבד את עצמו. היא ראתה בעליל, שאם כריסטוף יוסיף להתעקש, כמו שהוא רוצה, כנראה, וילך הלאה בדרך זו של מלחמת־תנופה עם כל המשפטים התפֵלים שבאמנות האשכנזית וברות האשכנזי, אז יקים נגדו את כל העולם כֻּלו, ואפילו את אלה הנוטים לו חסד. הוא הולך באֹפן פַטַלי לקראת מפלתו. היא לא הבינה, מדוע זה הוא כאִלו מתאכזר לעצמו, משחית את עתידו להנאתו.

בכדי להבין אותו, נחוץ היה, שתוכל להבין גם־כן, שלא ההצלחה היא מטרתו, אלא שמטרתו היא אמונתו. הוא האמין באמנות, הוא האמין באמנות שלו, הוא האמין בעצמו, כבמציאות העולה לא רק על כל בינה, אלא גם על חייו הוא. כאשר היו הערותיה מקנתרות אותו קצת, והוא אמר לה זאת בהתלהבות ילדותית, ההלה להניע כתפה: היא לא התיחסה לזה ברצינות. היא ראתה כאן רק מליצות, כאלה שהֻרגלה לשמוע מפי אחיה — שהיה מבטא מפרק לפרק משפטים רמים מחֻסרי־טעם, אשר היה נזהר להוציאם לפֹעל. אחרי־כן, כאשר נוכחה, כי כריסטוף הוא באמת שוטה כל־כך המאמין בדבריו, החליטה, כי הוא משֻגע, וחדלה להתענין בו.

מאז לא טרחה יותר להתהדר לפניו. עתה התבלט, כי היא אשכנזית ואשכנזית בינונית הרבה יותר מכפי שנראתה תחִלה, ואולי

עוד יותר מכפי ששערה היא בעצמה. שלא בצדק מאשימים את היהודים על שאין הם שַיכים לשום אֻמה, ומקצה אירופה ועד קצה הם עושים עַם אחד מוצק, שהשפעת העמים השונים אשר ביניהם ישכונו אינה שורה עליו. באמת אין לך גזע, הרוכש בקלות כזו את חותמן של הארצות, שבהן הוא עובר; ואם יש כמה צדדים משֻתפים בין יהודי צרפתי ויהודי אשכנזי, הרי עוד יותר מֻרבים ההבדלים שביניהם, אשר מוצאם הם – ממולדתם החדשה; את הרגליה הרוחניים שלה הם רוכשים להם במהירות נפלאה; ואת ההרגלים – עוד יותר מן הרוח, ואחרי כי ההרגל הריהו טבע שני אצל כל בני־האדם, ואצל רֻבם – הטבע היחידי, לפיכך רֹב האזרחים של הארץ אינם צודקים, בהאשימם את היהודים בחֹסר רוח לאֻמית, עֻמקה ונבונה, שהרי גם להם בעצמם היא חסרה.

הנשים העלולות יותר להתרשם מן ההשפעות החיצוניות, נוחות יותר להסתגל לתנאי־החיים ולהשתנות עמהם – לכן נשי־ישראל רוכשות להן בכל אירופה, הרבה פעמים בהפרזה, את המדות הגופניות והמוסריות של הארץ, אשר בה הן יושבות, מבלי לאַבד בכל־זאת את קלסתר־הפנים ואת הריח הקשה, המשכר, הכבד של גזעם. זה עורר אה תשומת־לבו של כריסטוף. הוא פגש אצל המנהיימים את דודותיה, קרובותיה וחברותיה של יהודית. כל כמה שלא היו אשכנזיים הפנים הללו, העינים הלוהטות והסמוכות לחֹטם, החֹטם הסמוך לפה, קוי־פניהם החריפים, דמם האדֹם מתחת לעור עבה ושחרחר, כל כמה שלמראית־עין לא היו מסֻגלות כלל להיות אשכנזיות – הן היו אשכנזיות בכֹּל, באֹפן הדִבור ובתלבֹשת, עוד יותר מן המדה. יהודית עלתה על כֻּלן, ובהשוָאה אליהן הראתה כמה דברים בלתי־מצויים ברוחה, עד כמה אישיותה היתה פרי עצמיותה. יחד עם זה לא חסרו בה גם כל אותן המגרעות שהיו בהן. אמנם במוסר היתה חפשית מהן – במעט חפשית לגמרי, אבל לא כן היתה בענינים חברותיים, לכל־הפחות דחה כאן חוטה המעטי את שבלה ההפשי. היא קבלה את מֻרות החברה, המעמד, והמשפטים הקדומים, מפני שסוף־סוף הפיקה תועלת מזה. לשוא לעגה לרוח האשכנזית; היא היתה קשורה למודה

האשכנזית. היא הרגישה היטב את המגרעות שבאמן מפורסם פלוני; אבל בכל־זאת כבדה אותו, מפני שהיה מפורסם. ואם היו לה יחוסים עמו, העריצה אותו; כי הדבר הזה היה מלטף את תאות־הכבוד שלה. היא לא אהבה את יצירותיו של ברמס, והיא חשדה בסתר־לבה, כי הוא אמן מן המדרגה השניה; אבל כבודו היה נאה לה, ומתוך שקבלה חמשה או ששה מכתבים ממנו, הרי ברור, שהוא המוסיקאי היותר גדול של תקופתה. היא לא פקפקה כלל בערכו הממשי של כריסטוף ובטפשותו של הליטננט הראשון דֶטְלֵי פון־פלֵישר; אבל העובדה, שזה האחרון היה מחזר אחרי המליונים שלה לטפה אותה יותר מידידותו של כריסטוף: כי אופיצר שוטה הוא בכל־זאת בן־מעמד אחר; וליהודיה אשכנזית קשה יותר מאשר לאשה אחרת הכניסה לתוך מעמד זה. אף כי לא היתה נוטה כלל להאמין בהבלים פיאודליים אלו, ואף כי ידעה היטב, שזה יחשב לכבוד גדול לליטננט דטלי פון־פלֵישר, אם היא תנשא לו, בכל־זאת התאמצה לכבשו; היא השפילה את עצמה ונשאה את עיני־החן שלה לפתי זה והחניפה לאהבתו העצמית. היהודיה הגאיונה, שמכמה טעמים רשאית היתה להתגאות באמת, הבת החכמה והאצילה של הבנקיר מנהיים, ערגה לרדת, לעשות את עצמה כאחת הבורגניות האשכנזיות הפעוטות, אשר בזה להן.

הנסיון לא ארך. לכריסטוף אבדו האילוזיות על־אודות יהודית, כמעט באותה המהירות אשר נולדו בו. האמת נִתנה להֵאמר, שיהודית לא עשתה כלום בכדי להשאירן. מיום שאשה ממין זה חרצה עליך משפט, או שחדלה לחבב אותך, הרי חדלת להיות קַיָם בשבילה: אין היא רואה אותך עוד, אין היא בושה לפשוט את נשמתה לפניך, בפריצות שלֵוה, מאשר להתפשט ערֻמה בפני כלבה, בפני חתולה או בפני חיה ביתית אחרת. כריסטוף ראה את האנֹכיות של יהודיה, את קרירותה, את אפיה הבינוני. לא היתה לו שהות להלקח על־ידה בשבי. אולם הכפיקה השעה, שהדבר יגרום לו יסורים, ויעורר בו מעין

קרחת, מבלי אהוב את יהודית, אהב בכל־זאת את אשר יכלה להיות, את אשר צריכה היתה להיות. עיניה היפות משכו אותו בקסם מכאיב; הוא לא יכול לשכחן; אף כי ידע עתה את הנפש הקודרת, הנמה במעמקיהן, בכל־זאת הוסיף לראות אותן, כמו שהפין לראות, כמו שראה אותן בתחלה. זה היה אחד מאותם הדמיונות של אהבה בלי אהבה אמִתית, התופסים מקום השוב כל־כך בלב האמנים, בשעה שאינם שקועים כליל ביצירתם. פני אשה עוברת מספיקים לעורר בהם דמיון כזה; הם רואים את כל היפִי שבהם, הנעלם ממנה, ואשר אין היא דואגת לו כלל. והם אוהבים אותה ביותר מפני שיודעים, כי אין היא דואגת ליֹפי הזה. הם אוהבים אותה כדבר יפה ההולך למות, מבלי שידע איש את ערכו, מבלי שידע איש, כי היה קַיָם באמת.

אולי טועה היה, ויהודית מגהיים לא יכלה להיות יותר משהיתה באמת. אבל כריסטוף האמין בה רגע אחד; וקסם זה נמשך עוד; הוא לא יכול לשפוט עליה בלי משוא־פנים. כל היפה שבה נדמה לו כשַׁיָך לה לעצמה; כל ההמוני שבה זקף על חשבון מוצאה הכפול: הגזע היהודי והאשכנזי; ואולי כעס על האחרון יותר מן הראשון, מפני שסבל ממנו יותר. מתוך שלא ידע עוד שום אֻמה אחרת, היתה לו הרוח האשכנזית השעיר לעזאזל: הוא הטיל עליה את כל עונות העולם. מפח־הנפש, שגרמה לו יהודית, הוסיף לו עוד טעם חדש להלחם בה; הוא לא יכול לסלוח לה על אשר רצצה את כנפיה של נשמה כזו.

ככה היתה פגישתו הראשונה עם עַם ישראל. הוא קִוה ממנו הרבה. הוא קִוה למצֹא בגזע חסֹן זה, ההי לו לבדד בעמים, בן־ברית במלחמתו; אך תקוָתו נכזבה. מתוך הסתכלות פויזה ונלהבה, שגרמה לו לעבור מקיצוניות אחת לשניה, החליט כריסטוף מיד, כי גזע זה חלש הוא הרבה יותר מאשר אמרו, והרבה יותר – הרבה יותר מדַי – עלול הוא להיות מֻשפע מבחוץ. הוא חלש בחֻלשתו הוא ובחֻלשות כל העמים, אשר דבקו בו בדרכו. לא בו ימצא כריסטוף את נְקֻדת־המשען, להשעין בו את מוט אמונתו. כאן סכנה נשקפה לו – להִבָּלע עמו בחול־הישימון, בראותו את הסכנה, ומתוך שלא הרגיש את עצמו בטוח

לטדַי, שיתגבר עליה בכח־עצמו, חדל פתאום לבקר את בית המנהיימים. כמה פעמים הזמינוהו, אך הוא התנצל, מבלי לבאר את הנמוקים. ואחרי שעד הֵנה היה בא תכופות בהתלהבות נפרזה, הרגישו כֻלם בשנוי הפתאומי הזה. הם זקפו אותה על חשבון ה„מקוריות" שלו. אבל אף אחד משלשת המנהיימים לא פקפק, שעיניה היפות של יהודית אשמות כאן: על השלחן היה דבר זה לנושא הלצות — ללוטַר ולפרַנץ. יהודית הניעה כתף ואמרה, כי זה הוא נצחון נאה. והיא בקשה את אחיה ביבש, „לבלי לקדם את פניו". אבל היא לא נמנעה מלעשות הכל, שכריסטוף יופיע שוב. היא כתבה לו, באמתלה של איזו שאלה מוסיקלית, ששום איש אחר לא יוכל לענות עליה. ובסוף המכתב רמזה לו בידידות על מעוט בקוריו ועל העֹנג שיש לה, בראותה אותו. כריסטוף ענה, נתן לה את הידיעות הדרושות הדגיש את טרדתו, ובעצמו לא בא. לפעמים נפגשו בתיאטרון. כריסטוף הסב עיניו בעקשנות מן הלוג'יה של המנהיימים; והוא כאִלו לא ראה את יהודית, שהכינה בשבילו את בת־צחוקה המקסימה ביותר. היא לא הפצירה בו יותר. ואחרי שלא כבדה אותו ביותר, מצאה, כי אין זו דרך לבזבז כל־כך הרבה עמל בשביל אמן קטן כזה. אם יחפוץ לבוא, מוטב, ואם לאו — תדע להתנחם...

ובכן, התנחמו; ובאמת הֶעדרו לא השאיר הלל ריק גדול בחברת המנהיימים. אבל יהודית, שלא מדעתה, נטרה איבה לכריסטוף. היא חשבה לדבר טבעי שלא להתענין בו בשעה שהוא לפניה; והיא הרשתה לו להראות את אי־רצונו בזה. אבל שאי־רצון זה יביא לידֵי הפסקת כל היחוסים — השבה לגאוה מפשית, ונדמה היה לה, כי זה מוכיח יותר על לב אֶגואיסט, מאשר על לב מתאהב. יהודית לא סלחה למומיה שלה אצל אחרים.

אבל בתשומת־לב יתרה היתה אורבת לכל מה שעשה וכתב כריסטוף. כמו בלי כַּוָנה היתה מַטה את אחיה לנושא זה. היא בקשה אותו לסַפר לה את שיחות־היום עם כריסטוף. והיא הדגישה את הספור בהערות אירוניות ופקחיות, שלא וִתרו על שום קו מְגֻחך והרסו מבלי משים לאט את התפעלותו של פרנץ.

בתחִלה עלה הכל על הצד היותר טוב. מתוך העתון לא הרגיש עוד כריסטוף בלקויים שבחבריו; והם הודו בגאוניותו, שהרי הוא מאנשי שלומם, מנהיים, שגלה אותו, חזר בכל מקום – אף כי לא קרא עוד בלום ממנו – כי כריסטוף הוא מבקר נפלא, כי עד הֵנה טעה בתעודתו, וכי הוא, מנהיים, גִלה אותה לו. הם הכריזו על מאמריו תחלה, במלים מסתוריות, שעוררו את הסקרנות. והכרוניקה הראשונה שלו היתה באמת, בתוך האדישות של העִירה, כאבן הנופלת לתוך בצת בני־אווזים. היא נקראה בשֵם: „יותר מדַי מוסיקה".

„יותר מדַי מוסיקה, יותר מדי משקה, יותר מדי אֹכל – כתב כריסטוף – אוכלים, שותים, מקשיבים, בלי רעבון, בלי צמא, בלי כל צֹרך, מתוך הרגל בזוללות. זהו צֹרך הפטום של אַוָז כטרסבורגי. עם זה – חולה־רעבון הוא. מה אכפת לו, אם יתנו לו טריסטן, או המתהצצר מזֶקִינגֶן, בֶּטהובן, מַסְקָנִי, פוּגה או pas כפול, אַדַם, בַּךְ, פּוּצִ'ינִי, מוֹצַרט או מַרְשְׁנֶר: אין הוא יודע מה הוא אוכל, העִקר בשבילו – לאכול. רְאו אותו במקהלה. מדַברים על־אודות החדוה האשכנזית! בני־אדם אלו אינם יודעים מה זו שמחה: הם שמחים תמיד, גם חדותם גם צערם שוטפים כמטר: זו היא שמחה זרויה לאבק: היא רפת־אונים וחדלת כֹּח. במשך במה שעות מְבשרים הם לקלוט מתוך בת־צחוק קלושה צלילים, צלילים, צלילים. אין הם הושבים כלום, אין הם מרגישים כלום: כספוגים הנם. את החדוה האמִתית או את הצער האמִתי – הכֹּח – אי־אפשר להגיש במשך שעות, כשֵׁכר מן החבית. הוא לופת את גרונך ומדהים אותך, ואחרי־כך אין לך עוד חפץ לקלוט דבר־מה, כבר קלטת דַיֶךָ.

יותר מדַי מוסיקה! אתם הורגים את עצמכם ואותה. אם אתם הורגים את עצמכם, הרי זה ענינכם שלכם, ולא שלי. אבל המוסיקה – הרפו ממנה! איני מַרשה לכם להשפיל את כל היפה שבעולם, בהטילכם לתוך כפיפה אחת את הקדוש ואת המנֻוָל, בתתכם כדרככם את הפרֶלוּדיה של „פַּרסִיפַל" יחד עם הפנטסיה על „בת הלגיון" וקנַרמֶט

של סַקסופונים, או אַדַג׳יו של בֶּטהוֹבן בצדו של Cake walk והחלאה של לֶאוֹנְקָוַלוֹ. אתם מתימרים להיות עַם מוסיקלי. אתם מתימרים לאהוב את המוסיקה. איזו מוסיקה אתם אוהבים? את הטובה או את הגרועה? הרי מוחאים אתם כף לשתיהן. וסוף־סוף בחרו לכם! מה אתם חפצים באמת? אינכם יודעים בעצמכם. אינכם חפצים לדעת זאת. יותר מדי אתם יראים להכריע, פן תטילו דֹפי בעצמכם... לעזאזל — כל זהירותכם! אתם עומדים מעל למפלגות? לא — מתחת למפלגות אתם עומדים.

הוא צטט להם את ההרוזים של גוטפריד קֶלֶר הזקן, בעל־הבית הקפדן מציריך — אחד הסופרים שהיה יקר לו ביותר בישרו הקיצוני וריח הקרקע החריף הנודף ממנו:

Wer über den Parteien sich wähnt mit stolzen Mienen,
Der steht zumeist vielmehr beträchtlich unter ihnen,

(מי שמתימר בגאון לעמוד מעל למפלגות, על־פי־רֹב נשאר הרבה הרבה מתחתן).

„העֵזו להיות אמִתיים, הוסיף כריסטוף. העֵזו להיות מכֹערים. אם אתם אוהבים את המוסיקה הגרועה, אמרו זאת בגלוי. הראו את עצמכם, ראו את עצמכם כמות שהנכם באמת. הדיחו את נשמתכם מן הפִּקוס של הפשרות והכבורים שלכם. רחצו, הטהרו. כמה זמן לא ראיתם את שרטוטי־פניכם בראי! אני אני אראם לכם. קומפוניסטים, וירטואוזים, מנצחי המקהלות, משוררים, ואתה, הקהל היקר — דעו לכם מי אתם... היו את אשר תחפצו. אבל — בשם השטן — היו אמתיים! היו אמתיים — ואם גם האמנים והאמנות ואני בתוכם אסבול ראשונה! אם לא תוכלנה האמנות והאמת לחיות יחד — אז תאבד האמנות! האמת — זו היא החיים. המות — זהו השקר”.

נאום עלומים נפרז זה, כֻּלו חדוד בטעם גרוע למדי, עורר, כמובן, צוחה בקהל. ואף־על־פי־כן, מתוך שהוא היה מכֻוָן כלפי כל הקהל, אבל לא נגע בשום איש באֹפן ברור, לא התאמץ איש להכיר את עצמו. כל אדם חושב או מבנה את עצמו לידיד האמת. אם כן לא היה כל חשש, שמא ישתערו על מסקנות המאמר. נעלבו רק מפני

המון הכללי שבו. כֻּלם הסכימו יחד, כי אין הוא בגבולות הנִמוס, ביחוד בשביל אמן רשמי למהצה. מוסיקאים אחרים החלו להתרגש ומחו בתֹקף; הם צפו מראש, כי כריסטוף לא יסתפק בזה. אחרים חשבו עצמם ליותר חרוצים וברכו את כריסטוף על מפעל־הגבורה שלו; אבל הם לא דאגו פחות מחבריהם למאמרים הבאים.

הטכסיס הראשון והשני היו להם תוצאה אחת; כריסטוף כבר יצא אל בין קשרי המלחמה ושום דבר לא יכול לעכבו, הכל עברו תחת שבטו, כמו שהבטיח: המחברים ומפרשיהם.

המכה הראשונה קבלו הקַפֶּלמַיסטרים. כריסטוף לא הסתפק בהערות כלליות על־אודות אמנות־הנצוח במקהלה, הוא כנה בשמות את חבריו בעיר ובערים הסמוכות. ואם לא קרא אותם בשם, אז היו הרמזים כל־כך מחֻוָּרים, שאיש לא טעה בהם. כל אחד הכיר את ראש מקהלת־החצר האַפָּתִי, את אַלוֹיס פון־וֶרנֶר, המעֻטר אותות־כבוד, שיָרא מפני כֹּל, שהס על כֹּל, שחשש להוכיח את מנגניו ונשמע בהכנעה לתנועותיהם, שלא הֵעֵז להכניס אל תכניותיו שום דבר שלא הֻקדש בהצלחה בת־עשרים שנה או לכל־הפחות שהיה טבוע בחותם רשמי של איזה איש־נכבד מן האקדמיה. כריסטוף מחא כף בלעג לעזותו; הוא ברך אותו על גלותו את גַדֶה, דבורַק, או צַ׳יקובסקי; הוא התפעל על הדיקנות הקפואה, על קצב־הטעון, על הנגינה „המגֻוֶנת יפה־יפה״ של מקהלתו; הוא הציע לו לנצח בפעם הבאה את „בית־מדרש הזריזות״ של צֶ׳רני, והשביע אותו, לבל יטרח כל־כך, לבל יתלהב כל־כך, ויחוס על בריאותו היקרה. או שהיו כאן צעקות־כעס בגלל אותו האֹפן, שבו נצח את ה„הֶרואיקה״ של בֶּטהובן.

„תותח! הבו לי תותח! ירו באנשים הללו! הרי אין לכם כל מֻשג, מה זאת מלחמה, מה זה קְרָב בטפשות ובאכזריות של האנשים, — ואותו הכֹח המדביק אותם לעפר, מתוך צחוק־גיל... וכיצד תדעו אותו? הרי בכם הוא נלחם! את כל הגבורות שבכם אתם מבזבזים בשמעכם או בנגנכם בלי פהוק את ה„הֶרואיקה״ של בטהובן (כי היא משעממת אתכם... הודו־נא, שהיא משעממת אתכם, שאתם מתפקעים משעמום!)

אז שאתם מוציאים את רוח־הגבורה שלכם להחזיק שורת כבוד בגלויי
ראש וגב שחות, כעבור איזה הוד־מעלתו.״

כמה לעג שפך על כהני־הקונסרבטוריות, המבארים את אנשי־
העבר הגדולים בתור „קלַסיים״.

„קלַסיים! זהו הכל. התאוה החפשית, המתֻקנה ומהֻקצעה
לשטוש בתי־המדרש. החיים – אותו מישור אין־הסוף, סחוף הסער – בלואים
בחצר ההתעטלות. והרִתמוס הפרוע והגאה של לב מזעזע, כלוא בטיק־
מַק המטֻלטלת של שעון, העושה את דרכו הקטן בשלות־נפש ומכה
ברגלו את הקצב המֻרבע ונשען לבטח על קב, שהנחיל דור־איתן!... ובכדי
להגות מן האוקינוס, עליכם לשימו בתוך צנצנת דגי־פז. את החיים
משיבים אתם רק אחרי המיתכם אותם.״

ואף כי לא התנהג ברַכּות יתרה עם „עושי גֻלָמים״ הללו, כמו
שקרא להם, הרי עוד פחות חס על המוקיונים ומוטבי הקרקס שבמקהלות
על המנצחים המפֻרסמים, שבאו להראות נפלאות בבת־זרועם וידיהם
המפֻקסות; אלה שגלו את חריצותם על חשבון האמנים הגדולים,
בהתאמצם להפוך את היצירות הידועות, עד שאי־אפשר היה להבין,
בקפיצות באויר מבעד החשוקים ב„סמפוניה״ „Cis-moll״. הוא כבר
אותם כג:דרניות בלות, כפרימַדונות של המקהלה, כצוענים ומרקדים
על החבל.

הוירטואוזים הספיקו לו, כמובן, חֹמר עשיר, בהעריכו את מעשי־
להטיהם אמר, כי בכלל אין הוא מֻכשר לדון על זה, כי תרגילים
מיכניים אלה מתאימים לבתי־ספר למלאכת־יד; וכי לא שום בקֹרת
מוסיקלית, כי־אם מכונת־רגיסטר, הרושמת את הזמן והמספר של התוים
ואת האנרגיה המֻבזבזת, יכולה להעריך את ערכן של עבודות כאלו.
כעם התערב על וירטואוז מפֻרסם בנגינה בפסנתר, שהתגבר על מכשולים
נוראים בקונצרט, שנמשך שעתַים, בבת־צחוק על לחיו וקֻוצת־שער על עיניו,
שאין הוא יודע לנגן איזה andante ילדותית של מוצרט. בודאי, גם הוא לא
כחש בענג של ההתגברות על איזה קֹשי. גם הוא טעם את זה: וזה
היה לענג־חיים בשבילו. אבל לראות רק את הצד החמרי כאן
ולצמצם בה את כל ההֶרואיות שבאמנות נדמה לו למגֻחך ולמשפיל

הוא לא סלח „לאריות" ול„נמרי הפסנתר". אבל כמו כן לא יכול לוַתר לפדַנטים הישרים, המפֻרסמים באשכנז, הדואגים שלא לשנות אף קוץ אחד מחבורי האמנים, ובובשים בזדון כל מעוף המחשבה, כאֵיגֶן־ד'אלברט והַנס־פון־בִּילו: כשהם מבארים סונטה גלהבה הם כאלו גותנים שעור של דיקציה יפה.

גם תור המזמרים בא. כריסטוף רתח, באמרו להם את כבדם הפראי ואת המליצה הפרובינציָלית שלהם. לא רק מפני זכרון סכסוכיו עם הגברת הלבושה כחֻלים. הוא נקם כאן כמה הצגות שהיו לענוי בשבילו. לא ידוע היה, מי סובל כאן יותר, העינים או האזנים. כריסטוף לא מצא די מלים להוכיח על הבעור שבהצגה, הבגדים אי־הנעימים, הצבעים „השואגים". אותו העליבה המוניותם של הטפוסים, התנועות וההליכות, המשחק אי־הטבעי, אי־הכשרון של המשחקים להתלבש בנשמות זרות, האדישות המדהימה, שבה עברו מתפקיד אחד לחברו, אם רק היה כתוב באותו סֻלם־הקול. מטרוניות בעלות־בשר אדמוניות צחקו חליפות את איזולדה ואת קַרמן. אַמפּורטַס שחק את פיגרו. אבל מה שהכאיב לכריסטוף ביותר, זה היה הבעור שבשירה, ביחוד ביצירות הקלסיות, שיפין המלודי הוא יסוד איכותי. עתה לא ידעו יותר באשכנז לשיר את המוסיקה הנפלאה של סוף המאה הי"ח – ואף לא התאמצו כלל לדעתה. הסגנון המטֻהר והצח של גלוק ומוצרט, שנראה, בסגנונו של גֶטֶה, עטוף נֹגה איטַלקי, אותו הסגנון המתחיל להשתנות, להזדעזע ולפרפר אצל וֶבֶּר, אותו הסגנון שהובא לידי גחוך בקריקטורות הכבדות של מחבר של Crociato, הוא נשמד לגמרי על־ידי נצחונו של וַגנר. המעוף הפרוע של הוַלקיריות בקולו ההודר עבר על שמי יון, עבי אודין הכבדים הקדירו את האור. איש לא חשב מעתה לזמר את המוסיקה; זמרו את השירים. לא הקפידו על המכֹער והמרֻשל שבפרטים, ואפילו על דיסוננסים, באמתלה כי רק שלמות היצירה והרעיון הם העִקר.

„הרעיון! נדבר־נא על־אודותיו. כאִלו אתם מבינים אותו!... אבל – אם מבינים אתם אותו או לא – ראשית־כל כבדו לכל־הפחות את הצורה אשר בחר לו – על המוסיקה להיות ולהִשָׁאר מוסיקה".

ואמנם, לדעתו של כריסטוף היה כל אותו הערך, שהאמנים האשכנזים

יתכו להבעה ולמחשבה העמֻקה, בדיחה תפֵלה. הבעה? מחשבה? כן, הם הכניסו אותה בכל מקום – תמיד, במדה שוה, מְכשרים הם למצֹא מחשבה במטלית של צמר – לא פחות ולא יותר – מאשר בפסלו של מיכאל אנג'ילו. באותו המרץ עצמו מנגנים הם הכל, לא אִכפת להם את מי ואת מה. סוף־סוף, אצל הרֹב – העִקר במוסיקה הוא שלמות הצליל, השאון המוסיקלי. העֹנג לשיר, הכביר כל־כך באשכנז, היה במובן ידוע למין התעמלות מיתרי־הקול. העִקר – לשאוף מנה יפה של אויר ולפלטו בכֹח, זמן רב, ועל־ידי קצב. והוא נתן למזמרת גדולה אחת, במקום תעודת תהלה, תעודת בריאות.

הוא לא הסתפק בזה, שהשתער על האמנים. הוא קפץ על הבימה, והתנפל גם על הקהל, העומד ומסתכל בפה פעור בתרגילים הללו. הקהל נדהם ואינו יודע, אם עליו לצחוק או לכעוס. הקהל, אשר לו כל הזכיות להרים צעקה נגד העָול, נזהר מלהתערב בתגרה אמנותית. הוא עומד לו מרחוק מכל שאלה בוערת, ומפחד שמא יטעה, הוא מוחא כף לכֻלם. והרי כריסטוף חושב לו מחיאת־כף זו לעון. למחא כף ליצירות גרועות? זה הוא ודאי עָול. אבל כריסטוף עוד הרחיק ללכת: הוא מוכיח אותו עוד יותר על שהוא מוחא כף ליצירות גדולות.

„הנפים! קורא הוא להם. חפצים הנכם לעורר אמונה, כי רבה בכם כל־כך ההתפעלות? לכו לכם! למה אתם טורחים כל־כך? הרי אתם מוכיחים דוקא את ההפך מאשר אתם חפצים להוכיח. מחאו כף, אם אתם רוצים דוקא, ליצירות או לצדדים הללו שבהן, שבמובן ידוע הם מעוררים לכחיאת־כף, מחאו לתחימות השואנות, שנעשו, כמו שאמר מוצרט, בשביל „ארְפי־האזנים". כאן תוכלו להתפעל ככל חפצכם, נעירת־חמור זו צפויה מראש, והיא – חלק הקונצרט. אבל אחרי Missa Solemnis של בֶטהובן!.. אֻמללים!.. הרי זה יום הדין הגדול, לעיניכם עברה ה Gloria ההוללה, כסופה על־פני אוקְינוס. הרי לפניכם עובר סער־רצון טיטָני מפרק, הנאחז בעבים בשני אגרופיו ונח על־פני תהום – וחוזר וטס במרחב אין סוף במלא־מעופו. הסופה מיַללת ומתכנסת והנה, בעצם הסתערותה של הסופה, מעבר פתאומי, ברק מסמא של צלילים, הפולח את מחשכי הרקיע ושוקע כפס־אור במימי הים השקופים,

והנה הסוף; קללתו האיומה של המלאך המשחית נפסקת לפתע בשלשה ברקים וכנפיו עמדו בלי־נוע. הכל מסביב עודנו שואן ורועד. העין השבורה קפואה במבטה לפניה, הלב מפרפר, הנשימה נפסקת, האברים שֻתְּקוּ... וכמעט נדם הצליל האחרון – ושוב הנכם מדֻשני ענג שטחים, צועקים, צוחקים, מבקרים, ומוחאים־כף!... אבל הרי לא ראיתם כלום, לא שמעתם כלום, לא הרגשתם כלום, לא הבינותם כלום, בהחלט לא כלום! יסורי אמן הם למחזה־שעשועים בשבילכם, והנכם מוצאים, כי דמעות־הגסיסה של בטהובן מתֹארים יפה. אחרי הצליבה אתם צועקים: Da capo! נפש גדולה מתלבטת ביסוריה כל ימי חייה, בכדי לתת לסקרנות שלכם שעה של שעשועים!

ככה השלים הוא, שלא מדעת, את דברו הגדול של גֶטה, אף כי לא הגיע עדַין לשלותו הנשגבה והבהירה:

„והעם עושה לו את הנשגב למשחק. אִלו ראה אותו כמות שהוא, לא היה בו און לשאת את מראהו".

לו הסתפק בזה! אבל התלהבותו סחפה אותו הלאה. הוא עבר מעל הקהל וקפץ בכדור־תותח, אל קֹדש הקדשים, אל מקדש של טמטום־הלב: אל הבקֹרת. הוא השתער על אחיו. אחד מהם הרשה לעצמו להתנפל על המחֻנן שבקומפוזיטורים החיים, בא־כח מתקדם של בית־מדרש חדש: הַסלר, מחבר סמפוניות־תבנית גאוניות, אם כי מֻגזמות במקצת. כריסטוף, שהֻצג לפניו בילדותו, שמר לו בלבו רֹך טמיר, בזכרו מתּוך תודה את ההתפעלות שעורר בקרבו אז. הדבר הזה שמבקר שוטה, אשר הוא ידע את בערותו, מטיף מוסר לאיש בעל־קומה כזה, וקורא אותו לסדר ולשמירת־הכללים – הביאהו לידי קצף:

„סדר! סדר! יודעים אתם רק את סדר המשטרה. הגאון לא ילך בדרך סלולה. הוא יוצר את הסדר, הוא מכונן את רצונו בו".

אחרי כרוז גאיוני זה, אחז במבקר העלוב, ומנה לו את כל ההבלים, שכתב הלה במשך זמן ידוע, ודן אותו בנזיפה הגונה.

זה היה עלבון כלפי כל הבקֹרת. עד־עתה עמדו עוד כֻּלם מן הצד. הם לא חשבו כלל להטיח בנגדו. הם ידעו את כריסטוף, ידעו במה כחו גדול, וידעו גם, שאין הוא מן הסבלנים ביותר, לכל היותר אחדים

מהם הביעו את צערם על שקומפוניסט בעל־כשרונות מכניס עצמו לתוך אָמנות שאינה שלו. מה שהיתה דעתם — אם באמת היתה להם איזו דעה — ועד־כמה שנעלבו מדעתו של כריסטוף, אבל הם כבדו בו את זכותם הם — לבקר הכל מבלי להיות מבֻקר. אבל בשעה שראו את כריסטוף, שהוא מפר את ההסכמה החשאית המקשרת אותם, מיד הכירו בו אויב של המשטר הצבורי. על־פי הסכם כללי נראה להם כדבר מרעים, שאדם צעיר כזה מרשה לעצמו לזלזל בכבוד האנשים, שהאֻמה מתפארת בהם. והם החלו נגדו מלחמה אכזרית. לא על־ידי מאמרים ארֻכים ווכוחים (לשדה לא העֵזו לצאת נגד מתנגד המֻזין יפה מהב; אף כי עתונאי מסֻגל להתוכח, מבלי להתחשב עם נמוקי איש־ריבו, ואפילו מבלי לקרא אותם) אבל נסיון ממֻשך הוכיח להם, שכל קורא־עתון דעתו כדעת העתון שהוא קורא, ולכן יכול זה להזיק, אם רק יעמידו פנים כאלו הם מתוכחים: נחוץ היה להסכים, או יותר טוב, לשלול; (השלילה כחה יפה פי־שנים מן החיוב; תוצאה ישרה מחֻקי הכֹבד: נות להפיל אבן למטה מאשר לזרקה באויר). ככה אחזו על־פי־רֹב בשיטה של הערות קטנות מלאות בגידה, התולות ומעליבות, ובכל יום היו חוזרים עליהן, ממקום מֻבּד, מתוך עקשנות שלא תדע עיפות. הם שמו לצחוק את כריסטוף החצוף, אפילו מבלי לקרֹא אותו בשם, אבל בציָנם אותו באֹפן מובן לכל. הם כרסו את דבריו, עד שהיו למֻחסרי־טעם, הם ספרו על־אודותיו אנקדוטות, שנֻקדת־המוצא שלהן היתה אמתית, והשאר היה מסכת שקרים, שנארגו בחריצות, בכדי לסכסך ריב בינו ובין העיר כֻּלה, ועוד יותר מזה — עם החצר; הם התנפלו על חיצוניותו, על קוי פניו, על תלבשתו, שעשוה קריקטורה וחזרו עליה כל־כך הרבה עד שנראתה כדומה לו.

לכל זה היו רעיו של כריסטוף מתיחסים בשויון נפש, אלמלא היתה גם ה„הסקפה" סופגת מלקות במלחמה. באמת זה היה רק לשם התראה: לא התאמצו כלל להכניסה לתוך הקטטה. להפך, התאמצו להפרידה

מכריסטוף. התפלאו, על שהעתון אינו חס על שמו הטוב, ורמזו לו, שאם לא יחזור למוטב, אז מְכֻרהים יהיו, עד־כמה שצר להם הדבר, להשתער גם על יתר חברי המערכת. ההשתעריות הראשונות, החצופות למדי, נגד מָאי ומנהיים, זעזעו את כל הנחיל. מנהיים צחק על זה. הוא חשב, כי זה יכעיס את אביו, את דודיו, את קרוביו ואת משפחתו העצומה, שהיו דורשים להם זכות לפקח על כל מעשיו ולהעלב מהם. אבל אדולף מאי התיחס אל זה בכֹבד־ראש, והוא הוכיח את כריסטוף על שהוא מכתים את ה„השקפה". כריסטוף שלחו לעזאזל. חבריו, שהדבר לא נגע בהם עוד, מצאו למבדח, שמאי, המבחן אתם, היה במקומם שעיר לעזאזל, ולדהויז התענג על זה. הוא אמר, כי אין לך קרב בלי גלגלות מְרֻסקות. מובן מאליו, שראשו לא יהיה ביניהם. הוא חשב, כי בטוח הנהו מכל פגע, מפני מצבו המשפחתי ויהשו; והוא לא ראה כל עָול בזה, שהיהודים בני־בריתו יְלֻקו קצת. אֶרנפלד וגולדנרינג, שלמים לעת־עתה, לא נבהלו מפני התנפליות אחדות: מְבֻשרים היו להשיב דבר. יותר סבלו מן העקשנות, שבה התמרמר כריסטוף והתקוטט דוקא עם כל רעיהם, וביחוד עם רעיותיהם. למאמרים הראשונים צחקו הרבה ומצאו את המשחק טוב. הם התפלאו על אונו של כריסטוף ברצצו את הזוגיות, הם חשבו כי דיה מלה אחת לשכך את התלהבותו, ולהציל לכל־הפחות ממהלומותיו את האנשים אשר הם יצינו לו. — לא מינה ולא מקצתה: כריסטוף לא שמע כלום, הוא לא נשא פנים לשום המלצה, והוסיף לעשות מעשהו, כמשֻׁגע. אלו הרשו לו לעשות כחפצו, אז אי־אפשר היה לחיות עוד בעיר. כבר באו אהובותיהם, בכיניות וקוצפות, וערכו להם סצנות.

הם השתמשו בכל הדיפלומטיה שלהם בכדי להטות את כריסטוף, שישתיק לכל־הפחות אחדות מהערבותיו: כריסטוף לא ענה כלום, הם כעס; כריסטוף כעס, אבל לא שנה כלום. ולדהויז, שהתרגשות חבריו, שלא נגעה בו כלל, היתה לו להתבדרות, עמד על צדו של כריסטוף, כדי להקניטם. אולי היה יותר מסֻגל מהם להעריך את הזרות הנדיבה שבנפש כריסטוף, שהשתער בראש שחוח נגד כֻּלם, מבלי שישאיר לעצמו שום דרך־נסיגה, שום מקלט לעתיד. ואשר למנהים — הוא השתעשע

עד־מאד על השאון הזה: זה נרמה לו כמשחק טוב, מה שהכניס את המשגע הלז אל בין בני־אדם מצחצחים אלה, והתפתל מצחוק גם על המהלומות, שחלק כריסטוף, וגם על אותן שספג. אף כי החל להאמין, תחת השפעת אחותו, כי כריסטוף באמת שוטה קצת – בכל־זאת אהב אותו עוד יותר. (צורך היה לו למצוא למגחכים קצת את אותם בני־האדם שהיו לו סמפתיים). ומשום כך הוסיף, יחד עם ולדהויז, לתמוך בכריסטוף נגד חבריו.

מתוך שלא היה משולל חוש מעשי, למרות כל התאמצותו להוכיח את ההפך, עלה על לבו הרעיון, כי נוח לו לידידו לקשר את ענינו עם ענין המפלגה המוסיקלית הכי מתקדמת שבארץ.

באותה העיר, כמו ברב ערי אשכנז, נמצא Wagner-Verein, שהיה מצרד בזכות הרעיונות החדשים נגד כת המשמריב. בודאי, לא היה כל חשש של סכנה אז להגן על וגנר, אחרי שנודע לתפארת בכל מקום ויצירותיו היו רשומות ברפרטואר של כל אופירות אשכנז, ואף־על־פי־כן נכבש נצחונו בזרוע, ולא נתקבל מרצון; ולאמתו של דבר, נשאר הרב בין המשמרים, ביחוד בערים הקטנות, כעיר זו, שנשארה קצת מהצד מן הזרמים המודרניים הגדולים והתפארה בפרסומה העתיק. ביחוד שלטה כאן אותה החשדנות הנטועה בעם האשכנזי, ביחס לכל חדוש, אותה העצלות להרגיש דבר־מה אמתי וכביר, שלא הועלה גרה על־ידי כמה דורות. זה נכר היה בפנים הזועמים, שבהם קבלו אם לא את יצירות וגנר, שאחריהן לא העז עוד להרהר איש, הרי את כל היצירות החדשות, שהשפעו מרוחו של וגנר. ומשום כך היה מוטל על „אגדת־וגנר" למלא תפקיד מועיל, אלו היו לוקחים להם להגן בכל מקום על כחות צעירים ומקוריים שבאמנות. כך עשו לפעמים, וברוקנר, או הוגו וולף מצאו באחדים מהם את בני־בריתם הנאמנים. אולם על־פי־רב רבצה על התלמידים האנכיות של רבם; וכשם שלא שמשה בירויט אלא להערצת האחד, כן גם ב נ ו ת י ה של בירויט היו לבתי־כניסה קטנים, שבהם היו מתפללים לכבודו של האל היחיד. לכל היותר התירו את הכניסה בעזרות הצדדיות לתלמידים הנאמנים, ששמרו את תורתו הקדושה, אות באות, והתאבקו בעפר האלהות היחידה מרבת־הפרצופים: מוסיקה, פואסה, דרמה ומטפיסיקה.

אותו הדבר היה גם ב Wagner-Verein שבעיר. – בכל־זאת היה שם־לב לשכלול הצורה; התאמץ בחפץ־לב לרכוש לו צעירים בעלי־כשרון, שנדמו לו כמסֻגלים להביא לו תועלת, וזה זמן רב היה אורב לכריסטוף. הוא מסר לו הצעות זה כבר, אך כריסטוף לא השגיח בהן, מפני שלא הרגיש כל צֹרך להתחבר עם מי־שהוא; הוא לא הבין, איזו הבהמיות עוררה את בני־עמו להתגודד תמיד חבורות חבורות, כמו שלא יכלו לעשות שום דבר לבדם: לא לשיר, ולא לטיל, ולא לשתות. הוא בחל בכל אותו ה Vereinswesen, אבל סוף־סוף נוטה היה יותר ל„אגֻדת־וגנר" מאשר לכל אגֻדה אחרת, לכל־הפחות היתה כאן אמתלה לקונצרטים יפים. ואף כי לא הסכים לכל השקפותיהם של הוַגנראים על האמנות, בכל־זאת היה קרוב להם יותר מאשר לכל שאר האגֻדות המוסיקליות. דומה שהוא יכול למצֹא לשון משֻׁתפת עם מפלגה, שהיתה מתיחסת כמוהו בלי חנינה לבּרַמס ול„ברמינים". ומטעם כך הסכים להתיצב אחת לפניהם. מנהיים היה המתוך. הוא ידע את כֻּלם. מבלי היות מוסיקלי, השתתף ב„אגֻדת־וגנר". ועד־ההנהלה לא נמנע מלהתחקות על פרטי המלחמה, שקשר כריסטוף ב„השקפה". אותם השפטים שעשה במהנה אויביו כאלו העידו על זרועו המֻצקה, וטוב היה להם לרכוש אותו על צדם. אמנם, כריסטוף המליט גם כמה הערות המזלזלות בכבוד אלילם הקדוש; אבל נוח היה להם לעצום עיניהם על דברים אלו; ואולי ההשתעריות הראשונות שלו, שהיו עוד תמימות למדי, עוררו אותם יותר, מבלי דעת, למהר ולקנות את לבו של כריסטוף, טרם יספיק להגיד יותר. מתוך חבה יתרה באו ובקשו ממנו רשיון להציג אחדות מן המלודיות שלו באחד הקונצרטים הקרובים של החברה. הדבר היה נעים לכריסטוף, הוא הסכים. הוא בא אל „אגֻדת־וַגנר". וסוף־סוף, על־פי עצתו של מנהיים, נאות להרשם בה לחבר.

בראש „אגֻדת וַגנר" עמדו אז שני אנשים; האחד היה מפֻרסם למדי בתור סופר, השני – בתור ראש המקהלה. שניהם האמינו בוַגנר אמונה שלמה. הראשון, יהושע קלינג, חבר „מלון" של וַגנר – Wagner-lexicon – שנתן את האפשרות לדעת בכל רגע את מחשבתו של הרב, היודע כל. זו היתה יצירת חייו הגדולה. מֻכשר היה לצטט ממנו פרקים

שלמים על השלחן, כמו שהבורגנים בערי־השדה הצרפתיות מצטטים שירי "Pucelle„. כמו כן פרסם ב„גליונות בירויט" מאמרים על וַגנר והרות האַריוּת. מובן מאליו, שוַגנר היה בשבילו טפוס של אַריי טהור, שגזעו האשכנזי נשאר למקלט נאמן מן השמיות הלטינית, ביחוד – הצרפתית. הוא הכריז על מפלתה הגמורה של רוח־הטֻמאה הגַלית. ואף־על־פי־כן המשיך את המלחמה עוד ביתר התמרמרות מדי יום ביומו, כאִלו האויב הנצחי עודנו מאַים. רק אדם אחד גדול היה מכיר בצרפת, את הגרף די־גובינו. קלינג היה זקן גוץ, קטן מאד, מְנֻמס מאד, המתאדם בעלמה. העמוד השני של „אגֻדת־וַגנר", אֶרִיךְ־לוִיבֶּר, היה מנהל של בית־הרֹשת לתעשיה הימית, עד ארבעים שנה. אחרי־כן עזב הכל ויהי למנהל מקהלה. הדבר עלה בידו, מפני כֹח רצונו, ומפני שהיה עשיר מאד. הוא היה קנאי אדוק של בירויט. ספרו עליו, כי עלה לשם רגלי ממינכן, בסנדלים של גולה. מענין הדבר, כי בר־נש זה שקרא הרבה, תיר הרבה, עסק במלאכות שונות והראה בכל מקום אישיות בעלת־מרץ, היה במוסיקה ככבש בעדר; את כל מקוריותו היה מבזבז, בכדי להיות טפשי קצת יותר מאחרים, מתוך שלא היה בטוח למדי בעצמו במוסיקה, שיסמוך על רגשות עצמו, והיה נשמע בהכנעה לבאורים, שנתנו לוַגנר מנצחי המקהלה והאמנים הרשמיים של בירויט. חפץ היה להעתיק הכל משם – אפילו את פרטי הפרטים של ההצגה ואת המלבושים המגֻוָנים, שענגו את טעמה הילדותי והפראי של החצר בבירויט. הוא היה כאותו הקנאי של מיכאל אנג'ילו, שבהעתקותיו היה מחקה אפילו את סדקי החומות ואת הכתם שעלה על היצירה הקדושה, ומשום־כך נתקדשו גם הם.

את כריסטוף בודאי לא הרהיבו ביותר שני האנשים הללו. אבל הם היו בני־החברה, נוחים לבריות, משכילים למדי גם שניהם; ושיחתו של לויבר היתה מענינת בשדבר על כל נושא אחר, מלבד המוסיקה; אמנם, הוא היה משֻגע קצת, וכריסטוף לא שנא את המשֻגעים, הם בדרו את השעמום, שהטילו עליו בני־אדם צלולי־הדעת. הוא לא ידע עוד, כי אין משעמם יותר מאדם המתראה כשוטה. וכי המקוריות מצויה פחות אצל אותם הנקראים „אוריגינלים" מאשר

אצל שאר בני־העדר, כי „אוריגינליים" אלו אינם אלא אהוזי־מַניה פשוטים, שמחשבתם מתנועעת בתנועות של אורלוגין.

יהושע קלינג ולויבר, בשאפם למשוך על צדם את כריסטוף, הראו לו בראשונה הבה יתרה. קלינג הקדיש לו מאמר מלֵא תהלות, ולויבר השתדל לשמוע לכל הערותיו ברבר אֹפן הגצוה של יצירותיו בקונצרט של החברה. הדבר נגע עד לבו של כריסטוף. לאסונו, נפגם הרֹשם שעשתה עליו נדיבות־רוחם של אלו בטמטום המוח שלהם. חסר היה לו הכשרון לבנות לו אילוזיות על־אודות האנשים שהעריצוהו, קפדן היה. דורש היה, שלא יעריצוהו בשביל אותן המצוֹת המתנגדות נגוד גמור לאפיו האמִתי; ואלה שהיו ידידיו על־פי טעות נראו לו כאויבים. כבה לא החזיק טובה כלל לקלינג על שראה בו את תלמידו של וַגנר והתאמץ למצֹא התדמות בין דפים ידועים ב Lieder שלו ובין מקֹמות בטֶטרַלוגיה, שלא היה בהם שום דבר משֻתף, מלבד צלילי־גַמה אחדים. ולא היה לו כל ענֶג בשמעו את יצירתו כשהיא צפופה – יחד עם איזה חקוי מבית־מדרשו של וַגנר – בין שני גושים גדולים של דרמות וַגנר.

עוד מעט – ונשמרו קצרה בבית־מדרש צר זה. זה היה קונסרבטוריון אחר, צר לא פחות מן הישן, ועוד יותר קנאי, מפני שהוא בא מחדש לתוך האמנות. כריסטוף התחיל מאַבד את האילוזיות שהיו לו על־אורות ערכה המחלט של צורה אמנותית או שיטת רעיונות. עד הֵנה חשב, שהרעיונות הגדולים מביאים אתם בכל מקום את זהרם. עתה נוכח, כי זה שוא: הרעיונות מתחלפים – האנשים נשארים כמות שהם. ובאמת – הרי העִקר הם האנשים; הרעיונות – יהיו מה שיהיו. אם בני־אדם נולדו פחותים ונוטים לעבדות, אז גם הגאונות פהותה בהסתגנה דרך נשמתם, וצעקת־הדרור, של הגבור, המשבר את כבליו, תהיה למפעל־עבדות לדורות הבאים. כריסטוף לא יכול להתאפק מלהביע את רגשותיו. הוא לא החמיץ אף הזדמנות אחת, בכדי להשתער על עבודה־זרה זו באמנות. הוא השמיע, כי אין צֹרך יותר באלילים, לא קלַסיים ולא איזה שיהיו, וכי רק זה יהיה ראוי להקרא בשם יורשו של רוח וַגנר – מי שמְבשר יהיה לדוש ברגליו את וגנר ולעשות את דרכו הלאה, בהביטו תמיד לפניו ולא מאחריו – אותו שימצא בו אֹמץ להמית

את ההילך למות ולהקשר קשר לוהט עם החיים. פשטותו של קלינג היתה מגרה את כריסטוף, והוא הכריז על השגיאות והזרות, שמצא בוַגנר. הוַגנראים יחסו לו קנאה מוזרה לאלהיהם. כריסטוף גם הוא לא היה מסֻפק כלל, שבני־אדם הללו הכורעים ברך לפני וגנר אחרי מותו, היו הראשונים לסקלו באבנים, אלו היה חי עוד; ובזה לא צדק. גם קלינג ולויבר היתה להם שעת־התגלות זה כבר; לפני עשרים שנה. אחרי־כן, כרֹב בני־האדם, קפאו שם. דלים הם כֹחותיו של האדם, ועם העליה הראשונה כבר הם תשים ונשימתו תקצר; רק מתי־מעט מוצאים להם די נשימה להמשיך את דרכם.

הליכותיו של כריסטוף הרחיקו ממנו במהרה את רעיו החדשים. הבתם אליו היתה מעין קנין־חליפין; הם יהיו עמו, כשהוא יהיה עמהם. אבל נתגלה עתה, שכריסטוף לא יוַתֵּר כלום מעצמו; הוא לא יוסיף על מתנם. אז התחלו להתקרר. מכיון שסרב לחלק תשבחות לאלים הגדולים והקטנים, אשר הֻקדשו בתוך השבט הזה, נמנעו מלהלקן גם לו. עתה לא היו בהולים כל־כך בקבלת יצירותיו: ואחדים התחלו למחות על שטמו רשום תכופות בתכניות. מאחרי גבו לעגו לו, והבקֹרת נמשכה כדרכה. קלינג ולויבר לא מחו בה וכאלו התחברו לה, אף־על־פי־כן זהירים היו מלהפסיק את היחסים עם כריסטוף; בתחלה – מפני שהמוהות של אנשי־הרינוס אוהבים החלטות של פשרה, החלטות, שבאמת אין בהן החלטה כלל, וכֹחן יפה להמשיך בלי קצה מצב בלתי־ברור. אחרי־כן – מפני שקוו למרות־כל לעשות ממנו מה שהם חפצים, אם לא מתוך זה שיעלה בידם להטותו על צדם, אז לכל־הפחות מפני שייעף במלחמה.

כריסטוף לא נתן להם די־פנאי לכך. מטחש באדם, כי בעצם אינו רוחש חבה לו, אלא שאין הוא מודה בזה ומתאמץ להפות על זה, כדי להִשָּׁאר ביחסים טובים עמו, אז לא שקט יותר עד שהראה לו בעצמו טיד, כי אויבים הם. אחרי נשף אחד ב„אגֻדת־וַגנר", שבו נתקל בחומת־משטמה חנֻפָּה, לא יכול להתאפק עוד ושלח ללויבר את בקשת־הפטורין בלי שום באור. לויבר לא הבין כלום, ומנהיים רץ אל כריסטוף, כדי לנסות לסדר את הכל. אחרי המלים הראשונות התפרץ כריסטוף:

– לא, לא, לא! אל תדבר אלי על־אודות הבריות הללו, איני חפץ לראותם... איני יכול, איני יכול... נפשי קצה באנשים האלה, אי־אפשר לי כמעט להביט בפניהם.

מנהיים צחק בכל לבו. הוא לא היה מעֻנין כל־כך להרגיע את כריסטוף, כאשר להתענג על המראה הזה.

– אמנם יודע אני, כי אין הם בריות נאות — הוסיף – אבל הן זה לא דבר חדש – וכי מה קרה חדש?

– לא כלום. די לי... כן, צחַק, לעַג לי. כן, משֻׁגע אני. האנשים החכמים פועלים לפי חֻקי ההגיון והשכל הבריא. אני איני כמוהם, הנני אדם הפועל רק בכח־הדחיפה הפנימי שלי. בשעה שכַּמות ידוע של חשמליות מצטברת בי, עליה להתפרק; ואם היא פוגעת באחרים – הרי זה רע להם ורע עוד יותר לי לעצמי. לא נבראתי לחיות בחברה. מעתה הנני שַׁיך רק לעצמי.

– הרי אינך חושב, כי אין לך צֹרך בשום אדם? הרי אינך יכול לנגן מוסיקה רק לפני עצמך; הרי יש לך צֹרך במזמרים ובמזמרות, במקהלה, במנצח, בקהל, במוחאי־כף.

כריסטוף צעק:

– לא! לא! לא!

אבל במלה האחרונה זנק ממקומו.

– מוחאי־כף? איך לא תבוש?

– אל נדבר על־אודות מוחאי־כף שכורים (אף שהאמת נתנה להֵאמר, שזהו האמצעי היחידי, שנשאר עוד לגלות לקהל את ערכה של יצירה), אבל מוחאי־כף נחוצים תמיד, קבוצה בעלת סגנון ידוע, כל מחבר יש לו קבוצה כזו. לכך נחוצים החברים.

– אין לי חפץ בחברים.

– ובכן, ישרקו אחריך.

– חפץ אני שישרקו אחרי.

מנהיים עמד על בהונות־רגליו.

– אפילו העֹנג הזה לא ישאר לך זמן־רב: יחדלו לנגן אותך.

– טוב, ההושב אתה, כי חפץ אני להיות לאדם מפֻרסם? כן,

הלכתי בדרך השאיפה הזאת... הבל! שגעון! רעיון־רוח! כאלו ספוק הגאוה הגרועה יכול להיות תגמול בעד כל מיני הקרבנות – הצער, היסורים, הבוז, הזלזול, הותורים המגולים – וכיוצא באלה, שמשלמים בעד פרסום. יקחוני אלף שדים, אם דאגות כאלו מטרידות עוד את מוחי! חס ושלום! אין לי כל עסק מעתה עם הצבור והצבוריות. הצבוריות – זו היא חיה מגולה. רצוני להיות אדם פרטי, לחיות בשבילי ובשביל האהובים עלי.

– כך, כך, קרא מנהיים בהתול. צריך לבחור באיזו אמנות. מדוע אינך לומד סנדלרות?

– כן, אלו הייתי סנדלר כזקס הנפלא! – קרא כריסטוף – כמה היו חיי עליזים! סנדלר כל ימות השבוע – מוסיקאי ביום א', ורק בחברה אינטימית, בשבילי ובשביל זוג ידידים! אך אלה היו חיים! המשגע אני, שאקריב את זמני ועמלי לענג הנפלא – להיות טרף למשפט השוטים הללו? האם לא טוב ויפה מזה להיות מובן ואהוב לאנשים ישרים אחדים, מאשר להשמע, להיות מבקר או להנאץ על־ידי אלפי שוטים! הגאוה ותאות הכבוד לא תשלטנה בי עוד. תוכל לבטוח בי.

– בודאי, קרא מנהיים.

הוא חשב:

– בעוד שעה יאמר ההפך.

ובמנוחת־נפש גמר:

– ובכן – אני אסדר את הענין ב„אגדת־וגנר", האין זאת?

כריסטוף הרים זרועותיו.

– אם־כן – בשביל זה הטחתי את דברי במלא ראתי במשך שעה שלמה להוכיח לך את ההפך? אומר אני לך, שלא אציג טם את כף־רגלי עד עולם! נפשי סולדת בפני כל „אגדות־וגנר", בפני כל ה„אגדות" בכלל, בפני כל אלה גדרות־הצאן, הגלהצות זו אל זו, כדי לגעות יחד. לך ואמר בשמי לכבשים הללו: זאב אני ושנים יש לי, לא נוצרתי לרעות בעשב.

– טוב, טוב, הם ישמעו את זה, אמר מנהיים בלכתו, והוא שבע־רצון מן הבקור. הוא חשב:

– הוא משגע, משגע, משגע וטעון כפיתה...

אחותו, אשר מהר לספר לה את השיחה, הניעה כתף ואמרה:

– משֻׁגע! הלואי שהיה משֻׁגע! שוטה הוא, וגאותו מְזַהֶבת...

ואף־על־פי־כן המשיך כריסטוף את מלחמתו המרה ב„השקפה" של ולדהויז. לא מפני שמצא ענג בזה: הבקרת שעממה אותו, וגבון היה כבר לשלוח הכל לעזאזל. אבל הוא התעקש, מפני שהם אמרו לבלום את פיו. הוא לא חפץ להתראות כמנֻצח.

ולדהויז החל לדאוג. זמן רב נשאר עוד שָׁלֵם בתוך המהלומות. הוא עמד והסתכל בהתגוששות מתוך שלוה־אולימפית. אבל זה שבועות אחדים שעתונים אחרים החלו, כנראה, לשׂמֹח, כי אישיותו אנוּרה במגע. הם החלו להתנפל על אהבתו העצמית בתור עורך, בערמומיות חריפה; ואלו היה ולדהויז יותר פקח, יכול היה להכיר בה יד של רֵע. ובאמת, התנפלות זו אפשרית היתה הודות לבגידתם של אֶרנפלד וגולדנרינג. הם לא ראו שום תחבולה אחרת, בכדי להמריצו לשום קץ לפולמסו של כריסטוף. הם ראו נבונה. ולדהויז הודיע מיד, כי כריסטוף מתחיל להרגיזו, והוא חדל לתמוך בו. מאז התאמצה כל ה„השקפה" להשתיקו. אבל לכו ובלמו את לועו של כלב בשטרפי בבית־בליעתו! כל מה שאמרו לו הרגיז אותו עוד יותר. הוא קרא להם „מְנֻוָּלים" והודיע, כי יאמר הכל – כל אשר הוא חיב לאמר. אם חפצים הם לגרשו מחוץ לדלת, טוב! כל העיר תדע, כי הם מוגי־לב לא פחות מאחרים; אבל מרצונו לא יסור.

הם הביטו זה על זה נבעתים והאשימו את מנהיים במרירות על התשורה, אשר הגיש להם, בהביאו אליהם את המשֻׁגע הזה. מנהיים, בעודו צוחק, קבל על עצמו לבלֹם את כריסטוף; הוא הבטיח, כי במאמר הבא ימהול כריסטוף את יינו במים. הם לא האמינו בדבריו, אולם המציאות הוכיחה, שמנהיים לא טעה הרבה. המאמר הבא של כריסטוף אמנם, לא יכול לשמש למופת של דרך־ארץ, אבל לא הרש בגנותו של מי־שהוא. תחבולתו של מנהיים היתה פשוטה מאד: הכל התפלאו אחרי־כן על שלא חשבו על־אודותיה מקֹדם. כריסטוף לא היה קורא מימיו את אשר כתב ב„השקפה". הוא רק קרא את ההגהות של

מאמריו, וגם זה בחפזון ובפזור־לב. אדולף טאי העיר אותו כמה פעמים על זה מתוך מרירות שבמתיקות. הוא אמר, כי המגרעות שבבטוי מטילות דפי ב„השקפה"; וכריסטוף, שלא ראה בבקרת שום אמנות, ענה, כי אותו האיש אשר בגנותו הוא מדבר, יבין אותו תמיד כל הצורך; מנהיים השתמש בהזדמנות זו, הוא אמר, כי הדין עם כריסטוף, כי תקון השגיאות היא מלאכת המגיה, והוא הציע לשחררו מחובה זו. כריסטוף נכון היה להשתפך ברחשי־תודה; אבל הכל הבטיחו לו על־פי הסכם כללי, כי סדר זה הוא להועלת להם, מפני שמציל הוא את ה„השקפה" מאבוד זמן. ככה השאיר כריסטוף את עבודת־ההגהה למנהיים ובקש ממנו לתקן את השגיאות. מנהיים לא סרב; זה היה למשחק בשבילו. בתחלה לא הֵעֵז אלא להמתיק בטויים אחדים תריפים, להשמיט כנויי־גנאי אחדים. ההצלחה הוסיפה לו אמץ־רוח והוא המשיך הלאה את נסיונותיו. הוא החל לשנות את המשפטים ואת הטעם; כאן התפתחה אצלו וירטואוזיות אמתית. כל החכמה היתה כאן – להשאיר את בנין המשפט ואת גִוְנו האָפְיָנִי, אבל להכניס לתוכו את ההפך מאשר חפץ לאמר כריסטוף. מנהיים טרח יותר לשנות את מאמריו של כריסטוף מאשר טרח הלה לכתבם; טימיו לא עבד עוד כל־כך, אבל הוא התענג על התוצאה: מוסיקאים ידועים, שכריסטוף רדף אותם עד הֵנה בלעגו, נדהמו בראותם אותו, כשהוא מתרכך לאט וסוף־סוף מפזר להם תשבחות. המערכת צהלה ושמחה. מנהיים הקריא את פרי עבודתו מהלילה; נשמעו קולות צחוק. אֶרנפלד וגולדנרינג אמרו לפעמים למנהיים:

– הזהר! אתה מרחיק ללכת יותר מדי.

– אין כל סכנה – ענה מנהיים.

והוא הוסיף עוד.

כריסטוף לא הרגיש כלום. הוא בא אל ה„השקפה", הניח את כתב־היד שלו וחדל לדאוג על־אודותיו, לפעמים קרה לו, שמָשך את מנהיים הצדה:

– הפעם הזאת אמרתי להם כהוגן, למנֻולים. קרא־נא...

מנהיים קרא.

– אם כן, מה אתה חושב?

– נורא, יקירי, הרי לא השארת מהם כלום!

– מה, אתה חושב, יאמרו הם?

– הה! עכשו תקום צוחה!

אבל כל צוחה לא היתה. להפך, הפנים מסביב לכריסטוף אורו. בני־אדם, אשר חֵרפם, ברכו אותו ברחוב. פעם אחת בא אל המערכת כשהוא נרגש ומצחו מקֻמט, השליך על השלחן כרטיס־בקור ושאל:

– מה זאת אומרת?

זה היה כרטיס של מוסיקאי, אשר זה עתה שם אותו לאפר, ועליו כתוב: „מתוך רחשי תודה".

מנהיים ענה בצחוק:

– הוא לועג.

לכריסטוף הוקל:

– כן, חוששני, שמאמרי לא יהנה אותם.

– הוא קוצף, אמר אֶרנפלד, אך הוא מתחפש לאדם העומד מעל כל זה, הוא צוחק.

– הוא צוחק? חזיר שכמותו, ענה כריסטוף וכעס שוב, אני אערוך לו מאמר אחר, יצחק יפה מי שיצחק האחרון.

– לא, לא, אמר ולדהויז בדאגה. איני חושב, שהוא לועג. הוא נוצרי טוב, הוא סובר: אם סוטרים אותו על לֶחיו אחת, הוא מושיט את השניה.

– טוב, ענה כריסטוף. מוג־לב! הוא חפץ בכך, הוא יקַבלנה.

ולדהויז חפץ להתערב בדבר, אבל חבריו צחקו.

– הנח, קרא מנהיים.

– ובכן, אמר ולדהויז ונרגע פתאם. פחות או יותר קצת, מה אכפת?

כריסטוף הלך לו. חבריו החלו לרקד ולצחוק במתהוללים.

כשנרגעו קצת, אמר ולדהויז למנהיים:

– אף־על־פי־כן – לא חסר הרבה... הזהר, בבקשה. הוא עוד יתפוס אותנו.

– מילא! אמר מנהיים, בינתים נשקפים לנו ימים־טובים. ומלבד זה, הרי אני רוכש לו ידידים.

II

בַּמְּצוּלָה

כריסטוף כבר נלאה מנסיונותיו בלתי־המצלחים לתקן את האמנות האשכנזית, והנה באה אל העיר קבוצת משחקים צרפתיים. יותר נכון היה לאמר: עדר. כי, כנהוג, היתה זו כנופיה של בחורים אמללים, שהתלקטו, השד יודע איפה, ומשחקים צעירים בלתי־ידועים, החושבים להם לאשר כשמתעמרים בהם – ובלבד שיתנו להם לשחק. כלם יחד היו רתומים במרכבתה של משחקת מפרסמת ובאה בימים, שחזרה עכשו על אשכנז, ובעברה במטרפולין הקטנה, ערכה שמה שלש הצגות.

בעתונו של ולדהויז רב השאון. מנהיים וחבריו היו בקיאים בזרם החיים הספרותיים והטרקליניים שבפריז – לכל־הפחות כך חשבו הם; הם היו משננים את השמועות, שאספו מעתוני הבולור והבינון פחות או יותר, וכך רצו להיות באי־כחה של הרוח הצרפתית באשכנז. כך נטל מכריסטוף החפץ להתודע אל זו יותר קרוב. מנהיים מלא את אזניו בתהלות על פריז. הוא היה שם כמה פעמים; חלק ממשפחתו היה שם; משפחה זו נמצאת בכל ארצות אירופה; ובכל ארץ רכשה את הלאמיות ואת דמות דיוקנה של הארץ; משפחת אברהם זו כללה בתוכה ברונט אנגלי, סנטור בלגי, מיניסטר צרפתי, מורשה ברייכסטג ונסיך של האפיפיור; וכלם, אף כי היו מאחדים וכבדו יחד את הצור המשתף, שממנו חצבו, בכל־זאת היו באמת אנגליים, בלגיים, צרפתיים, אשכנזיים, או מצדדי האפיפיור; כי רגש גאונם לא היה מספק כלל, שהארץ, שבה התאזרחו, היא המשבחת בכל הארצות. מנהיים היה היחידי, שעל־פי פרדוכס מוזר בחר בכל הארצות, אשר לא היה בהן. כבה דבר תכופות על־אודות פריז, ומתוך התפעלות. אבל מתוך שלא ספר עליה אלא זרות, וכדי להלל את הפריזאים תאר בתור

משֻגעים, פטפטנים וסקרנים, שכל זמנם בלו במשתאות ועשו ריבולוציות, מבלי להתיחס אליהן בלבד־ראש. לא מטבה את כריסטוף ביותר אותה הרפובליקה הביצַנטית, המתגַונה כעת מאחרי הוזֶזים. הוא תאר לו באמת את פַריז, כמו שציֵר אותה פִּתוחַ פשוט, אשר ראה בראשו של ספר, שהופיע זה לא כבר בקֹבץ אמנות אשכנזית: ראשית כל – השטן של נוטר־דַם, הגחון מעל לגגותיה של העיר, לפי אותה אגדה:

Insatiable vampire l'éternelle Luxure
sur la grande Cite convoite sa pâturs

„ערפד־תאוה, לא ירוה נצח טרף,
מעל לעיר הגדולה שת לו אֶרֶב."

כאשכנזי כשר, היה בז לגַליים המשחתים ולספרות שלהם, אשר לא ידע ממנה כי־אם קטעים צוחניים אחדים: את „בן־הנטר", את „מַדם סַן־גֶ'ן" וזמירות הקפה־קונצרט. הסנוביות של העירה, האנשים שלא היו מֻכשרים כלל להתענין באמנות, שהלכו והכינו להם מקומות מתוך קולי־קולות בשביל ההצגה, הטילה על כריסטוף אדישות של זלזול בנוגע למשחקת, מתוך התקוממות אמר, כי לא יפסע אף פסיעה, בכדי לשמעה. קל היה לו לעמוד בדבורו, מפני שמחיר המקומות היה גבוה כל־כך, שהוא לא יכל לשלמו.

הרֶפֶּרטואר, שהכניסה השיָרה הצרפתית לאשכנז, הכיל שנים או שלשה מחזות קלַסיים, אבל הוא היה על־פי־רֹב, מכיל אותם ההבלים, שהֵם על־פי־רֹב הסחורה הפריזאית בשביל חוץ־לארץ, כי שום דבר אינו אינטרנציונלי יותר מן הממֻצע. כריסטוף ידע את „טוסקה", שהיתה עתידה להיות מֻצגה בראשונה; הוא שמע אותה בתרגום, מעֻטרת באותם הכרכורים, שתוכל לתת להקת־משחקים של תיאטרון על נהר הרינוס ליצירה צרפתית; והשב את עצמו למאֻשר, בראותו את חבריו הולכים אל התיאטרון, ואין הוא מֻכרח להיות ביניהם. ואף־על־פי־כן, ביום המחרת שמע באֹזן קשובה על תאורים נלהבים, אשר מסרו על־אודות הערב. הוא כעס על שנטל מעצמו הזכות לסתור את דבריהם, בהמנעו לראות את זה, אשר הכל דברו על־אודותיו.

ההצגה השניה היתה צריכה להיות תרגום צרפתי של המלט. כריסטוף מעולם לא וִתר אף על הזדמנות אחת לראות יצירה של שקספיר. שקספיר היה בשבילו, כמו בטהובן, מקור חיים לא־אכזב. המלט יקר היה לו ביחוד עתה, בתקופת המבוכות והספקות הסוערים, אשר עברה עליו זה עתה. למרות מה שיָרא לראות את עצמו בראי־הקסמים, בכל־זאת משך אותו הלה, והוא היה מחזר מסביב למודעות התיאטרון, מבלי שיודה לעצמו, כי נכסף הוא ללכת לתפוס שם מקום. אבל הוא היה עקשני כל־כך, שאחרי מה שאמר לידידיו לא חפץ לחזור מדבריו, ואלמלא המקרה, שהעמידו לפני מנהיים בשעה שהיה נכון לשוב בעצבות, היה מבלה שאר הערב בבית, כמו בערב הקודם.

מנהיים טפח בזרועו וספר לו בחמה, אבל בלי שיחדל ללגלג, שאיזו קרובה זקנה ושוטה, אחות אביו, סרה אליהם פתאֹם עם כל הפמליה שלה, והם מְברחים להשאר בבית, כדי לקבלם. הוא נסה להשתמט; אבל אביו אינו מוּתר אף בקוצו של יוד בענינים הנוגעים לאֶתיקטה המשפחתית ורגשי־הכבוד שאנו חַיבים לרחוש לאבותינו. ומתוך שברגע זה צריך היה הוא להתיחס בוַתרנות אל אביו, מפני שחשב לקבל ממנו כסף, מֻכרח היה להסתלק מן ההצגה.

– היש לך כרטיסך?

– כמובן! לוג'ה נפלאה. ועוד יתר על כן, עלי למסור אותה לגרינבוים זה, שֻתפו של אבא, בכדי שיתגנדר שם עם מרת גרינבוים ובתם האַווזה. זה טקסים! אני מתאמץ לאמר להם לכל־הפחות איזה דבר בלתי־נעים, אבל הרי להם אחת היא ובלבד שיהיו להם כרטיסים – אף כי נוח יותר היה להם בשטרות של בנק.

הוא נשתתק פתאם, כשפיו פעור, והביט על כריסטוף.

– הה!.. הרי... הרי מה שנחוץ לי!

הוא השתעל.

– כריסטוף, הנך הולך אל התיאטרון.

– לא.

– כן, הַלוֹךְ תלך אל התיאטרון, עשה עמי חסד, אני מבקש ממך. אל תְסָרֵב.

כריסטוף לא הבין.

– הרי מקום אין לי.

– הרי הוא! ענה מנהיים בפני מנצח, ותחב לו לתוך ידו את הכרטיס בעל־כרחו.

– מְשֻגע אתה, אמר כריסטוף. ושליחות אביך מה תהא עליה?

מנהיים התפתל מצחוק: – הוא יתקצף!

הוא נגב עיניו וגמר: – אֶבדה לו דבר־מה מחר בבֹקר, בקומו ממטתו, בטרם ידע עוד דבר.

– לא אוכל לקבל – ענה כריסטוף, בדעתו, כי זה יהיה לא־נעים לו.

– אין אתה צריך לדעת כלום. אינך יודע כלום. אין הדבר נוגע לך.

כריסטוף פתח את הכרטיס:

– ומה לי לעשות בלוג'ה בת אַרבעה מקומות?

– כל מה שאתה חפץ. יִשַן בה, רקוד בה, אם אתה חפץ. הָבֵא שמה נשים. הלא יש לך נשים? אם לאו, אוכל להשאיל לך.

כריסטוף הושיט בחזרה את הכרטיס למנהיים.

– לא, באמת. קחהו.

– חס־ושלום, ענה מנהיים, ונרתע אחור פסיעות אחדות. לא אוכל לכֹּף אותך ללכת שמה, אם זה משעמם אותך. אבל אני לא אקחהו. הרשות בידך להטילו אל תוך האש, או, אם אדם כשר הנך, למסרו לגרינבוים. אין זה נוגע לי, שלום!

הוא נמלט, ועזב את כריסטוף לבדו, באמצע הרחוב, כשכרטיסו בידו

כריסטוף היה נבוך למדי. אמנם, הוא אמר לעצמו, כי מן המדה היא למסור את הכרטיסים לגרינבוימים, אבל רעיון זה לא הלהיב אותו כלל. מתוך פקפוק הלך לביתו. במקרה ראה את השעה ונוכח, כי יש לו פנאי להתלבש וללכת אל התיאטרון.

ואף־על־פי־כן הרי זו שטות לאבד הכרטיס. הוא הציע לאמו, שתלך אתו, אבל לואיזה אמרה, כי נוח לה ללכת למשכב. הוא הלך

לו, ובלבו עֹנג ילדותי. רק דבר אחד הרגיזו: שמן הענג הזה יהנה רק הוא לבדו. לבו לא היה נוקפו בנוגע לאבא מנהיים או לגרינבוימים, אשר לקח את הלוג'ה שלהם; אבל מהסס היה בנוגע לאלה האנשים, אשר אתם יכול היה לחלק אותה. הוא חשב, מה רב היה הענג לצעירים שכמותו; וצר היה לו על שאין הוא גורם להם ענג זה. הוא חשב ולא ראה, למי יוכל למסור את כרטיסו; השעה היתה מאחרת, ונחוץ היה למהר.

כשנכנס אל התיאטרון, עבר אצל הקֻפה הסגורה, הלבלר ישב ורשם שם, כי אף מקום אחד ריק לא נשאר. בין האנשים היוצאים משם במפח־נפש ראה נערה אחת, שלא יכלה להחליט לצאת והביטה על הנכנסים בקנאה. היא היתה לבושה בפשטות מרֻבה, בבגד שחור; גדלת קומה לא היתה, פניה היו עדינים ודקים; עוד לא ראה, אם מכֹערת היא או יפה. הוא עבר לפניה, התעכב רגע, ופנה אליה, מבלי שיספיק להשוב:

– האם לא מצאת מקום, גברת?

היא אָדמה ואמרה בהברה נכריה:

– לא, אדוני.

– יש לי לוג'ה, שאיני יודע מה לעשות בה. רצונך להשתמש בה עמי?

היא אדמה עוד יותר ותּוֹדֶה לו, בהתנצלה על שאין היא יכולה לקבל. כריסטוף נכלם מסרובה, התנצל גם הוא ונסה להפציר בה; אבל לא עלה בידו להטותה, אף כי בולט היה, כי חפצה היא עד מות ללכת. הוא נדהם מאד, פתאֹם נמלך:

– שמעי־נא, יש עצה אחת לסדר את הכֹּל. קחי אַתּ את הכרטיס. אני – אין הדבר חשוב לי כל־כך. אני כבר ראיתי זאת. (הוא התהדר). לך הענג יהיה גדול מאשר לי. קחי, אני מוסר לך בכל לבי.

מתנה זו והאֹפן הלבבי של הגשתה, נגעה כל־כך עד לב הנערה. שדמעות נוצצו בעיניה. היא גמגמה מתוך רחשי תודה, שבשום אֹפן אין היא רוצה לשלול ממנו את הענג הזה.

– ובכן, בואי – אמר מתוך חיוך.

פניו היו כל־כך טובים וגלויים, שהיא נכלמה מסרובה ואמרה במבוכה:

– אני הולכת... תודה...

הם נכנסו. הלוג'ה של המנהיימים נמצאת לנֹכח הבימה, ופתוחה היתה לרוחה: אי־אפשר היה להסתתר שם. מיֻתר הוא לאמר, כי כניסתם לא נעלמה מעיני הקהל. כריסטוף הושיב את העלמה בשורה הראשונה, ובעצמו עמד קצת מאחור, שלא להעיק עליה. היא נשארה זקופה ומכֻוָצה, לא העֵזה להטות ראשה, נבוכה עד־מאד. הרבה היתה יותנת עכשו, אלו אפשר היה לה שלא לקבל את כרטיסו. כדי לתת לה זמן להרגע, ומתוך שלא ידע על מה לשוחח אִתה, התראה כריסטוף כמסתכל לצד אחר. בכל מקום שהיה מביט נקל היה לו להִוָכח, כי מציאותו יחד עם חברתו הנעלמה, בתוך קהל הלוג'ות המפֹאר, עוררה סקרנותם של בני העירה, והרבה באורים נתנו לבך. הוא העיף מבטים קוצפים על האנשים שהביטו עליו; הוא כעס על שהם מתעניינים בו בעקשנות, בשעה שאין הוא מתענין באחרים. הוא לא פלל כלל, כי סקרנות בלתי־צנועה זו, יותר משהיא מכֻונת אליו, מכֻונת היא כלפי בת־לויתו, ובאֹפן מעליב עוד יותר. כדי להראות את אדישותו הגמורה לכל מה שיאמרו או יחשבו, גחן על־גבי שכנתו והחל לשוחח עמה. היא כנראה נבהלה מאד מפני שיחתו, והיתה אֻמללה על שהיא מֻכרחת לענות לו; כל־כך יגעה להוציא מפיה „הן" או „לאו", מבלי שתעֵז להסתכל בו, עד שחמל על ה„פראות" שלה והתחמק לו בקרן־זוית. לאשרם, החל החזיון.

כריסטוף לא קרא את המודעה ולא דאג כלל לדעת, איזה תפקיד שחקה המשחקת הגדולה; הוא היה מאותם התמימים, הבאים אל התיאטרון לראות את החזיון, ולא את המשחקים. הוא לא שאל את עצמו, אם המשחקת המפֻרסמת תהיה אופֵליה או המלכה. אִלו היה שואל את עצמו, היתה דעתו נוטה לתפקיד המלכה, בשים לב לגילן של שתי המטרוניות. אבל בשום אֹפן לא יכול להעלות על

דעתו, כי היא תשחק את הַמלֶט. כשראה אותה, כששמע את הברת קולה – זה של בובה מוכנית – עבר רגע עד שהאמין בזה; הוא שאל את עצמו, אם חולם הוא.

„אבל מי זה? מי זה?", שאל את עצמו בהשאי, הרי אין זה... ובשנובח, ש„בכל־זאת" זה הוא המלט, השמיע קללה, ששבנתו לא הבינה אותה, לאשרו, מפני שהיתה נכריה; אבל בלוג'ה הסמוכה הבינו אותה היטב; כי מיד צוו לו משם לשתוק. הוא התחמק אל תוך הלוג'ה ושם גדף כחפצו. כעסו לא פג. אִלו היה שופט בלי משא־פנים היה מצדיק את גהוץ ההלבשה ואת מעשי־להטים אלו, שהרשו לאשה בת־ששים זו להתראות בבגדי עלם, ואפילו להתראות יפה בהם – לכל־הפחות אם יביטו עליה בעין טובה. אבל הוא שנא כל מעשי אחיזת־עינים, וכל מה שמאנס ומזַיֵף את הטבע. רצוי היה לו, שאשה תהיה אשה וגבר יהיה גבר (לא הכל חושבים כך היום). חליפת־הלבוש הילדותית והמגֻחכה קצת של לאונורה אצל בֶּטהובן לא היתה נעימה לו; אבל זו של המלט עברה כל מה שאפשר היה להלום במובן של חֹסר־טעם. להפוך דֶנָאִי זה, שָׁמֵן ותְוֵר, רתחני, ערום, נלהב, פקח, לאשה – וגם לא לאשה, כי־אם לאשה המשחקת תפקידו של איש שאינה אלא יציר־משֻׁנה – לעשות את המלט לסריס, או לאנדרוגינוס... רק מתוך דלדול התקופה ופעיטות הבקֹרת, אפשר היה לסבול שטות מבחינה זו יום אחד בלי שריקות... קולה של המשחקת הכעיס את כריסטוף ביותר. היתה לה אותה הדיקציה, המרננת וההולמת כפטיש, אותה הנגינה המונוטונית, שמימי שַׁנמֶלֶה והוטֶל־בורגון נעשתה, כנראה, יקרה ביותר לעם, שהוא פחות פיוטי בין כל העמים בעולם. כריסטוף נרגז כל־כך, שהיה חפץ להלך על ארבע. הוא הפך את ערפו לסצנה, הוא התעַוֵת בחמה, כשפניו כבושים בקיר הלוג'ה, כילד הנרגז. לאשרו, לא העֵזה בת־לויתו להביט אל צדו; כי אלו ראתה אותו היתה חושבת אותו למשֻׁגע.

פתאם התעכבו העוויותיו של כריסטוף. הוא עמד בלי נוע ונשתתק, קול יפה מוסיקלי, קול־אשה נאה, כבד ונעים, נשמע. כריסטוף העמיד אזניו. בה במדה שהיא דברה, הכתובב הוא על כסאו;

וחזר ופנה בסקרנות אל הבימה, כדי לראות צפור יפהפיה זו. הוא ראה את אופליה. ודאי לא היה בה כלום מאופליה של שקספיר: זו היתה עלמה יפה, מגֻדלת, חסֻנה, חטובה כפסל יוני צעיר: אלֶקטרה או קַסנדרה. שפעת חיים היתה בה. למרות כל התאמצותה להכלא בתפקידה, הִזהיר און־עלומים וחדוה שָפעה מבשרה, מתנועותיה, מהליכותיה, מעיניה השזופות, שצחקו שלא מדעתה. זהו כחו של גוף יפה, שגם כריסטוף, אשר עוד לפני רגע לא ידע כל חנינה בנוגע לאֹפן ההצגה של המלט, לא חשב אף רגע להצטער, על שאין אופליה מתאימה לאותה התמונה, שדמה הוא לעצמו; והוא הקריב בלי כל פקפוק את זו האחרונה לאופליה החיה. מתוך אותה אי־האמת שלא־מדעת, המצויה אצל אנשים נלהבים – מצא אפילו אמת עמֻקה באש־עלומים זו, שלהטה בעמקי לב־הבתולה, הצנוע והסוער. אבל מה שהקסימו עוד יותר, זה היה הקסם שבקולה הזך, החַמים והרך בקטיפה; כל מלה צלצלה כאקורד יפה; מסביב להברות רקד בנחת – דומה לריח הבמון וההדס הפרא – הרִתמוס המתנשא בתוך עצמו – אשר בצלילי קולו של הדרום. חזיון מוזר של אופליה מתבל הָאַרְלים! היא הביאה אתה קצת משמש הזהב שלה ומן המיסטרָל הלוהט שלה.

כריסטוף שכח את שכנתו וישב על־ידה בשורה הראשונה של הלוג'ה ולא הסיר את עיניו מן המשחקת היפה, אשר לא ידע את שמה. אבל הקהל, שלא בא לשמוע משחקת בלתי־ידועה, לא שָׂם לה לב כלל; והוא לא העֵז למחא־כף אלא בשעה שהמלט־הנקבה דברה. כריסטוף רגן על זה, וקרא להם: „חמורים!" בקול נמוך, הנשמע במרחק של עשר פסיעות.

רק כשהורד המסך בשעת ההפסקה, נזכר כריסטוף בקיומה של שכנתו בלוג'ה; ובראותו אותה נבוכה כמקדם, חשב מתוך בת־צחוק, כמה, בודאי, הפחידה במעשיו הזרים. הוא לא טעה: נפש עלמה זו, שהמקרה הקריבה אליו במשך שעות אחדות, היתה בה צניעות חולנית: רק התפעלות יוצאת מן הכלל הניעתה, כנראה, לקבל את הזמנתו של כריסטוף. אך מיד אחרי שהסכימה הפצה בכל אֹפן להפטר

ממנה, למצא אמתלה ולברוח. אולם עוד הורע לה בשעה שראתה את עצמה כנושא לסקרנות הכללית; והמועקה עוד גדלה בה במדה ששמעה מאחריה (להביט לא העזה) את החרופים והרגונים הכבושים של בן־לויתה. היא התבוננה לכל מצדו. וכשראתה אותו יושב לו אצלה, קפאה מתוך פחד: איזה מעשי־תעתועים יעשה עכשו? חפצה להטמן עמק בעפר. היא נרתעה אחור באפן אינסטינקטיבי, ויראה לנגוע בו.

אבל כל פחדה פג, כשפנה אליה בשעת ההפסקה ואמר לה בתמימות:

– שכן בלתי־נעים אני, האין זאת? סליחה.

אז הביטה עליו, וראתה את בת־צחוקו הטובה, שבגללה החליטה להכנס.

הוא הוסיף:

– לא אדע להסתיר את מחשבותי... אבל כך, זה יותר מדי בשבילי... אשה זו, אשה זקנה זו...

הוא מלט העויה של גֹעל־נפש.

היא חיכה ואמרה בלחש:

– ואף־על־פי־כן – הרי זה יפה.

הוא הרגיש במבטאה הזר ושאל:

– נכריה את?

– כן – ענתה.

הוא הביט על שמלתה הפשוטה, ושאל:

– מורה?

היא התאדמה וענתה:

– כן.

– מאיזה ארץ?

היא ענתה: צרפתית אני.

הוא הניע ידו בתמהון: – צרפתית? מעולם לא פללתי כזאת.

– מדוע? שאלה מתוך מבוכה.

– אַת... רצינית כל־כך!

(היא חשבה, כי אין זאת מחמָאה בפיו).

– יש כמוני גם בצרפת – אמרה כשהיא נבוכה לגמרי.

הוא הביט רגע בפניה הישרים, במצחה הסגלגל, בחטמה הקטן והישר, בסנטרה הדק, בלחייה הרזות, ששערותיה הערמוניות עטרו אותן. הוא לא ראה אותה; הוא חשב על המשחקת היפה וחזר:

– מענין הדבר, כי צרפתית אַתּ! האמת הדבר, שאַתּ ואופליה הנכבדה מארץ אחת? אי־אפשר להאמין בזה.

ואחרי רגע של דומיה הוסיף:

– כמה יפה היא.

הוא לא שם לב, שהשואה כזו, שעשה בינה ובין שכנתו מעליבה את האחרונה. היא הרגישה בזאת היטב – אבל לא כעסה על כריסטוף, כי היא חשבה כמותו. הוא נסה לקבל ממנה פרטים על־אודות המשחקת – אבל היא לא ידעה כלום; נִכּר היה, כי אינה בקיאה בעניני תיאטרון.

– אַתּ מתענגת בוראי לשמוע צרפתית.

הוא כאלו התלוצץ; אבל באמת כִּוֵּן אל המטרה.

– כן, אמרה בלבביות. זה נעים לי מאד! אני נחנקת פה.

הוא הוסיף להביט עליה; היא קִוְּצה את ידיה ונראתה כנרגשה, אבל מיד נזכרה, כי דברי־מה מעליב יש בשבילו במלים אלו:

– הה! סליחה, איני יודעת, מה אני סחה.

הוא צחק בהתגלות־לב:

– אל תתנצלי כל־כך! אַתּ צדקת. אין צורך להיות צרפתי בכדי להחנק פה, אוף!

הוא הניע את כתפיו ושאף רוח.

אבל היא התבַּישה על התגַלות לבה ונשתתקה. מלבד זה היא הרגישה, כי מן הלוגו'ת הסמוכות ארבו לשיחתם; ומיד הרגיש גם הוא בזאת בכעס. הם נשתתקו שניהם, ועד סוף ההפסקה יצא אל מסדרון התיאטרון. דברי העלמה עוד צלצלו באזניו; אבל הוא היה מפֻזר: תמונת אופליה תפסה את מחשבתו. באקטים הבאים השתררה עליו לגמרי; ובשהגיעה המשחקת היפה לסצנה של השגעון, לזמירות האהבה והמות הנוגים, מצא קולה שם נימים מזעזעות כל־כך, שלבו נרעש; הוא הרגיש, כי עוד מעט ויגעה בקול. הוא כעס על עצמו, כי

ראה בזה סִמן של חֻלשה לעצמו (כי הוא לא נתן לאמן אמִתי את הרשות לבכות). ומתוך שלא חפץ לשים את עצמו לקלסה, קם ויצא פתאֹם מן הלוג'ה. המסדרון והפויה היו רֵיקים! מתוך התרגשותו ירד במעלות התיאטרון ויצא. היה לו צֹרך לנשום את אויר הלילה הצונן, לפסוע פסיעה גסה בסמטאות האפלות והעזובות למחצה. הוא נשאר עוֹמד לפני תעלה, נשען על סומכות הגדר, התבונן במים השקטים, שזהרורי הפנסים רקדו בהם באפלה. הוא ראה את נשמתו והיא אפלה ומרטטת. הוא לא יכול להכיר בה שום דבר מלבד חדוה גדולה, שרקדה על פניה. אי־אפשר היה לו לשוב אל התיאטרון ולשמוע את סוֹף החזיון, לראות את נצחונו של פורטינבּרַס? לא, לזה לא היה לו חשק. נצחון נאה! וכי מי זה יקנא במנצח? מי זה חפץ להיות במקומו, אחרי כל מעשי־התעתועים בחיים פראים ומגֻחכים אלו? כל היצירה אינה אלא כתב־אשמה נורא על החיים. אבל כֹּח חיים כביר כל־כך רותח בה, שהעצב נהפך בה לחדוה והמריהות משברת...

כריסטוף שב הביתה, מבלי שיהגה עוד בעלמה הזרה, אשר השאיר בלוג'ה, ואשר לא ידע אפילו את שמה.

למחרת בבקר הלך כריסטוף לראות את המשחקת, באכסניה קטנה מן המדרגה השלישית, אשר שם השכין האימפרסַריו אותה ואת חבריה, בעוד שהמשחקת הגדולה התאכסנה במלון מן המדרגה הראשונה שבעיר. שם הכניסוהו לתוך טרקלין קטן בלתי־מסֻדר, שבו היה מֻנחים שיֹרי פת־שחרית על פסנתר פתוח, פריפות־שער וגליונות מוּסיקה קרועים ומלֻכלכים. בחדר הסמוך שָׁרה אופליה בקול רם כילד, פשוט, כדי לעורר שאון. היא נשתתקה לרגע, בשעה שבשרו לה את בקורו ושאלה בקול עליז, מבלי דאג כלל, פן ישמעו אותה מבעד הקיר.

— מה הוא חפץ, האדון הזה? מה שמו? כריסטוף... איזה כריסטוף? כריסטוף קרַפט? איזה שם הוא זה!

(היא חוזרה אחריו שתים ־שלש פעמים, בהתיזה באפן איום את הר'ישין).

– אפשר לחשוב, שזו היא קללה...

(היא קללה).

– מה הוא: הצעיר, או זקן? הנעים הוא? טוב, אני הולכת אליו.

היא חוזרה לשיר:

Rien ne plus doux que mon amour

(אין דבר מתוק מאהבתי...)

היא הסתובבה בחדר וקללה את טבבנת־הצב, שאבדה ממנה בתוך הערמה. היא התרגזה, התחילה לגדף ונהמה כארי. אף כי בריסטוף לא ראה אותה, בכל־זאת ארב בלבו לכל תנועותיה מאחרי הכתל, וצחק לנפשו. סוף־כל־סוף שמע קול צעדים קרבים אליו, הדלת נפתחה בשאון, ואופליה הופיעה.

היא היתה לבושה למחצה בחלוק־בקר, מהרק לגזרתה, כשזרועותיה חשופות בשרווליה הרחבים, שערותיה בלתי־מסרקות כל הצרך ותלתליה צונחים על עיניה ולחייה. עיניה החמות, היפות צחקו, פיה צחק, לחייה צחקו, גומה חביבה צחקה באמצע סנטרה. בקולה הנאה, העמום והרני התנצלה על שהיא מתראה בכה. היא ידעה, כי אין לה על מה להתנצל, וכי הוא יוכל רק להחזיק טובה לה בעד זה. היא חשבה אותו לעתונאי, לאינטרוויואר. במקום להצטער, בשעה שאמר לה, כי הוא בא רק לשם עצמו ומפני שהוא מעריץ אותה, התענגה מאד. היא היתה עלמה טובה, חביבה, המשתוקקת מאד למצא חן, ולא הסתירה כלל את הדבר; בקורו של כריסטוף והתפעלותו שמחו אותה עד־מאד (היא לא היתה מפנקת במחמאות). היא היתה טבעית כל־כך בתנועותיה ובכל הליכותיה, אפילו בהתהדרותה הפעוטה ובענג התמים שהתענגה במצאה חן בעיני אחרים, שהוא לא הרגיש שום מועקה אף רגע. מיד היו לידידים ישנים הוא גמגם קצת צרפתית, היא גמגמה מלים אחדות אשכנזיות, כעבור שעה ספרו זה לזה את כל סודותיהם. היא לא חשבה כלל לשלחו ממנה. בת־נגב זו, חסנה ועליזה, פקחית ואקספנסיבית, היתה מתפקעת

משעמום בתוך בני־לויתה הטפשיים ובארץ אשר לא ידעה את לשונה, אלמלא הדיצה הטבעית, שחָננה בה. עתה היתה מאֻשרת, שמצאה לה איש־שיחה. וגם בשביל כריסטוף היה זה ענג, שאין להביעו במלים, לפגוש בין הבורגנים הפעוטים הללו, המֻגבלים ומדברים בלב ולֵב, בת־דרום חפשית זו, המלאה עסיס עממי. הוא לא ידע עוד את המלאכותיות שבנפשות הללו, אשר, להבדיל מן האשכנזים, אין להן ברוחן ובלבן אלא מה שהן מראות בגלוי – ויש שגם זה אין להן. אבל לכל־הפחות היתה צעירה, היא חיתה, היא דברה בגלוי, בדברים חריפים, כל מה שחשבה; היא דנה על הכל באֹפן חפשי, במבט רענן והדיש; היה בה קצת מאויר המיסטרל שלה, המטהר את הערפלים. היא היתה בעלת־כשרונות. בלי תרבות ובלי התחשבות יתרה בטוב וביפה, הרגישה מיד בכל לבה, עד מעמקי ישותה המזֻעזעה; כי בעבור רגע צחקה בקול רם. בודאי גנדרנית היתה. היא שחקה בעיניה, היא אהבה להראות את זרועותיה ואת צוארה החשוף מבעד הפֶּניואר הפתוח קצת. ברצון רב היתה מוליכה שולל את כריסטוף; אבל זה היה רק אינסטינקט. שום חשבון לא היה מצדה; וברצון רב עוד יותר היתה צוחקת, משוחחת בחדוה, ובלי כרכורים סהור סהור עלולה היתה להיות חברה טובה. היא ספרה לו את מה שמאחרי הקלעים בהיי התיאטרון, את צרותיה הקטנות, את החשדנות הפעוטה של חברותיה, את האינטריגות של איזבל (כך קראה למשחקת הגדולה) שדאגה, שכשרונה לא יתגלה. הוא גלה לפניה את הטרוניה, שהיתה בלבו נגד האשכנזים; היא מחאה כף והסכימה לו. היא היתה טובת־לב ולא חפצה לדבר רעות על שום איש; אבל זה לא עכב בעדה שבכל־זאת תדבר; בשעה שחֵרפה את עצמה על לגלוגה על מי־שהוא היו מתחת לזה אוצרות של רוח־צחוק וכשרון־ההסתכלות ההריף וההֵתול, שמטבע בני־הדרום; היא לא יכלה לעמוד נגד זה ושרטטה תמונות עוקצות. היא צחקה בעליזות בשפתיה החִורות, שגלו את שִׁניה, שִׁני כלב צעיר; ועיניה העשויות מסביב הבהבו מתוך פניה העמומים קצת, שהכחל הִדהה את צבעם.

פתאם נוכחו, כי משוהחים הם זה יותר משעה, כריסטוף הציע

לקורינה (זה היה שמה התיאטרלי), שיבוא לקחתה אחרי הצהרים, לסיר את העיר. הרעיון הזה הקסים אותה וקבעו ראיון מיד אחרי ארוחת־הצהרים.

בשעה הקבועה בא. קורינה ישבה בטרקלין האכסניה וחוברת בידה, והיא קראה בה בקול רם. היא קבלה אותו בעיניה הצוחקות, מבלי שתפסיק קריאתה, עד שגמרה את הפסוק. אחרי־כן רמזה לו לשבת אצלה, על הספה.

– שב כאן, ואל תשוחח – אמ־ה – אני משננת את תפקידי, זה יארך כרבע שעה.

היא הוליכה את קצה־צפרנה על החוברת, בקראה במהירות גדולה ומבלי לדיק, כתינוקת שהשעה דחוקה לה. הוא הציע לה, שתאמר באזניו את שעורה. היא נתנה לו את החוברת וקמה, כדי לחזור על פה. היא גמגמה, היא שננה ארבע פעמים איזה סוף של פרזה, קודם שעברה להתחלת הפרזה שלאחריה. היא הניעה את ראשה, בחזרה על תפקידה; פריפות־השער שלה נתפזרו על־פני החדר. בשעה שאיזו מלה סרבה בעקשנות לעלות על זכרונה, היה לה קצר־רוח של ילדה בלתי־מחונכת. לפעמים היתה נפלטת מפיה קללה של גחוך, או אפילו מלים גסות – מלה א־ת גסה מאד וקצרה, שבה גערה בעצמה. כריסטוף השתומם על ערבוביה זו של כשרון וילדותיות: היא מצאה אינטונציות נכונות ומזעזעות את הלב; אבל בתוך המשפט, שבו כאלו שמה את כל נפשה, יש שהיתה אומרת מלים שאין להן כל טעם. היא שננה את שעורה כתוכי, מבלי שתדאג לפרוש המלים; וכך יצאו שגיאות מוזרות; היא לא התפעלה כלל מהן. בשעה שהרגישה בהן, היתה צוחקת עד־כדי להתפתל מצחוק. סוף־סוף אמרה: „לעזאזל", חטפה את החוברת מידיו, השליכה אותה בתנופה אחת אל קצה החדר וקראה:

– חופש! צלצלה השעה. נלך לטיל.

הוא דאג קצת לגורל תפקידה ושאל ברצינות:

– מה, זה יספיק?

היא ענתה בבטחון:

– בודאי, והלחשן – לשם־מה הוא?

היא עברה אל חדרה, כדי לחבוש את כובעה, כריסטוף המתין לה, ישב לו לפני הפסנתר ונקש מערכות אחדות של אקורדים. היא קראה מן החדר השני:

– הַ־הַ! זו מה היא? נגן עוד! כמה זה נאה.

היא באה מתוך ריצה, בתחבה את כובעה על ראשה.

הוא הוסיף לנגן. כשגמר, דרשה־ממנו להמשיך. היא התפעלה מתוך אותן קריאות דקות ונאות, שהצרפתיות רגילות בהן, ושהן מבטאות אותן במדה שוה על טריסטַן ועל כוס שוקולדה. כריסטוף צחק: זה היה לו להתבדרות אחרי הקריאות המליציות, הנפרזות והמַסיביות של האשכנזים שלו. שתי הפרזות מתנגדות זו לזו: האחת עשתה עכבר להר, השניה – את ההר לעכבר; השניה היתה מגֻחכה לא פחות מן הראשונה; אבל הפעם נדמתה לו יותר נעימה, מפני שהוא אהב את הפה, שממנו יצאה. קורינה חפצה לדעת, מה הוא מנגן, וכשידעה – כי שלו הוא – הפליטה צעקות. אמנם, הוא אמר לה בשיחת הבקר, כי קומפוניסטן הוא; אבל היא לא שמה לב לזה כלל. היא ישבה אצלו ודרשה ממנו לנגן את כל מה שחבר; הטיול נשכח מן הלב. זו לא היתה נמוסיות גרידה מצדה: היא העריצה את המוסיקה, ואינסטינקט נפלא היה לה, שמלא בשלמות את החסר שבהשכלתה. בתחלה לא התיחס אליה בכֹבד־ראש, וגנן לפניה את המלודיות הנוחות ביותר; אבל בשעה שעל־פי מקרה בא לנגן לפניה קטע יותר חביב עליו וראה, כי גם היא אוהבת אותו יותר, אף כי לא הגיד לה כלום, קפץ מחדוה. מתוך ההשתוממות התמימה של האשכנזים, בשעה שהם פוגשים צרפתי, שהוא מוסיקאי טוב, אמר לה:

– מענין הדבר, כמה טוב טעמך! מעולם לא פללתי זאת...

קורינה צחקה לעֻמתו.

וכך השתעשע לבחור לפניה יצירות קשות יותר, לראות, עד היכן תפיסתה מגעת, אבל היא לא נבוכה בפני אפני־הבטוי העזים; ואחרי מלודיה חדשה ביותר, שכריסטוף סוף־סוף החל לפקפק בה, מפני שמעולם לא עלה בידו להסבירה באשכנז – גדל עוד יותר תמהונו,

כשקורינה בקשה אותו להתחיל עוד פעם – והיא קמה, והחלה לשיר את התוים מזכרונה, מבלי שתטעה! הוא פנה אליה ואחז בידיה מתוך התפעלות:

– אבל הרי מוסיקאית את! קרא.

היא החלה לצחוק וספרה לו, כי לפנים הופיעה בתור מזמרת באופירה בערי־השדה, אבל אִמפרסַריו נודד הכיר את נטיתה לתיאטרון ועורר אותה לבחור במקצוע זה.

הוא קרא: – חבל!

– מדוע? – שאלה. הלא גם הזמרה מוסיקה הִנֶה.

היא בקשה אותו לבאר את טעם ה Lieder שלו; הוא אמר לה מלים אשכנזיות, והיא חזרה אחריהן בקלות של קוף, ותקתה אפילו את קמטי פיו ועיניו, בבטאה את המלים. כשבקש אותה לשיר אותן מזכרונה, עשתה שגיאות מוזרות; וכששכחה, היתה ממציאה מלים, שצלצולן היה פראי וגרוני, שעוררו צחוק שניהם. היא לא עיפה מלבקש אותו שינגן, ואף הוא לא התעצל לנגן לפניה ולשמוע את קולה היפה, שלא ידע כלל את סודות המלאכה ויצא קצת מתוך גרונה, כדרך נערה צעירה, אבל היה בו דבר־מה רך, מגרה ומזעזע את הלב. היא אמרה לו בגלוי את אשר חשבה. אף כי לא ידעה לבאר, מדוע היא אוהבת או אינה אוהבת איזה דבר. במשפטיה היה תמיד איזה נמוק כמוס. מענין הדבר, כי בדפים היותר קלסיים ונערצים באשכנז לא הרגישה את עצמה בטוב; פזרה קומפלימנטים אחדים מתוך נמוסיות, אבל נכר היה, כי אין הדבר מהנה אותה. מתוך שלא היתה לה תרבות מוסיקלית, לא היה לה אותו הענג, שמרגישים, מבלי־דעת, חובבים ואמנים באותו „כבר־נשמע", ענג הדוחף אותם ליצור או לאהוב ביצירה חדשה את הצורות והנוסחאות, שאהבו כבר ביצירות ישנות. כמובן, לא היתה לה גם החבה האשכנזית לסנטימנטליות מֶלודית (או לכל־הפחות – הסנטימנטליות שלה אחרת היתה: הוא לא ידע עוד את מומיה); היא לא התפעלה כלל מאותם המקומות, שיש בהם תפלה רכה, אשר באשכנז מצאו ביחוד חן. היא לא נשאה פנים לגרועות שב Lieder שלו, מלודיה אשר רצה (אלו אפשר היה הדבר) לבערה

מן העולם, מפני שרעיו לא דברו אלא על־אודותיה ומאֻשרים היו על שיבולים הם לחלק לו מחמאה על חשבונה. החוש הדרמטי של קורינה לחש לה לבחור במלודיות, המביעות בגלוי־לב ר ג ש מחֻוָר: ואלה היו גם קרובות ללבו. בהבה קטנה התיחסה לאותו נוקשֶה־הרמוני, שנראה טבעי לכריסטוף; כשנתקלה בו הרגישה מעין מוקש על דרכה; במקרה כזה מתעכבת היתה ושואלת: „אם זה באמת כך". ובשענה „הן", היתה עוברת בקפיצה על המכשול; אבל על פניה עברה העויה, שלא נעלמה מעיני כריסטוף. הרבה פעמים בחרה לדלוג על הקצב, ואז היה הוא חוזר עליו בפסנתר ושאל:

– אין זה נעים לך?

והיא פטרה בשפתה ואמרה:

– זה מזיף.

– לגמרי לא, אמר הוא מתוך צחוק, זה נכון מאד. הרהרי־נא בזה! האין זה נכון כאן?

(הוא הראה על לבו).

אבל היא נענעה ראשה:

– אולי – כן, אבל זה לא־נכון כאן (היא צבטה את אזנה).

אף קפיצות־הקול של הדקלמציה האשכנזית פגע בה באֹפן כזה.

– מדוע הוא מדַבר בקול רם כזה? הלא הוא לבדו... האם אינך חושש, שהשכנים ישמעו. דומה הוא (סליחה, הן אינך כועס) כאלו קרא לספינה מרחוק.

הוא לא כעס; הוא צחק בכל לבו והודה, כי דבר־מה אמִתּי יש בזה. הערותיה שעשעו אותו; איש לא אמר אותן עד הֵנה. הם הודו, שהדקלמציה המוּשָׁרה מסרסת את צורת הדבור הטבעי, כזכוכית מגדלת. קורינה בקשה את כריסטוף שיכתוב, בשבילה את המוסיקה לקטע אחד, אשר תדבר בלוית המקהלה, ופרזות אחרות תושרנה מפרק לפרק. הרעיון הזה הלהיב אותו, ולמרות הקשי שבהגשמתו הסצנית נדמה לו, כי קולה המוסיקלי של קורינה מסֻגל להתגבר עליו. והם ערכו תכניות בשביל העתיד.

קרובה היתה השעה החמישית בשהשבו לצאת. בתקופת־שָׁנה

זו הלילה מקדים לבוא. לא היתה כל אפשרות לטיל. אותו הערב היתה לקורינה רֶפֶּטיציה בתיאטרון, שום זר לא יכול להיות שם. היא קִבלה ממנו הבטחה, שיבוא מחר אחרי הצהרים, לערוך אִתה את הטיול הנועד.

ביום המחרת במעט שנשנה אותו המחזה עצמו: הוא מצא את קורינה לפני הראי שלה, כשהיא גחונה על שרפרף גבוה ורגליה מדַלדלות. היא נסתה ללבוש פאה־נכרית. שם היתה החיטת שלה וסַרְקָן מן העיר, והיא נתנה לו עצות בענין מקלעת אחת, אשר חפצה, שתהיה יותר מוּרמה. בהביטה על עצמה בראי, ראתה שם את כריסטוף, שחַיֵך מאחריה: היא שרבבה לו לשון. הסַרקן הלך לו עם הפאה, והיא פנתה בחדוה אל כריסטוף ואמרה:

— שלום, ידידי.

היא הושיטה לו לֶחיה לנשיקה. הוא לא חִבה לאינטימיות כזו; אבל לא נמנע מלהשתמש בה. היא לא יחסה ערך רב לאות־רצון זה: זה היה בשבילה פריסת־שלום פשוטה.

— הה! אני שבעת־רצון. הערב יבוא הכֹּל בשלום (היא דברה על פאתה הנכרית), אני הייתי מְיֻאשת כל־כך! אִלו באת בבֹּקר, היית מוצא אותי אֻמללה עד מות.

הוא שאל מדוע.

זה היה מפני שהסַרקן הפריזאי מעה בצרורותיו והכין לה פאה נכרית, שלא התאימה לתפקידה.

— פאה שטוחה, אמרה, וצונחת ישר, כגֹלם. כשראיתי זאת, בכיתי, בכיתי כמַגדַלינה. האם לא כן, מרת דֶזירֶה?

— בשעה שנכנסתי, השיבה החַיטת, הפחידה אותי הגברת, היא היתה חִורת כסיד. כמֵתה...

כריסטוף צחק. קורינה ראתה אותו בראי.

— אתה צוחק, איש חסר־לב? אמרה בכעס.

גם היא צחקה.

הוא שאל אותה, כיצד עברה הרפטיציה של אתמול.

– הכל עבר בשלום; אבל היא חפצה, שיקצרו יותר את תפקידיהם של אחרים ושלא יעשו שום קצורים בתפקידה שלה... הם שוחחו כך, עד שעבר כמעט כל הזמן של אחרי הצהרים. היא התלבשה לאט לאט. לשם בדיחה שאלה את חַוַת־דעתו של כריסטוף על תלבָּשתה. כריסטוף הלל את נויָהּ ואמר לה בתמימות, בלעז הצרפתי־אשכנזי שלו, שלא ראה מעולם אשה „נהדרה" כל־כך. היא הביטה עליו בתחלה במבוכה, אחרי־כן התפרצה בצחוק גדול.

– מה אמרתי? שאל, האם לא צריך לאמר כך?

– הן, הן! קראה בהתפתלה מצחוק. כך, כך.

סוף־סוף יצאו. תלבשתה הצעקנית ושפע דבריה עוררו תשומת־לב. היא הביטה על הכל בעיני צרפתית לגלגנית ולא השתדלה כלל לחפות על רשמיה. היא צחקה לפני תערוכות־המודה או לפני המתסנים עם כרטיסי־הפוסטה המצֻירים, ששם נראו בערבוביה סצנות סנטימנטליות, סצנות מוזרות ותפלות, זונות־העיר, משפחת־הקיסר, הקיסר כשהוא לבוש אדֻמים, הקיסר כשהוא לבוש ירֻקים, הקיסר בבגד מַלח, כשההֶגֶה של הספינה „גרמניה" בידו והוא מסתכל ברקיע. היא פרצה בצחוק לפני חלון לראוה עם כלי־אֹכל, המעֻטרים בראשו של וַגנר, או לפני חלון של גלב וראש גבר עשוי שעוה מתנשא בו. היא הביטה בלגלוג, שאין בו שום יראת־הכבוד, על הפסל הפטריוטי, שציר את הקיסר הזקן במעיל־הדרך ובקסרא מחֻדדת, ועל־ידו פרצופים פרוסיים ומהמדינות האשכנזיות האחרות, וגְניוס־המלחמה הערֹם אִתם. היא ראתה כל המגֻחך שבפרצופי האנשים, בהליכתם, באֹפן דבורם. וקרבנותיה לא יכלו לפקפק ביחס למה מכֻוָן מבט־עינים זה, שראה את כל המצחיק. האינסטינקט הקופי שלה הרשה לה לפעמים, מבלי דעת, לחקות בשפתיה ובחטמה את כל העוית־פנים, מאֻשרה או זועפת; או שתפחה את לחייה וחזרה אחרי קטעי פרַזות או מלים, שקלטה אגב הליכה ושצלצולן נדמה לה מגֻחך. גם הוא צחק לזאת בכל לבו, מבלי שיעיקו עליו כלל דברי־ההֻצפה שלה, כי הוא לא נכלם יותר. לאשרו, לא ירא כלל, שמא יטיל דֹפי בשמו הטוב; כי מזל בזה בודאי היה עלול להכתימו לנצח.

הם בקרו את בית־התפלה הקתדרלי. קורינה חפצה לטפס על ראש המגדל, למרות עקביה הגבוהים ושמלתה הארֻכה, שהסרה העודף כבד את המעלות וסוף־סוף נסתבך באחד השלבים; היא לא שמה לב לזה, משכה את הארג, שנקרע מתוך חריקה, והוסיפה לטפס, בקפלה אותו בידיה בהדוה. עוד מעט – והיתה נבונה לצלצל בפעמונים. בראש המגדל דקלמה את ויקטור הוגו, שהוא לא הבין בו כלום, ושרה זמר פופולרי צרפתי, אחרי־כן קראה את תפלת המואֶדזין. הגיעה שעת בין השמשות. הם ירדו אל בית־התפלה, שהאֹפל הסמיך התמתח לאֹרך הכתלים הענקיים, ולפניהם הבהיקו אישוני־הזגוגיות המֻגיים. כריסטוף ראה נערה צעירה, הכורעת באחת הקַפֶּלות שמן הצד, והכיר בה את בת־לויתו בלוג'ה בהצגה של המלט. היא היתה שקועה כל־כך בתפלתה, שלא ראתה אותו כלל; על פניה היתה ארשת של כאב והתרכזות שהפתיעה אותו. חפץ היה לאמר לה מלים אחדות, לדרוש בשלומה לכל־הפחות; אבל קורינה משכה אותו הלאה.

הם נפרדו אחר־כך. היא צריכה היתה להתכונן להצגה, שהתחילה בשעה מֻקדמת, כדרך אשכנז. כמעט שנכנס הביתה שמע צלצול בדלתו, הביאו לו כרטיס מקורינה:

„בוא! אזבל חולה! חֹפש! תחי החרות! ידידי! בוא. נֹאכל יחד.
ידידתך קורינֶטה".

פ. ס. הבא הרבה מוסיקה.

הוא הבין אך בעמל. ואחר שהבין, היה שמח לא פחות מקורינה והלך אל המלון. הוא ירא, שמא ימצא שם את כל הלהקה בשעת הארֻחה; אבל לא מצא איש. א ילו קורינה נעלמה. סוף־סוף שמע את קולה השואן והצוחק ממעמקי הבית. הוא החל לחפשה, וסוף־סוף מצא אותה במטבח. על לבה עלה דבר־מה על־פי דרכה היא, אחד מן המאכלים הדרומיים, שריחם החריף ממלא רֹבע של עיר ויש בכחו לעורר גם אבנים. היא נמצאה ביחוסים טובים עם בעלת־האכסניה, המטרונית הכרסנית, והן פטפטו יחד לועזית נוראה, מעֹרבת אשכנזית, צרפתית וכושית, שאין לה שם. הן צחקו בקול, ונתנו זו לזו לטעום את יצירותיהן. הופעתו של כריסטוף הגדילה את השאון. הן חפצו לגרשו, אבל הוא

הגן על עצמו, ואפילו עלה בידו לטעום מן המאכל המפֻרסם. הוא התעַנֵת קצת: משום כך קראה לו זו „טֶ־טוני פרא" ואמרה, כי אין כדאי לטרוח בשבילו.

הם עלו יחד אל המרקלין הקטן. השלחן היה ערוך שם: היתה שם מפה פרוסה רק בשבילה ובשביל כריסטוף. הוא לא יכול להתאפק משאול, היכן הם חבריה. קורינה הניעה ידה באדישות:

— איני יודעת.

— אינכם סועדים יחד?

— לא. די לנו מה שאנו מתראים בתיאטרון. כן, אלו היינו נפגשים עוד על־יד השלחן!

זה היה שונה כל־כך מן ההרגלים האשכנזיים, שהוא התפלא והתענג:

— חשבתי, כי הנכם עם צבורי.

— כן, האם אינני חברתית?

— חברתי – זאת אומרת לחיות בצבור, ראו אותנו, האשכנזים: אנשים, נשים, ילדים – כל אחד הוא חלק מן הצבור, מיום לֵדתו ועד מותו; הכל נעשה בצבור: אוכלים, שרים, מהרהרים בצבור; כשהצבור מתעטש, מתעטשים עמו; אף כוס שכר אין שותים מחוץ לצבור.

— ודאי זה עליז, אמרה. מדוע לא בכוס אחת?

— האין בזה מן האחוה?

— תלך האחוה לכל הרוחות שבעולם! הפצה אני להיות „אח" לכל המוצאים חן בעיני, ולא לאחרים. המ... אין זה צבור, זהו קן נמלים!

— אם כן, הגיעי בעצמך, כיצד אני מרגיש עצמי פה, אני החושב כמותך!

— אם כן, בוא אלינו!

הוא לא היה נגד זה, הוא שאל אותה על פריז והצרפתים. היא מסרה לו ידיעות, שאינן מדֻיקות כל־הצֹרך. לבהילות־רוחה הדרומית נצטרפה השאיפה האינסטינקטיבית להדהים את איש־שיחתה. אם לתת אמון בדבריה – כֻּלם חפשים בפריז; בפריז כֻּלם חכמים, כֻּלם משתמשים בחֵרותם, מבלי השתמש בה לרעה; כל אחד עושה מה שלבו חפץ, מהרהר, מאמין, אוהב או אינו אוהב את אשר חפץ; שום איש לא

יאמר לו כלום. שם בני־אדם אינם מתערבים בדעותיהם של אחרים, אינם מרגלים את השקפותיהם ואינם מפקחים על מחשבותיהם. שם אין פוליטיקאים מתערבים בעניני ספרות ואמנות; שם אין מחלקים אותות כבוד, מִשׂרות וכסף לידידים ואנשי־בריתָ; שם אין הקליקה גוזרת על ההצלחה והפרסום, עתונאים אינם נקנים בכסף, סופרים אינם משברים את קולמוסיהם על ראשיהם של אלה, שלא יכלו לרצצם. שם לא החניקה הבקֹרת בשרונות בלתי־ידועים ולא פזרה תהלות למפֻרסמים. שם לא הצדיקה ההצלחה, ההצלחה בכל מהיר שהוא, את כל האמצעים ולא דרשה הערצה צבורית. שררו מדות נעימות, מלאות חבה; בלי שום מרירות ביחוסים ההדדיים, בלי שום חשדנות, איש עוזר לחברו. כל חדש הבא, אם יש לו ערך, בטוח היה לראות זרועות פתוחות לקראתו והדרך חלקה לרגליו. האהבה הטהורה ליֹפי, ממלאה את נפשות הצרפתים הנדיבים וזכי־הלב. והדבר המגֻחך היהידי שבהם – זו היתה האידיאליות שלהם, שלמרות פקחותם הידועה, עשתה אותם לקלסה בעיני עמים אחרים.

כריסטוף שמע בפה פעור; והיה לו באמת על מה להתפלא.

קורינה התפלאה גם היא בשמעה את דבריה, היא שכחה מה שסִפרה לכריסטוף אתמול על המכשולים שבחייה בעבר; והוא גם־כן הסיח דעתו מזה כמוהָ.

בינתים השתדלה קורינה לא רק לחבב את מולדתה על האשכנזים: לא פחות מזה היתה גם מעֻנינת לחבב את עצמה עליהם; ערב שלם בלי פלירט היה נראה לה תפל ומגֻחך קצת. היא לא חסה על אמצעי־התגנדרות לפני כריסטוף, אבל עמלה היה לשוא; הוא לא הרגיש בה. כריסטוף לא ידע מה זה פלירט. הוא אהב או לא אהב. בשעה שלא אהב היה רחוק ת"ק פרסה ממחשבה על־אודות האהבה. הוא רחש ידידות חמה לקורינה, הוא הרגיש את כֹּח־המשיכה שבנפש דרומית זו, החדשה כל־כך בשבילו, של הגרציה שבה, החדוה שבה, פקחותה החיה והחפשית: בלי ספק היו כאן די נמוקים שיאהב אותה; אבל „הרוח שורה במקום שהיא חפצה". וכאן לא שרתה. ולשחק באהבה במקום שאין אהבה – רעיון כזה לא עלה על לבו מעולם.

קורינה השתעשעה בקרירותו. בשבתה אצלו לפני הפסנתר, בשעה שנגן את הקטעים אשר הביא, שָׁלבה את זרועה החשופה מסביב לצוארו של כריסטוף; וכדי לראות היטב את תוי־הנגינה, גחנה על הפסנתר והשעינה כמעט את לחיה על לחיו. הוא הרגיש את רפרוף ריסיה וראה סמוך אצלו את קצה אישונה הצחקני, את סנטרה החביב והחי, את חתימת־השֵׂער על שפתה המכֻנסה, המחכה מתוך חיוך. היא המתינה. כריסטוף לא הבין את ההזמנה; קורינה הפריעה לו לנגן; זה היה כל מה שחשב; באֹפן מיכני נחלץ ממנה וסלק את כסאו הצדה. כעבור רגע פנה אל קורינה לאמר לה דבר־מה; ואז ראה, שאין היא יכולה להתאפק מצחוק. הגמומית שבלֶחיה פרכסה; היא לחצה את שפתיה והתאפקה, כנראה, בכל כחה שלא להתפרץ.

— מה לך? קרא בתמהון.

היא הביטה עליו והתפרצה שוב ברעם של צחוק.

הוא לא הבין כלום.

— מדוע אַתּ צוחקת? שאל. האם אמרתי דבר־מה מְגֻחך?

כל מה שהוסיף להפציר בה, הוסיפה היא לצחוק. כשהיתה נכונה לגמור, די היה לה להעיף מבט בפניו הנדהמים, שתתחיל שוב. היא קמה, רצה אל הספה בקצהו השני של החדר, כבשה את פניה בכר וצחקה כחפצה; כל גופה צחק. צחוקה דבק בו. הוא קרב אליה וטפח בערפה. כשצחקה לרויה, הרימה ראשה, נגבה את עיניה הדומעות והושיטה את שתי ידיה.

— איזה נער טוב אתה!

— לא גרוע מאחרים.

היא הוסיפה להתנער מתוך צחוק. בהחזיקה עוד בידיו.

— רצינית ביותר אינה צרפתית (היא בטאה במבטא פרובנסלי).

— אַתּ מתלוצצת עלי, אמר בעליזות.

היא הביטה עליו ברֹך, נִערה בכח את ידיו ואמרה:

— ידידים?

— ידידים! אמר והטיב בלהיצת־יד.

— האם יהרהר בקורינֶטה, בשעה שתסע מכאן? האם לא יתרעם על הצרפתית על שאינה רצינית?

— והיא לא תתרעם על הטיטוני הפרא על שהוא שוטה כל־כך?

— דוקא על זה מחבבים אותו כל־כך... היבקרנה בפריז?

— אני מבטיח... והיא התכתוב לי?

— נשבעתי... אמׂר גם אתה: נשבע אני.

— נשבע אני.

— לא, לא כך, צריך להרים את היד.

היא חקתה את שבועת ההורַציים. היא אלצה אותו שיבטיח לה לכתוב בשבילה יצירה, מֶלודרמה, אשר יתרגמוה צרפתית, והיא תשחק אותה בפריז. עליה היה לנסוע למחרת עם הלהקה שלה, הוא הבטיח לה לשוב ולראותה מחרתים בפרנקפורט, כי שם ישחקו. הם ישבו עוד זמן־מה ופטפטו יחד. היא נתנה לכריסטוף במתנה תמונה פוטוגרפית, כשהיא מצֻלמת כמעט ערֻמה. הם נפרדו בחדוה ונשקו זה לזה כאח ואחות. ובאמת, מיום שראתה קורינה, כי כריסטוף אוהב אותה, אבל אינו מתאהב בה, החלה לאהוב אותו גם היא, בלי אהבה, כחברה טובה.

שנתם לא נדדה — לא שלו ולא שלה. הוא לא יכול להִפָּרד ממנה למחרת, כי טרוּד היה אז ברפטיציה. אבל לאחר יום התכונן, כמו שהבטיח לה, לנסוע לפרנקפורט, זו היתה נסיעה של שתים או שלש שעות במסלת־הברזל. קורינה לא האמינה ביותר בהבטחתו של כריסטוף; אבל הוא התיחס אליה בכֹבד־ראש; ובשעת ההצגה בא שמה. בבואו בזמן ההפסקה לדפֹק בלוג'ה, אשר התלבשה שם, פלטה קריאות של הדוה ותמהון והתנפלה על צוארו, מתוך הפרזתה הטבעית. היא החזיקה לו טובה באמת על בואו. לאסונו של כריסטוף, היתה עיר זו יותר מדי מֻקפת יהודים עשירים וחכמים, שידעו להוקיר את יפיה הנוכחי ואת הצלחתה בעתיד. בכל רגע דפקו בפתח הלוג'ה; והדלת היתה נפתחת לפִנות דרך בשביל פנים מגשמים, בעל עינים פקחיות, שאמרו דברי תפלות באקצֶנט מחֻדד. קורינה, כמובן, התגנדרה לפניהם; ובאותו הטון החביב והמעורר שוחחה גם עם כריסטוף, מה שהרגיז את

עצביו. הוא לא הרגיש שום עֹנג בפריצות השלֵוה, שבה היתה נגשת לפניו לתלבָשתה; והכֹּחל והשֶמן, שבם סכה את זרועותיה, צוארה ופניה, עוררו בו גֹעל־נפש עמֹק. נכון היה לצאת, מבלי לראות אותה יותר, מיד אחרי ההצגה. אבל כשנפרד ממנה, בהתנצלו על שאין הוא יכול לבוא אל הארֻחה הנְתֻּנת לכבודה, אחרי גמירת המשחק, הביעה כל־כך צער של חבה, שהחלטותיו לא יכלו לעמוד בפניו. היא צותה להביא לה תבנית המסעות, כדי להוכיח לו, שהוא יכול והַיב להִשָאר עוד שעה עמה. הוא חפץ בזה ובא אל הארֻחה; הוא ידע אפילו שלא לגלות את תרעומתו ושעמומו על דברי־ההבל שנאמרו שם, ועל הברכוּרים של קורינה בפני כל קוף. שם, אי־אפשר היה לכעוס עליה. זו היתה עלמה טובה, בלי כל יסוד מוסרי, עצלנית, תאותנית, אוהבת תענוגות, גנדרנית, ילדותית; אבל יחד עם זה בלתי מזֻיפת לגמרי, טובת־לב כל־כך, ובכל מומיה הכֻּנה ובריאה כל־כך, שאי־אפשר היה שלא לחַין לה וכמעט לאהוב אותה. בשבתו לפניה והיא מדברת – הסתכל בפניה הנלהבים, בעיניה היפות והמזהירות, בשפתה המלאה קצת, עם בת־צחוקה האיטלקית – אותה בת־צחוק שיש בה מטוב־הלב, מן הדקות ומן הכֹּבד הרעבתני. והוא ראה אותה ביתר בהירות מאשר עד הֵנה. קוים אחדים הזכירו לו את עדה: תנועות, מבטים, הליכות, תושיות גסה קצת: היסוד הנקבי הנצחי. אבל מה שאהב בה בעִקר – זו היתה הנפש הדרומית, הנפש הנדיבה, שאינה מקמצת במתנותיה, שאינה מתאמצת ליצור יפי של טרקלין ופקחיות של ספר – אלה נפשות הרמוניות, שגופן ורוחן עשויים ללבלב, באויר ובשמש. בנסעו משם, עזבה את השלחן ונפרדה ממנו לבדה. הם נשקו זה לזה עוד פעם וחדשו את הבטחותיהם לכתוב זה לזה ולהתראות.

הוא נסע ברכבת האחרונה, בכדי לשוב הביתה. בתחנה אחת באמצע הדרך חכתה המסע לרכבת שבאה נגדו. בקרון שעמד למול קרונו במחלקה השלישית, ראה כריסטוף את הצרפתית הצעירה, שהיתה אתו יחד בתיאטרון בהצגת המלט. גם היא ראתה את כריסטוף ותכּר אותו. שניהם השתאו. הם השתחוו בדומיה ונשארו בלי־נוע, מבלי שיעֵזו להביט אחד בפני חברו. ואף־על־פי־כן ראה במבט־

עין קל, כי מגבעת־מסע על ראשה ומלתחה ישנה על־ידה. הוא לא חשב כלל, כי יוצאת היא את הארץ. הוא חשב, כי נוסעת היא לימים אחדים; הוא לא ידע, אם עליו לדבר אליה. הוא פקפק, הבין במוחו את דבריו – וכמעט נכון היה להוריד את חלון הרכבת ולפנות אליה במלים אחדות, והנה נתנה האות לנסיעה. הוא הסתלק ממחשבתו, רגעים אחדים עברו עד שזז המסע. הם הביטו אחד אל השני לבדם בסתלקותיהם, כשפניהם נשענים בזגוגיות הרכבת שביניהם, השקיעו את מבטיהם מבעד האפל זה לתוך עיניו של זה. חלון כפול הפריד ביניהם. אלו הושיטו את זרועותיהם החוצה, היו ידיהם נוגעות זו בזו. כל־כך קרובים, כל־כך רחוקים. הרכבות נעקרו ממקומן בכבדות. היא הוסיפה להביט עליו, בלי כל בישנות, עתה, כשנפרדו. הם היו שקועים כל־כך בהסתכלותם זה בזה, שלא חשבו עוד פעם לפרוס זה את שלומו של זה. היא התרחקה לאט. הוא ראה בהעלמה: והמסע, שהביא אותה, שקע באפל.

כשני עולמות תועים חלפו לרגע זה אצל זה במרחק, והתרחקו זה מזה, אולי לנצח.

כשנעלמה, הרגיש כריסטוף את החלל הריק, שפרה המבט הנעלם בו; והוא לא הבין מדוע; אבל חלל ריק היה כאן. האישונים היו עצומים, והוא התנמנם, בהשענו בפנת הרכבת, והרגיש על עיניו את מגע עיניה; וכל יתר מחשבותיו נשתתקו, כדי להרגיש זאת ביתר שאת. תמונת קורינה רפרפה מחוץ ללבו, כרמש־עוף המטפח בכנפיו מסביב לזגוגיות; אבל הוא לא נתנה להכנס.

הוא נזכר בה שוב, בצאתו מן הרכבת, בשעה שאויר הלילה הקר וההליכה ברחובות־העיר המנמנמה הפיגו את קפאונו, הוא חייך לזכר המשחקת הנאה, מתוך ערבוביה של ענג ורגז, לפי הליכותיה הנעימות וגנדרנותה ההמונית שעלו בזכרונו.

– הצרפתים השדים! רגן וצחק בלחש, בשעה שהתפשט בלי שאון, כדי שלא לעורר את אמו, שישנה על צדו.

מלה אחת, ששמע בערב בלוג'ה עלתה בזכרונו:

– יש גם אחרות.

פגישתו הראשונה עם צרפת עוררה לפניו את החידה של מבעה

וחבפול. אבל, בכל האשכנזים, לא דאג כלל לפתור אותה. והוא חזר בשלוה, בהזכרו בעלמה הצעירה שברכבת:

– אינה דומה כלל לצרפתית.

כאלו על האשכנזי להכריע, מה צרפתי ומה אינו צרפתי.

צרפתית או לא – היא העסיקה אותו; כי באמצע הלילה הקיץ משנתו מתוך התפוצצות־הלב: הוא נזכר במלתחה, שעמדה על האצטבה אצל הנערה, ופתאם חלף במוחו הרעיון, כי היא נסעה לבלי שוב. באמת רעיון זה יכול היה לבוא אליו ברגע הראשון; אבל הוא לא חשב על־אודותיו. עצבות כבושה תקפה אותו עכשו לרגלי זה. הוא הניע כתפיו במטתו.

– מה זה נוגע לי? שאל את עצמו, מה לי ולה?

והוא נרדם שוב.

אבל למחרת, בצאתו מביתו, נפגש במנהיים ראשונה. הוא קרא לו „בליכר״ ושאל אותו, אם בדעתו לכבוש את כל צרפת. מתוך עתון חי זה נודע לו, שמאורע הלוג'ה היה לו הצלחה גדולה, שעברה על כל תקוותיו של מנהיים.

– יבסם לך, יבסם לך! קרא מנהיים, הנך אדם גדול. נגדך איני כלום.

– וכי מה עשיתי? שאל כריסטוף.

– איש נפלא אתה! קרא מנהיים, מקנא אני בך. לסגור את הלוג'ה בפני הגרינבוימים ולהזמין לשם במקומם את המורה הצרפתית שלהם – לא, זה נפלא, אני לא הייתי בא לידי המצאה כזו!

– זו היא המורה של הגרינבוימים? שאל כריסטוף נדהם.

– כן, התמם, התחפש כאינך יודע! אבא עד היום עוד לא פג כעסו. הגרינבוימים מלאים חמה! זה לא נמשך זמן רב. הם גרשו את הקטנה.

– הא כיצד! קרא כריסטוף. הם פטרו אותה? פטרו אותה בגללי?

– לא ידעת זאת? שאל מנהיים, היא לא אמרה לך?

כריסטוף התעצב עד לידי יאוש.

– אל תמרר את רוחך, רחימאי, קרא מנהיים. אין זה חשוב. צריך היה לחכות לזה מראש, באותו היום שיודע לגרינבוימים...

– מה? שאל כריסטוף. מה נודע?

– כי היא היתה אהובתך, לעזאזל!

– לא ידעתי אותה אפילו, איני יודע מי היא.

מנהיים תיך בבת־צחוק, שפרושה הוא:

– אתה חושב אותי לשוטה גמור.

כריסטוף כעס, אלץ את מנהיים, שאם הוא מכבד אותו, להאמין בדבריו.

מנהיים אמר:

– אם כן, הרי זה מגוחך עוד יותר.

כריסטוף התרגז, אמר למצא את הגרינבוימים ולספר להם את כל הענין, בכדי להצדיק את הנערה. מנהיים יעץ אותו, שלא לעשות את זה.

– יקירי, אמר, כל מה שתאמר להם יגרום עוד יותר, שהם יאמינו בהפך, ומלבד זה כבר מאחר: הנערה רחוקה עכשו.

כריסטוף התעצב מאד, נסה למצא את כתבתה של הצרפתיה הצעירה, חפץ היה לכתוב לה, לבקש מאתה סליחה. אבל איש לא ידע על־אודותיה כלום. הגרינבוימים, אשר פנה אליהם, פטרו אותו בלא כלום. הם לא ידעו אנה הלכה, ולא התענינו בזאת. הרעיון על־אודות הרע אשר עשה לה, בחפצו להיטיב לה, ענה את כריסטוף: היה כאן נחם נצחי. על זה נוסף כח־משיכה מסתורי, שקרן עוד עליו בדומיה מן העינים שנעלמו. זרם הימים והרעיונות החדשים הסיע אמנם את הנחם ואת הכח המושך; אבל הם נשארו קבועים במחשכי נפשו הטמירים. כריסטוף לא שכח את זו, אשר חשב אותה לקרבנו, והוא נשבע לשוב ולראותה. הוא ידע, כמה רחוקה האפשרות לשוב ולראותה; אבל בטוח היה, כי ישוב ויראנה.

ואשר לקורינה – היא לא ענתה אף פעם על המכתבים שכתב לה. אבל כעבור שלשה חדשים, בשעה שחדל לחכות, קבל ממנה טלגרמה בת ארבעים מלים, שבה התחטאה לפניו, כנתה אותו בשמות־לוי של חבה ושאלה, „אם הוא אוהב אותה עוד״. אחרי־כן, אחרי דומיה של שנה שלמה כמעט, נתקבלה פסת מכתב, רשום בכתב־ידה

הילדותי והמדלג, מלים אחדות של חבה ולגלוג, ובזה נגמר הדבר.
היא לא שכחה אותו, אבל לא היה לה פנאי לחשוב על־אודותיו.

כריסטוף, שנמצא עוד תחת השפעת קסמה של קורינה, חשב על הרעיונות, שהחליפו ביניהם על־אודות האמנות וחלם לכתוב מוסיקה בשביל יצירה, שקורינה תשחק בה או שתשיר בה מנגינות אחדות — מעין מֶלודרמה פיוטית. מין יצירה זה, שהיה לפנים חביב בגרמניה ואשר העריצוהו מוצרט, בֶּטהובן, וֶבֶּר, מנדלסון, שוּמַן, וכל הקלסיים הגדולים השתמשו בו, ירד עתה, מימי־נצחונה של הוַגנֶריות, שהתימרה להגשים את הנוסחה המחלֶטה של התיאטרון והמוסיקה. הפדנטים הוַגנריים שנעלבו, לא הסתפקו בזה שהחרימו כל מלודרמה חדשה, אלא שהתאמצו ליפּות את המלודרמות והאופירות הישנות; הם מחקו בשים־לב כל רשם של דיַלוגים מדַבּרים וכתבו בשביל מוצרט, בטהובן או וֶבֶּר רֶצ'יטַטיבים על־פי דרכם הם; בטוחים היו, שהם גומלים חסד בזה לתפארתם של הגאונים וממלאים את מחשבתם. בשימם באמונה על היצירות הגאוניות את זוהמתם הקטנה.

כריסטוף, שהבקרת של קורינה גרמה לו להרגיש עוד יותר את הכּבד ולפעמים את הכּעור שבמליצה הוַגנֶרית, שאל את עצמו זה כמה, אם אין כאן דבר־מה מחֻסר־טעם ובלתי־טבעי לַזַוֵג בתיאטרון ולרתום בצמד אחד ברצ'יטַטיבה את הדבור והשירה: זהו כמי שרותם סוס וצפור בעגלה אחת. המלה והשירה — לכל אחת יש רִתמוס מיֻחד. אפשר לישב בדוחק, למה אמן מקריב אחד ממיני האמנות לתפארתה של האמנות השניה, החביבה עליו יותר, אבל לבקש פשרה ביניהם — זאת אומרת, להקריב את שניהם, זאת אומרת, שהדבור יחדל להיות דבור, ושהשירה תחדל להיות שירה, זאת אומרת, לרחוק את שטפה הרחב של השירה בין שני מחסומי התעלה המשעממים, ואת אבריו של הדבור, היפים במערֻמיו, להלביש רקמות עשירות וכבדות, המורתקות את תנועותיו וצעדיו. מדוע זה לא נשאיר לשניהם את המפתיע שבהם

ואת תנועתם החפשית? כמו נערה יפה, ההולכת בצעדים מאֻשרים ועדינים לאורך שפת הנחל וה למדת בלכתה; לחש המים העליז מַיְטֵן את הזיותיה, ושלא מדעת מתאמת היא את קצב פסיעותיה ומחשבתה לשירת הנחל. כבה המוסיקה והפואסיה, בהיותן בנות־הורין שתיהן, תלכנה זו על־יד זו, תחלומנה יחד ותמזגנה את חלומותיהן. בודאי אין כל מוסיקה יפה בשביל תערֹבת כזו, וכמו כן לא כל פואסיה. למתנגדי המלודרמה היה ענין רב להתקומם לגסות הנגינות שנעשו עד־עתה. זמן רב הרגיש גם כריסטוף בחילה לזה: מפּסות המשחקים, שהחליפו ביניהם הקראות, מְדַברות בלוית כלי־שיר, מבלי שידאגו לנגינת־הלְוָי, מבלי שיתאמצו למזג עמה את קולותיהם; אלא להפך, מתאמצים שלא יִשָּׁמַע בלום מלבדם, — בכל זה היה כדי להרעים אֹזן מוסיקלית. אבל מיום שטעם את קולה ההרמוני של קורינה, קול שוטף וזך, שהתנודד בתוך המוסיקה בקרן־אור במים, שרכש לו את כל גַּוני הפרָזה המלודית, שהיה כזמרה, נוזל ופשוט יותר — נתגלה לו היֹפי של האמנות החדשה.

אולי צדק בזה; אבל הוא היה עוד חסר־נסיון למדַי, שיָּבֹא להכניס את עצמו בלי סכנה במין־אמנות זה, שהוא הקשה בכֻלם (אם נחפֹּץ שיהיה יפה ואמנותי באמת). בתור תנאי ראשון השוב דורשה לאמנות זו הרמוניה שלמה של הכֹּחות המשתתפים: של המשורר, המוסיקאי והמשַׂחק. כריסטוף לא דאג לזה כלל: הוא השקיע את עצמו בשבור באמנות נעלמה זו, אשר הוא לבדו נחש את הֲקִיה.

רעיונו הראשון היה — לחבר מוסיקה בשביל אחת מאגדותיו של שקספיר, או מערכה אחת מ„פויסט" חלק שני. אבל התיאטרונים לא היו נוטים ביותר להתחיל בנסיון זה: הוא היה יקר יותר מדי ונראה כמחֻבר־טעם. אמנם הם הסכימו, כי בר־סמכא הוא כריסטוף בעניני מוסיקה; אבל מה שהרשה לעצמו לחשוב מחשבות משלו על השירה והתיאטרון — על זה חִיכו בני־האדם: הם לא התיחסו לזה בכֹבד־ראש. עולם המוסיקה ועולם הפואֱסיה נראו כשתי מדינות זרות זו לזו, השוטמות זו את זו בצנעה. כדי להדור אל מדינת הפואסיה, נחוץ היה שיסכים כריסטוף לעבוד יחד עם משורר; ורשות לבחור את המשורר לא נִתְּנה

לו. גם הוא לא הרשה זאת לעצמו. הוא לא האמין בטעמו הפיוטי: הם הוכיחו לו, כי אין הוא מבין כלום בשירה; ובאמת לא הבין כלום באותה השירה, שהעריצו מסביב לו. מתוך יושרו ועקשנותו התמידיים טרח הרבה, כדי להרגיש את היופי של יצירה פלונית או אלמונית; תמיד היה יוצא משם חפוי־ראש ונכלם קצת בפני עצמו. לא — בודאי אינו משורר. אמנם הוא אהב אהבת־נפש משוררים אחרים זקנים; ודבר זה נחם אותו קצת, אבל בלי ספק לא אהב אותם כמו שצריך לאהוב. האם לא הביע פעם אחת רעיון מצחיק, כי רק אלה הנם משוררים גדולים, הנשארים גדולים אפילו בשעה שיתרגמו אותם לפרוזה, אפילו בשעה שיתרגמו אותם לפרוזה זרה, והמלים אין להם ערך אחר, מלבד אותה הנפשיות, המתבטאה בהן? חבריו צחקו עליו. מנהיים קרא לו „רוכל"; והוא לא נסה להגן על עצמו, בראותו יום־יום, על־פי הנסיון, איך סופרים מדברים על מוסיקה, ואת המגחך שבאמנים, האומרים לדון על אמנות שאינה אמנותם, השלים גם הוא (אף כי בלבו פקפק עוד בזה) עם אי־הבקיאות שלו בהלכות שירה; והוא קבל, בעינים עצומות, את משפטי האנשים, אשר חשבם לבקיאים יותר ממנו בשאלה זו. ככה נתן לידידיו ב„השקפה" להטיל עליו את אחד מהם, גברא רבא מן הכנופיה הדֶקָדֶנטית, סטֶפן פון־הֶלמוט, שהביא לו „איפיגניה" על־פי דרכו. אז נבונים היו המשוררים האשכנזים (כדרך שעשו אחיהם בצרפת) לתקן את כל הטרגדיות היוָניות. יצירתו של סטפן פון־הלמוט היתה אחת כן היצירות היוָניות־אשכנזיות המפליאות, ששם מתמזגים איבסן, הומר ואוסקר וַילד, כמובן, מבלי לשכוח ספרי־למוד אחדים לארכיאולוגיה. אֲגַמֶמנון היה נֶברסטֶני, ואכילס — רפה־אונים; הם התאוננו באריכות על מצבם, וכמובן, הטענות שלהם לא שִׁנו כלום. כל המרץ של הדרמה היה מְרֻכז בתפקידה של איפיגניה, איפיגניה עצבנית, הִסטֶרית, פֶּדנטית, שהיתה מטיפה מוסר לגבורים, מדברת גדולות, והציעה לפני הקהל את הפסימיות הניטשאנית שלה; ובהיותה משתוקקת עד מות למות, אִבדה את עצמה מתוך קולות־צחוק.

שום דבר לא היה מתנגד כל־כך לרוחו של כריסטוף מספרות תבענית זו של אוסטרוגוט מתנונה, המתחפש בלבוש יוָני. מסביב לו קראו הכל

„יצירה גאונית". הוא היה חלש ובטל דעתו מפני דעתם. האמת נִתנה להֵאמר – המוסיקה מלאה אותו, והוא חשב יותר על־אודות המוסיקה שלו מאשר על־אודות הטֶקסט. המקסט היה לו רק בקרקע, שעליה יתפשט זרם רגשותיו. רחוק היה גם־כן בכל האפשר ממצב של התבטלות ושעבוד רוחני, המתאים למבאר מוסיקלי של יצירה פיוטית; הוא חשב רק על־אודות עצמו ולא על־אודות היצירה. הוא נזהר מאד להודות בזה. ואמנם הוא רמה את עצמו; הוא ראה בפואֶמה הכֹּל, מלבד אותו הדבר שנמצא בה. כמו בילדותו, עלה בידו לבנות במוחו יצירה, השונה שנוי גמור מאותה שהיתה לפני עיניו.

רק בשעת הרפטיציה ראה את היצירה האמִתּית, פעם אחת, בשמעו סצנה אחת, נדמתה לו מפטית כל־כך, שהוא חשב, שהמשחקים שִׁנו אותה בכוָּנה; והוא התַימר לבאר אותה, במעמד המשורר, לא רק להם, כי־אם גם למחבר עצמו, שלמד סנגוריה על מפרשיו. המחבר נעלב ואמר בקול זועף, שהוא חושב, כי הוא יודע מה שרצה לכתוב. כריסטוף לא שב אחור וטען, כי הֶלמוט אינו מבין כלום. הצחוק שהתעורר מסביב הוכיח לו, כי מגֻחך הנהו. הוא שתק והודה, כי סוף־סוף הרי לא הוא כתב את החרוזים. אז ראה את האפסות הגמורה של החזיון, וזה דכא אותו; הוא שאל את עצמו, כיצד יכול לטעות בזה. הוא קרא לעצמו שוטה ומרט את שערותיו. לשוא נִסה להֵרגע וקרא לעצמו: „אינך מבין כלום, אין זה מענינך, כלך לך אל המוסיקה שלך!" הוא הרגיש את עצמו נכלם כל־כך ממקומות־הבאי אחדים, ממקומות של פִּתּוס ריק, של זיוף צוחני של מלים, תנועות, הליכות, עד שלרגעים, בשעה שנצח על המקהלה, לא נשאר לו כֹּח להרים את השרביט שלו; חפץ היה ללכת ולהסתר בקלעא של הלחשן. הוא היה יותר מדי גלוי־לב ופולימיקאי גרוע, שיסתיר את מחשבותיו; וכל אחד הרגיש בהן: רֵעיו, המשחקים והמחבר. הלמוט שאלו מתוך בת־צחוק עשויה:

– האם גם זה לא זכה למצֹא חן בעיניך?

כריסטוף ענה בישר־לב:

– לא אכחד, כי לא, איני מבין.

– אם כן, לא קראת אותה, קֹדם שחברת את המוסיקה שלך!
– כן, אמר כריסטוף בתמימות, אבל אני טעיתי, אני הבינותי אחרת.
– אם כן, הבל שלא כתבת בעצמך מה שאתה מבין.
– הה! אִלו יכולתי! אמר כריסטוף.

המשורר, מתוך עלבון, בקר את המוסיקה לשם נקמה. התאונן, כי מטרידה היא את הלב וכי מפריעה היא לשמוע את החרוזים.

אם המשורר לא הבין את המוסיקאי והמוסיקאי את המשורר, הרי המשחקים לא הבינו את שניהם, ולא דאגו לזה כלל. הם חִפשו בתפקידיהם רק פרזות מפרק לפרק, שבהן יוכלו לתלות את הרשמים הרגילים שלהם. לא היתה כל שאיפה לסגל את הנאומים שלהם לצלילי הקטע או לִרתמוס השירה: הם הלכו לצד אחד, והמוסיקה – אל הצד השני. אפשר היה לאמר, שהם שרו תמיד בנגוד לטון. כריסטוף חרק בשִניו והתאמץ בכל כֹחו להת להם את הצליל הנכון. הם נתנו לו לצעוק, והוסיפו בשלוה כדרכם, מבלי שיבינו אפילו, מה הוא רוצה מהם.

כריסטוף היה נכון לעזוב את הכֹל, אלמלא שהרפטיציות כבר התקדמו מאד, ואימת משפט היתה מרחפת עליו. מנהיים, אשר לו גלה את יאושו, צחק עליו ושאל:

– מה־בכך? הכל טוב מאד. אינכם מבינים זה את זה? אם כן, מי זה הבין את היצירה מעולם, מלבד המחבר? טוב אם הוא בעצמו מבין אותה!

כריסטוף התאֹנה מן הריקנות של הפואמה, שלפי־דעתו תשפיל את המוסיקה שלו. מנהיים הודה בלי כל עמל, כי הפואמה מחֻסרת כל טעם, וכי הֶלמוט הנהו „שוטה", אבל הוא לא התעצב על זה כלל. הלמוט נתן ארֻחות טובות, ואשה נאה היתה לו: ומה לבקֹרת עוד? כריסטוף הגיע בכתפיו באמרו, כי אין לו פנאי לשמוע דברי־הבאי.

– אבל הרי אין אלה דברי־הבאי! אמר מנהיים בצחוק, הרי לפניך אנשים רציניים! אין להם חוש כלל, מה שחשוב בחיים.

והוא יעץ לכריסטוף, שלא להתעַנין כל־כך בעסקיו של הלמוט ולחשוב על־אודות עסקיו הוא. הוא דבר על לבו לערוך קצת רקלָמה לעצמו. כריסטוף סרב בכעס. לעתונאי, שחפץ לחקור אותו על־אודות חייו, ענה בקצף:

— אין זה נוגע לך!

וכאשר דרשו ממנו את תמונתו הפוטוגרפית בשביל ה„השקפה", זנק בחֵמה וקרא, כי תודה לאל, אין הוא קיסר שיציג את ראשו לפני עוברים ושבים. אי־אפשר היה לקשר אותו ביחוסים עם הטרקלינים בעלי ההשפעה. הוא לא נענה להזמנות; ובשעה שעל־פי מקרה הֻכרח לקבל אותן, שכח ללכת לשם, או שהיה בא שם ופניו זועפים כל־כך, כאלו קבל על עצמו בכַונה תחלה להיות בלתי־נעים לכל העולם כֻּלו.

אבל רע מכֹּל היה מה שהתקוטט עם ה„השקפה" שני ימים לפני ההצגה.

מה שעתיד היה לבוא מכבר — בא. מנהיים הוסיף להגיד את מאמריו של כריסטוף; והוא לא נמנע עכשו מלהשמיט שורות שלֵמות של בקֹרת ולמלֵא מקומן בתהלות ותשבחות.

פעם אחת, בטרקלין אחד, נמצא כריסטוף לפני וירטואוז, פסנתרן, איש־חרמו, אשר התנפל עליו. והנה הלז בא עתה להודות לו, בחִיכו בכל שִׁניו הלבנות. הוא ענה בגסות, כי אין על מה להודות. הלה הפציר בו, והמטיר עליו רחשי־תודה.

כריסטוף הפסיק דבריו ואמר לו, כי אם רוחו נוחה מן המאמר, הרי זה ענינו שלו, אבל הרי המאמר לא נכתב בכדי להניח את רוחו ופנה לו עֹרף. הוירטואוז חשב אותו לעושה טובה בסתר, והלך לו בצחוק. אבל כריסטוף נזכר, כי לפני זמן־מה קבל כרטיס־תודה גם מאחר מקרבנותיו, ובלבו נתעורר פתאֹם חשד. הוא יצא אל הרחוב וקנה את הגליון האחרון של ה„השקפה", חִפש את המאמר שלו וקרא... לרגע שאל את עצמו, אם לא יָצא מדעתו. אחרי־כן הבין, ומתוך חמה רץ אל לשכת ה„דיוניסוס".

וַלדהויז ומנהיים היו שם, וכחו עם משחקת אחת מידידותיהם. לא היה להם צֹרך כלל לשאל את כריסטוף, למה הוא בא. כריסטוף זרק את הנומר של ה„השקפה" על השלחן, ומבלי שיהיה לו פנאי

לשאֹף רוח, התנפל עליהם בחמה שפוכה, צעק, קרא להם לֵצים, מנֻוָלים, זיפנים, והכה ברצפה בכסא. מנחיים נטה לצחוק. כריסטוף חפץ להכותו ברגלו מאחוריו. מנחיים הסתתר מאחורי השלחן והתפתל מצחוק; אבל ולדהויז קבל פניו בגאותנות. מפטם וגאיוני, התאמץ ולדהויז להשמיע קולו בתוך השאון, שאין הוא מרשה לדַבר אליו בטון כזה, שכריסטוף עוד ישמע דבר ממנו; הוא הושיט לו את כרטיסו, כריסטוף זרק אותו בחָטמו.

– פה רברבן! אין לי צרך בכרטיסך, בבדי לדעת מי אתה... מנֻוָל הנך וזיפן. ואתה חושב, שאני אצא אתך לקְרָב... אינך ראוי אלא לספוג מלקות!

ברחוב נשמע קולו, בני־אדם עמדו והקשיבו. מנחיים סגר את החלונות. האורחת נבעתה והפצה לברֹח; אבל כריסטוף סגר את הדלת. ולדהויז, חִור ונחנק, מנחיים מגמגם ומגְחך, נסו להשיב. כריסטוף לא נתן להם לדַבר! הוא המטיר עליהם את כל הדברים המעליבים אשר רק ידע; ולא הלך משם, רק אחרי שפסקו נשימתו והרופיו. כח הדבור שב לולדהויז ומנחיים רק אחרי צאתו. מנחיים שב במהרה לשלות־רוחו; החרופים נִתרו ממנו כמים מנוצות בר־אוָז. אבל ולדהויז נשאר נעלב; רגש הכבוד שלו נפצע, והעלבון היה גדול ביותר, שהרי זה התחולל בפני עדים; הוא לא יסלח זאת עד עולם. חבריו הסכימו לדעתו. במערכת ה„השקפה" רק מנחיים לבדו לא שמר איבה, כמקדם, לכריסטוף. הוא השתעשע בו עד הֵנה כבל אַות־נפשו. הוא חשב, כי אין זה מחיר יקר – אותם הגדופים האחרים, שקבל בעד תשעת הקבים של עליזות, שהסב לו זה עד הֵנה. זו היתה בדיחה טובה; אלו היה הוא הנושא שלה, היה צוחק ראשון. ומשום־כך היה נכון ללחוץ את ידו של כריסטוף, באלו לא אֵרע כלום. אבל כריסטוף נטר איבה יותר, והסתלק מכל מחשבה על־אודות שלום. מנחיים לא התרגש מזה כלל: כריסטוף היה בשבילו צעצוע, אשר הפיק ממנו את תענוגו בכל האפשר. עתה החל להתלהב בשביל צעצוע אחר. ביום המחרת נפסקו כל היחוסים ביניהם; ואף־על־פי־כן הוסיף מנחיים לאמר, בשעה שדברו בפניו על כריסטוף, כי הם רֵעים אינטימיים, ואולי האמין באמת כך.

שני ימים אחרי הקטטה היתה ההצגה הראשונה של איפיגניה. זו היתה מפלה גמורה. ה„השקפה" של ולדהויז הללה את הפואמה ולא אמרה כלום על־אודות המוסיקה. יתר העתונים והז'ורנלים צחקו עליהם בכל אות נפשם. את המחזה סלקו אחרי ההצגה השלישית; אבל הלגלוגים לא פסקו עוד. יותר מדי היו מאֻשרים על ההזדמנות הזאת שנִתנה להם – ללגלג על כריסטוף; ואיפיגניה נשארה במשך כמה שבועות לנושא של בדיחות בלי־סוף. ידוע היה, שאין לכריסטוף עתה כל נשק להגן על עצמו, והם השתמשו בזה. הדבר היחידי שעצרם עוד – זה היה מצבו בחצר. אף כי יחוסיו עם הדֻכּס הגדול היו קרירים למדי, אחרי שהעיר לו זה כמה הערות, והוא לא שם לב להם כלל, בכל־זאת עוד הוסיף כריסטוף ללכת מפרק לפרק אל הטירה, ולפני דעת הקהל היה בזה מעין השגחה רשמית – אמנם יותר מֻדמה משהיתה באמת, אבל הוא התאמץ להרוס בעצמו גם את המשען האחרון הזה.

הוא סבל מן הבקֹרת. היא לא היתה מכֻוֶנת נגד המוסיקה שלו בלבד, אלא נגד מחשבתו על־אודות צורת אמנות חדשה, שלא התאמצו כלל להבינה (נקל היה לסרס צורתה, כדי שתֵראה להם מגֻחכת בהפצם). כריסטוף לא היה עוד בעל־נסיון בלי־הצֹרך, בבדי לאמר לעצמו, שהתשובה המֻבחרת, שאפשר לתת לבקֹרת – הנעשית בזדון – היא: לא לתת עליה כל תשובה ולהוסיף ליצור. זה חדשים אחדים נשתרש בו הרגל רע, שלא לוַתר על שום התנפלות בלתי־צודקת, מבלי להשיב עליה. הוא כתב מאמר, שלא חס בו כלל על אחדים ממתנגדיו. שני עתונים כשרים, אשר הביאו אליהם, מסרו לו אותו בחזרה, בהתנצלם בנמוסיות התולית, שאין הם יכולים לפרסמו. כריסטוף התעקש. הוא נזכר בעתון סוציַליסטי שבעיר, שהיה מחזר אחריו מקֹדם. הוא ידע את אחד העורכים; הם שוחחו לפעמים יחד. כריסטוף נהנה על שהוא מוצא איש אחד, אשר יוכל לדַבר עמו באֹפן חפשי על השלטון, הצבאיות, המשפטים הקדומים, המכבידים, והנושנים. אבל השיחה לא התרחבה הרבה; כי אצל סוציַליסטן נסבה השיחה תמיד מסביב לקָרל מרקס, שכריסטוף

התיחס אליו באדישות גמורה. מלבד זה מצא כריסטוף בשיחות אלו של איש בן־חורין כזה – מלבד החמריות, שלא מצאה חן בעיניו ביותר – מין קפדנות פרנטית ועריצות־המחשבה, פלחן טמיר של הכח מצדה השני של המטבע, שלא היתה שונה הרבה מאותה ששמע בכל יום באשכנז.

ואף־על־פי־כן חשב על־אודותיו ועל־אודות העתון שלו, בשעה שראה את דלתי יתר העתונים ננעלות לפניו. אמנם הוא אמר לעצמו, כי פניתו זו תעורר התמרמרות; כי העתון היה רתחני, מעורר איבה, ותמיד היו מחרימים אותו; אבל מתוך שלא קרא אותו, לא חשב כריסטוף אלא על־אודות עזותו ברעיונות, שלא הפחידה אותו, ולא על־אודות שפלות הטון, שהיה מעורר בו בחילה. אמנם, הוא כעס כל־כך, בראותו את ההסכם הערמומי של יתר העתונים להחניקו, עד שאפשר, כי היה עובר אל העתון ההוא, אפילו אם היה בקי בו יותר. הוא חפץ להראות לבני־האדם, כי לא נקל כל־כך יהיה להפטר ממנו. ומשום־כך הביא את המאמר אל המערכת הסוציליסטית, ושם קבלו אותו בזרועות פתוחות. למחרת הופיע המאמר; והעתון בשר מתוך מליצות, כי רכש לו את השתתפותו של האמן הצעיר ורב־הכשרונות, החבר י'ן כריסטוף קרפט, שהסתפקויות הנלהבות שלו בשביל שחרור מעמד־הפועלים ידועות.

כריסטוף לא קרא את ההערה, ולא את המאמר; כי אותו היום יום א' היה והוא יצא כעלות השחר להפליג בין השדות. מצב־רוחו היה נפלא. בראותו את הנץ־החמה צעק, צחק, המה, קפץ ורקד. אין „השקפה", ואין צרך לכתוב בקרת. אביב היה, התחדשות המוסיקה בשמים והארץ היפה מכל. תמו הטרקלינים האפלים של הקונצרטים, המחניקים והמבאישים, השכנים בלתי־הנעימים, המנגנים השוטים; נשמעה השירה הנפלאה כשהיא מתרוממת מן החורשות הלוחשות; ובשדות עברו כגלים זרמי היים משכרים, שבקעו את קרום האדמה וקמו מקברם...

הוא שב מן הטיול, כשראשו מלא אויר ומוסיקה – והנה אמו מוסרת לו מכתב, שהביאו מן הארמון בשעה שלא היה בבית. המכתב, שהיה כתוב בצורה רשמית, הודיע את מר קרפט, כי עליו לבוא

הבֹּקר אל הטירה. הבֹּקר עבר: הגיעה השעה הראשונה. בריסטוף לא התרגש מזה כלל.

— עתה כבר אֵחרתי את השעה, אמר. זה יהיה למחרת. אבל אמו דאגה:

— לא, לא. אי־אפשר לדחות ככה ראיון עם הוד־מעלתו; נחוץ היה ללכת שמה תכף־ומיד. אולי יש כאן ענין חשוב.

בריסטוף הניע כתפיו:

— חשוב? בּאֵלו הבריות הללו יוכלו לאמר לך דבר־מה חשוב! הוא יבאר לי את מחשבותיו על־אודות המוסיקה, אך זו תהיה שמחה... הלואי שלא יעלה על דעתו להתחרות עם זיגפריד מֵאיר 1), ושלא יראה לי גם הוא „המנון לאֶגִיר". בהן שלי, אני לא אחוס עליו, אֹמר לו: „התעסק בפוליטיקה, שם הנך בקי; שם יהיה הצדק אתך, אבל הִזהר והִזהר מן האמנות; באמנות אתה מתראה בלי קֵסדה, בלי בגדי־שרד, בלי כסף, בלי שם־תֹאר, בלי יחוס־אבות, בלי ג'נדרמים. ואם כן — לעזאזל, מה ישאר ממך אז?

לואיזה הטובה, שהתיחסה לכל זה בכֹבד־ראש, הרימה את זרועותיה השמימה:

— אל תאמר זאת! מדעתך יצאת!

הוא השתעשע בהפחידו אותה, בהתעטרו בקלות־אמונתה, עד שההגזמה שלו רבה כל־כך, שלואיזה הבינה, כי הוא מטטה בה. היא הניעה כתפיה:

— שוטה אתה, נערי האֻמלל!

הוא חבק אותה מתוך צחוק. מצב רוחו היה נפלא: הוא מצא בשעת טיולו נושא־מוסיקה יפה, והוא הרגיש אותו כשהוא מפרפר בו כדג במים. הוא לא חפץ כלל ללכת אל הטירה לפני אכלו; היה לו תאבון של זאב. לואיזה פִּקחה אחרי־כן על תלבָּשתו, כי הוא החל לענות אותה טוב. לפי דבריו, טוב הוא כמות שהוא, בבגדיו המקֻמטים ונעליו המאֻבָּקות. ואף־על־פי־כן החליף את בגדיו וגהץ את נעליו בעצמו,

1) כנוי, שבו הֻרגלו הפַמפליטיסטים האשכנזים לקרֹא את הקיסר בינם לבין עצמם: Sa Majeste — S. M.,

בשרקו בעפרוני ובחקותו את כל כלי הנגינה. אחרי גמרו בדקה אמו את חיצוניותו ותקנה בכבד־ראש את עניבתו. הוא היה סבלן גדול, שלא כדרכו תמיד, מפני שהיה שבע־רצון מעצמו – מה שגם־כן לא היה מצוי אצלו. הוא יצא, באמרו, כי הולך הוא לפתות את הנסיכה אדלאידה – את בתו של הדכס הגדול, אשה יפה למדי, שנשאה לנסיך גרמני קטן ובאה עתה לבלות הדשים אחדים אצל הוריה. לפנים הראתה חבה לכריסטוף בילדותו, וחלשה היתה לו בשבילה; לואיזה טענה, כי התאהב, והוא התראה מתאהב לשם צחוק.

הוא לא נחפז לבוא שמה; טיל לפני החניות, עמד ברחוב ולטף איזה כלב ממכריו, שהלך בטל כמוהו, שהשתטח על צדו והתחמם לאור השמש. הוא קפץ על־גבי המסבכים השקטים, שהקיפו את מקום הטירה – קרפף שומם גדול, מקף בתים, עם שתי מזרקות מתנמנמות, שתי ערוגות סימטריות, בלי כל צל, הנבדלות כבהריץ העובר בתסרקת־שער על־ידי שדרה מכסה חול, מצחצחת יפה יפה, מעטרת אילני־אורנג'ים בעציצים. בתוך התנוסס פסל־ברונזה של איזה דכס גדול בלתי־נודע, בתלבשתו של לואי־פיליפ, על אנדרטה המעטרת מארבע קרנותיה פסלים אלגוריים של הצדק והישר. על האצטבה נרדם היל יחידי על עתונו. על יד פתח הטירה נרדם משמר מיתר של חילים. מאחרי סוהות קטנות עד־לבדח פרקו על מרכבת הטירה שני תותחים במתוך תנומה על העיר המתנמנמת.

כריסטוף צחק בפני כלם.

הוא נכנס אל הטירה, מבלי שישתדל ללבוש ארשת יותר רשמית: כל מה שעשה – היה זה שחדל לצפצף; אולם המחשבות הוכיפו לרקוד בו. הוא זרק את כובעו על שלחן הפרוזדור ויפן לשוטר הזקן, אשר ידעו מילדותו (בר־נש זה היה פה עוד בשעת הבקור הראשון, שערך כריסטוף בטירה עם סבא שלו, אותו הערב שראו שם את הסלר); אבל הזקן, שענה תמיד בתמימות על הרגונים המחצפים קצת של כריסטוף, העמיד הפעם פנים זועפים. כריסטוף לא שם לב לזה. הלאה, במסדרון פגש כריסטוף את אחד מפקידי הלשכה, שבכלל היה פטפטן ומרבה להראות לו אותות חבה; הוא התפלא, על שבר־נש זה נחפז לעבור ולהשתמט

מן השיחה, הוא לא התעכב על רשמיו אלה והוסיף ללכת בדרכו, ובקש רשות להִכָּנס.

הוא נכנס. הארוחה נגמרה. הוד־מעלתו נמצא באחד הטרקלינים. הוא נשען על האח, מעשן וסח עם אורחיו, שביניהם ראה כריסטוף את הדִּכֵּסית שלו, שעשנה גם היא; היא התפרקדה ברשלנות על הכֻּרסה ודברה בקול רם לאופיצרים אחדים, שסבבו אותה. הכנופיה היתה נלהבה. כֻּלם היו שמחים מאד; וכריסטוף, בהִכָּנסו, שמע את צחוקו המלא של הדֻּכּס הגדול. אבל הצחוק נפסק מיד, כשראה הנסיך את כריסטוף. הוא הוציא נהָקה והתנפל ישר עליו:

— הרי אתה כאן, אם כן, הואלת לבוא סוף־סוף. כסבור אתה, כי עוד זמן רב תתעלל בי? הנך בחור נחמד, אדוני קַרַפּס!

כריסטוף נדהם כל־כך על־ידי הפניה בלתי־האמצעית הזאת, שפגעה בו מאד, עד כי עבר רגע, עד שיכול להוציא מלה מפיו; הוא חשב רק על אִחורו, שבכל אֹפן לא יכול להצדיק רתחנות כזו. הוא גמגם:

— הוד־מעלתו, מה עשיתי?

הוד־מעלתו לא שמע, והוסיף בהתלהבות:

— שתוק! לא אתן ללץ שכזה לשים אותי ללעג.

פניו של כריסטוף הלבינו. הוא נלחם עם גרונו המכֻוָּץ, שמנע ממנו את הדבור. אחרי התאמצות רבה פרץ ואמר:

— הוד־מעלתך, אין לך הזכות... אין גם לך הזכות להרפני, מבלי לאמר לי מה חטאתי.

הדֻּכּס הגדול פנה אל המזכיר שלו; הלה הוציא עתון מכיסו והושיטו לו. הוא נמצא במצב של כעס, שאי־אפשר היה לבאר על־ידי מזגו הרתחני בלבד; גם חלקם של אדי היין הכבירים היה כאן. הוא עמד לפני כריסטוף, כטוֹרֵיאדור עם כובעו, הניע בחֵמה נגד פניו את העתון הקמוט, וצעק:

— הרי הזוהמה שלך! ראוי אתה שישימו אותו נגד חָטמך.

כריסטוף הכיר את העתון הסוציַליסטי.

— איני רואה כאן שום רעה.

— זו מה היא! נהם הדֻּכּס. מחֻצף אתה... עתון זה של

המְזֻלִים, המגדפים אותי בכל יום, המקיאים עלי חרפות מתֹעבות!

— אדוני, קרא כריסטוף, לא קראתי אותו.

— שקר! צעק הדֻפס.

— איני חפץ שתאמר, כי שקרן אני, ענה כריסטוף. לא קראתיו, איני עוסק אלא במוסיקה; ומלבד זה, יש לי זכות לכתוב בכל מקומשאני חפץ.

— אין לך שום זכות, מלבד זכות השתיקה; יותר מדי חסד הטיתי לך, העתרתי עליך חסדים, לך ולבני ביתך, למרות הנמוקים שהספיקו לי מדותיך המשחתות ומדות אביך, שאפֻרד מכם. אוסר אני עליך לכתוב עוד בעתון זה המתנגד לי. יתר על כן, אוסר אני עליך בכלל, לכתוב דבר־מה, להבא, בלי רשותי. נפשי קצה בפולמוס המוסיקלי שלך. איני מרשה, שמי־שהוא המשתמש בחסדי יבלה זמנו בהתנפלו על כל היקר לבני־אדם, שיש להם לב וטעם, על כל היקר לאשכנזים האמתיים. מוטב לך לכתוב מוסיקה טובה, או, אם זה אי־אפשר לך, כלך לך אל הנַּמּוֹת והתרגילים שלך. אין רצוני בְּבֶבֶל מוסיקלי, המשתעשע בהטלת דֹפי בתפארת האֻמה, בהכניסו ערבוביה במוחות. יודעים אנו מה טוב, תודה לאל! לא חכינו לך, עד שתבוא ותאמר זאת אתה. ובכן, אל הפסנתר, אדוני — וחסל.

האיש הכרסני, שעמד מול כריסטוף, הסתכל בו בעינים מעליבות. כריסטוף עמד חִוֵּר ונסה לדַבר; שפתיו רעדו. הוא גמגם:

— איני עבד לך, אני אֹמר מה שאני חפץ, אני אכתוב מה שאני חפץ...

נשימתו קצרה, נכון היה לבכות מכלמה וכעס, ברכיו רעדו. בהניעו את מרפקו פתאֹם, הפך כריסטוף רהיט, שעמד אצלו. הוא ברר לעצמו היטב, כי מגֻחך הנהו, ובאמת שמע צחוק מאחריו: בהביטו אל מעמקי הטרקלין ראה כמבעד ערפל את הנסיכה, שהביטה על המחזה וההליפה עם שכניה הערות של המלה התולית. אז חדל להבין בדיוק את הנעשה. הדֻפס הגדול צעק. כריסטוף צעק עוד יותר ממנו, מבלי דעת מה הוא אומר. המזכיר של הנסיך ופקיד אחר נגשו אליו ונסו להשתיקו; הוא דחף אותם. הוא הניע בדברו מאפֵרה אשר תפס באֹפן מיכני מעל הרהיט, אשר נשען עליו. הוא שמע את המזכיר האומר אליו:

— שמע־נא, הנח, הנה זאת!

והוא שמע את קולו עצמו, כשהוא מפליט מלים מקֻטעות ומכה במאפֵרה בקצה השלחן.

— צא, שאג הדְפס הגדול, כשחמתו עלתה עד קצה. צא! צא! אני מגרש אותך!

האופיצרים נגשו אל הנסיך ונסו להרגיעו; הדְפס הגדול, קרוב לשבץ, כשעיניו יוצאות מחוריהן, צעק אליהם לגרש את ריקא זה מאחרי הדלת. דעתו של כריסטוף באלו נטרפה; נכון היה להכות באגרופו על פניו של הדְפס הגדול; אבל ערבוביה של רגשות סותרים הממוהו: הבלָמה, הפחד, שארית בישנות ונאמנות אשכנזית, יראת־הכבוד המסורתית וההרגלים של הכנעה בפני שרים. הוא חפץ לדבר, ולא יכול; חפץ לפעול, ולא יכול; הוא לא ראה כלום, לא שמע כלום, הוא נתן להם לדחוף את עצמו, ויֵצא.

הוא עבר בין המשרתים השלוים, שקרבו אל הדלת, וכלום לא אבד להם משאון התגרה. שלשים הפסיעות, אשר היה עליו לעשות בכדי לצאת מן הפרוזדור, ארכו לו בכל החיים. המסדרון השתרבב בדרך הלוכו. הוא לא יֵצא מכאן עד עולם! האור מבחוץ, אשר הבהיק שם, בעד הדלת המזֻגגה, היה לו להצלה. הוא ירד בסֻלם ורגליו כשלו; הוא שכח, כי הולך הוא גלוי־ראש. השוטר הזקן הזכירו, כי עליו לקחת את כובעו. הוא הֻכרח לאסוף את כל כחותיו בכדי לצאת מן הטירה, לעבור את החצר ולשוב הביתה. שִניו נקשו זו לזו. בפתחו את דלת ביתו, נבעתה אמו, בראותה את פניו ואת רעידתו. הוא דחפה הלאה וסרב להשיב על שאלותיה. הוא עלה אל חדרו, כגר עצמו שם וישכב. הוא רעד כל־כך, שלא יכול לפשוט את בגדיו; נשימתו קצרה ואבריו היו כבדים עליו... הה, שלא לראות כלום, לא להרגיש כלום, שלא יהיה צֹרך לשאת את הגוף האֻמלל ולהלחם בשפלות החיים, לנפול, לנפול בלי נשימה, בלי מחשבות — לחדול מהיות... אחרי שקרע ביגיעה רבה את בגדיו מעליו ופזרם מסביב לו, על הקרקע, התנפל על מטתו וטמן בה עד לעיניו. כל שאון חדל בחדר, כלום לא נשמע, מלבד חריקת עריסת־הברזל, שרעדה על הרצפה.

לואיזה הקשיבה מאחרי הדלת. לשוא דפקה וקראה בלט; שום מענה לא בא. היא ארבה בדומיה, ולבה דאג. אחרי־כן הלכה משם. פעמים או שלש חזרה לשמוע; ובערב באה שוב, קודם שתלך לישון. עבר יום, עבר לילה, הבית היה דומם. כריסטוף רעד מתוך קדחת; לרגעים היה בוכה; ובלילה קם וקמץ אגרופו מול הקיר. בשתי שעות בבקר, בתוך בולמוס של שגעון, ירד ממטתו, מכסה זעה וערום למחצה. הוא חפץ ללכת להרוג את הדפס. שנאה וכלמה בערו בו; גופו ולבו התפוצו בלהב. מן הסערה הזאת לא נשמע דבר בחוץ: אף לא מלה אחת, אף לא הגה. בשנים צמודות סגר את הכל בקרבו.

למחרת בבקר יצא וירד כדרכו. נפשו היתה לשמה. הוא לא דבר כלום, ואמו לא העזה לשאול אותו כלום; היא ידעה כבר זאת, מתוך דבת השכנות. כל היום נשאר על הכסא, אצל האח, דומם וקודח, כשגבו שחוח, כגבו של זקן; ובהיותו לבדו בכה בדומיה.

לפנות ערב בא העורך של העתון הסוציאליסטי לראותו. כמובן, ידע כבר הכל ודרש ממנו פרטים. כריסטוף, שבקור זה נגע עד לבו, הבין אותו בתמימות, כאלו באים הם להשתתף בצערו ולהתנצל על שגרמו לעלבונו. את כל אהבתו העצמית צמצם בזה — להתראות כאלו אינו מתחרט כלל, והרשה לעצמו לאמר כל מה שהיה בלבו, בדברו בחפש לאדם השונא כמוהו את הלחץ, ורוח לו. הלה עורר אותו לדבר, הוא ראה במאורע ענין יפה בשביל עתונו, הזדמנות בשביל מאמר סקנדלי, והוא חכה, שכריסטוף יספיק לו את החמר, אם לא יכתבהו בעצמו; כי הוא חשב, שאחרי מאורע זה ישתמש המוסיקאי של החצר בכשרון הפולמוסי שלו, החשוב מאד, ובידיעותיו המבוססות מחיי החצר, שהיו חשובות עוד יותר. אחרי שלא הצטין בעדינות יתרה, ציר לו את הענין בלי שום כחל וסרק, כמות שהוא. כריסטוף קפץ ממקומו, הוא השמיע, כי לא יכתוב כלום, והוסיף, כי כל התנפלות מצדו על הדפס הגדול תובן עכשו כמפעל נקם פרטי, ועתה הוא חפשי. עליו להיות יותר צנוע, מאשר בשעה שהיתה צפויה סכנה לו, בהגידו את אשר הוא חושב. העתונאי

לא הבין דקדוקי־יֹשר אלו. הוא חשב את כריסטוף למְגבל קצת ולקלריקלי בעֹמק לבו; ביחוד נדמה לו, כי כריסטוף ירא הוא, ואמר:

– אם כן, הנח לי לכתוב, אין לך צֹרך לעסוק במאומה. כריסטוף בקש אותו לשתוק; אבל שום אפשרות לא היתה לו להכריחו לזה. ומלבד זה, באר לו העתונאי, כי אין הענין נוגע לו לבדו: העלבון חל על העתון, והרשות בידו לקחת נקם. שום מענה לא היה לו על זה. רק אחת עשה כריסטוף – הוא בקש מאתו להבטיח לו, שלא ישתמש באותם הסודות, שגלה לפניו בתור רֵע ולא בתור עתונאי. הלה הבטיח לו בלי עמל. כריסטוף לא נרגע ביותר. הוא הבין היטב אחר־כך את השגיאה שלו. כשנשאר לבדו, חלפו במוחו כל הדברים אשר אמר, והוא רעד. מבלי הרהר רגע, כתב לעתונאי והשביע אותו שוב, שלא יפרסם את אשר אמר לו (האֻמלל חזר עליהם במקצת שוב במכתבו).

למחרת, בפתחו את העתון בחפזון קדחתני, היה הדבר הראשון אשר קרא, על הדף הראשון, כל המאורע שלו; כל אשר אמר אתמול נמצא שם, מֻגזם ומגֻשם, ועל זה עבר כל השנוי המיֻחד, שמשתנים העצמים, בעברם דרך מוחו של עתונאי. המאמר התנפל בנאצות שפלות על הדֻכס הגדול והחצר. פרטים אחדים אשר מכר היו אישיים ביותר, ידועים, כנראה, רק לכריסטוף לבדו – באֹפן שרק לו אפשר היה ליחס את המאמר כֻּלו.

צרה חדשה זו דכאה את כריסטוף; בה במדה שקרא את המאמר, כסתה זעה קרה את פניו. כשגמר לקרֹא, ישב כמשֻגע. הוא חפץ לרוץ אל מערכת העתון; אבל אמו עצרה בו, בפחדה מפני רתחנותו. גם הוא ירא מפניה, הוא הרגיש: כי אם ילך שמה, אז יעשה מעשי־שטות. והוא נשאר – ועשה שטות אחרת: הוא שלח אל העתון מכתב מלא כעס, שבו הוכיחו על התנהגותו במלים מעליבות, הכחיש את המאמר והפסיק יחוסיו עם המפלגה. ההכחשה לא הופיעה. כריסטוף כתב אל העתון ובקש ממנו לפרסם את הכחשתו. על זה שלחו לו העתקת מכתבו הראשון, שנכתב באותו ערב אחרי השיחה, אשר בו היה אִשור על השיחה, ושאלו אותו, אם לפרסם גם את זה בעתון. הוא הרגיש את עצמו בידיהם. לאסונו, פגש אחרי־כן ברחוב את האינטרויואר

המגלה סוד; ולא התאפק מלגלות לפניו את הבוז אשר רחש לו. למחרת פרסם העתון שיחה מעליבה, שבו דברו על־אודות „משרתי החצר", שאפילו אחרי שגֹרשו מאחרי הדלת נשארים „משרתים" ואינם מסֻגלים להיות בני־חורין. רמזים אחדים על־אודות המאורע האחרון לא הרשו להטיל כל ספק, כי הענין נוגע בכריסטוף.

כשנתגלה לכל, כי אין לכריסטוף שום משען, נמצא פתאם מסביב לו המון אויבים, אשר להם לא פלל מעולם. כל האנשים, אשר העליב באֹפן ישר או בלתי־ישר, מתוך בקֹרת אישית, או בהתנפלו על רעיונותיהם וטעמם, עברו מיד למלחמת־תנופה והתנקמו בו כפלים. הקהל הרחב, שכריסטוף נסה לנער ממנו את האַפַּתיה, הסתכל בקֹרת־רוח על התוכחה הרבה, הנמטרת על הצעיר החצוף, שהתַימר לתקן את דעת־הקהל ולהרגיז את שנת התמימים בבני־האדם. כריסטוף טבע. כל אחד טרח בכל כחו להחזיק את ראשו מתחת למים.

לא כֻלם יחד התנפלו עליו. האחד החל וםשש את הקרקע, וכשלא ענה כריסטוף כלום – אז הכפיל את מכתו. אחרי־כן באו אחרים; אחרי־כן – כל הכנופיה כֻלה. אחדים באו כאן לשם התבדרות בלבד, כדרך הכלבלבים הבלתי זריזים, המשתעשעים בהטילם רַעַם במקום יפה; זה היה גדוד פורח של עתונאֵי־עראי, שאינם יודעים כלום ומשתדלים להשכיח זאת, מתוך שהם מפזרים תהלות למנצחים וקללות למנֻצחים. אחרים הביאו כאן את כל כֹבד הפרינציפים שלהם, והכו על סביבם כהרשים; בכל מקום שעברו לא נשאר כלום. זו היתה הבקֹרת הגדולה – הבקֹרת המשמידה.

לאשרו של כריסטוף, לא קרא את העתונים. רֵעים נאמנים אחרים דאגו לו ושלחו לו את המעליבים ביותר. אבל הוא השאיר אותם על שלחנו ולא חשב כלל לפתוח אותם. רק לאחרונה משך את עיניו קַו אדֹם עב, שעִטר את אחד המאמרים. הוא קרא, שמנגינותיו דומות לנהמת חיה רעה, שהסמפוניות שלו נראות כיוצאות מבית־

המשֻׁגעים, שהאמנות שלו – היסטֶרית היא, שפרכוסי ההרמוניות שלו מתכַּונים לחפות על בש לבו ואפסות מחשבותיו. המבקר, הידוע למדי, גמר את מאמרו ככה:

„מר קרַפט נתן זה לא כבר, בתור עתונאי, מופתים הותכים על סגנונו וטעמו, שעוררו בחוגים מוסיקליים ידועים הדוה גדולה. יעצוהו עצה טובה להתמכר לַקומפוזיציה. היצירות האחרונות של בת־שירתו הוכיחו, כי עצה זו, שכַּוָנתה טובה היתה, רעה היָה בעצם. מוטב לו למר קרַפט להתמכר לָעתונאות."

אחרי קריאה זו, שהפריעה את כריסטוף לעבוד כל הבֹקר, הלך, כמובן, לבקש עת נים אחרים, מתנגדים לו, בכדי לדכא את עצמו כליל. אבל לואיזה, שהיתה לה נטיה לבער מן העולם כל מה שהיה מֻנח שם באמתלה של „עריכת סדר" כבר שרפה אותם. בתחלה התרגז, אחרי־כן רָוַח לו; ובהושיטו לאמו את העתון הנשאר, אמר לה, כי טוב לה לעשות גם לעתון זה מה שעשתה לאחרים.

עלבונות אחרים פגעו בו עוד יותר. „קוַרטֶט" שלו, אשר את כתב־ידו שלח להברה מפֻרסמה בפרנקפורט, נדחה פה־אחד, ובלי כל באור. פתיחה אחת, שמקהלה בקֶלן נוטה היתה לנגנה, נשלחה לו בחזרה, אחרי הדשים של צפיה, בתור יצירה שאין לנגנה. העלבון הכי־גדול קבל מיד מקהלה אחת שבעיר. המנצח אויפרַט, שנצח עליה, היה מוסיקאי טוב למדי; אבל, כרֹב מנהלי המקהלות, לא היתה לו כל סקרנות־נפש; הוא שקע (יותר נכון – הרגיש עצמו היטב) בתוך עצלנות מיֻחדת לבני־אֻמנותו, שעצם מהותה היא – ללעוס ולחזור וללעוס בלי סוף יצירות ידועות מכבר ולנוס ת"ק פרסה מיצירה חדשה באמת. נפשו לא קצה מלארגן נשפי־נגינה לבֶּטהובן, מוצרט או שומן. ביצירות הללו יכול היה לרוץ בקו הרִתמוס הידוע לו. תחת זה לא יכול נשוא את המוסיקה של זמנו. הוא לא העֵז להודות בזה, והיה מתראה כמסביר פנים לכל הכשרונות הצעירים: אבל באמת, כשהביאו לו יצירה בנויה על איזה גאון עתיק – מין דיסה של יצירות שהיו חדשות לפני חמשים שנה – היה מקבלה בסבר פנים יפות. ומשתדל היה אפילו לחבבה על הקהל. דבר זה לא שִׁנה את סדר רשמיו, ולא את הסדר, שעל־פיו

הָרגל הקהל להתרגש. לעֻמת זה רחש ערבוביה של בוז וקנאה לכל מה שיכול להביא בסכנה את הסדר הנאה ולגרום לו עמל חדש. הבוז היה מרֻבּה על השנאה, אם לא היתה שום תקוה למחדש לצאת מסתרו. אם היה חשש, שמא יצליח בדרכו, אז היתה השנאה מרֻבּה על הבוז – עד אותו הרגע, כמובן, שהוא יצליח לגמרי.

כריסטוף לא הגיע עוד למדרגה כזו; הרבה היה חסר לו. ומשום כך התפלא מאד, בשעה שהודיעו לו מתוך הערות בלתי־ישרות, שמר אויפרט חפץ לנגן דבר־מה משלו. ביחוד לא היה לו כל יסוד לצפות לזה, בדעתו, כי הקפלמַיסטר היה רֵע אינטימי לברַמס ולאחדים, אשר גדף אותם במאמריו. מתוך שהיה בחור תמים, יחס למתנגדיו אותם רגשי־נדיבות, אשר מְבשר היה לרחוש בעצמו. הוא שִער, שחבריו, בראותם אותו מנֻצח, חפצים להוכיח לו, כי עומדים הם מעל לשנאה פעוטה. הדיבר נגע עד לבו. הוא כתב מלים מלֵאות רחשי־תודה לאויפרט ושלח לו פואמה סמפונית. הלה צוה לענות לו על־ידי המזכיר שלו, במכתב קריר, אבל מנֻמס, המאשר את קבלת יצירתו, והוסיף, כי על־פי כללי החברה יתנו את הסמפוניה בקרוב לאורכֶּסטרון, וינסו אותה ברפטיציה כללית קֹדם שיקבלו אותה לפרסום צבורי. כלל היה נקוט כאן, וכריסטוף מֻכרח היה להִשָּׁמע לו. אמנם, זו היתה פורמליות פשוטה, ששמשה אמצעי להִפָּטר מגבוב יצירות החובבים, המטרידים לפעמים.

כעבור שנים או שלשה שבועות קבל כריסטוף ידיעה, כי יצירתו תעבור עכשו ברפטיציה על־פי המנהג – ב„דלתים סגורות", והמחבר לא היה רשאי אפילו להיות שם בשעת הרפטיציה. אבל באמת לא השגיחו בזה והרשו תמיד למחבר להיות נוכח, ובלבד שלא יראה. הכל ידעו זאת, והכל התראו כלא יודעים. ביום הנועד בא רֵע לכריסטוף והובילו אל האולם, ושם תפס מקום במעמקי לוג'ה. הוא התפלא על שברפטיציה סגורה היה האולם מלא כמעט – לכל־הפחות למטה. המון דילטנטים, הולכי־בטל ומבקרים התגועעו שם, המקהלה הֻברחה להעלים עיניה ממציאותם.

החלו מן הרַפסודיה של ברַמס לקולות אלט, מקהלת גברים ותזמֹרת, על קטע של Harzreise im Winter של גֶטה. כריסטוף, ששנא את

הסנטימנטליות הנשגבה של יצירה זו, אמר לעצמו, כי אולי היתה כאן, מצד „הברמיניב", ערמה מְנֻמסה להתנקם בו ולהכריחו לשמוע יצירה, אשר בקר אותה בלי חנינה. רעיון זה גרם לו צחוק, ומצב־רוחו הטוב גדל עוד, בשעה שאחרי הרפסודיה באו שתי יצירות אחרות של מוסיקאים ידועים, אשר הוא הסתער עליהם; הכַּוָּנה היתה למעלה מכל ספק, מבלי שיוכל להסתיר העויות פניו, חשב, כי סוף־סוף הרי כאן מלחמה גלויה; ואם מוסיקה אין כאן, הרי הלצה טובה יש כאן. הוא השתעשע וצרף את מחיאות־כפיו, בהִתּוֹל, למחיאות־הכף של הקהל, שערך לבְרַמס וחבריו הפגנה נלהבת.

סוף־סוף בא התור לסמפוניה של כריסטוף. מבטים אחדים, שהוטלו מן האורקֶסטרון והאולם אצל הלוג'ה הראו אותו, כי מציאותו ידועה היא. הוא הסתתר. הוא חכה מתוך התכוצות־לב, הידועה לכל מוסיקאי ברגע ששרביט־המנצח מתרומם וזרם הזמרה מתכנס בדומיה, נכון לפרוץ את סכריו. מימיו לא שמע עוד את יצירתו במקהלה. כיצד יהיו יצירי חלומו, מה יהיה קולם? הוא הרגיש את רחשם בקרבו; גחון על תהום הצלילים חכה מתוך חלחלה, מה יצוף ויעלה מזה.

מה שיצא – היה דבר בלי־שם, דיסה נוראה. במקום העמודים החזקים, שנועדו לתמוך בשיא־הבנין, נפלו האקורדים זה על־גבי זה כבְּחָרבה; שום דבר אי־אפשר היה להבחין, מלבד אבק ומכתות. כריסטוף פקפק תחלה, אם באמת אותו מנגנים. הוא חפש אחרי הקו, אחרי הרִתמוס של מחשבתו – ולא הכיר אותם יותר. הוא צעד, מגמגם וכושל כשכור הנשען בכתלים; התרפה כסתהו, כאלו ראו אותו בעצמו במצב כזה. הוא ידע בברור, כי אין זה מה שהוא כתב. בשעה שמתרגם שוטה מסרס את דבריך אתה, יש שספק מתגנב ללבך לרגע, והנך שואל את עצמך בזועה, האמנם אחראי הנך בעד שטות זו. הקהל – אינו שואל מעולם: הוא מאמין במבארים, במְזַמרים, במקהלה, אשר הֻרגל לשמוע, כמו שהוא מאמין בעתון שלו: הם אינם יכולים לטעות; אם אומרים הם דברי־הבאי, סמן הוא שהמחבר שוטה הוא. בפעם הזאת פקפק עוד פחות, מתוך שגרמו לו הנאה. כריסטוף נסה לשדל את עצמו, שהמנצח עדַין מברר לעצמו

את הערבוביה והוא יפסיק את המקהלה ויצוה להתחיל מחדש. כלי־הנגינה לא נגנו עוד יחד. התוקע בקרן אחר לבוא, ובעבור הקצב בא: הוא נמשך רגעים אחדים, אחרי־כן הפסיק פתאם, כדי לנקות את כלי־הנגינה שלו. קוים אחדים של ההובואים 1) נעלמו כליל, אפילו לאזן המאֻמנת ביותר אי־אפשר היה לחזור ולקשר את חוט הרעיון המוסיקלי, לחשוב בכלל, כי יש כאן איזה רעיון שהוא. הפנטסיות של הנגינה, הקפיצות ההומוריסטיות לבשו זרות, מתוך גסות הנגינה. זה היה מחֻסר־טעם עד לדמעות, יצירה של שוטה ושל לץ, שאינו יודע את המוסיקה. כריסטוף תלש את שערו. חפץ היה להפסיק את הנגינה; אבל חברו שהיה אִתו עכב אותו, בהבטיחו, שהאדון המנצח ידע בעצמו להבחין את שגיאות הנגינה ולתקן הכל – ומלבד זה אסור לכריסטוף להתראות, וכי הערה אחת מצדו תעשה את הרֹשם הכי־רע. הוא הכריח את כריסטוף להתחמק במעמקי הלוג'ה. כריסטוף נאות; אבל הוא הכה באגרופיו את ראשו; ועל כל גסות חדשה היתה מתמלטת מפיו נהרת כעס וכאב.

– העלובים! העלובים! נאנח ונשך את ידיו, לבל יתפרץ בצעקה.

עתה הגיעה אליו, מתוך הצלילים המוטעים, אִושת הקהל, שהחל להתרגש. מתחלה היה רק רחש קל; אבל מיד חדל כריסטוף להטיל כל ספק, כי צוחקים הם. המנגנים של המקהלה נתנו את האות – אחדים מהם לא הסתירו את עליזותם. הקהל, שהיה בטוח טעתה, כי היצירה מגֻחכת היא, התפתל מצחוק. השמחה שלטה בכֹּל; היא התגברה כפלים בשעה ששבו לנגן מוטיב בן רִתמוס מרכב, שהבטנונים הדגישוהו באֹפן משֻנה. רק המנצח לבדו לא זע והוסיף לצַין את הקצב בתוך השאון.

סוף־סוף הגיעו אל הסוף (הכֹּל יש לו קץ ותכלה בעולם). הגיעה השעה לקהל לחוות דעתו. היתה כאן התפרצות, התפוצצות של צחוק, שנמשכה רגעים אחדים. מהם שרקו, מהם מחאו כף בהִתּוּל;

---

1) מין כלי־זמר.

הפקחיים שבהם צעקו: bis! קול עבה, שהגיע ממעמקי האַנסצנה, החל לחקות את הנגינה המוזרה. בלֵצים אחדים דבקה רוח קנאה, והם חקו אותו; אחד צעק: „המחבר". זה כמה לא התענגו האנשים כל־כך.

אחרי ששכך השאון, נתן המנצח אות למקהלה מתוך שלוה, וכששלשת רבעי פניו מכֻוָּנים אל הקהל, אבל הוא מתראה כאינו רואה אותו (הקהל כאלו לא היה קַיָּם עוד), כי חפץ הוא לדַבר. צעקו: „הס!" ודומיה השתררה. רגע אחד עוד חכה ואחרי־כן אמר (קולו היה ברור, קר ופולח):

– רבותי, בודאי לא הייתי טורח לנגן לפניכם את הדבר הזה עד סופו, אלמלא חפצתי לתת לכם פעם אחת לראות את האדון, שהעֵז לכתוב נאצות על בִרמס הגאון.

הוא כִלה לדבר; קפץ מן הבימה ויצא מתוך מחיאות־כף מן האולם הסוער. הוסיפו לקרֹא לו עוד; המחיאות נמשכו עוד רגע אחד או שנים. אבל הוא לא שב; המקהלה נתפזרה. הקהל הלך לו גם הוא, הקונצרט נגמר. זה היה יום־טוב.

כריסטוף כבר יצא. ראה את ראש־המקהלה העלוב, כשהוא עוזב את כנו, זנק מן הלוג'ה; התגלגל מן המעלות של הדיוטה השניה, כדי להשיגו ולסטרו על לֶחיו; חברו שהביאו רץ אחריו ונסה לעצרו; אבל כריסטוף דחף אותו ובמעט שהפילו מן הסֻלם (היו כאן ידים לחשוב, שגם בר־נש זה היה משֻתף בקשר). לאשרו של מר אויפרט ולאשרו הוא, היתה הדלת שהובילה אל הסצנה סגורה, ומכות־האגרוף שלו לא יכלו לפתחה. בינתים החל הקהל לצאת מן האולם. כריסטוף לא יכול להִשָׁאר שם. הוא ברח.

הוא היה במצב שלא נִתן להתאר: הוא רץ לכל אשר נשאוהו רגליו, הניע בזרועותיו, לטש את עיניו ודִבר בקול רם כמשֻׁגע. הוא צעק מכעס ומחמה. הרחוב היה שומם במעט. אולַם הנגינה נבנָה אשתקד

ברֹבע חדש, כמעט מחוץ לעיר. וכריכטוף, על־פי חוש אינסטינקטיבי, רץ אל השדה, בין שדמות בודדות, שם התרוממו קסרקטין בודדים ושלדי בתים אחדים, המֻקפים מספּס. מחשבות־רצח היו לו, חפץ היה להרוג את האדם שהעליבו ככה... הה! ואם יהרג אותו, האם ישנה דבר־מה בהתלהבותם של בני־האדם הללו, אשר צחוקם המעליב מצלצל עדַין באזניו? הם היו מרֻבים יותר מדי, אין הוא יכול לעשות כלום נגדם; כֻּלם מאֻחדים הם במובן זה, – כדי להעליבו ולדכאו, אף כי בכמה דברים הם מחֻלקים. היה כאן יותר מחסר־הבנה. שנאה היתה כאן. מה עשה לכֻלם. הרי היו בו דברים טובים, המענגים ומרחיבים את לבו של אדם; והוא רצה לאמרם, בכדי לשמח גם את אחרים; הוא חשב, כי גם הם יהיו מאֻשרים בהם כמוהו. ואם גם לא יהנו מהם, לכל־הפחות יחזיקו טובה לו בעד כֻּונתו הטובה; יכולים הם לכל היותר להראות לו בחבה, כי טעה; אבל מכאן – ועד השמחה הרעה, שהם שמחים להעליב את מחשבותיו, שסרסו אותן, ולרמסו ברגליהם ולהרוג אותו בצחוקם, איך זה אפשר? מתוך התרגשות הפריז עוד על שנאתכן; הוא התיחס בכֹבד־ראש לזה, שהיצירים האֻמללים הללו אינם מסֻגלים להבינו. הוא התיפח: „מה עשיתי להם?” נשימתו קצרה, הוא הרגיש את עצמו אובד, כמו בילדותו, בשעה שנגלה לפניו בפעם הראשונה רֹע־לבם של בני־האדם.

וכשהסתכל מסביב לו, ראה שהנה הגיע עד לשפת הנהר של הטחנה, במקום שטבע אביו לפני שנים אחדות, ומיד נצנץ בו הרעיון לטבֹע. מבלי חכות רגע, והתכונן לקפוץ.

אבל כשגחן על החוף, כשהנהו נמשך אחרי המבט השלו והזך של המים, והנה צפור קטנה נתרה על האילן אשר על־ידו ונתנה קולה בשיר ערב. הוא נשאר בלי־נוע והאזין. המים לחשו. נשמעו זעזועי־הקמה הפורחת, המכה גלים מלטיפת הרוח הרכה; התרזות רטטו בצנה. מאחרי החיץ מלאו את האויר מוסיקה ריחנית כּנורות נעלמות בתוך הגן. מעבר לנהר חלמה פרה, שעיניה היפות מֻזטרות אכטים ריבה צהֻבת־שער, שישבה על הכֹתל, קֶלֶת מעשה־חורי על כתפיה, כמלאך קטן בעל־כנף, הלמה גם היא, הנידה את

דגליה היחפות ושרתה זמר, בלי כל טוסן. במרחק, בתוך הערבה, קפץ כלב לבן ותאר חוגים גדולים. כריסטוף נשען על העץ והקשיב והתבונן אל האדמה האביבית. שלות היצירים וחדותם נמסכו בו. הוא שכח, הוא שכח... פתאם חבק בזרועותיו את האילן היפה, אשר עליו נשען בלחיו. הוא התנפל ארצה; הוא תחב ראשו בעשב. הוא צחק בעצבנות, הוא צחק מתוך אשר. כל היפי, כל החדוה, כל קסם החיים עטף אותו, ספג אותו, חדר בו כספוג. הוא השב:

– מדוע אַת יפה כל־כך, והם – האנשים – מכֹערים כל־כך?

לא אִכפת! הוא אהב אותה, הוא אהב אותה, הוא הרגיש כי יאהבנה תמיד, כי שום דבר לא יוכל לגזול אותה ממנו. הוא חבק את האדמה בשכרון. הוא חבק את החיים.

– אַת שלי, אַת שלי, הם לא יוכלו לקחתך ממנו. יעשו מה שיחפצו. יסבו לי יסורים. יסורים – גם הם חיים.

כריסטוף שב באֹמץ־לב לעבודתו. הוא לא חפץ עוד להתעסק ב„אנשי־הספרות" המפֻרסמים, מנעימי־מלל, פטפטנים עקרים, עתונאים, מבקרים, טַפילי האמנות וחמסניה. ואשר למנגנים – הוא לא יאבד את זמנו יותר להלחם עם המשפטים הקדומים שלהם והקנאה שלהם. אין הם חפצים בו! טוב! גם הוא אינו חפץ בהם. יש לו יצירתו; הוא יעשנה. הקֻבס שלחהו לחפשי; טוב. הוא הודה לאנשים על שנאתם. עתה יוכל לעבוד לשלום.

לואיזה הסכימה לכך בכל לבה. תאות־כבוד לא היתה לה. היא לא היתה ממשפחת הקרַפטים: לא היתה דומה לא לאביו ולא לזקנו; היא לא שאלה לבנה שום כבוד. בודאי, אם יהיה עשיר ומפֻרסם, תתענג על זה; אבל אם קנינים אלו נרכשים במחיר גדול יותר מדי, נוח לה שיחיה בלעדיהם. צערו של כריסטוף, לרגל המריבה עם החצר, פעל עליה יותר מאשר המאורע עצמו; ובמעמקי לבה נהנתה על שהתקוטט עם אנשי הז'ורנַלים והעתונים. היא רחשה

ל„אותיות הקטנות" חשדנית של אבר: כל זה לא בא אלא לשם אבוד זמן ואי־נעימות. היא שמעה לפעמים את שיחתם של אנשי ה„השקפה", אשר אתם עבד יחד, והיא נבעתה מפני רע־לבבם; את הכל היו מחזירים לתהו ובהו, את הכל היו מנאצים ומגדפים; וכל מה שהוסיפו לדבר, כן הוסיפו להיות שבעי רצון. היא לא אהבה אותם. בלי ספק, היו הם פקחים מאד וחכמים מאד, אבל טובים לא היו; היא שמחה על שכריסטוף שלה יחדל לראותם. היא הסכימה לדעתו: איזה צרך יש לו בהם?

– יכולים הם לכתוב, לאמר ולהשוב על־אודותי מה שהם חפצים, אמר כריסטוף, אין הם יכולים להפריע בעדי מלהיות „אני". מה לי ולאמנותם ולמחשבותם? אני מבטל אותם!

ענין קל הוא לבטל את דעתם של בני־האדם, אלא שאין בני־האדם נותנים לבטל את עצמם על־ידי התרברבותו של איזה צעיר. כריסטוף היה אמתי; אבל הוא רמה את עצמו, הוא לא ידע את עצמו היטב. הוא לא היה מן הנזירים, ומזגו לא היה נוטה לפרוש מן העולם, וביחוד גילו לא התאים לכך. בראשונה לא סבל הרבה; הוא שקע בקומפוזיציה, וכל זמן שנמשכה עבודתו, לא הרגיש כל מחסור. אבל כשהגיעה שעת דכאון־הנפש שאחרי גמר היצירה, הנמשכת עד שיצירה חדשה נאצלת מרוח היוצר, הביט מסביב לו וגבהל מפני בדידותו. הוא שאל את עצמו, למה הוא כותב. כל זמן שהאדם כותב, אין שאלה זו מתעוררת בו. נחוץ לכתוב, אין כאן על מה להתוכח. אחרי־כן הוא עומד לפני היצירה הילודה. האינסטינקט הכביר שהוציאה ממעיו מת; אין אדם מבין, למה נולדה, כמעט שאין הוא מכיר בה את עצמו, כמעט שהיא זרה לו, שואף הוא לשכחה. וזה אי־אפשר, כל זמן שלא פרסמו אותה, שלא נגנו אותה, כל זמן שלא היתה את חייה היא בעולם. עד הנה היה הנולד קשור בטבור אמו, גוף חי הקשור אל הבשר החי, ובבדי שיחה, מכרחים לחתוך את שררו. כל מה שהוסיף כריסטוף

ליצור, כן גדל בו לחץ היצירים שיצאו ממנו ולא יכלו לא לחיות ולא למות. מי ישחררו מהם? מי יחלצו מהם? שאיפה עמומה התרוצצה בילדי רוחו אלה, הם נדחקו בכל כחם להפרד ממנו, ולהתלבש בנפשות אחרות, כזרע חי ופורה, שהרוח זורה בתבל. היִשאר ככה כלוא בעקרותו? הדבר הזה הרעימו עד מאד.

מכיון שכל מוצא – התאטראות, הקונצרטים – נשאר סגור לפניו, ובשום אופן בעולם לא היה משפיל את עצמו ללכת שוב אל אותם המנהלים, שהוליכוהו שולל פעם אחת, לא נשאר לו עתה שום אמצעי אחר, כי־אם לפרסם בדפוס את אשר כתב; אבל הוא לא יכול לקוות, כי יותר נקל יהיה לו למצא מוציא־לאור שידפיסו מאשר למצא מקהלה שתנגן אותו. שנים או שלשה הנסיונות שעשה, באי־זריזות יתרה, הספיקו לו; נוח היה לו לקבל את הוצאות ההדפסה על עצמו, מאשר לפגוש סרוב חדש, או להתוכח עם הסוחרים הללו ולסבול את הפטרוניות שלהם. זה בוודאי היה שגעון; היה בידו סכום קטן שחשך לו, ממשכרתו בהצר ומקונצרטים אחדים; אבל מקור הכסף נכזב עתה, וזמן רב יעבור עד שימצא מקור אחר. עליו להיות חסכן למדי, ולהשתמש בזהירות ברכושו הקטן, עד שתעבור תקופת הדוחק הכספי, אשר אך עתה שקע בה. אך הוא לא רק שלא עשה זאת; אלא מתוך שכסף זה לא הספיק לכסות את הוצאות ההדפסה, לא נזהר מלהשתקע בחובות. לואיזה לא העזה לאמר כלום, אף שחשבה לבלתי הגיוני ולא הבינה, כיצד אדם מבזבז כסף, בכדי לראות את שמו מֻדפס על ספר; אבל אחרי שזה היה אמצעי ללמדו סבלנות ולהשאירו אצלה, היתה מאֻשרת מאד על שהוא מסתפק בזה.

תחת שיציע לקהל חבורים בסגנון ידוע, שהוא הרגיש עצמו בהם כבן־בית, בחר כריסטוף בין כתבי־ידו שורת יצירות פרטיות ביותר, שהוא כבדן מאד. היו כאן יצירות בשביל הפסנתר, שבהן התערבו Lieder, מהם קצרים מאד, בני־קצב עממי, מהם ארכים מאד ודרמטיים כמעט. הכל היו כשורת רשמים של שמחה ותוגה, שהתלכדו יחדו באופן טבעי, והם באים לידי במוי על־ידי הפינו או בזמרה, בלויה או בלעדיה. כי, אמר כריסטוף, בשעה שאני

חולם, אין אני קובע תמיד צורה לאשר אני מרגיש: אני סובל, אני מאֻשר, מבלי להביע זאת בדברים, אבל יש והנה רגע בא שבו מֻכרח אני לאמר או לשיר מבלי לחשוב מחשבה. לפעמים רק במלים בלתי ברורות, במשפטים אחדים בלי קשר ביניהם, לפעמים בשיר שלם; ושוב אני מתחיל לחלום. ככה עובר היום; ואני באמת חפצתי לצַיר כאן יום אחד. למה זה מאספים רק שירים או רק פרֶלודיות יחד? אין לך דבר יותר מלאכותי ופחות הרמוני מזה. צריך לבקש להשיב את המעוף החפשי לנפש. ככה יקרא לאסף: „יום אחד". החלקים השונים של היצירה הֻכתרו בשמות שונים, שהראו בקצור את התחלפות החלומות הפנימיים. כריסטוף הכניס שמה הקדשות מסתוריות, ראשי־תבות, שמות־ימים, שרק הוא לבדו הבינם ושהעלו לפניו זכרונותיהם של שעות פיוטיות או של פנים אהובים: קורינה הצוחקת, סבינה הכמהה והצרפתיה הקטנה הנעלמה.

מלבד יצירה זו, בחר כריסטוף שלשים משיריו – אותם שמצאו חן בעיניו ביותר, ומטילא פחות בעיני הקהל. הוא נזהר מלקחת את היותר „מלודיות" שבמנגינותיו, כי־אם בחר את האֳפיָניות ביותר (ידוע שבני־אדם ישרים יראים מאד מפני כל מה ש„אָפיָני" הוא; מה שנעדר אֹפי עשוי יותר למצֹא חן בעיניהם).

ה Lieder הללו נכתבו על שירי משוררים עתיקים שלֵויים של המאה הי"ז, אשר קרא כריסטוף במאסף עממי, ואשר אהב את הפשטות שבהם. ביחוד יקרו לו שנים מהם, כאחים, שתי נפשות מלאות כשרון, שמתו בני־שלשים; פול פלֶמינג הנפלא, שתיר באֹפן חפשי את הקוקז לארכו ורחבו וסִיר את איספַהַן, ונשתמרה בקרבו נפשו הזכה, האוהבת והבהירה, למרות כל תעתועי המלחמה, צרות החיים וקלקול המדות של זמנו. ואת יַ'ן כריסטיַן גינטר, גאון בלי חֹק ומדה, ששרף את חייו בהוללות וביאוש ופזרם לכל רוח. מגינטר תרגם את צעקות הזעף וההִתּול הנוקם כנגד האלהים, האויב המדכא אותו, אותן ההרפות הנוראות של טיטַן נדהם, השולח ברקיו מול הרקיע. מפלֶמינג לקח את שירי האהבה לאָנֶמונה ובַסילֶנה, הנעימים וריחניים כפרחים, את „מסבת־הכוכבים", את שיר־המחול של לבות זכים ועליזים ואת הסונט ההירואי

זהשלָו „לנפשי", אשר כריסטוף היה שוגר אותו על־פה, כתפלת־שחרית.

האופטימיות המחַיכת של פול גֶרהַרט החסיר הרהיבה גם היא את כריסטוף, הוא מצא פה מרגוע מעצבו. הוא אהב בו את חזיונות הטבע הסגור בידי אלהים אשר לו: הערבות הרעננות, אשר חסידות מטַילות בכבר־ראש בין נרקיסים לבנים, על שפת הנחל, המרנן על החול, האויר הזך, שסנוניות גדולות־כנף וסיעת יונים חוצות אותו, הוא חבב את קרן השמש הפולחת את הגשם, את שמי־האור הצוחקים בין עננים, את שלות הערב הנשגבה, את מנוחת היערות, העדרים, הערים והשדות. חֲצפה היתה בידו לחבר מוסיקה לאחדים מהשירים הדתיים, שהיו מושרים עוד בקהלות הפרוטסטנטיות. והוא נזהר מלהשאיר להם את רוח השירה הדתית. להפך, הוא בחל בה, ונתן להם בטוי חפשי וחי. גרהרט הזקן היה רועד מן הגאוה השטנית, שנדפה עכשו משורות אחדות של „שיר התיר הנוצרי" שלו, או מן החדוה האלילית, ששטפה כנהר את הפלג השָלֵו של „שירת הקיץ" שלו.

הפרסום נעשה, וכמובן נגד השכל הישר. המו"ל, שכריסטוף שִלם לו בעד הדפסת שיריו, הגיע לזה, רק משום שהיה שכֵנו. הוא לא הסכין בעבודה חשובה כזו; היצירה היתה מֻנחה כמה חדשים; היו כאן תקונים מְרבי־מחיר. כריסטוף, שלא הבין כלום בענין זה, הרשה לו להוסיף לו שליש על מחיר הספר. ההוצאות עלו הרבה יותר מאשר חשב מראש. אחרי־כן בשנגמר הדבר, עברה לרשותו של כריסטוף מהדורה גדולה, והוא לא ידע מה לעשות בה. קונים לא היו לו, למו"ל זה; הוא לא עשה כלום, בכדי לפרסם את היצירה. האפתיה שלו התאימה להתנהגותו של כריסטוף. כשבקש ממנו הלה, בכדי להסתלק מן האחריות, שירשה לכתוב שורות אחדות של רקלַמה, ענה כריסטוף, כי „אין הוא חפץ ברקלמה; אם טובה הוא המוסיקה שלו, תדבר בעד עצמה". הלה מִלא את רצונו, הוא סגר את המהדורה במעמקי מחסנו; שם היתה שמורה יפה יפה, כי במשך ששה חדשים לא נמכר אף אכסמפלר אחד.

בינתים, עד שיחליט הקהל לבוא אליו, הֻכרח כריסטוף למצא לו מקור פרנסה, כדי לסתם את החור שנעשה בקֻפתו הקטנה. ובשעה כזו לא יכול להיות בַּהרן ביותר: כי נחוץ היה להיות ולסלק את חובותיו. הם לא רק עלו יותר מכפי שחשב; אלא הוא נוכח, כי גם השבונו, שעליו השליך את יהבו, היה קטן משחשב. האם אִבֵּד כסף בלי דעת, או – מה שקרוב יותר אל האמת – ערך את חשבונותיו שלא כהוגן? (מעולם לא ידע לעשות חבור מדֻיק). סוף־סוף, מה אִכפת לו על מה הוציא את הכסף; הכסף חסר לו, בזה אין כל ספק. לואיזה הֻכרחה לטרוח ולביא לעזרת בנה. לבו נקפו הרבה על זה, הוא התאמץ להרויח בכל מחיר שהוא. הוא חפש לו שעורים במוסיקה, אף כי קשה היה לו להציע עצמו לאיזה שֵׁרות ולקבל לפעמים מענה שלילי, הֵנו אבד בעיני הקהל. קשה היה לו מאד למצֹא תלמידים אחדים. ומשום כך, כשהציעו לו מקום בבית־ספר, קבלו בשמחה מְרֻבּה.

זה היה מוסד דתי למחצה. המנהל, אדם פקח, ידע, מבלי היות מוסיקאי, את כל התועלת שאפשר להפיק מכריסטוף במצבו הנוכחי וגם בזול – הוא היה מסביר לו פנים, אך שלם מעט כסף. כשהעֵז כריסטוף להעירו בבַישנות על זה, רמז לו המנהל, מתוך בת־צחוק של חבה, כי הוא לא יוכל לדרוש יותר, מאחר שאבד לו התֹאר הרשמי.

עבודה עלובה! לא להורות את התלמידים מוסיקה היה כאן עִקר, אלא להתעות אותם ואת הוריהם בשוא, כי יודעים הם אותה. העִקר היה – ללמדם שירה במדה מספקת בשביל אותן הצרמוניות שנערכו בפני הקהל. לכריסטוף היה הדבר לזרא; הוא לא יכול אפילו לנחם את עצמו במחשבה, כי עושה הוא מלאכה מועילה בםלאו את חובת מִשְׂרָתו; לבו נקפו עליה, באלו עשה מעשה צביעות. הוא נסה לתת לילדים השכלה יותר יסודית, ללמדם לדעת ולאהוב את המוסיקה הרצינית; אבל התלמידים לא התענינו בזה כלל. לא עלה ביד כריסטוף להטות אזנם לדבריו; חסר היה אבטוריטיות; ובאמת לא היה מסֻגל ללמד את הילדים. הוא לא שם לב לגמגומיהם; הוא חפץ לבאר לפניהם מיד את תורת המוסיקה. כשהיה לו שעור בפסנתר, היה נותן לפני

התלמיד סמפוניה של בטהובן ומנגנה עמו בארבע ידים. מובן, שזה לא עלה בידו. הוא היה כועס, מגרש את התלמיד מן הפסנתר ומנגן לו לבדו, זמן רב. כך היה נוהג עם תלמידיו הפרטיים, מחוץ לבית־הספר. אף קורטוב של סבלנות לא היה לו. יש שהיה אומר לנערה חביבה, שהתהדרה בחושה האריסתוקרטי, כי מנגנת היא כמבשלת; או שהיה כותב לאמה, כי מסתלק הוא מן השעור, כי סוף־סוף ימות, אם יִכרת להתעסק עוד זמן רב ביציר חסר־כשרון כזה. כל זה לא תקן את עסקיו. תלמידיו המעטים עזבוהו; לא עלה בידו להשאיר אפילו אחד מהם יותר משני חדשים. אמו שדלה אותו, והוא שדל את עצמו. לואיזה בקשה ממנו להבטיח לה, כי לא יתקוטט לכל־הפחות עם המוסד אשר נכנס בו; כי אם תאבד לו המשרה הזאת, הרי לא ידע עוד כיצד לחיות. ככה היה מאנס את עצמו, למרות בחילתו: ודיקנותו היתה למופת. אבל איך יעלים את מחשבותיו, בשעה שבהמה בצורת תלמיד חוזר בפעם העשירית על איזה שעור, או בשעה שהוא מֻכרח לשנן עם מחלקתו ולהכין אל הקונצרט הבא שירה טפשית (כי לא נתנו לו אפילו לבחור את התכנית – לא האמינו בטעמו). מובן, שהוא עשה זאת בלי התלהבות יתרה. ואף־על־פי־כן התעקש בזה, דומם וזועף, מבלי שיגלה את כעסו הכבוש, כי־אם בדפיקה באגרוף על השלחן, שהתלמידים רעדו מפניה. אבל לפעמים היתה הכוס מרה יותר מדי והוא לא יכול להתאפק. באמצע הקטע היה מפסיק את המזַמרים.

– הניחו! הניחו! מוטב שאנגן לכם את וַגנר.

להם היה הדבר לרצון. הם שחקו בקלפים מאחריו. תמיד נמצא אחד מהם, שמסר את הענין למנהל; וכריסטוף שמע את תוכחותיו, שאין תפקידו לחבב את המוסיקה על תלמידיו, כי־אם ללמדם שירה. הוא שמע את התוכחות ברעד, אבל הוא קבל אותן – הוא לא חפץ להתקוטט. מי יאמר לו, לפני שנים אחדות, בשעה שדרכו נשקפה לפניו, מזהירה ובטוחה (אז, בשעה שלא עשה כלום), כי עתה יִכרת לבוא לידי עלבון כזה, באותו הרגע שיתחיל ערכו לעלות באמת?

בין יסורי האהבה העצמית, שגרמה לו עבודתו במוסדו, היו קשים עליו ביחוד בקורי־החובה לחבריו הוא ערך שני בקורים על־פי מקרה;

והם שעממו אותו כל־כך, שהוא לא העז לְשַׁנות אותם. שנים הללו, שזכו לבקורו, לא החזיקו לו טובה; אבל האחרים חשבו זאת לעלבון פרטי. הכל הביטו על כריסטוף כעל נטוך מהם, על־פי מצבו וחכמתו, והתיחסו אליו באפיטרופסות. הדבר הזה דכא אותו לפרקים; כי הם נראו בטוחים כל־כך בעצמם ובהשקפתם על־אודותיו, עד כי לפעמים היתה זו נדבקת גם בו. הוא הרגיש את עצמו כשוטה ביניהם. מה יוכל לאמר להם? נפשם היתה מלאה מאֻמנותם ולא ראו כלום מחוצה לה. הם לא היו בני־אדם. אִלו היו לכל־הפחות ספרים! לא, הם היו ציונים לספרים, פֵרושים פילולוגיים.

כריסטוף השתמט מן ההזדמנות להִפָּגש עמם. אבל הזדמנות זו יש שהיתה חובה בשבילו. אחת לחֹדש, אחרי הצהרים, היה המנהל מקבל בביתו; והוא חפץ, שהכֹּל יהיו שם. כריסטוף השתמט מן ההזדמנות הראשונה, אפילו מבלי להתנצל, והתעלם מעיניהם, מתוך תקות־שוא, כי לא ירגישו בהעדרו; אבל למחרת היה לנושא של שיחה מרה־מתוקה. בפעם השניה החליט לבוא, על־פי עצת אמו; הוא הלך כמי שהולך להלוית המת.

הוא נמצא בתוך כנופית מורי־המוסד ובתי־ספר אחרים שבעיר, עם נשיהם ובנותיהם. צפופים בטרקלין קטן מאד, היו יושבים על־פי סדר תאריהם, ולא שמו לב לו כלל. הסיעה הסמוכה לו דברה על־אודות פדגוגיה והמטבח. לכל נשי המורים הללו היו רצפטים של בשול, אשר הֵרצו עתה בפדַנטיות נפרזה ומחֻדדה. הגברים התענינו בשאלות אלו לא פחות מהן ובקיאותם גם־הם היתה גדולה. הם התגאו גם־כן בכשרונות משק הבית של נשיהם, כשם שהתגאו הללו בחכמת בעליהן. בעמדו זקוף אצל החלון, נשען אל הקיר, מבלי דעת, כיצד להתנהג שם, יש שהיה מנסה לחַיך חיוך מפשי ויש שעמד קודר, כשמבטו קפוא וקוי־פניו מכֻוצים, והוא מתפקע משעמום. במרחק צעדים אחדים, אצל אדן החלון, ישבה אשה צעירה, שאיש לא דִבר אִתה, והשתעממה כמוהו. שניהם הביטו על הטרקלין ולא הביטו זה על זה. רק כעבור זמן ידוע הרגישו זה בזה, בשעה שסבלנות שניהם פקעה והם פנו לפהק. דוקא ברגע זה נפגשו עיניהם. הם החליפו מבט של השתתפות

ידידותית. הוא פסע פסיעה אחת אליה. היא אמרה לו בחשאי:
— מענין מאד?

הוא פנה עֹרף אל האולם, ובהביטו אל החלון שׂרבב את לשונו. היא התפרצה בצחוק, פתאֹם הקיצה ורמזה לו לשבת אצלה. הם התוַדעו זה לזה. היא היתה אשת הפרופסור רֵינהַרט, המורה לידיעות־הטבע בבית־הספר. הם באו לא מכבר אל העיר ולא ידעו בה עוד איש. היא לא היתה יפה כלל. חָטמה היה טרוע, שִׁניה מבֹערות, ורעננותה לא מְרֻבה; אבל עיניה היו חיות ופקחיות למדי, ובת־צחוקה תמימה. היא פטפטה כעגור. הוא השיב לה בחפזון; היתה בה אמִתיות מבדחת, רגונים מגֻחכים; הם החליפו זה עם זה בבת־צחוק את רשמיהם, בקול רם, מבלי התענין באלה שמסביב להם, שכניהם, שלא הואילו להרגיש במציאותם כל זמן שנחוץ היה לעזור להם לצאת מבדידותם, העיפו עתה בהם מבטים בלתי־צנועים של אי־רצון; לא מן המדה היה להתגדר ככה. אבל לשני הפטפטנים לא אִכפת היה, מה שיחשבו על־אודותם; הם התנקמו בחברה.

סוף־סוף הציגה מרת רינהרט את בעלה לפני כריסטוף. הוא היה מכֹער מאד; פנים חִורים, מלאים חטטים, אבל הם הפיקו טוב־לב מְרֻבה. הוא דִבר מעֹמק גרונו ובטא את המלים באֹפן מצלצל, מכֻוָן, והיה עושה הפסקות בין ההברות.

הם התחתנו לפני חדשים אחדים. למרות כעורם התאהבו זה בזה: בחבה מיֻחדת נהגו להסתכל אחד בעיני השני, לדבר, ולהושיט יד זה לזה, לעיני הקהל — זה היה מצחיק ומזעזע את הלב. מה שחפץ האחד חפץ גם השני. מיד הזמינו את כריסטוף לבוא לסעוד אצלם. כריסטוף החל להתנצל מתוך בדיחה, הוא אמר, כי אין טוב עתה מללכת ולשכב במטה: מן השעמום הזה התעיפו כל־כך כאלו עברו דרך של עשר פרסאות. אבל מרת רינהרט בארה, כי דוקא משום כך אין להִשָׁאר תחת הרשמים הללו: סכנה היא לבלות את הלילה עם הרעיונות הקודרים האלה. כריסטוף בטל את רצונו מפני רצונם. מתוך בדידותו הרגיש את עצמו מאֻשר, בפגשו את בני־האדם הישרים הללו, שאינם מצטינים בחיצוניותם, אבל פשוטים הם ולבביים.

ביתם הקטן של הרינהרטים היה gemütlich, כמורם. Gemüt זה היה פטפטני קצת, Gemüt עם כבָבות, הרהיטים, בלי־הבית, כלי־האֹכל דברו, הביעו בלי עיפות את שמחתם בקבלת פני „אורחם החביב", שאלו לשלומו ויעצו לו עצות נבונות וישרות. על הספה – שהיתה אמנם קשה למדי – היה מֻנָח כר קטן, שלחש ברֵעות:

– רק רבע שעה!

כוס הקפה, שהציעו לכריסטוף, הפצירה בו לשתותה שוב:

– עוד לגימה קטנה!

הקערות הטיפו את מוסר המטבח, אמנם מוסר נפלא. האחת אמרה:

– חשוב על הכֹּל, שאלמלא כך, לא יקרה לך שום דבר טוב.

השניה: – החבה ורחשי־התודה מוצאים חן. כפויי־טובה אינם מוצאים חן.

אף שכריסטוף לא עשן כלל, המאפרה שעל האח לא התאפקה מלהתיַצב לפניו:

– מקום מנוחה בשביל הסיגרות הדולקות.

הוא חפץ לטול ידיו. הסבון על שלחן־הרחצה אמרה:

– בשביל אורחנו היקר.

והמגבת הסנטנציוזית, כבר־נש מֻנמס מאד, שאין לו לאמר כלום והוא חושב בכל־זאת לחובה לעצמו לאמר דבר־מה, הציעה לפניו פתגם זה, הטלא הבטה, אף כי שלא מן הענין קצת, כי „נחוץ לקים בהשכמה, כדי להתענג על הבֹּקר".

Morgenstund hat Gold in Mund.

סוף־סוף, לא הֵעֵז כריסטוף להתנועע על כסאו, פן ישמע אחד מהקולות הללו הבאים מכל פִּנות החדר. חפץ היה לאמר להם:

– הסו, שֵׁדים קטנים! אי־אפשר לשמוע כלום.

וצחוק נורא תקפו. הוא השתדל לבאר אותו לבעלי־הבית בזכרון

האספה, שהיתה זה עתה בבית־הספר, ובשום אֹפן לא חפץ להעליבם. ומלבד זה, הוא לא היה חושש ביותר מפני המגֻחך. במהרה הסתגל לפטפטנות הלבבית של העצמים והיצירים. ומדוע לא ימחול להם, הם היו אנשים טובים כל־כך! הם לא היו מטעמטים; ואם טעם חסר להם, הרי בינה לא חסרה להם.

הם הרגישו את עצמם בודדים קצת בארץ, אשר זה לא כבר באו אליה. החשדנות הקשה מנשא של עיר־השדה לא הרשתה להִכָּנס שמה, כמי שנכנס לרשות הרבים, אלא אם כן בקשו מקֹדם רשות להשתתף ולהִכָּנס בה. הרינהרטים לא התחשבו כל־הצֹרך עם ה„שלחן הערוך" הפרובינציַלי, המונה את הובותיהם של הבאים להתישב בעיר ביחס אל אזרחיה מכבר. רינהרט היה נבנע להם בדֹחק, באֹפן מיכני. אבל אשתו, שחובות־הבקורים הללו הקניטו אותה, והיא לא רצתה להכריח את עצמה, היתה דוחה אותם מיום ליום. היא בחרה ברשימת בקורים את אותם שטעמטו אותה פחות, בכדי להתחיל בהם; ואת השאר דחתה לזמן בלתי־מֻגבל. פני העיר, שנכנסו לתוך הקבוצה השניה, היו נעלבים מפני חֹסר דרך־ארץ זה. אנגֶליקה רינהרט (אישה קרא לה לילי) חֻננה בהליכות הפשיות קצת: לא עלה בידה ללבוש טון רשמי. לממֻנים על־גבה, היתה פונה בשאלות כאלה שהאדימו מחמה; היא לא יראה גם להתוַכח עמהם בשעת הצֹרך. היא היתה דברנית והרגישה צֹרך לאמר כל מה שעולה על רוחה. לפעמים היו כאן דברי־שטות נוראים, שעליהם לעגו מאחריה; היו כאן גם דברים כחצים שנונים, שפגעו בלבם של אחרים וקנו לה אויבים. היא היתה נושכת את לשונה, ברגע דברה את הדברים, חפצה לעצרם: אבל היה מאֻחר. אישה, אדם נעים ובעל דרך־ארץ, היה מוכיח אותה בבַישנות על זה. היא נשקה לו ואמרה, כי פתיה היא וכי הצדק אתו. אבל כעבור רגע היתה שבה לדבריה: ודוקא בשעה שצריך היה פחות מכל לאמר דברים ידועים, היתה אומרת אותם. נבונה היתה להתפקע אלמלא אמרה אותם. היא היתה עשויה לכך, להבין את כריסטוף.

בין הדברים המֻרבים החריפים, שלא נִתנו להִשָּׁמע מפה לאֹזן ושהיא אמרה אותם, היתה ההשואה בין מה שנעשה באשכנז ובין

מה שנעשה בצרפת. בהיותה אשכנזית (אולי יותר אשכנזית מכל בני העיר), אבל מחֻנכת באֶלזַס ונמצאת ביחוסי־ידידות עם הצרפתים שבאלזס, הֻשפעה מכֹּח־המושך של התרבות הלטינית, שהרבה אשכנזים בארצות התלושות מצרפת אינם יכולים לעמוד בפניה, אף אלה שלכאורה פחות מכֻּלם מסֻגלים להיות מֻשפעים ממנה. ואולי – האמת נִתנה להֵאָמר – השפעה זו התגברה, כמו להכעיס, מיום שנשאה אנגֶליקה לאשכנזי מן הצפון ונמצאה עמו בסביבה גרמנית טהורה.

עוד בנשף הראשון עם כריסטוף נגשה לנושא וִכּוּחה התמידי. היא הללה את החֵרות הנעימה שבשיחות הצרפתים. כריסטוף הסכים לה. צרפת בשבילו – זו היא קורינה; עינים יפות מזהירות, פה צעיר צחקני, הליכות גלויות והפשיות, קול מצלצל; כל זה עורר בו את החפץ להכיר את הארץ יותר.

לילי רינהרט טפחה בידיה מתוך תענוג, כי דעה אחת לה ולכריסטוף.

– חבל, אומרת היא, שהברתי הצרפתית אינה עוד כאן; אבל היא לא יכלה להִשָּאר; היא נסעה.

תמונת קורינה כבתה מיד. כאחרי רקיטה מתה מזהירים ברקיע נגהות הכוכבים הנעימים והעמֻקים – כך הופיעה לפניו תמונה אחרת, עינים אחרות.

– מי? שאל כריסטוף וקפץ ממקומו. המורה הקטנה?

הם תארו אותה; שתי התמונות התאימו בד בבד.

– אַתּ יודעת אותה! ענה כריסטוף. הה! אמרי לי, מה אַת יודעת על־אודותיה!...

מרת רינהרט הקדימה בזה, שהן רֵעות אינטימיות, וכי גלו זו לזו הכֹּל. אבל בשעה שנגשה למסור פרטים, לא יכלה לספר הרבה. בתחלה נפגשו בבית אחד אשר בקרו. מרת רינהרט החלה לחזור אחרי העלמה, ומתוך לבביותה הרגילה הזמינה אותה לבוא אליה. העלמה באה שתים או שלש פעמים, והן שוחחו יחד. אבל רק בעמל ידוע, עלה ביד לילי הסקרנית להִוָּדע טמין דבר על־אודות חיי הצרפתיה הקטנה. העלמה הצעירה היתה צנועה מאד; נחוץ היה להוציא מפיה את

קורותיה, קטע אחרי קטע. מרת רינהרט ידעה בדיוק, כי שמה – אנטואַנֶטה יַנֶן; כל רכוש לא היה לה, ובכל משפחתה היה לה רק אח צעיר, שנשאר בפריז והיא שמה לה לחובה לתמֹך בו: היא דִברה על־אודותיו בלי־הרף; זה היה הנושא היחידי, אשר על־אודותיו היתה מבוזבזת קצת במלים, ולילי רינהרט רכשה את אטון־לבה, בגלותה חבה וחמלה לצעיר הזה, שנשאר לבדו בפריז, בלי הורים וידידים, ולמד בליצֵיום. בכדי להרוית את הוצאות חנוכו קבלה אנטואנטה משרה בחוץ־לארץ. אבל שני הילדים האֻמללים לא יכלו לחיות זה בלי זה; הם כתבו זה לזה בכל יום; וכל אחור במכתבים הטיל בלב שניהם דאגה חולנית. אנטואַנֶטה לא חדלה מלענות את עצמה לטובת אחיה; לא תמיד העֵז הילד להכתיר מפניה את עצבות בדידותו; וכל התאוננות כזו מצדו עורר בלב אנטואנטה כאב פולח; היא ענתה את עצמה בהשבה, כי סובל הנהו; לפעמים קרובות חששה, כי הולה הוא, אלא שאינו חפץ להודיע לה. מרת רינהרט הטובה נזפה בה בידידות כמה פעמים על פחד־השוא שלה, ובידה עלה מפרק לפרק לעורר את בטחונה. על־אודות משפחת אנטואנטה, סביבתה, נשמתה לא ידעה כלום. עם השאלה הראשונה היתה הילדה מתכנסת בתוך עצמה, בבַישנות אימה. המעט אשר אמרה הוכיח, כי משכילה היא וחכמה. נדמה, כי הקדימה יותר מדי לקנות נסיון בחיים; והיא נראתה תמימה ובקיאה בחיים, תמימה ומשֻללת אילוזיות גם יחד. היא לא היתה מאֻשרת כאן, במשפחה בלי טַקט ומוב־לב. היא לא התאוננה על זה, אבל נִכָּר היה, כי סובלת היא. למה נסעה, לא ידעה מרת רינהרט אל־נכון. אמרו, כי התנהגה לא יפה. אנגליקה אינה מאמינה בזאת. נבונה היא להטיל עצמה לכבשן האש ולהִשָׁבע, כי דברי־רכילות הם אלה, הראויים לעיר טפשית מנֻוָלה כזו. אבל היה כאן איזה דבר. ומה היה, הרי לא אִכפת, וכי לא נכון?

– הן, אמר כריסטוף והרכין את ראשו.

– העִקר, היא נסעה.

– ומה אמרה לך בנסעה?

– הה, אמרה לילי רינהרט, מזלי גרם – ודוקא ביום זה נסעתי

לקולונד, לשני ימים. בשובי... „כבר מאֻחר!"... הפסיקה בדבריה והוכיחה את המשרתת שלה, שהביאה את הלימון באחור, אחרי שתותה כבר את התה.

והיא הוסיפה בדומיה, מתוך ההגיגיות הטבעית, שבה נפשות אשכנזיות אמתיות מדגישות את הדברים של מה־בכך בחיי יום־יום.

– כבר מאֻחר, כרגיל לעתים תכופות בחיים!

(לא ידוע היה, להיכן דבריה מכֻונים, אם כלפי הלימון, או הספור שהפסיקה).

היא התלה טוב:

– בשובי מצאתי מכתב קטן ממנה. היא מודה לי על כל אשר עשיתי ומודיעה לי, כי היא נוסעת; היא שבה לפריז. כתבת לא השאירה.

– ולא כתבה עוד כלום?

– לא כלום.

כריסטוף ראה שוב את הפנים הנוגים של העלמה, כשהם נעלמים באפל, עיניה הופיעו לו רגע אחד, כמו שראה אותן בפעם האחרונה, בהביטו עליהן בעד חלון הרכבת.

חידת צרפת התיצבה לפניו שוב, עוד ביתר עז. כריסטוף לא עָיֵף מלחקור את מרת רינהרט על־אודות הארץ הזאת, אשר חשבה לדעתה. ומרת רינהרט, שלא היתה שם מעולם, לא נמנעה מלספר לו. רינהרט, פטריוט מצֻין, מלא משפטים קדומים על־אודות צרפת, אשר לא ידעה יותר מאשתו, היה מעז לפעמים למלט הערות אחדות, המקררות קצת את התפעלותה, בשזו היתה מתלהבת מאד, אבל היא הוסיפה את הרצאותיה עוד ביתר מרץ, וכריסטוף האמין לה, שלא מדעת, והצטרף לדעתה.

מה שהיה יקר לו עוד יותר מזכרונותיה של לילי ריִנהרט – היו ספריה, היא רכשה לה ספריה קטנה של כרכים צרפתים: ספרי־למוד,

רומנים אחרים, הזיונות אחרים, קנויים על־פי מקרה. כאשר הוציא רֵינהרט את הספרים ומסרם לרשותו, נדמה זה כאוצר לכריסטוף, שצמא היה להשכלה ולא ידע כלום על־אודות צרפת.

ראשית־כל, לקח את מאספי הקטעים הנבחרים, ספרי־למוד עתיקים, ששמשו צֹרך לילדי רינהרט או לאישה, בלמדם בבית־הספר. רינהרט הורה אותו, כי עליו להתחיל מאלה, אם חפץ הוא למצֹא דרך בספרות זו, שלא היתה ידועה לו בכלל. כריסטוף היה מלא רחשי־כבוד בפני אלה, שידעו יותר ממנו, נשמע להם באמונה ועוד באותו ערב עצמו נגש לקריאה. בתחלה נִסה לברר לעצמו בכלל את ערך העֹשר אשר בידו.

הוא התוַדע לסופרים צרפתיים, הנקראים בשמות: תאודור־הַנרי בורנו, פרנסוא פֶטי־דֶלַקרואַ, פרידריק בודרִי, אמיל דֶלֶרוֹ, שַרל־אוגוסט־דֶזירֶה פילון, שמואל דֶקומבַּא ופרוספר בַּאור. הוא קרא את שירי הבֹּמר יוז'ף רֵיר, פִיֶר לַשַמבוֹדי, הוא הדְבס מגִיֶרנוּאַ, אנדרֶה־יַן־הַסֶל, אַנדרִיֶה, מרת קוֹלֶה, קונסטנציה־מַרי, היא הנסיכה מסַלם־דיק, הנריטה הולַר, גבריאל־י'ן־בפטיסט־ארנסט־וִילפריד לֶגוּבֶה, איפוליט ווילו, י'ן רֶבוּל, י'ן רַסין, י'ן בֶּרַנְזֶ'ה, פרידריק בֶּשַר, גוסטַב נַדו, אֶדואר פלוביה, אֵג'ן מַנואל, הוגו, מילוואַ, שֶן־דולֶה, יַ'מס לַקוּר דֶלַטְר, פֶליקס שַוַן, פרנסי־אדואר־יואכים, המכֻנה פרנסוא קופֶה ולואי בֶּלמונטֶה. כריסטוף, שהיה בטל ואובד במבול זה של שירה, עבר אל הפרוזה. שם מצא את גוסטב מוֹלינַרי, פלֶשיֶה, פרדינַנד־אדואר ביוּסוֹ'ן, מֶרימֶה, מַלט־ברֶן, וולטֶר, לַמֶה־פלֶרִי, דיומַה האב, יַ'ן יַ'ק רוּסוֹ, מֶזֶר, מירַבּו, מַזֶה, קלַרטִי, קורטַמבֶּר, פרידריך השני, ומר ווגיאֶה. מן ההיסטוריונים הצרפתים המפֻרסמים ביותר היה מקסימיליַן־שמשון־פרידריך שֶל. כריסטוף מצא באנתולוגיה צרפתית זו את „הכרזת הקיסריות החדשה באשכנז”. והוא קרא את תמונת האשכנזים, אשר צִיֵר פרידריק־קונסטַן דֶרוג'מון: מהם נודע לו, „שהאשכנזי נולד לחיות בעולם הנשמה”. חבר הוא אותה החדוה הסוערת והקלילה של הצרפתים. הרבה נפשיות יש לו; רגשותיו רכים ועמֻקים. הוא לא יֵדע עַיפות בעבודתו ועקשני הוא במגמותיו. אין לך עם יותר מוסרי, — עם, שבניו יצטַינו באריכות־ימים כל־כך. באשכנז נמצא מספר עצום

של סופרים; מחננת היא בכשרון האמנות היפה. בשעה שבני־ארצות אחרות מתפארים על היותם צרפתים, אנגלים, ספרדים, האשכנזי, להפך, מהבב באהבתו בלי לב־ולב את האנושיות כֻּלה. בקצור, על־פי מצבה במרכז אירופה נראית האֻמה האשכנזית כְּלֵב האנושיות ושִׂכלה העליון גם יחד".

עָיֵף ומשתעמם סגר כריסטוף את הספר וחשב:

– הצרפתים – הנם בני־אדם הגונים; אבל אינם חשובים.

הוא לקח ספר אחר. זה היה ממדרגה יותר גבוהה. מוּסֶה תפס שם שלשה דפים, ויקטור דירוּאַ שלשים, לַמַּרטין – שבעה דפים וטֶיֶר – כארבעים. „סיד" נִתַּן כמעט כֻּלו (רק המונולוגים של דון־דיֶגו ורודריגו נשמטו, מפני אריכותם). לַנִפְרֵי הלהיב את פרוסיה נגד נפוליון I. משום כך לא קמצו לו מקום. הוא לבדו תפס מקום יותר מכל הקלַסיים הגדולים של המאה הי"ח. מן הספורים המרֻבים על־אודות מפלות־צרפת בשנת 1870 נמצא שם רק „החֻרבן" של זולה. לא נראה שם לא מוֹנְטֵן ולא לַרושפוּקוֹ, לא לַבְּריוּאֶר, ולא דידֶרוֹ, לא סטֶנדַל, לא בַּלְזַק, לא פלוֹבֶּר. לעֻמת זה, פַּסקַל, שהיה חסר בספר השני, הופיע כאן, בתור נושא לסקרנות, ואגב־אורחא נודע לכריסטוף, כי אדם זה, שהיה תמיד מתחבט ומפרפר, „היה מאבותיהם של פּור־רויאל, מנזרה לבְנות אצל פריז".

כריסטוף היה נכון להשליך הכל; ראשו הלך כחרחר. הוא לא ראה עוד כלום. הוא אמר לעצמו: „עד עולם לא אצא מכאן". הוא לא היה מֻכשר לברר לעצמו אף משפט אחד. הוא דפדף על־פי מקרה במשך כמה שעות, מבלי דעת לאן הוא הולך. הוא לא היה מהיר בקריאה הצרפתית ואחרי שעלה בידו להסביר לעצמו איזה מקום בטרחה יתרה, הנה היו שם כמעט תמיד דברי־הבאי, דברי־מליצה ריקים.

ואף־על־פי־כן, בתוך התֹהו בצבצו לפעמים זהרי־אור, דברים בוטים כמדקרות חרב, צחוק־גבורים. מעט מעט נשתחרר מן הרֹשם של הקריאה הראשונה, אולי מחמת אֹפן קבוצם הטֶנדֶנציוזי. המולי"ם האשכנזיים, מדעת או שלא מדעת, בחרו ביחוד בין הקטעים הצרפתיים, אותם שיכלו להראות, לעיני הצרפתים עצמם, את מומי הצרפתים ואת יתרון

האשכנזים. אבל הם לא חשבו כלל, כי באופן כזה הם מראים בעליל לעיני רוח חפשית בשל כריסטוף את החרות המפליאה של הצרפתים, שבקרו את הכל אצלם והללו את אויביהם. מישלה הלל את פרידריך II. לנפרי את האנגלים של טרפלגר, שרה את פרוסיה של 1813. שום שונא של נפוליון לא העז לדבר באופן קשה כל־כך כצרפתים. הדברים המכבדים ביותר לא נקו מהתנפלות רוחם המלא עז. אפילו במלכות המלך הגדול נתנה חרות הדבור למשוררים. מוליר לא חס על כלום. לפונטן לגלג על כל. אף בואלו התנפל על האצילים. וולטר נאץ את המלחמה, לגלג על הדת, התנפל על המולדת. בעלי־המוסר, הסטיריים, המפלטאים, המחברים הקוטיים – הכל התחרו ביניהם בעזות־רוחם העליזה או הקודרת; חסר של יראת־הכבוד נכר היה בכלב. המו"לים האשכנזים הנכבדים נבעתו לפעמים בפניהם. הם הרגישו צרך להרגיע את לבם, והתאמצו להצדיק את פסקל, שדבר בחדא מחתא על המבשלים, הסבלים, החילים והלסטים. הם מחו והעירו, כי פסקל לא היה מדבר ככה אלו ראה את הצבאות החדישים הנפלאים. כמו כן לא נמנעו מלהזכיר באיזה ענג הגיה לסינג את משלי לפונטן, בשנותו על־פי עצתו של רוסו מגנף את גבינתו טל מר עורב לחתיכות בשר מרעל, שהשועל מת באכלו אותה.

„יפול־נא בחלקכם סם המות, חנפים ארורים!“

הם עצמו עיניהם בפני האמת כמות שהיא. כריסטוף התענג עליה; הוא אהב את האור. יש שהיה מתעכב ותוהה גם הוא מפרק לפרק. הוא לא הרגל לחרות בלי־מצרים זו, שבעיני אשכנזי, אפילו החפשי שבחפשים, שהרגל, למרות הכל, לסדר ולמשמעת, היא עושה רשם של אנרכיה. מתחלה הביאו ההתול הצרפתי לידי מבוכה: הוא התיחס למקצת דברים בלבד־ראש יותר מדי; אחרים מהם, שהיו באמת דברי כפירה גמורה, בלי כל ותיר ופשרה, נדמו לו כפרדוכסים מבדחים. אבל מה אכפת, אם העליבוהו הדברים או הפליאוהו; בין כך ובין כך משכו את התענינותו. הוא הסתלק מן המחשבה לסדר ולהגדיר את רשמיו: הוא עבר מרגש אחד לשני: הוא חי. החדוה של הספור הצרפתי – שמפור, סגור, דיומה־האב, מרימה, שהיו מגבבים שם בערבוביה, – הרחיבה את דעתו.

ומפרק לפרק היה עולה מאיזה דף ריחן המשבר והפרא של הרבולוציות.

כבר בקע השחר בשעה שלואיזה, שישנה בחדר הסמוך, הקיצה וראתה את האור המבצבץ מבין סדקי דלתו של כריסטוף. היא דפקה בבהל ושאלה אותו, אם חולה הוא. כסא חרק על הרצפה; הדלת נפתחה וכריסטוף נראה, חִוֵר, בכתנתו, כשנר וספר בידו, ותנועותיו מוזרות, חגיגיות ומגֻחכות. לואיזה השתאתה, התרוממה על מטתה וחשבה, כי יצא מדעתו. הוא צחק, הניע את הנר ודקלם סצנה של מולְיֶר. באמצע המשפט פרץ בצחוק; הוא ישב לו למרגלותי מטתה של אמו, כדי לשאֹף רוח; הנר רעד בידו. לואיזה נרגעה וגמגמה בחִבּה:

– מה־לך? מה־לך? לך שכב!... נערי האֻמלל, האם נטרפה דעתך לגמרי?

אך הוא צִחק שוב:

– שמעי־נא זאת.

הוא ישב למראשותי המטה והתחיל לקרֹא לה שוב את הקטע מראשו. נדמה לו, כי רואה הוא את קורינה; הוא שמע את הברת קולה העוקץ והמצלצל. לואיזה מחתה:

– לֵך לְךָ, לך לך! הרי תתקרר, אתה מטעממני, לֵך לישון!

הוא לא שמע בקולה והוסיף לקרֹא. הוא הגביר את קולו, נפנף ידיו ונחנק מצחוק; ולעתים שאל את אמו: „האם אין זה נפלא?" לואיזה פנתה לו עֹרף, התעטפה בשמיכתה, אטמה את אזניה ואמרה:

– עזבני לשלום!

אבל היא צחקה בחשאי, בשמעה את צחוקו. סוף־סוף הדלה מלטהות, וכשגמר כריסטוף לקרֹא את העלילה, ובקש מאִתה להוות דעתה על קריאתו, בתור עד־שמיעה, גחן על גבה וראה, כי ישֵׁנה היא. אז חִיֵךְ, נשק בלט את שערותיה ונכנס אל חדרו בלי שאון.

הוא שב להטט בַּסִפְרִיָּה של הרינהרטים. כל הספרים עברו תחת ידו בזה אחר זה, בלי סדר. כריסטוף בלע את הכּל. כל־כך גדל בו הצֹרך לאהוב את ארצן של קורינה ושל אותה הנעלמה, כל־כך רבה היתה התלהבותו, שאפילו ביצירות מן המדרגה השניה יש שהיה דף או מלה פלונית עושה עליו רֹשם של נשיבת אויר חפשי. הוא הפריז עוד על המדה, ביחוד בדַבּרו עם מרת רינהרט, שלא נמנעה מלהגזים עוד יותר ממנו. אף כי באמת היתה בורה גמורה, בכל־זאת השתעשעה בזה להרים את התרבות הצרפתית לעֻמת התרבות האשכנזית והשפילה את זו האחרונה, כדי לקנתר את בעלה ולהתנקם על הצרות הקטנות, שהיו לה בעיָרה הקטנה.

רינהרט כעס. מלבד השכלתו המקצו͏ֹעית נשאר עוד עם אותן הידיעות, שקנה לו בבית־הספר. בשבילו היו הצרפתים בני־אדם חרוצים, פקחים בענינים מעשיים, חביבים, יודעים לשוחח, אבל קלי־דעת, חשדנים, מתהדרים, בלתי־מסֻגלים לשום דבר רציני, לשום רגש חזק, לשום אמת — עַם בלי מוסיקה, בלי פילוסופיה, בלי שירה (מלבד „L'art poétique", של בֵּרַנגֶ'ה ופרנסוא קופֶּה) — עם הפתוס, התנועות הגדולות, המלים הנפרזות ונבול־הפה. לא היו לו די מלים לנאץ את השחתת־המדות הלטינית, ומתוך שלא היתה לו מלה אחרת, היה מתנפל על ה„פריבוליות" שלהם, שבפיו ובפי רֹב בני־עמו קבלה טעם של גנאי. ואת דבריו היה חותם בחרוז הרגיל לכבוד עם אשכנז הנאצל, עם־המוכר (בזה הוא נבדל מכל יתר העמים — אמר הרדר), העם הנאמן (treues Volk treu פֵּרושו: אמִתי, נאמן, ישר) העם הנבחר, כמו שאמר פיכטה — הבּת האשכנזי הנהו סמל הצדק והאמת — המחשבה האשכנזית, ה Gemüt האשכנזי, השפה האשכנזית, השפה המקורית היחידה, שנשמרה בטהרתה כמו הגזע עצמו, והשיר האשכנזי: „אשכנז, אשכנז על־פני כֹל — על־פני כֹּל בעולם".

כריסטוף מחה. מרת רינהרט זעפה. הם צעקו שלשתם בקול רב. ואף־על־פי־כן שלום־אמת היה ביניהם. הם ידעו שלשתם, כי אשכנזים טובים הם.

כריסטוף בא לעתים תכופות לשוחח, לסעוד, לטַיֵּל עם חבריו החדשים.

לילי רינהרט פנקה אותו, ערכה לו ארֻחות מצֻיָנות: לבה נרהב על שהיא מוצאת אמתלה זו, בכדי להשביע את גרגרנותה היא. היא הראתה שׂימת־לב מיֻחדת בעניני רגש ובעניני אכילה. ביום הולדתו של כריסטוף ערכה לו גלוסקה, שעשרים נרות היו קבועים בה, ובַתָּוֶך תבנית־אשה קטנה עשויה סֻכָּר, בלבוש יָוני, שלילי התכַּונה לתאר בה את איפיגניה, ובידה זר פרחים. כריסטוף שהיה אשכנזי בעֹמק לבו, למרות כל, נרגש למראה אותות אלה של חבה אמתית, שהיתה קולנית קצת ובלתי־עדינה.

הרינהרטים המצֻיָנים מצאו גם אמצעים אחרים, יותר דקים, להוכיח את ידידותם האקטיבית. רינהרט, אף שאך בקֹשי ידע לקרֹא את תוי־הנגינה, קנה בעטיה של אשתו כעשרים אכסמפלרים מן ה Lieder של כריסטוף (הראשונים שיצאו מתנות המו"ל) והפיץ אותם באשכנז, במקומות שונים, בין מכריו באוניברסיטה; כמו־כן צוה לשלוח מספר ידוע למוכרי־הספרים בלפסיה וברלין, אשר עמד אִתם בקשרי־מסחר לרגלי עבודתו בבית־הספר. נסיון מזועזע־לב ובלתי־חרוץ זה, שכריסטוף לא ידע על־אודותיו כלל, לא נתן שום פרי, לכל־הפחות עד הֵנה.

ה Lieder שנשלחו – כאִלו נגנזו שם: איש לא דִבר על־אודותם, והרינהרטים, שהצטערו על אדישות זו, שמחו על שלא גלו לפני כריסטוף את מעשיהם; כי בודאי גם הוא לא היתה דעתו נוחה מזה. אבל באמת אין שום דבר הולך לאִבּוד בעולם, כמו שכבר נוכחו לדעת בחיים; שום התאמצות אינה נשארת לריק; שנים עוברות ואין איש שומע דבר ופתאם, באחד הימים, מתגלה לאדם, שמחשבתו פלסה לה נתיב. מי יוכל לדעת, אם ה Lieder של כריסטוף לא נתקבלו על לבם של בני־אדם מרגישים אחדים, האובדים בערי־השדה – בני־אדם בַּישנים או רשלנים יותר מדי, בכדי להגיד לו זאת.

רק אחד כתב לו. שנים או שלשה חדשים אחרי המשלוח של רינהרט בא מכתב לכריסטוף – מכתב מלא התרגשות, התפעלות, הגיגיות, כתוב במליצות נושנות, מעיר קטנה בטירינגן, ועל החתום בא:

„Universitätsmusikdirektor
Professor D-r Peter Schulz”.

זו היתה שמחה גדולה בשביל כריסטוף, ועוד יותר גדולה בשביל הרינהרטים, בשעה שפתח אצלם את המכתב, אשר שכח זה שני ימים בכיסו. הם קראו אותו יחד. רינהרט החליף עם אשתו מבטים ערמומיים, שנעלמו מכריסטוף. הלה הזהיר מחדוה — פתאם ראה רינהרט את פניו מתעגמים, והוא הפסיק כרגע את קריאתו.

— אם כן, מדוע אתה מפסיק?

(הם עברו כבר ללשון „נכח").

כריסטוף זרק את המכתב על השלחן מתוך כעס.

— לא, זהו יותר מדי.

— מה זה?

— קרא!

הוא הפנה ערפו אל השלחן וישב מתרגז בקרן־זוית.

רינהרט ואשתו קראו, ולא מצאו כי־אם בטויי התפעלות בלי־קץ.

— איני רואה כלום, אמר בתמהון.

— אינך רואה? אינך רואה? צעק כריסטוף, אחז במכתב ושם אותו לפני עיניו. אינך יודע לקרא? האינך רואה, כי גם הוא מחסידיו של ברַמס?

רק אז ראה רינהרט, כי ה Musikdirektor משוה את שיריו של כריסטוף לאותם של ברַמס. כריסטוף התאונן:

— חבר! חבר מצאתי סוף־סוף. אך זה מצאתיו, והנה כבר אבד לי!

השואה זו הלמה אותו. אלו נתנו לו להשיב תכף־ומיד, היה עונה במכתב של שטות. או אולי אחרי קצת עיון בדבר, לא היה נותן כל מענה — וזה היה נחשב לנדיבות ולחכמה יתרה. לאשרו, מנעו אותו הרינהרטים, לעשות עוד שטות חדשה, אף שמצב־רוחו הרע הביא אותם לידי צחוק, הם הצליחו לעורר אותו עוד לענות לדברי־תודה. אבל דבריו שנכתבו לא בלב שלם, היו קרים ויבשים. אך התפעלותו של פטר שולץ לא התמוטטה משום כך; הוא שלח עוד שנים או שלשה מכתבים, מלאים חבה על גדותם. כריסטוף לא היה מסֻגל לכתיבת מכתבים. ואף שכבר התפיֵס קצת עם ידידו הנעלם, מפני הלבביות והחבה האמתית שהיתה מֻרגשת מבין השטין של מכתביו, הפסיק בכל־זאת את חליפת־המכתבים. שולץ סוף־סוף נשתתק גם הוא. כריסטוף הסיח את דעתו ממנו.

עתה היה רואה את הרינהרטים בכל יום, ולעתים תכופות גם פעמים אחדות ביום. כמעט את כל נשפיהם היו מבלים יחד. אחרי היום שהיה מכֻנס בתוך עצמו הרגיש צֹרך פיסי לדבר, לאמר את אשר בלבבו, אף אם לא הבינו אותו, לצחוק משום איזה טעם או בלי־טעם, להשתפך, להתמתח.

הוא היה מנגן לפניהם. מתוך שלא היה לו שום אמצעי אחר, להראות את רחשי־תודתו, היה יושב על הפסנתר ומנגן כמה שעות. מרת רינהרט לא היתה מוסיקלית כלל, ובעמל רב התאפקה מלפהק; אבל היא רחשה חבה לכריסטוף, והתראתה כמתענינת בנגינתו. רינהרט, שלא היה הרבה יותר מוסיקלי מאשתו, אבל מקטעי־מוסיקה ידועים, דפים ידועים, קצבי־נגינה ידועים, היה מתרגש לפעמים, ואז היתה התרגשותו גדולה, עד לידי דמעות. וזה נראה לו בעצמו טפשי. אבל בכלל לא היה מתרשם: רק שאון בעלמא. הוא לא היה מתרגש אלא מן המקומות הגרועים שביצירה, מן הקטעים של מה־בכך. שניהם היו מטלים את נפשם, כי מבינים הם את כריסטוף; וגם כריסטוף חפץ לשדל את עצמו בכך. אמנם, מפרק לפרק היה לו חפץ ערמומי ללגלג עליהם; פורט היה לפניהם פח, מנגן לפניהם דברים שאין להם שום טעם, הבלים של פופורי, ואמר להם, כי אלו הם יצירותיו. אחרי־כן, כשהתפלאו עליהם כל הצֹרך, גלה להם את מחברם, אז התעוררה בהם חשדנות; ומאז, בשעה שהיה כריסטוף מתלבש מסתוריות ומנגן להם קטע, דמו לעצמם, כי חפץ הוא שוב לטמון להם פח; והיו מבקרים אותו. כריסטוף נתן להם לבקר, הסכים להם, הודה, כי מוסיקה זו אינה שוה כלום, ופתאֹם היה מתפרץ:

– שוטים! כמה צדקתם!... הרי זו היא שלי.

מאֻשר היה כמלך בגדוד, על שהטעה אותם. מרת רינהרט הצטערה קצת והיתה גוערת בו; אבל הוא צחק בכל לבו, והם צחקו עמו. הם לא השבו כלל את עצמם לחפים מכל דֹפי. ומתוך שלא ידעו, כיצד

לצאת ידי חובתם, הִרגלה לילי רינהרט לבקר את הכֹּל, ואישה — להלל את הכֹּל; כך היו בטוחים, כי אחד משניהם בודאי יצטרף לדעתו של כריסטוף.

ואמנם, לא המוסיקאי שבכריסטוף לִבֵּב אותם, כי־אם כריסטוף הבחור הטוב, המשֻׁגע קצת, החביב קצת, והחי מאד. מה ששמעו, כי מדַבּרים עליו סרה, קרב אותם יותר אליו. גם הם סבלו כמוהו מן המחנק שבעירה. כמוהו היו גלויי־לב, כמוהו שפטו על־פי דעתם הם, והביטו עליו בעל ילד גדול, שאינו חרוץ ביותר בחיים ונופל לקרבן חֹפש־רוחו.

כריסטוף לא עשה לעצמו שום אילוזיות על־אודות רעיו החדשים; צַר היה לו להשלים, שהם אינם מבינים את מעמקי נפשו ועד עולם לא יבינוהו. אבל הוא היה כל־כך משֻׁלל־ידידות וכל־כך הרגיש צֹרך בה, שהוא החזיק להם טובה בלי־קץ על שהם אוהבים אותו קצת; נסיון השנה האחרונה למד אותו מוסר: הוא לא חשב עתה, כי יש לו הזכות להיות קפדן. לפני שנתים ודאי לא היה סבלן כל־כך; הוא נזכר, מתוך הסוס־הלב, בקפדנותו בנוגע לאילרים הישרים והמטעממים, הה! כמה למד בינה מאז. הוא גנח קצת, קול ממיר להש לו:

— כן, אבל לכמה זמן?

על זה היה מחַיך ומתנחם.

כמה היה נותן, שיהיה לו רע, רע אחד שיבינו וישתתף בנשמתו. אבל אף כי היה עוד צעיר מאד, בכל־זאת היה בו די נסיון־החיים לדעת, כי שאיפתו היא מאותן שהחיים מגשימים אותן בקֹשי רב, והוא לא יוכל לדרוש להיות מאֻשר מרֹב האמנים שקדמוהו. הוא למד לדעת קצת את קורות חייהם של אחדים מהם — מן הספרים האחדים, מספרית הרינהרטים, נודעו לו הנכיונות הנוראים שעברו על המוסיקאים האשכנזים בני המאה הי"ז; על שויון־הנפש והשלוה של הנפשות הגדולות האלה העיד הגדול שבכֻלם, הגבור שִׁיץ, אשר עשה את דרכו בתוך המלחמות, בין הערים השרופות, המהוזות שנשמו במגפה, בשעה שהמולדת הכבושה בידי זרים, היתה למרמס לרגלי גיסותיה של אירופה כֻּלה — ועוד רע מכל זה — רצוצה ומֻדכאה, מֻשפלת באסונה, מבלי

שתנסה עוד להלהם, אדישה לכל, ואין עניה בלתי אם למנוחה. כריסטוף חשב: „למי יש הזכות להתאונן אחרי דוגמה כזאת? קהל לא היה להם, עתיד לא נשקף להם; הם כתבו בשבילם ובשביל האלהים. מה שכתבו היום, אולי השמיד היום שלאחריו. ואף־על־פי־כן הוסיפו לכתוב, ולא היו עצבים כלל; שום דבר לא נתן להם לאבד את מצב־רוחם האמיץ והעליז; הם הסתפקו בשירתם ולא שאלו מן החיים כי־אם לחיות, להרויח את לחם חֻקם, להביע את מחשבותיהם ולמצא שנים או שלשה אנשים ישרים, פשוטים, אמתיים, אנשים שאינם אמנים, שבלי ספק לא הבינו אותם, אלא שבטחו בהם, וגם הם בטחו באנשים הללו. כיצד יָעֵז הוא להיות יותר קפדן מהם? יש מינימום של אשר, שהאדם רשאי לדרוש. אבל שום אדם אין לו זכות יותר: הוא בעצמו חיב לתת את העודף, ולא אחרים.

מחשבות אלו השרו עליו מצב רוח עליז; והוא אהב משום כך יותר את הרינהרטים הישרים. הוא לא חשב כלל, כי גם ידידות זו תמצא מעררים.

•

הוא לא הביא בחשבון את רֹע העירות הקטנות. שנאת בני־העירות עקשנית היא – ועקשנית ביותר כשהיא באין מטרה. שנאה פשוטה, היודעת מה היא חפצה, שוככת בשעה שהשיגה את חפצה, אבל בריות, המזיקות מתוך שעמום, אינן פורקות את נשקן לעולם; כי תמיד הן משתעממות. כריסטוף היה לטרף במלחם, הוא היה מֻנצח, בלי ספק, אבל היה לו העֹז שלא להתראות כאובד־תקוות; הוא לא הרגיז שום איש; אבל שום איש לא יכול עתה להרגיזו. הוא לא שאל כלום: ואי־אפשר היה לעשות כלום נגדו. הוא היה מֻאשר עם רעיו החדשים, ואדיש לגמרי לכל אשר אמרו או חשבו על־אודותיו אחרים. אי־אפשר היה למחול זאת. מרת רינהרט הרגיזה עוד יותר. החבה, שרחשה לכריסטוף על אפם ועל חמתם של כל בני העיר, נראתה בכל הליכותיה, בגאון בלפי דעת הקהל. באמת לא נאצה לילי רינהרט הטובה שום דבר

ושום איש: היא לא חשבה לקנתר את האחרים; היא עשתה רק מה שנדמה לה כטוב, מבלי שאול להוות דעתם של אחרים. וזה נחשב לה לקנתור גרוע ביותר.

החלו לארוב לתנועותיהם, והם לא נזהרו כל הצֹרך. האחד מוזר, השניה שובבה – הם לא נזהרו כלל בשעה שיצאו יחד, או אפילו בבית, בשעה ששוחחו וצחקו בערב על המעקה. הם הגיעו לידי קרבת־לב תמימה בדבריהם והליכותיהם, שבודאי הספיקה חֹמר להולכי רכיל.

בבֹקר אחד קבל כריסטוף מכתב אנונימי, שבו האשימו אותו, בבטויים מעליבים ושפלים, בתור „מאהבה של מרת רינהרט". ידי כריסטוף רפו. מימיו לא עלה על דעתו להִתנות אהבה עמה, ואפילו פלירט: היא היתה יותר מדי ישר־לב, גֹעל־נפש פוריטני הרגיש לנֵאוף. אפילו הרעיון על־אודות שִׁתפות מסֹאבה זו עורר בו בחילה גופנית ומוסרית, לקחת את אשת רעהו נדמה לו כפשע כבד. ולולי רינהרט בודאי היתה האחרונה בכל הנשים, שהיתה עלולה לגָרות את יצרו! האשה האמללה לא היתה יפה, ואפילו צל של רגש־אהבה לא יכול להיות כאן.

בוש ונכלם שב אל רעיו, הוא מצא גם אותם במצב כזה. כל אחד מהם קבל מכתב דומה לזה. אבל הם לא העזו לגלות זה לזה, ושלשתם ארבו זה לזה וארבו לעצמם, לא העזו לא לזוז ולא לדבר ולא עשו כי־אם מעשי־שטות. אם לרגעים היתה שלות־רוחה של לילי רינהרט מתגברת על כֹּל, והיא שבה לצחוק ולאמר דברי־זרות, היה מפסיקה פתאם מבט אישה או מבטו של כריסטוף. זכרון המכתב חלף במוחה; היא עמדה נבוכה כתועה מני דרך; כריסטוף ורינהרט נבוכו גם הם, וכל אחד מהם השב:

– האם דבר זה ידוע גם לאחרים?

אף־על־פי־כן לא אמרו כלום ונִסו לחיות כמו שחיו עד הֵנה.

אבל המכתבים האנונימיים הוסיפו לבֹא, עוד יותר טלאים שקוצים וזוהמה. הם הטילו אותם לתוך מצב של עצבָנות וכלִמה קשה מנשוא. הם הסתתרו זה מפני זה בשעה שקבלו אותם, וכח לא היה בהם לשרפם

מבלי קרוא אותם; הם פתחו אותם ביד רועדת; לבם עמד מדפוק בשעה שפרשו את הגליון, ובשעה שקראו שם את אשר יראו לקרא — בדויות שפלות ודברי־רוח על אותו הנושא עצמו ורק באיזה שנוי קל בנוסח — בכו בלט מתוך קצף אין־אונים. לשוא הוגיעו את מוחם לנחש, מי יוכל להיות אותו המנֻוָל, הרודף אחריהם בלי הפוגה.

ויהי היום ומרת רינהרט לא יכלה עוד להסתיר את סודה ותספר לאישה על־אודות הרדיפות, אשר היתה להן לקרבן; והוא הודה לה מתוך דמעות, כי גם עליו מתנפלים. היספרו זאת לכריסטוף? הם לא העֵזו. ואולם הן נחוץ להודיעהו מקֹדם, כדי שיזהר.

כשאמרה לו מרת רינהרט, באָדמה, את דבריה הראשונים, הכירה מתוך זועה, כי כריסטוף גם הוא קבל מכתבים כאלה. התמרמרותם זו בגלל הרע המשֻתף לכֻלם הביאה אותם לידי טרוף־דעת. מרת רינהרט הדלה להטיל ספק, כי הרז הזה גלוי לכל העיר כֻּלה. והם, תחת לאמץ איש את רעהו, היו עוד יותר מפחידים זה את זה. הם לא ידעו מה לעשות. כריסטוף הציע למחוץ את גלגלתו של מי־שהוא. אבל של מי? ומלבד זה, הרי אז עוד תרב הנבָלָה!... למסור את המכתבים לפוליציה? הַינו — לפרסם את הנאצות הללו... להעלים עין מהם? זה אי־אפשר היה עוד. יחוסי הידידות שלהם הָפרעו. אמנם רינהרט האמין אמונה שלֵמה בְיֻשרם של אשתו ושל כריסטוף, אבל הוא חשד בהם שלא מדעתו. הוא הרגיש את חֹסר־הטעם של החשדים המחפירים. הוא קבל על עצמו, שלא להתחשב עמהם ולהשאיר את כריסטוף ואשתו לבדם. אבל הוא סבל; ואשתו ראתה זאת.

בשבילה עוד הורע הענין. מעולם לא חשבה להתנות אהבה עם כריסטוף, כשם שכריסטוף היה רחוק ממחשבה זו, אבל דברי הדבה עוררו בה רעיון מגֻחך, כי כריסטוף, סוף־סוף, אפשר שהוא רוחש לה רגש של אהבה; ואף כי רחוק היה ת"ק פרסה מלגלות לפניה רגש כזה, בכל־זאת חשבה לנכון להגן על עצמה מפניו, לא ברמזים מחֻוָרים, אלא בזהירות יתרה. בתחלה לא הרגיש בדבר, אולם אחרי־כן, לכשהבין, נתמלא כָעַס. גם לצחוק וגם לבכות על זה — אִולת היא. ההוא יתאהב בבעלת־בית ישרה וקטנה זו? אמנם טובת־לב, אבל מכֹערה

והמונית?... ואיככה יכלה היא להאמין בזה!... אִלו היה יכול לפחות להגן על עצמו ולאמר לה ולבעלה:

— ילדים! הרגעו! אין שום סכנה!...

אך לא, הוא לא יכול להעליב את האנשים הנפלאים הללו. הוא החויר לעצמו, כי אמנם, אם היא מגִנה על עצמה מפני אהבתו, סִמן הוא, שהיא מתחילה לאהוב אותו בצנעה: המכתבים האנונימיים השיאוה לכך, לעורר בה רעיון טפשי ורומנטי כזה.

מצבם נעשה קשה מנשוא וטפשי כל־כך, שאי־אפשר היה להמשיכו יותר, לולי רינהרט, שכל כֹּחה לא היה אלא בפה, ורצונה רפה היה, נבוכה סוף־סוף בפני המשטמה הכבושה של העיָרה. היא ואישה החלו להמציא אמתלאות שונות, כדי להִמָּנע מראיון עם כריסטוף:

„מרת רינהרט חולה... רינהרט טרוד... הם הפליגו לימים אחדים".

שקרים בלתי־מְהֻקצעים, שהמקרה הרע גלה אותם.

אולם כריסטוף, שהיה גלוי־לב יותר מהם, אמר:

— נפרד־נא, ידידי האֻמללים. אין לנו כֹּח.

הרינהרטים בכו, אבל בכל־זאת רָוַח להם אחרי שהפסיקו את היחוסים.

העיר יכלה לחֹג את נצחונה. הפעם נשאר כריסטוף בדד לגמרי. היא שללה ממנו את הנשימה האחרונה, את המעט ההכרחי, שבלעדיו לא יוכל לב־אדם לחיות: קרבת אדם.

III

הַשִׁחְרוּר

לא היה לו איש עוד. כל רֵעיו נעלמו. גוטפריד היקר, שהיה בא לעזרתו בשעות חייו הקשות, ואשר בו הרגיש צֹרך כל־כך ברגע זה, נסע לפני כמה חדשים – והפעם הזאת לנצח. באחד הערבים שבקיץ האחרון בא מכתב, כתוב בכתב מגֻשם, מאיזה כפר רחוק; בו הודיעו לז'ואיזה, כי אחיה מת. הנודד הזקן מת באחד מטיוליו ונדודיו, שלא חדל מהם, למרות בריאותו הרופפת. שם קברו אותו בבית־הקברות המקוֹמי. הידידות האחרונה, החסֻנה והזכה, שיכלה לתמוך בכריסטוף, שקעה בתהום. הוא נשאר לבדו עם אמו, שהזדקנה והיתה אדישה למחשבתו, שאמנם אהבתו, אבל לא הבינה אותו. מסביב לו – המישור האשכנזי בלי־סוף, אוקינוס עגום. עם כל התאמצות חדשה להחלץ מן התהום, שקע בו עוד יותר. העיר השוטמת ראתה ושמחה, בהטָבעו...

ובשעה שהתלבט כך, הבהב ברק במוחו: באפלתו קמה לפניו תמונתו של הַסלֶר, המוסיקאי הגדול, אשר אהב כל־כך בילדותו ושתפארתו הזהירה עתה על־פני כל ארץ אשכנז. הוא נזכר במה שהבטיח לו הסלר לפנים, ובגבורת־יאוש נדבק בעֹגן־הצלה זה. הסלר יוכל להצילו. הסלר חַיב להצילו. מה הוא שואל ממנו? לא עזרה, לא כסף, לא סיוע חמרי, לא שום דבר – אך שיבינהו. הסלר היה נרדף לפנים כמוהו. הסלר היה איש חפשי. הוא יבין לאיש חפשי, שההמוניות האשכנזית רודפת בשנאתה ומנסה לדכאו. הם נלחמים מלחמה אחת.

מיד כשנצנץ בו רעיון זה, נגש להגשמתו. הוא הודיע את אמו, כי נוסע לימים אחדים. ובאותו הערב ישב במסע, שהלך לעיר הגדולה בצפון אשכנז, שהסלר היה שם ראש מקהלת־מנגנים. הוא לא יכול לחכות עוד, זה היה הנסיון האחרון של טובע.

הסלֶר היה מפֻרסם. אויביו אמנם לא פרקו את נשקם; אבל ידידיו טענו, כי הוא הגדול מכל המוסיקאים שבהוה, בעבר ובעתיד. הוא היה מֻקף אנשי־בריתו ואנשי־ריבו, וכאלה כן אלה היו מחֻסרי־טעם. מתוך שמזגו לא היה מֻצק ביותר, היתה נודעת מצדו מרירות יתרה ביחס לאחרונים ורכרוכית יתרה לראשונים. הוא הוציא את כל עזמתו לעשות דברים שאינם נעימים למבקריו ומעוררים את צעקותיהם; דומה היה לנער המשתעשע בתעלולים. התעלולים שלו היו שַיכים למין מֻגנה מאד; לא רק שהשתמש בכשרונו הכביר בשביל מעשי־תעתועים במובן המוסיקאי, שמהם סמרו שערות ראשם של כהני היכל המוסיקה, אלא שחבה יתרה היתה נודעת מצדו גם לְמַקטים משֻנים, לנושאים מוזרים, וכמה פעמים גם למצבים, שיש בהם משום תִּפלות – במלה אחת כל מה שיכול להעליב את הטעם והנֹמוס הרגיל. דעתו היתה מתקררת רק כשהבורגני נהם; והבורגני לא נמנע מלעשות לו נחת־רוח זו. אפילו הקיסר, שהתערב בעניני אמנות, כמו שידוע לכל, באותה הגאוה החצופה של עולי־דרגה ונסיכים, ראה בתפארתו של הַסלר סקנדל צבורי ולא נמנע בכל הזדמנות מלהביע ליצירותיו העזות אדישות וזלזול. הסלר, שכעס ושמח על התנגדות זו ממרום־המלוכה, שבשבילה כבר הֻקדש ונערץ בעיני המפלגות המתקדמות שבאמנות האשכנזית, הוסיף במקדם „לשבר את הזגוגיות", ומכל שטות חדשה היו חסידיו מתפעלים ומרוממים את גאוניותו.

חסידיו של הסלר היו בְרֻבם מבין הסופרים, הצָירים והמבקרים הדקדנטיים, שבודאי יאתה להם תהלה על שמהם נצטרפה מפלגת המתקוממים נגד הריאקציה, שסמנה ככנה נשקפת תמיד באשכנז הצפונית, ורוח ההכנעה והמוסר הרשמי המקֻבל, אבל חרותם התַנוּנה במלחמת והגיעה לידי גחוך, מה שהם לא ידעו בעצמם. כי אף אם להרבה מהם לא היה חסר כשרון חריף למדי, היתה בינתם קלושה, וטעמם קלוש עוד יותר. הם לא יכלו לצאת מן האטמוספירה המלאכותית, אשר הכינו לעצמם, וככל אנשי מפלגה, אבדו לגמרי את חוש החיים המציאותיים, דבריהם היו לחֹק להם ולמאות הבטלנים, שקראו את השקפותיהם

וקבלו בפה פעור את כל מה שהואילו לבטא. תהלתם היתה לרועץ להסלר, מפני שעשתה אותו לותרן בנוגע לעצמו. הוא חשב את הרעיונות המוסיקליים שחלפו במוחו לעומדים מעל לבקורת, ובעמק לבו האמין, כי גם הגרועה שביצירותיו עולה על יצירותיהם של שאר המוסיקאים. לאסוננו, היה רעיון זה אמתי על־פי־רב, אבל אין זאת אומרת, שהוא בריא ביותר ועלול להוליד יצירות גדולות. בעמק לבו הרגיש הסלר בוז גמור לכל, לרעיו ולאויביו; ואת הבוז המר הזה העביר גם על עצמו ועל חייו הוא. בכה היה שוקע יותר ויותר בספקנות התולית, במקום שלפנים האמין בכמה דברים נשגבים ותמימים. מתוך שלא היה לו כח להגן עליהם נגד כח ההרס של הזמן, ולא הצביעות לחשוב, כי מאמין הוא במה שלא האמין, התאמץ ללגלג על זכרונותיו. נפש אשכנזי דרומי היתה לו, עצלנית ורכה, שאינה מסגלת ביותר לעמוד בפני רב טובה או רב רעה. בפני החמה או הצנה, ויש לה הצרך במדת־חם ממצעת, בכדי לשמור על שווי־משקלה. ככה היה מתענג בעצלנות על שטף החיים; הוא אהב מאכלים טובים, משקאות טובים, טיולים של בטלה ומחשבות רכות. בכל אמנותו היה מרגש דבר זה, אף כי היה מחנן בכשרונות למדי וניצוצות גאוניותו בצבצו גם מתוך המוסיקה הגרפית שלו, שנכנעה לטעם המודה. איש לא הרגיש יותר ממנו את הירידה שלו. האמת נתנה להאמר – הוא בעצמו הרגיש בזאת, ברגעים בלתי־שכיחים מאד של חשבון הנפש, שהוא, כמובן, היה מתחמק מהם. ומשום כך היה שונא את הבריות, שקוע במצב־רוחו הקודר, עניניו האנכיים, דאגת הבריאות ואדיש לכל מה שעורר לפנים את התפעלותו או שנאתו.

הנה האיש, אשר אליו בא כריסטוף לבקש משען לנפשו. מלא הדוה והקוה בא בבקר־סגריר צונן אל העיר, שבה חי אותו האיש, שהגשים, לדעתו, את רוח הדרור באמנות. הוא צפה לשמוע ממנו דברי־אהבה ואמץ־לב, אשר להם זקוק היה, בכדי להמשיך את הקרב ההכרחי, המר, שכל אמן אמתי חיב לנהל עם העולם, עד נשימתו האחרונה, מבלי

לפ־וק נשקו אפילו יום אחד, כי, לפי דברי שילֶר, „היחס היחידי לקהל, שעליו אין האדם מתחרט מעולם – זהו יחס־מלחמה”.

כריסטוף היה קצר־רוח כל־כך, שבקשי הספיק להשאיר את תרמילו באכסניה מקרית, על־יד בית־הנתיבות, ורץ אל התיאטרון, כדי לשאול שם על מעונו של הסלר. הסלר גר הרחק מן המרכז, במגרש־העיר. כריסטוף ישב בחשמלית ולעס בכל פה כבר־לחם קטנה. לבו הלם בו בקרבו אל מטרתו. הרֹבע, אשר בו אִוה הסלר לו מושב, כמעט כֻּלו היה בנוי על־פי אותה האדריכלות החדשה, המוזרה, שאשכנז הצעירה מצמצמת בה פראיות שבהשכלה, והיא חוגרת את כל כחותיה ועמלה בשקדנות יתרה להגיע לגאוניות. בתוך העיר הבנלית, הרחובות הישרים, ומחֻסרי־האֹפי, התנוססו פתאֹם היכלי מצרים, צריפים נורוֶגיים, מנזרים, טירות, אולמים של התערוכה העולמית, בתים כרסניים, במין גביעים הפוכים השקועים באדמה, בעלי עין אחת גדולה, מספסי בית־כלא, דלתות עקורות מתַתמֻימיות, חשוקי ברזל, פתוחי זהב בין סורגי החלונות, יצירי־בלהות מעל לפתח־הכניסה, משבצות זכוכית כחֻלה, הקבועות זעיר־שם זעיר־שם, במקום שאי־אפשר היה לצפות לכך, מוזַאיקה המצַירת את אדם וחוה, גגות מכֻסים רעפים בצבעים שונים. נראים היו שם בתים בצורת טירות, שהדיוטה העליונה שלהם עשויה חריצים, וחיות משֻׁנות על הגג; מצד אחד אין שום חלון, ומהצד השני – פתאֹם והנה חורים פעורים, מרֻבעים, שווי־זויות, ומשֻׁלשים, כמין פצעים; פה ושם נגלו לעיני הרואה כתלים ערֻמים, ופתאם והנה מעקה כבד, שרק חלון אחד בו – מעקה הנשען על קרַיטידות ניבֶּלונגיות, ועל גביו שני ראשים מחֻדדים של זקֵנים בעלי־זָקָן ושעירים, האנשים־הדגים של בקלין. על־פני בית אחד מבתי־הכלא הללו, בית בסגנונו של פרעה, שהדיוטה העליונה אשר לו נמוכה ושני ענקים ערֻמים עומדים בכניסה, כתב האדריכל:

„Seine Welt zeige der Künstler,
Die niemals war ,noch jemals sein wird"

(את עולמו יַראה האמן, אשר לא היה לפניו ואחריו לא יהיה).

כריסטוף, שקוע כליל במחשבה על־אודות הסלר, הסתכל בעינים נדהמות ולא נסה להבין כלום. הוא בא אל הבית אשר בקש, אחד

הפשוטים שבהם – בסגנון קַרלוֹוִינגִי. בפנים הבית – הדור של מותרות בנליים; על המדרגות אויר סמיך מחֻמם יותר מדי מן ההסקה המרכזית; וִינדה צרה, שכריסטוף לא השתמש בה, כדי שבעלותו ברגליו אל הדיוטה הרביעית יהיה לו פנאי להתכונן לבקור. הוא עלה לאטו, בשרגליו כושלות ולבו רועד מהתרגשות. במשך עליה קצרה זו שבי וצפו ברוחו ראיונו לפנים עם הסלר, התפעלותו הילדותית, תמונת זקנו, כאלו כל זה אֵרע אתמול.

קרוב היה לאחת־עשרה, בשעה שצלצל ברלת. משרתת מהירה, שהליכותיה הן הליכות serva padrona (שפחה־מטרוניתה), קבלה את פניו, הסתכלה בו בעזות והודיעה לו, כי „האדון לא יוכל לקבלו, מפני שהאדון עיף מאד״. מפח־הנפש התמים, שהופיע על פני כריסטוף, שעשע אותה, כנראה, כי אחרי גמרה את הבדיקה הבלתי־צנועה בחיצוניותו, נתרכך לבה פתאם והכניסה את כריסטוף אל חדרו של הסלר ואמרה, כי תמליץ עליו, שהאדון יקבלהו, אחרי־כן מצמצה לו קצת בעיניה, הלכה וסגרה אחריה את הדלת.

על הכתלים נמצאו תמונות אימפרסיוניסטיות אחדות ופתוחים מהֻדרים מימי המאה הי״ח: כי הסלר התימר למֻמחה בכל מיני אמנות. בטעמו המוזר כּרך יחד את מַנֶה ווַטו, לפי ההערות שקבל מכַּת חסידיו. אותה ערבוביה עצמה של סגנונים היתה גם ברהיטים; שם עמד שלחן־כתיבה יפה של לואי XV מֻקף כְּרסות של ה„אמנות החדשה״, יחד עם מרבד מזרחי, עם תלי־תלים של כרים צבעוניים. הדלתות היו מֻזגגות בזגוגיות־עופרת בעלות צבעים שונים, וצעצועים יַפוניים כסו את מדפי־הספרים ואת גֻלת־האח, אשר שם נמצא פסלו של הַסלֶר. בגביע, על שלחן בעל רגל אחת, נמצאה שפעת תמונות של מזמרות, מעריצות וחברים, עם כתֻבות של דברי־חכמה וקריאות של התפעלות. ערבוביה נוראה שררה על השלחן; הפסנתר היה פתוח; אבק נמצא על המדפים, וסיגרות שרופות למחצה התגוללו בכל הפנות.

כריסטוף שמע קול זועם ורוגן בתוך החדר הסמוך; ולשונה המרוטה של המשרתת ענתה לו. ברור היה, כי הסלר אינו בהול ביותר להתראות. ברור היה גם־כן, כי העלמה התעקשה בחפצה

שהסלר יֵצא אל האורח; והיא לא נמנעה מלהשיב לו בגסות-לב יתרה. קולה המְחַרד חדר בע־ הכתלים. לכריסטוף לא נעים היה לשמוע מקצת מן ההערות שהעירה לארוגה, אבל הלה לא התפעל כלל. להפך, דברי הַצפה אלה כאִלו שעשעו אותו; הוא הוסיף ללגלג והרגיז את העלמה והתענג להקניט אותה. סוף-סוף שמע כריסטוף דלת נפתחת, והסלר, בעודו מוסיף לרגֵן וללגלג, בא כשהוא צולע קצת.

הוא נכנס. לבו של כריסטוף נתכַּוֵץ. הוא הכירו. הלואי ולא הכירו. אמנם זה הסלר, ובכל־זאת לא זה. עוד נשאר לו מצחו הרחב בלי שום קמט, גם פניו בלי קמט, כפני ילד. אבל הוא היה קרח, מפֻטם, גַוַן עורו צהֹב, שפתו התחתונה מְדלדלת קצת, פיו קנתרן וזועף. כתפיו היו שחוחות, את שתי ידיו תחב בכיסי מעילו הפרום, ואנפילאות גרר ברגליו. כתנתו הוזדקרה מעל למכנסיו, אשר לא גמר אפילו לרכסם. הוא הביט על כריסטוף בעיניו המעֻרפלות, שלא הוזדככו גם בשעה שהצעיר גמגם את שמו. הוא השתחוה באֹפן מיכני, ומבלי דַבר כלום רמז בנדנוד־ראש לכריסטוף על כסא, וצנח מתוך אנחה על הספה, בגבבו מסביבו את הכרים. כריסטוף חזר:

–כבר היה לי הכבוד... אתה הואלת... אני – כריסטוף קרַפט.

הסלר, שקוע בספה, כשרגליו הארֻכות שלובות זו על־גבי זו וידיו הרזות שלובות על ברכו הימנית, שעלתה עד סנטרו, ענה:

– איני מכיר.

כריסטוף, שגרונו היה מכֻוָץ, התחיל להזכיר לו את פגישתם לפנים. גם בתנאים אחרים קשה היה לו לדַבר על זכרונותיו האישיים האינטימיים, וכאן היה לו הדבר לעִנוי, הוא הסתבך בדבריו, לא מצא מלים, הוציא מפיו דברים מחֻסרי־טעם, שהאדימו את פניו. הסלר הרשה לו לגמגם, מבלי שחדל להסתכל בו בעיניו התוהות והאדישות. כשהגיע כריסטוף לסוף ספורו, הוסיף הסלר רגע אחד לנדנד את ברכו בדוּמיה, כאִלו מחכה הוא, שכריסטוף ימשיך עוד. אחרי־כן אמר:

– כן... אין זה מחזיר אותנו לימי נעורינו...

והתמתח.

ואחרי פהוק הוסיף:

– סליחה, לא ישנתי, סעדתי בתיאטרון הלילה...

ושוב פהק.

כריסטוף קוה, שהסלר יגע בדברים אשר ספר; אבל הסלר, שכל הספור הזה לא ענין אותו כלל, לא דבר עוד על־אודותיו ושום שאלה לא ערך לכריסטוף על־אודות חייו. כשגמר לפהק שאל אותו:

– זה זמן רב אתה בברלין?

הבקר באתי, אמר כריסטוף.

– כן, אמר הסלר מבלי התפלא עוד, – באיזה מלון?

מבלי לחכות לתשובתו, קם הסלר בעצלנות, הושיט ידו אל הכפתור האלקטרי וצלצל.

– סלח־נא...

המשרתת בפניה החצפניים הופיעה.

– קיטי, אמר, כלום מתכוונת את להשאירני היום בלי ארחת־בקר?

– כסבור אתה, שאני אביא לך לאכול הנה, בשעה שמי־שהוא יושב אצלך?

– ומדוע לא? אמר הלה ורמז על כריסטוף מתוך מצמוץ־עין של לגלוג. – הוא מזין את רוחי, ואני אזין את הגוף.

– כלום אינך בוש לאכול בפני אחרים, כחיה בביבר...

הסלר, תחת לכעוס, התפרץ בצחוק והגיה:

– כחיה במשפחה... – והוסיף:

– ואף־על־פי־כן הביאי לי, אני אכל, ויהא מתוך בושה.

היא פנתה ללכת והניעה בכתפיה.

כריסטוף, בראותו שאין הסלר מראה עוד כל חפץ לשאול למעשהו, נסה לחדש שוב את השיחה. הוא דבר על החיים בערי־השדה, על רע האנשים וצרות־רוחם, על הבדידות, אשר בה הוא חי. הוא התאמץ לענין אותו בתלאות־נפשו, אבל הסלר, ששכב על הכפה כשראשו מוזדקר על הכר ועיניו עצומות למחצה, נתן לו לדבר והתראה כלא שומע; או שהיה מרים לרגע את עפעפיו ומפליט מלים בודדות מלאות התול קר, שהפסיק את כל נסיונותיו של כריסטוף לדבר ביתר אינטימיות. קיטי שבה ובידה טס עם פת־שחריה; קפה, לחם, נקניקים

היא העמידה אותו מתוך רִגון על שלחן-הכתיבה, בין הגליונות המפֻזרים. כריסטוף חכה עד שתצא, כדי לשוב לספורו העצוב, אשר כל-כך קשה היה לו להמשיכו.

הסלר משך את הטַס אליו; הוא יצק לו קפה וטבל בה את שפתיו. אחרי-כן הפסיק את כריסטוף באמצע דבורו והציע לו בגסות-לב ותמימות של זלזול קצת:

– כוס אחת?

כריסטוף סרב. הוא התאמץ לשוב ולקשר את חוט הרצאתו; אבל הוא נבוך יותר ויותר ולא ידע עוד מה הוא אומר. המחזה של הסלר, שישב, כשמַפִּיָתו מתחת לסנטרו, ובלע כילד פרוס-לחם וחתיכות בשר-חזיר, אשר אחז באצבעותיו, בלבל אותו לגמרי. ואף-על-פי-כן עלה בידו לְסַפר, כי מחבר-נגינות הוא, כי הוא ערך פתיחה בשביל „יהודית" של הֶבֶּל. הסלר שמע מתוך התבררות.

– מה? שאל שוב.

כריסטוף שָנה את השם.

– כן, כן, טוב, קרא הסלר וטבל את הפת ואת אצבעותיו בקערתו.

וזה היה הכל.

כריסטוף נואש. נכון היה לקום ולצאת; אבל הוא נזכר בנסיעה המְמֻטבה, שנערכה לשוא. הוא חגר את כל אֹמץ-רוחו והציע להסלר, מתוך גמגום, לנגן לו אחדות מיצירותיו. אחרי המלים הראשונות הפסיקו הסלר:

– לא, לא, איני מבין באן כלום, אמר מתוך התולו המלגלג והמעליב קצת. ומלבד זה, אין לי פנאי.

עיניו של כריסטוף זלגו דמעות, אבל הוא נשבע לעצמו, שלא לצאת מכאן קֹדם שישמע את חַוַת-דעתו של הסלר על-אודות חבוריו. הוא אמר מתוך ערבוביה של מבוכה וכעס:

– סליחה אני מבקש ממך, הרי לפנים הבטחת לי לשמוע אותי. לא באתי אלא לשֵם זה בלבד, ממרחקי אשכנז. אתה תשמע אותי.

הסלר, שלא הֻרגל להליכות אלה, הסתכל בצעיר הנעלב,

הרתחני, שהאדים וקרוב היה לבכות; דבר זה עניֵן אותו; הוא הניע כתפיו מתוך עיפות, הראה לו באצבעו על הפסנתר ואמר מתוך הכנעה קומית:

– אם כן... טוב.

מיד שקע בספה שלו, כמי שרוצה לנום קצת, הרביץ את הכרים במהלומות אגרוף, הניחם מתחת לזרועותיו המתוחות, עצם את עיניו למחצה, חזר ופקחן לרגע, כדי להעריך את כמות המגלה המוסיקאית, שהוציא כריסטוף מאחד מכיסיו, מלט גניחה קלה והתכונן לשמוע לו מתוך שעמום.

כריסטוף, נבוך ונעלב, החל לנגן. הסלר לא אֵחר מלפקוח את עיניו ואזניו מתוך התענינות של אמן, שדָּבָר יפה מרהיב אותו שלא מרצונו. בתחלה לא אמר כלום ונשאר בלי־נוע. אבל עיניו חדלו לשוטט, ושפתיו הזועפות רחשו. אחרי־כן הקיץ פתאֹם ונהם מתוך התפעלות והסכמה. היו כאן הברות מקֻטעות. אבל הטון, שבו נאמרו, לא הרשה להטיל שום ספק ברגשותיו. וכריסטוף הרגיש משום־כך ענג בלתי־מֻבע. הסלר לא חשב עתה על־אודות מספר הדפים שכבר נֻגנו ומספר הדפים שעליו עוד לשמוע. כשגמר כריסטוף קטע אחד, אמר:

– הלאה!... הלאה!...

הוא שב להשתמש בשפת־אנוש.

– טוב, טוב. זה טוב. נפלא!... מצֻיָן... (Schrecklich famos!...) ממש נורא... אבל לעזאזל, מה זה?

הוא ישב על כסאו, שִׂרבב ראשו לפנים, האהיל עליו בידו, דִבר לעצמו, צחק מתוך קֹרת־רוח, ובמקומות ידועים של פלאי ההרמוניה הושיט את לשונו, כאלו בכדי ללקק את שפתיו. סלסול בלתי־צפוי אחד עשה עליו רֹשם כזה, שהוא קם פתאם מתוך צעקה וישב לו על־יד הפסנתר אצל כריסטוף.

הוא כאלו לא הרגיש במציאותו של כריסטוף. הוא לא התענין אלא במוסיקה; וכשנגמר הקטע, אחז הסלר בחוברת, קרא את הדף שוב, אחרי־כן קרא את הדפים הבאים, בהוסיפו לבטא בהברות בודדות את התפעלותו ותמהונו, כאלו הוא לבדו בחדר:

— לעואזל! היכן מצא זאת ריקא זה?
הוא הדף את כריסטוף בכתפו הצדה וננן בעצמו דפים אחדים. על הפסנתר נראו אצבעותיו הנפלאות, העדינות מאד, המלטפות והקלילות. כריסטוף התבונן אל ידיו הדקות, הארֻכות, שהיה מטפל בהן יפה־יפה, המביעות אריסטוקרטיות חולנית קצת, שלא התאימה לשאר אישיותו. הסלר התעכב על אקורדים ידועים, חזר עליהם, במצמצו בעיניו ובשרקו בלשונו. הוא זמזם בשפתיו, בחקותו את צלצול כלי־הנגינה, ופעם בפעם העיר את הערותיו, שהיה בהן גם שבע־רצון וגם רגש של תעוב, — הוא לא יכול לכבוש בחֻבו את ההתרגזות הטמירה והקנאה, שלבו לא גלה לפיו, ויחד עם זה התענג על המוסיקה בכל נפשו.

אף כי הוסיף לדבר לעצמו, כאלו אין כריסטוף בעולם כלל, בכל־זאת אָדָם כריסטוף מעֹנג ולא יכול להתאפק מלזקוף את קריאות הסלר על חשבונו הוא; ובאר להסלר מה שחפץ להביע באלה. בתחלה כאלו לא שם הסלר לב כלל לדברי העלם והוסיף להעיר את הערותיו בקול רם. אחרי־כן הפתיעו אותו מלים אחדות של כריסטוף. הוא שתק, בשעיניו תקועות בחוברת המוסיקה, אשר דפדף בה מתוך שמיעה ורב קשב, מבלי שיתראה כשומע. כריסטוף גם הוא התלהב מעט מעט וסוף־סוף גלה את כל לבו. הוא דבר בהתרגשות תמימה על שאיפותיו וחייו.

הסלר נשתתק ורוח ההתול התעורר בו שוב. הוא השמיט את החוברת מאצבעותיו; הוא ישב, כשמרפקו נשען על מסעד הפסנתר ומצחו בין ידיו, והביט על כריסטוף, שבאר את יצירתו בהתלהבות ובמבוכת־צעיר. והוא חִיֵּךְ במרירות, בחשבו על התחלתו הוא, על תקוותיו שלו, על תקוותיו של כריסטוף ועל התבוסות הצפויות לו.

כריסטוף דבר בעינים מֻשפָּלות, ירא היה שמא לא ידע מה עליו לדבר. אך שתיקתו של הסלר עודדה אותו. הוא הרגיש, כי הסלר מסתכל בו, כי אף מלה אחת אינה אובדת ממנו. נדמה לו, כי נשבר הקרח ביניהם — ולבו צהל בקרבו. בגמרו לדבר הרים ראשו מתוך בישנות — וגם בטחון — והביט על הסלר. כל חדותו שנצנצה בנפשו קפאה ברגע, כצמח רך אשר קדמהו הקֹר, בראותו את עיניו הקודרות והצחקניות של הסלר, שהיו תקועות בו. הוא נשתתק.

אחרי הפסקה ארֻכּה דבר הסלר בקול יבש וקר בקרה. הוא נשתנה שוב. מין קשיות יתרה הביע לצעיר: הוא לעג באכזריות על מגמותיו, על תקוותיו להצליח, כאלו חפץ ללעוג על עצמו, כי מצא בצעיר זה את נשמתו הוא האובדת. הוא התאמץ להרוס בו בקרירות את אמונתו בחיים, את אמונתו באמנות, את אמונתו בעצמו. הוא שם את עצמו למופת, מתוך מרירות, בדברו על יצירותיו של עכשו באֹפן מעליב.

— חזירִיות! הנה מה שנחוץ בשביל החזירים הללו. כלום כסבור אתה, כי יש בעולם עשרה אנשים האוהבים מוסיקה? היש אף אחד?

— אני יֶשני, אמר כריסטוף בהתלהבות.

הסלר הביט עליו, הניע כתפיו ואמר בקול עיף:

— אתה תהיה כאחרים. אתה תעשה כמעשה אחרים, אתה תשאף להצליח כמו אחרים, לחיות חיים מרֻוָחים, כאחרים... והצדק יהיה אתך.

כריסטוף נסה למחות; אבל הסלר הפסיק את דבריו, אחז בחוברת והחל לבקר בחריפות את היצירות, אשר הלל זה עתה. לא רק שהדגיש בקשיות מעליבה את השגיאות האמתיות, את המעֻיות בכתיבה, את המומים בטעם ובבטוי שנעלמו מן האמן הצעיר, אלא שטפל עליו אשמות טפלות, כמו שיוכל המֻגבל והנחשל שבמוסיקאיים, לטפול רק אשמות, שהוא, הסלר בעצמו, סבל מהן כל־כך. הוא שאל, למה כל זה? הוא כבר חדל לבקר; הוא בִטל. אפשר לאמר, שהוא התאמץ למחות בזדון את הרֹשם, שעשו עליו היצירות בעל־כרחו.

כריסטוף נבער ולא נסה להשיב. כיצד אפשר להשיב על דברי־הבל הללו, שפניך יאדימו מבושה בשמעך אותם מפי אדם, הנכבד והאהוב עליך? ומלבד זה, הנה הסלר לא שמע כלום. הוא נשאר כאן כפוף עם החוברת הסגורה בידו, ועיניו היו בלי כל הבעה. לסוף אמר, כאלו שכח שוב את מציאותו של כריסטוף.

— ההּ, רע מכל, שאין לך אדם, שאין לך מי־שהוא שיבין אותך!

כריסטוף הרגיש את לבו מזדעזע. הוא קם פתאֹם, הניח את ידו על ידו של הסלר, כשלבו מלא אהבה, וקרא:

— אני יֶשנין

אבל ידו של הסלר לא זזה, ואם דבר־מה רעד בלבו רגע אחד לקריאת־עלומים זו, הנה לא הבהב שום נגה בעיניו הכבות, שהביטו על כריסטוף. ההתול והאנכיות שבו התגברו. הוא חוה קדה קלה, חגיגית וקומית, וקרא:

– רב תודות!

ובלבו חשב:

„לועג אני לך, כסבור אתה, שבשבילך אבדתי את חיי?"

הוא קם. זרק את החוברת על הפסנתר, הניע ברגליו הארכות, המתנועעות, כדי לתפוס מקום על הספה. כריסטוף, שהבין את מחשבותיו והרגיש את העלבון שבהן, נסה בגאון לענות, כי אין לאמן צורך להיות מובן לכל: נפשות ידועות שקולות כנגד עם שלם. הן חושבות בשביל כלם; ומה שחשבו הן – חיבים גם האחרים לחשוב. אבל הסלר לא שמע עוד, הוא שקע בתוך האפתיה שלו, שגרמה לו חלשת חייו הדועכים. כריסטוף, הבריא יותר מדי בכדי להבין שנוי פתאומי זה, הרגיש באפן בלתי־מחור, כי הכל אבד, אבל לא חשב להשלים עם זה, אחרי שהנצחון היה קרוב כל־כך, בהתאמצות נואשה נסה לעורר שוב את תשומת־לבו של הסלר. אחז בחוברת המוסיקה שלו ונסה לבאר את יסוד השגיאות שציֵן הסלר. אולם הסלר, השקוע בספה, נשאר בשתיקתו הזועפת. הוא לא הודה לו ולא סתר את דבריו: הוא חכה עד הגמר.

כריסטוף ראה, כי אין לו פה מה לעשות יותר, והפסיק באמצע דבריו, קפל את חוברתו וקם. הסלר קם גם הוא. כריסטוף, נכלם ונבוך, התנצל מתוך גמגום. הסלר השתחוה באפן קליל, מתוך אדיבות גאיונה ומשעממה, הושיט לו ידו בקרירות מנמסת ולוה אותו עד הפתח, מבלי לאמר אף מלה לעצרו או להזמינו אליו לבקרו פעם שניה.

מדכא עמד כריסטוף ברחוב. הוא הלך קדימה ולא ידע לאן. אחרי שעבר באפן מיכני שנים או שלשה רחובות, נמצא כריסטוף ליד תחנת אותו הטרם, אשר הביאו הנה. הוא ישב בו שוב, מבלי

לחשוב מה הוא עושה. הוא צנח על הספסל, כשידיו ורגליו כושלות. אי־אפשר היה לו לחשוב ולרכז את רעיונותיו. הוא לא חשב על שום דבר; הוא לא חפץ לחשוב על שום דבר. ירא היה להביט אל קרבו. שם היה חלל ריק, ונדמה לו, כי ריקנות זו היתה גם מסביב לו בעיר הזאת. הוא לא יכול לנשום יותר, הערפל, הבתים הכבדיים עצרו את נשימתו. לא היה בלבו אלא רעיון אחד: לברוח, למהר ולברוח, כאלו בברחו מן העיר הזאת ישאיר בה את מפח־הנפש המר, אשר מצא שם.

הוא שב אל מלונו. עברה כחצי־שעה אחרי הצהרים. רק לפני שעתים נכנס הֵנה, ואיזה אור היה בלבו! עתה כבה הכל.

הוא לא סעד כלל. לא נכנס אל חדרו. לתמהונם של האנשים דרש את החשבון ופרע, כאלו לן פה הלילה, ואמר, כי חפץ הוא לנסוע. לשוא בארו לו, כי אין לו מה למהר, כי המסע, אשר הוא חפץ לנסוע בו, לא יסע אלא לאחר שעות אחדות, כי מוטב לו לחכות במלון. חפץ היה ללכת תכף־ומיד אל בית־הנתיבות, הוא התעקש כילד, חפץ לנסוע במסע הראשון, לא אִכפת לו איזהו, ובלבד שלא להִשָאר אף שעה בעיר הזאת. למרות הנסיעה הארֻכה והוצאותיה המרֻבות, למרות שחשב לראות פֹה לא רק את הסלר, כי־אם גם לבקר את בתי־הנכֹאת, לשמוע קונצרטים, להתודע לאנשים שונים – למרות כל זה נשארה עתה רק מַחשבה אחת בלבו: לנסוע...

הוא שב אל בית־הנתיבות. כפי שאמרו לו במלון, לא יצא מסעו לפני שלש. מכיון שהמסע הזה לא היה מהיר (כי כריסטוף הֻכרח לנסוע במחלקה הרביעית), עוד יתעכב בדרך. מוטב היה לו לכריסטוף לנסוע ברכבת, שתצא בעוד שתי שעות ותדביק את זו היוצאת עכשו, אבל אם כן – יצטרך לבלות פה שתי שעות יתרות, וכריסטוף לא יכול נשוא זאת. הוא לא חפץ אפילו לצאת מבית־הנתיבות. בינתים – צִפיה קודרת באולמים רחבים וריקים, הומים וקודרים, שבהם נכנסים ויוצאים צללים זרים, זרים לגמרי, אדישים לגמרי, טרודים תמיד במרוצה, ואין אף מַכָּר אחד, אף פני רֵע אחד. היום החָוֵר דעך. הפנסים האלקטריים, העטופים ערפל, כאִלו הגבירו את האפלה עוד יותר. כריסטוף, שדכדוך־

הוחו גדל מטעה לשעה, חִכה מתוך פחד לרגע הנסיעה. עשר פעמים בשעה הלך להסתכל בתכניות המסעות, בכדי להוכיח לעצמו, כי לא טעה. כשקרא אותן עוד פעם מקצה ועד קצה, כדי לבלות את הזמן, הפתיע אותו שמו של מקום אחד: דומה, שהוא יודע את המקום; רק כעבור רגע נזכר, כי זאת היא עירו של שולץ הזקן, שכתב לו מכתבים טובים ונלהבים כל־כך. מיד נצנץ בו הרעיון, מתוך המבוכה אשר נמצא בה, ללכת ולראות את הידיד הנעלם הזה. העיר לא נמצאה ישר בדרך חזירתו, אלא במרחק שעה או שתים, במסלת־ברזל מקומית. זו היתה נסיעה של לילה שלם, וצריך היה לעבור מרכבת לרכבת שתים או שלש פעמים ולהתעכב בכל פעם זמן רב, אך כריסטוף לא שׂם אל לבו; תכף החליט לנסוע שמה: צֹרך אינסטינקטיבי היה לו לדבוק בנפש מחבבת. מבלי קחת לו מועד להִמָלך בנפשו, ערך טלגרַמה והודיע את שולץ על־אודות בואו מחר בבֹּקר. דבריו עוד טרם נשלחו ולבו כבר נתמלא חרטה. הוא לעג לעצמו במרירות על האילוזיות הנצחיות שלו. למה זה הוא הולך לקראת צער חדש? אבל הנה נגמר הדבר. כבר עברה השעה ואי־אפשר לשַנות כלום.

מחשבות אלה תפסו את השעה האחרונה של צפיתו. המסע שלו כבר נרתק, הוא עלה שם ראשונה; וילדות למדי היתה בו לעצֹר בנשימתו עד שנעקר המסע ממקומו ובעד החלון ראה מאחריו בשמים האפורים את בבואת העיר, המתרחקת תחת גשם סוחף בזעף ואשר צללי הערב רבצו עליה. נדמה היה לו, כי היה מת, אלו נשאר ללון פה הלילה.

באותה שעה עצמה – בשעה הששית בערב – בא אל כריכטוף מכתב מהַסלר, אל המלון. בקורו של כריכטוף זעזע בו כמה דברים. כל הזמן אחרי הצהרים הרהר במרירות, וגם לא בלי חבה קצת חשב על הבחור האֻמלל, שבא אליו ובלבו אהבה לוהטת, והוא קבל אותו בקרירות של קרח. הוא הוכיח את עצמו על קבלת פניו. אמנם זו היתה רק תוצאת הרות הרעה שאחַזתו, שהוא כבר היה רגיל בה. הוא חשב לתקן את מעשהו ושלח לכריסטוף יחד עם כרטיס לאופירה איזו שורות, שבהן קבע לו ראיון אחרי ההצגה. לכריסטוף לא נודע הדבר לעולם. הסלר, כאשר לא ראה אותו, חשב:

– הוא כועס, טילא – זה רע יותר בשבילו!
הוא הניע כתפיו, וחדל לחפשו עוד. למחרת הסיח דעתו ממנו. למחרת היה כריסטוף רחוק ממנו, רחוק כל־כך, שנצחיות שלמה לא יכלה לקרבם זה לזה. וכה נשארו שניהם בודדים לנצח.

פטר שולץ היה בן שבעים וחמש. בריאותו היתה תמיד רופפת, והזִקנה קבעה עליו את חותמה. הוא היה גבה־קומה, אבל שחוח וראשו תלוי לו מלפניו; חזֵהו היה חלש קצת; הוא נשם בכבֵדות; אסטמה, קַטַר, דלקת־הרֵאה רדפו אותו בלי־הרף, ועקבות המלחמות שעברו עליו – כל אותם הלילות שישב במטתו, כשגופו נטוי קדימה והוא רטֹב מזעה ומתאמץ בכל כֹחו להכניס לגימת אויר אל חזהו הנחנק – נחרתו בקמטים הדואבים שעל פניו המאֻרכים, הרזים והמגֻלחים למשעי. החֹטם היה ארֹך ונפוח קצת בקצהו. קמטים עמֻקים עברו מתחת לעיניו והפסיקו באלכסון את הלחיים השקערוריות מתוך חֹסר שנים. הזִקנה והמחלות לא היו הצִירים היחידים, שחרתו את כתבתם על פנים אלה; צרות החיים גם הן היה להן חלק כאן. ולמרות הכֹל, לא היה עצוב. פיו הגדול והשלֵו הפיק טוב־לב זך. אבל ביחוד נתנו העינים לפנים זקנים אלה נֹעם מעורר־לב; היתה בהן אפרוריות זַכה ושקופה; הן הביטו ישר נכחם, מתוך שלוה ושקט; הן לא הסתירו כלום מן הנפש; אפשר היה לקרֹא במעמקיהן עד היסוד.

חייו היו דלים במאורעות. הוא היה בודד זה כמה שנים. אשתו מתה עליו. היא לא היתה טובת־לב ביותר ולא פקחית ביותר, ולא היתה יפה כלל. אבל הוא שמר לה בלבו זכרון של הערצה. לפני עשרים וחמש שנה אָבדה לו; ואף ערב אחד לא עבר עליו מן היום ההוא, מבלי שתהיה לו עמה, טרם שנרדם במטתו, שיחה קלה רוחנית, עצובה ורַכה. הוא שתף אותה בכל אחד מימי חייו. בנים לא היו לו; זה היה צער גדול בחייו. הוא העביר את הצֹרך הגדול באהבה על תלמידיו, אשר נפשו נקשרה בהם כנפש אב בבניו. ואך מעט השיבו לו הם אהבה אל חיקו. לב זקן יוכל להרגיש עצמו קרוב ללב צעיר, כמעט כאלו היו שניהם בני גיל אחד: יודע הוא,

כמה מעטות השנים המבדילות ביניהם. אבל איש צעיר לא יבין זאת כלל; הזקן הוא בעיניו איש בן תקופה אחרת; ומלבד זה, הוא שקוע יותר מדי בדאגות בלתי־אמצעיות והוא מסב באֹפן אינסטינקטיבי את עיניו מן המטרה העציבה של שאיפתו. שולץ הזקן פגש לפעמים מקָרים אחדים בין תלמידיו, שההתענינות החיה והרעננה, אשר הביע בכל הדברים הטובים והרעים אשר עברו עליהם, זעזעה את לבם; מפרק לפרק באו לראות את פניו; הם כתבו לו מכתבי־תודה בשעה שיצאו מן האוניברסיטה; אחדים כתבו לו עוד שתים או שלש פעמים גם בשנים הבאות, אולם אחרי־כן לא שמע עוד שולץ הזקן כלום על־אודותם, מלבד זה שהעתונים הודיעו לפעמים על עלותו במעלות המשרה של פלוני ואלמוני; הוא התענג על הצלחתם, כאלו הצלחה זו שלו היא. הוא לא התרעם על שתיקתם; הוא מצא אלפי מיני התנצלות; הוא לא פקפק בחבתם, ויִחס אפילו לאנֹכיים שבהם אותם הרגשות שרחש הוא להם.

אולם למקלט נאמן היו לו ספריו: הם לא היו שכחנים ולא רמאים. הנפשות, אשר הוקיר בהם, כבר יצאו משטף הזמן: הן לא נעו ממקומן ונקבעו לנצח־נצחים בתוך אותה האהבה, אשר הן כאלו הרגישו והאצילו על כל אלה האוהבים אותן. הוא, בתור מורה לאסתטיקה ותולדות המוסיקה, היה דומה ליער זקן, המרטט מרנת צפרים. כמה מן השירים הללו הגיעו ממרחק, ממעמקי הדורות: הם לא היו מן הפחותים ביחס לנֹעם ולקסם מסתורי. אחרים היו קרובים ואינטימיים לו; הם היו חברים יקרים וכל חלק וחלק שבהם הזכיר לו, מדעת או שלא מדעת, את העֹנג והצער שבחיי־העבר שלו. (כי תחת כל אחד מן הימים, שאור השמש מגיה אותו, שוטפים ימים אחרים, שאור נעלם מגיה אותם). והיו גם כאלה שלא נשמעו עוד עד הֵנה, שהביעו דברים אשר המתינו להם זה זמן רב, ושהיה בהם צֹרך: הלב נפתח, כדי לקבל אותם, כאדמה לפני הגשם. ככה שמע שולץ הזקן, בתוך דומית חייו הבודדים את היער המלא צפרים, וכנזיר האגדה, שנרדם מתוך התפעלותו לקול שירת צפור־הקסמים. עברו שנות חייו, וערב חייו בא, אבל נשמתו עוד נשארה בת־עשרים כשהיתה.

הוא היה עשיר לא רק במוסיקה. הוא אהב את המשוררים,

הישנים והחדשים. חִבָּה יתרה נודעה ממנו למשוררי ארצו, ביחוד לגֶטה; אבל הוא אהב גם את משוררי שאר הארצות. הוא היה משכיל וקרא בכמה שפות. על־פי רוחו היה בן־דורם של הֶרדֶר ואותם „אזרחי העולם" הגדולים של סוף המאה הי"ח. הוא חי בשנות־המלחמות שלפני שנת 1870 ואחריה, והרעיון הנשגב שבאותן המלחמות המָמהו, ואף כי העריץ את אשכנז, בכל־זאת לא היה „מתגאה". הוא חשב כהרדר, כי „בין כל המתגאים — המתגאה בעמו הנהו השוטה הכי גדול" וכשילר, כי „אידיאל עלוב הוא — לכתוב רק בשביל אֻמה אחת". נפשו היתה בַּיְשנית לפעמים; אבל לבו מלא רחבות נפלאה, ונכון היה לקבל באהבה את כל היפה בעולם. אולי וַתְּרן יותר מדי היה בשביל הבינונים; אבל חושו הטבעי לא פקפק כלל, מה יפה יותר; ואם לא היה לו כֹּח להחרים את האמנים המזֻיפים, שדעת הקהל העריצה אותם, תמיד מצא בו די כֹּח להגֵן על האמנים המקוריים והחזקים, שדעת הקהל לא ידעה אותם. טוב־לבו התעה אותו לפעמים: ירא היה לעשות עָוֶל; ובשעה שלא אהב את אשר אהבו אחרים, לא פקפק כלל, כי הוא הטועה ולא הם, וסוף־סוף נהפך גם הוא לאוהב. כמה נעים היה לו לאהוב! האהבה וההערצה היו הכרחיות בשביל חייו הפנימיים יותר מן האויר לחזֵהו האֻמלל. וכמה רחש תודה לאלה, שהציעו לו הזדמנות חדשה לכך! כריסטוף לא יכול לשער, מה היו ה Lieder שלו בשבילו. בשעה שיצר אותם רחוק היה להרגיש אותם בכח כזה; השירים לא היו בשבילו אלא ניצוצות בודדים, שנתזו מבית־חשולו הפנימי, ועוד יִתזו כמה ניצוצות אחרים. אבל בשביל שולץ הזקן היה זה עולם מלא שנתגלה לו פתאם — עולם מלא הראוי לאהבה. חייו אורו מהם.

זה שנה תמימה שהֻכרח להתפטר ממשרתו באוניברסיטה; בריאותו, שהיתה מתמוטטת מיום ליום, לא הרשתה לו להורות. דולה היה ושכב במטה בשעה שמוכר־הספרים וולף צוה להביא לו, כדרכו

תמיד, צרור הרשות מוסיקליות, אשר קבל, ובהן נמצאו הפעם ה„זמירות" של כריסטוף. הוא היה בודד. שום קרוב לא היה אצלו; הקרובים המעטים שהיו לו מתו זה כבר. הוא נמסר ברשותה של משרתת זקנה, שהשתלטה בחלשתו ועשתה לו כל מה שחפצה. שנים או שלשה רֵעים, כמה מבני־גילו, באו לבקרו מפרק לפרק; אבל גם בריאותם לא היתה טובה ביותר, ובשעה שהאויר היה רע היו נסגרים גם הם בבתיהם ודוחים את בקוריהם לזמן אחר. דוקא אז – זה היה בחרף – היו הרחובות מכֻסים שלג פושר: שולץ לא ראה איש כל היום. אפלולית היתה בחדר; ערפל צהֹב היה מתוח על הזגוגיות כוילון וחצץ בעד המבט; חֹם התנור היה כבד ומיַגע. מבית־הכניסה הסמוך השמיע פעמון נושן של המאה הי"ז בכל רבע שעה, בקול צרוד ומזֻיף, קטעים של פזמונים מונוטוניים, שחגיגותם עושה רֹשם של העויה משֻׁנה, כשאין האדם שמח ביותר. שולץ הזקן השתעל, כשנשען בערפו כלפי ערֵמת הכרים. הוא נסה לקרֹא שוב את מונטֵן אשר אהב; אבל קריאה זו לא נתנה לו היום את העֹנג הרגיל; הוא השמיט את הספר, נשם בכבדות וחלם. חבילת הפוסטה היתה מֻנחת על מטתו. הוא לא מצא בו אֹמץ־רוח לפתחה; הוא הרגיש את עצמו עצוב ונדכא. סוף־סוף נאנח, ואחרי שהתיר בשימת־לב מרֻבה את המטפחת, הרכיב את משקפיו והחל לקרֹא את קטעי המוסיקה. מחשבתו רחפה בעולם אחר: היא שבה בעקשנות לאותם הזכרונות, אשר רצה להרחיקם מלבו.

החוברת שבידו היתה החוברת של כריסטוף. מבטיו נתקלו בחרוז נושן של משורר תמים ואדוק של המאה הי"ז, שכריסטוף בחר את דבריו לקומפוזיציה שלו ונתן להם בטוי חדש. זאת „שירת הנודד הנוצרי" של פול גֶרהַרט.

Hoff, o du arme Seele,
Hoff und sei ünverzagt!
— — — — — — — —
Erwarte nur der Zeit,
So wirst du schon erblicken
Die Sonn der schönsten Freud.
— — — — — — — — —

„יחלי, נפש אֻמללה,
בטחי ואל תרגזי.
– – – – – –
צפי לזמן,
בו תראי
את שמש החדוה היפה".

שולץ הזקן ידע היטב את המלים החמות הללו; אבל מעולם לא דִברו אליו ככה, ככה... זו לא היתה עוד האמונה השלֵוה, המרגיעה ומַישנת את הנפש בהדגוֹניותה. זו היתה נפש כנפשו, זו היתה נפשו הוא, אבל נפש יותר צעירה ויותר חִכּנה, שכבלה, שחפצה לקוֹות, שחפצה לראות את החדוה, שראתה אותה. ידיו רעדו, דמעות גדולות זלגו על־גבי לחייו. הוא הוסיף לקרֹא:

Aaf, auf! gib deinem Schmerze
Und Sorgen gute Nacht!
Lass fahren, was das Herze
Betrübt und traurig macht!

„קומי, התעוררי! הִפָּרדי מכאבך ודאגותיך,
שלחי ממך הלאה את אשר יעביר וידאיב את לבך".

כריסטוף נתן לרעיונות אלה להט־נֹער עצום, שעבר בהרוזים האחרונים, הבוטחים והתמימים לצחוק אדיר:

Bist du doch nicht Regente,
Der alles führen soll,
Gott sitzt im Regimente
und führet alles wohl!

„לא אַת, לא אַת המלֹכי, לא אַת
תנהלי הכֹל, אלהים יושב על כסא מלוכה
והוא המשגיח על הכל כאשר יאתה!"

וכשהגיע החרוז של ההתגרות הנפלאה, שכריסטוף הטף אותו בחֻצפה של ברברי צעיר ממקומה הראשון בכל הפואמה, כדי לעשות ממנה את חתימת שירתו:

Und ob gleich alle Teufel
Hier wollten widerstehn,
So wird doch ohne Zweifel:
Gott nicht zurückgehen.
Was er ihm vorgenommen
Und was er haben will,
Das muss doch endlich kommen
Zu seinem Zweck und Ziel.

„ואם גם כל שֵׁדי שחת
יתקוממו נגדו יחד —
גם אז, גם אז אין פחד:
הן אל לא יסוג אחור,
את אשר יזמה רוחו
ואת אשר נפשו אִותה —
בוא יבוא — ואם יאחר —
עד מחוז מטרתו."

כאן התגברה השירה ותהי מעין שפעת חדוה, שכרון מלחמה, אימפרטור רומאי.

הזקן רעד בכל גופו. הוא הקשיב, בנשמו רות בכבדות, למוסיקה הכבירה, כילד שחברו גוררו במרוצתו, באחזו בידו. לבו הלם, דמעות זלגו. הוא גמגם:

— הה! רבונו של עולם, רבונו של עולם!

הוא התיַפח, הוא צחק: הוא היה מאֻשר! נשימתו קצרה, שעול נורא תקפהו. שלומית, המשרתת הזקנה, חשבה, שהזקן הולך למות. הוא הוסיף לבכות, להשתעל ולקרֹא:

— הה! רבוני של עולם! רבונו של עולם!

וברגעי המנוחה הקצרים, בין שעול לשעול, צחק צחוק מחֻדד ונעים.

שלומית חשבה, כי דעתו נטרפה. כשהבינה סוף־סוף את סבת התרגשותו, נזפה בו בגערה:

– כלום אפשר לו לאדם להביא את עצמו לידי מצב כזה בשביל שטות! תן לי את זה! אני אקחנו. יותר לא תראהו.

אבל הזקן התעקש, בעורו משתעל, וקרא לשלומית להשאירו לנפשו. כשעמדה על דעתה, התקצף וקלל, שוב קצרה נשימתו מהתרגשות. מימיה לא ראתה אותו עוד כשהוא מתרעם כבה ומעֵז להתריס בפניה. דבר זה הדהים אותה והיא הרפתה ממנו; אבל לא קמצה במלים קשות: היא קראה לו משֻׁגע, אמרה, כי עד־עתה חשבה, שיש לה עסק עם אדם מחֻנך, אבל עכשו רואה היא, כי טעתה; כי מוציא הוא מפיו דברי גִדופים, שעגלון היה מתאַרם לשמעם: „עיניך יוצאות מחורידהן ואִלו היו רובים, כי אז היו הורגות אותי בִּידְיָתָן". זמן רב היתה ממשיכה את שירתה זו, אלמלא קם בחֵמה מעל כרו וצעק לה בקול מפקד:

– צאי!

אז יצאה בסגרה אחריה את הדלת ברעש ואמרה, כי עתה יכול הוא לקרֹא לה זמן רב – היא לא תזוז ממקומה, היא תשאירהו עתה לבדו, אם גם נשמתו תצא...

שוב השתררה דומיה בחדר, שהאפלולית התפשטה בו, שוב הזליף הפעמון לתוך שלות־הערב את צליליו השקטים והנפלאים. שולץ הזקן השתטח בלי־נוע על ערפו, כשהוא נכלם קצת על כעסו, וחכה עד שלבו ההולם ירגע; אולם אָמץ אל חָוָהו את ה Lieder המסֻלאים וצחק כילד.

ימים שלֵמים עברו עליו מתוך דבקות מיֻחדת. הוא הסיח דעתו ממחלתו, מן החֹרף, האור העצוב, מבדידותו. הכֹל היה מלא זֹהר, את הכֹל אהב מסביב לו. הוא, שימיו קרבו למות, הרגיש, כי שב לחיים בנשמה צעירה של רֵע נעלם.

הוא נסה לצַיר לעצמו את כריסטוף. הוא לא ראה אותו כלל כמו שהיה באמת. הוא תֵאר אותו לעצמו כדמותו האידיאלית הוא, וכמו שהוא בעצמו חפץ היה להיות: צהֹב, זקוף כחֲל־עינים, מדַבר בקול רך ועמום קצת, נעים, בַּישני, צנוע ורך־לב. אבל יהיה איך שיהיה – הוא

נכון היה לצֵירו לעצמו באֹפן אידיאלי. את כל אשר מסביבו היה מצַיר באֹפן אידיאלי: את תלמידיו, שכניו, רֵעיו, את המשרתת הזקנה שלו. רוח הנעימות והרֹך אשר לו וחֹסר רגש הבקרת, שבא לו במקצת מתפצו להִמָלט מכל רעיון מפריע — רקמו מסביב לו תמונות זכות ובהירות, כתמונתו שלו. שקר טוב זה נחוץ היה לו בבדי לחיות. הוא לא היה מסתיר בלל מעצמו את הדבר הזה. וכמה פעמים היה נאנח על משכבו בלילה, בזכרו כמה פרטים שאֵרעו במשך היום וסתרו את האידיאליות שלו. הוא ידע היטב, כי שלומית הזקנה לועגת לו שלא בפניו עם השכנות שבמבוי, וכי היא מרַמה אותו תדיר בחשבונות השבוע. הוא ידע כמו־כן, כי תלמידיו היו מחניפים לו כל זמן שהיה להם צֹרך בו, ואחרי שקבלו ממנו את כל החסדים, אשר יכלו לחכות להם, הסיחו את דעתם ממנו, הוא ידע, כי חבריו לפנים באוניברסיטה שכחו אותו לגמרי מיום שנתפטר משם, וכי ממלא־מקומו מנצל את מאמריו, מבלי הזכיר את שמו, או הוא קורא בשמו בבונה, כשהוא מביא ממנו איזה מאמר חסר־ערך לגַלות לעיני כֹל את שגיאותיו (מקרה השכיח בעולם הבקֹרת). הוא ידע, כי רֵעו הזקן קונץ שקר לו היום אחרי הצהרים באֹפן גס, וכי עד עולם לא יראה את הספרים, אשר השאיל לרֵעו השני, פוטפֶטשמִיט, לימים אחדים — מה שהיה מכאיב מאד לאדם שבמותו, הקשור לספרים כליצורים חיים. כמה דברים נוגים אחרים מטבבר הימים ומן הזמן האחרון עלו על לבו; הוא לא חפץ לחשוב עליהם; אבל הם נשארו בכל־זאת בקרבו: הוא הרגיש אותם. זכרונם חָדר בו לפעמים, כמכאוב עוקץ.

— הה! אלי, אלי! — נאנח בדומית הלילה. אולם אחרי־כן גרש מקרבו את המחשבות הרעות; הוא כפר בהן: הוא חפץ להיות בוטח, אופטימיסטן, להאמין באנשים; והוא האמין בהם. כמה פעמים נהרסו האילוזיות שלו באֹפן גס! אבל הוא יצר לו תמיד אחרות תחתיהן, תמיד... הוא לא יכול לחיות בלעדיהן.

כריסטוף הזר היה לו לאור־נֹגה בחייו. המכתב הראשון, הקר והזועף, אשר קבל ממנו, בודאי היה עלול לגרום לו צער רב (ואולי גרם לו באמת), אבל הוא לא חפץ להודות בזה ושמח עליו כילד. הוא היה ענו כל־כך, ודרישותיו מן האנשים היו מצֻמצמות כל־כך,

שהמעט שקבל מהם הספיק לזון את צרך האהבה והתודה אשר לו.
לראות את כריסטוף – היה לו אשר, אשר לא הֵעֵז לקוות לו מעולם:
כי הוא בעצמו היה עתה זקן יותר מדי לערֹך נסיעה אל גדות הרינוס;
ולהזמין אותו הֵנה – מחשבה כזו לא עלתה כלל על לבו.

הטלגרמה של כריסטוף באה אליו בערב, ברגע שבתו אל השלחן.
בתחלה לא הבין את הדבר כראוי: ההתימה נראתה לו זרה; הוא חשב, כי
נפלה כאן טעות, כי הטלגרמה אינה בשבילו; הוא חזר וקרא אותה שלש
פעמים; במבוכתו לא היו המשקפים מצֻמדים כראוי על חטמו, אור העששית
קלוש היה, האותיות רקדו לעיניו. כשהבין, היה נרעש כל־כך, עד כי שכח
לאכול. לשוא צעקה עליו שלומית: הוא לא יכול לבלוע אף פֵּרור. הוא זרק
את מפתו על השלחן, מבלי לקפל אותה, כמו שהיה עושה תמיד;
הוא קם בצעדים כושלים, חפש את הכובע שלו ואת מקלו ויצא החוצה.
המחשבה הראשונה של שולץ הטוב, אשר אשר כזה בא לידו, היתה לשתף
אחרים באשר זה ולהודיע את חבריו על־אודות בואו של כריסטוף.

שני חברים היו לו, חובבי מוסיקה כמוהו, אשר עלה בידו לעורר
גם בם אותה ההתפעלות מכריסטוף: שמואל קונץ השופט ואוסקר
פוטפֶּטשמיט רופא־השִׁנים, שהיה מַזמר מצֻין. שלשת החברים הזקנים
דברו לעתים תכופות יחד על־אודות כריסטוף. והם נגנו את כל מנגינותיו,
אשר יכלו להשיג ממנו. פוטפֶּטשמיט שר, שולץ לִוה על הפסנתר וקונץ הקשיב.
והם ישבו והתפעלו יחד במשך כמה שעות. כמה פעמים אמרו אגב זמרה:

– הה! אִלו היה פה כריסטוף!

שולץ צחק לנפשו, ברחוב, מתוך שמחה, שהוא עתיד לשַׂמח את
האחרים. הלילה הגיע; וקונץ גר בכפר קטן, במרחק חצי־שעה מן העיר.
אבל השמים היו בהירים: זה היה ערב נעים מאד של ניסן; הזמירים
שרו. לבו של שולץ הזקן היה שטוף אשר, נשימתו לא גרמה לו שום
עמל, ורגליו קלו כרגלי בן־עשרים. הוא צעד בקלות לפניו ולא שם לב
לאבנים, שבהן היה נתקל באפלה, בזריזות נפלאה נטה לצדי־הדרך,
בשעה שעגלה באה לקראתו, והחליף דרישת־שלום עליזה עם הרכב,
שהביט עליו בתמהון, שהפנס הגיה בעברו את פני הזקן המטפס
על גבשושית הדרך.

כבר היה לילה בבואו אל בית קונץ, הבנוי מחוץ לעיר בתוך גן קטן. הוא נקש בדלתי הבית, וקרא לו בקול רם. חלון נפתח, וקונץ הנבעת הופיע. הוא נסה לראות באפל ושאל:

– מי כאן? מה קרה?

שולץ קרא בכל כֹּחו ובעליצות:

– קַרְפט... קרפט יבֹא מחר...

קונץ לא הבין כלום; אבל הוא הכיר את הקול:

– שולץ!... זו מה היא... בשעה מְאֻחרת זו! מה לך?

שולץ ענה:

– הוא יבֹא מחר, מחר בבֹּקר!

– מה? – שאל קונץ, בעודו נדהם.

– קַרְפט! – קרא שולץ.

קונץ עמד רגע והרהר, מה פֵּרושה של מלה זו; אחרי־כן – קריאה מצלצלת העידה, כי הבין אותה. הוא קרא:

– אני יורד!

החלון נסגר. הוא הופיע על מרפסת המעלות ועששית בידו וירד אל הגן. זה היה זקן גוץ ועב־כרס, ראשו השב מְגֻשם, זקנו אדֹם, בהרות־קיץ על פניו וידיו. הוא בא בפסיעות קטנות, בעשנו את מקטרת־הזכוכית שלו. האיש השלו הזה, שנראה קצת כמתנמנם, מימיו לא התרגש משום דבר שבעולם; אולם הבשורה אשר הביא לו שולץ מסֻגלת היתה להוציאו משלוָתו; הוא הניע בזרועותיו הקצרות ובעששית ושאל:

– מה זאת? באמת? הוא בא?

– מחר בבֹּקר – ענה שולץ במנצח, בהניפו את הטלגרמה.

שני החברים הזקנים הלכו וישבו על הספסל בסֻכּת הגן. שולץ אחז בעששית. קונץ פתח בשימת־לב את הטלגרמה, קרא לאט, בחשאי; שולץ קרא אחריו בקול רם מבעד לכתפו. אחר־כך בחן קונץ עוד את הניָר, את הציונים שעטרו את הטלגרמה, את השעה שבה נשלחה, את השעה שבה הגיעה, את מספר המלים, אחרי־כן החזיר את הגליון היקר לשולץ, שצחק בנעימות, הביט עליו בהניעו ראשו ואמר פעם אחר פעם:

– האח, מה טוב!... מה טוב!...

אחרי שהרהר רגע ושאף אל קרבו מנה יפה של עשן־טַבָּק והפליטו, הניח את ידו על ברכו של שולץ ואמר:

– צריך להודיע לפוטפֶּטשמיט.

– אני הולך שמה – אמר שולץ.

– אני אלך אתך – קרא קונץ.

הוא נכנס אל הבית, הציג את העששית ויצא מיד. שני הזקנים הלכו להם שלובי־זרוע. פוטפטשמיט גר בקצה השני של הכפר. שולץ וקונץ החליפו ביניהם דברים מבֻדדים, כשהם חושבים בלבם על־אודות הבשורה המשמחת. פתאֹם עמד קונץ והכה בקרקע במקלו:

– הה! – לעזאזל! הן הוא איננו בזה!

עתה נזכרו, כי פוטפֶּטשמיט נכון היה לנסֹע אחרי הצהרים לשם נתוח לעיר הסמוכה, במקום שם רצה ללון ולהִשָּׁאר יום אחד או שנים. שולץ נבעת; וכמוהו גם קונץ. הם התגאו בפוטפטשמיט וחפצו להתפאר בו בפני כריסטוף. הם עמדו באמצע הדרך ולא ידעו מה להחליט.

– מה לעשות? מה לעשות? – שאל קונץ.

קְרַפט צריך בהכרח לשמוע את פוטפטשמיט – אמר שולץ; הוא הרהר מעט והוסיף:

– נחוץ לשלוח לו טלגרמה.

הם הלכו אל משרד הטלגרף, וערכו יחד טלגרמה אֲרֻכּה ונרגשה, שקשה היה להבין על־פיה דבר־מה. אחריי־כן שבו הביתה. שולץ חִשב:

– אם יסע במסע הראשון יוכל להיות כאן עוד מחר בבֹּקר.

אבל קונץ העיר, כי השעה כבר מאֻחרת, ואת הטלגרמה ימסרו לו בלי ספק אך מחר בבֹּקר. שולץ נענע בראשו; והם קראו וחזרו וקראו:

– חבל! חבל!

הם נפרדו על פתחו של קונץ; אף כי ידידותו לשולץ היתה חזקה, בכל־זאת לא היה בכֹחה לעורר אותו לאי־זהירות כזו – ללַוּות את שולץ אל מחוץ לכפר ולו רק כברת ארץ; והוא הֻכרח לשוב לבדו בלילה. הם גמרו ביניהם, שקונץ יבוא מחר לעת אֲרֻחת־הצהרים אל שולץ. שולץ הסתכל ברקיע בדאגה.

– הלואי שהאויר יהיה יפה מחר!

וֶגטל כבר נפל מעל לבו, בשעה שקונן, שנחשב לִמֻמחה גדול במטאורולוגיה, אמר, אחרי שצפה בלבד־ראש ברקיע (כי גם הוא דאג לא פחות משולץ, שכריסטוף יראה את עירם הקטנה בכל יפיה).

– האויר יהיה יפה מחר.

שולץ שב העירה, בדרך אשר בא בה; לא אחת כשלו רגליו בחריצים או בגלי האבנים המתרוממים בצדי הדרך; אך סוף־סוף בא שמח בשלום. טרם נכנס אל ביתו סר אל בית האופה, והזמין אצלו גלוסקה מיֻחדת ידועה, שהיתה לתפארתה של העיר. אחרי־כן שב הביתה; אבל ברגע שרצה להִכָּנס לתוך הבית חזר שוב, כדי להִוָדע בבית־הנתיבות את השעה המדֻיֶקת של בוא המסעות. סוף־סוף בא הביתה, קרא לשלומית ודבר אִתה באריכות על־אודות סְעֻדת־הצהרים של יום־המחרת. רק אז שכב לישון כשהוא עָיף ויגע; אולם הוא היה נרגש כל־כך, כילד בערב חג הלֵדה, וכה התהפך כל הלילה על מטתו מבלי שימצא אף רגע של שֵנה. בשעה הראשונה אחר חצות עלה בלבו הרעיון לקום, כדי לצוות לשלומית, שתכין לארֻחת־הצהרים דג בצירון; כי מאכל זה היה עולה בידה באפן נפלא. הוא לא אמר לה זאת – ויפה עשה בלי ספק. ואף־על־פי־כן קם, כדי לסדר דברים שונים בחדר, אשר יעד לכריסטוף; הוא נזהר מאד מאד, ששלומית לא תשמע, כי ירא היה פן יקבל נזיפה קטנה. מלבד זאת ענה אותו הפחד כל הלילה, שלא יאחר את שעת בוא המסע, אף שכריסטוף לא יכול לבוא לפני השעה השמינית. הוא קם באור הבֹּקר. מבטו הראשון היה – אל הרקיע; קונן לא טעה, מזג האויר היה נפלא. על קצות־אצבעותיו ירד שולץ אל המרתף, אשר שמה לא בא זה כמה מיראה מפני הצִנה ומפני המעלות המשֻפעות. הוא בחר שם בקבוקים אחדים ממיטב יינו; בצאתו נגע בראשו בתקרת המרתף, ועד הגיעו לבסוף עד המעלה העליונה והסל המלא בידו – היה קרוב להחנק. אחרי־כן הלך הגנה, והמזמרה בידו; בלי חמלה קטף שם ממיטב שושניו ואת בִּכּורי ענפי הלילך הפורחים. אחרי־כן עלה שוב אל חדרו, גִלח במהירות קדחתנית את זקנו, פצע את עצמו פעם או שתים, לבש את בגדיו בתשומת־לב מֻרבה והלך

אל בית־הנתיבות. היתה השעה השביעית. שלומית לא יכלה להניעו לשתות אף טפת חלב; כי היא טען, שגם כריסטוף בודאי לא אכל עוד פת־שחרית לפני בואו, וכי הם יאכלו יחד בשובם מבית־הנתיבות.

לבית־היתיבות הגיע בשלשת רבעי שעה לפני בוא הרכבת. הוא חכה, חכה עד לכדי יאוש, וסוף־כל־סוף לא נפגש את כריסטוף. תחת להמתין בסבלנות בפתח־היציאה, הלך אנה ואנה על־פני בית־הנתיבות ולסוף תעה ונבוך בערבובית הבאים והיוצאים. למרות הדברים המדֻיָּקים של הטלגרמה נקבעה בלבו האמונה, אלהים יודע מדוע, כי כריסטוף מֻכרח לבוא במסע אחר ומלבד זה הרי לא העלה על דעתו מעולם, שכריסטוף יוכל לצאת מתוך קרון של המחלקה הרביעית. עוד בחצי־שעה המתין לו בבית־הנתיבות. אולם כריסטוף שבא זה מזמן, הלך ישר אליו לביתו. למלא את האסון יצאה שלומית דוקא אז אל השוק. כריסטוף מצא את הדלת סגורה. השכנה, אשר שלומית בקשה אותה לאמר פשוט, במקרה אם יצלצל מי־שהוא, שהיא תשוב תכף, מלאה את מצותה, מבלי להוסיף כלום. כריסטוף, שלא בא לראות את שלומית ושלא ידע אפילו מי היא, מצא כאן בדיחה רעה. הוא שאל, אם הארון הדירקטור למוסיקה של האוניברסיטה אינו בעיר. השיבו לו, שישנו, אבל לא יכלו לאמר לו, היכן הוא. הוא כעס והלך לו.

כששב שולץ הזקן אל ביתו, חפוי ראש, וכשנודע לו מפי שלומית, ששבה גם־כן באותו רגע, מה אֵרע כאן, הגיע לידי יאוש; כמעט שפרץ בבכי. הוא כעס על שטותה של המשרתת, שיצאה אחריו ולא מצאה לנכון אפילו לצוות בבית, שאם יבוא כריסטוף, יבקשו אותו לחכות. שלומית ענתה לו באותו הטון עצמו, כי היא לא יכלה לשער, שהוא יהיה שוטה כל־כך לבלי הפגש את האיש אשר חכה לו. אולם הזקן לא רצה לבלות זמן בוכוחים עמה; מבלי אבוד רגע ירד שוב במרוצה מן המדרגות והלך לחפש את כריסטוף, על־פי הסִמנים הבלתי־ברורים מאד שמסרו לו שכניו.

כריסטוף נעלב על שלא מצא איש ואפילו מלה אחת של התנצלות. מתוך שלא ידע מה לעשות עד המסע הקרוב, הלך לטַיֵּל בעיר ובשדות אשר מסביבה, שנראו לו יפים. זו היתה עירה שוקטה הרובצת ומנמנמת

בין גבעות רכות; גגים מסביב לבתים, עצי־דְבדבניות פורחים, ערוּגות ירָקות, מגרשים מטֻללים יפים, חרבות הנראות כעתיקות, פסלים לבנים של נסיכות מימי קדם על עמודי־שַיִש בתוך ירק עבות, פנים נעימים וחביבים, מסביב לעיר – שדרות וגבעות. בתוך שיחים מלבלבים שרו צפרים בעליזות ונהלו קונצרטים קטנים של חלילים צחקנים ומצלצלים. מצב־רוחו הרע של כריסטוף חלף מהרה; הוא שכח את פטר שולץ.

הזקן רץ לשוא ברחובות וחקר את האנשים. הוא עלה עד הטירה העתיקה שעל הגבעה ממעל לעיר, ושב סר וזעף, – והנה עיניו החודרות, שהרהיקו מאד לראות, ראו מרחוק בן־אדם שוכב באחו, בצלו של שיח. הוא לא ידע את כריסטוף, ולא יכול לדעת, אם הוא זה. מלבד זה הנה האיש הפנה לו עֹרף, כשראשו כבוש למחצה בעשב. שולץ הלך בלב הולם אנה ואנה על־פני הדרך מסביב לאחו:

– זה הוא... לא, לא זה הוא...

הוא לא הֵעֵז לקראו בשם. אז חלף רעיון בלבו: הוא החל לשיר את החרוז הראשון מן ה Lied של כריסטוף:

Auf! Auf!...

כריסטוף זנק כדג מן המים וקרא את המשך הסינטה בקול רם. הוא הסתכל מסביבו בעליצות. פניו היו אדֻמים; עשבים היו תלויים לו בשערו. הם קראו שניהם זה לזה בשמותיהם ורצו איש לקראת רעהו. שולץ דלג על התעלות שעל הדרך, כריסטוף קפץ מעל הגדר הם לחצו יד זה לזה בהשתפכות לב ושבו יחד אל הבית, כשהם צוחקים ומפטפטים בקול רם. הזקן ספר את המאורע. כריסטוף, שעוד לפני רגע החליט לִסוע לדרכו, מבלי לנסות שוב לראות את שולץ, הרגיש תכף את טובה הנאמן של נפש זו והחל לאהוב אותו ועוד לפני בואם הביתה כבר גלו איש לרעהו כמה וכמה דברים.

בשובם מצאו את קונץ, אשר בהִוָּדע לו, ששולץ הלך לחפש את כריסטוף, חכה בנפש שקטה. ערכו את השלחן והגישו קפה בחלב, אבל כריסטוף אמר, כי הוא כבר סעד באכסניה שבעיר. הזקן נואש; זה היה צער גדול בשבילו, שהסעֻדה הראשונה, שאכל כריסטוף בעיר, לא היתה בביתו; דברים של מה־בכך אלה היה להם ערך גדול בשביל לבו התם.

כריסטוף לעג לו בסתר לבבו, אבל הוא הבין אותו ויאהבהו בשביל זה עוד יותר. כדי לנחמו, הבטיח אותו כריסטוף, כי יש לו האָבון מספיק בשביל לסעוד שתי פעמים, והוא הוכיח זאת למעשה.

כל צרותיו פרחו מלבו; הוא הרגיש עצמו בין ידידים אמתיים, הוא שב לתחיה. באֹפן התולי ספר את קורות נסיעתו, את הרפתקאותיו; דומה היה כתלמיד בית־ספר בימי החֹפש. פניו של שולץ הזהירו, הוא לא גרע עיניו ממנו וצחק בכל לב.

מיד עברה השיחה אל הענין, אשר אִחֵד את שלשתם בסתר לבם: אל המוסיקה של כריסטוף. שולץ השתוקק לשמוע את כריסטוף כשהוא מנגן אחדות מיצירותיו; אבל הוא לא הֵעֵז לשאול זאת מאתו. כריסטוף התהלך בשעת השיחה בחדר אנה ואנה. שולץ ארב לכל תנועה ותנועה שלו, ובעברו לפני הפסנתר הפתוח התפלל בלבו: הלואי שיעמוד כאן. רעיון זה עלה גם במוחו של קונץ. ולבם הלם בכֹח, בשעה שראו אותו יושב באֹפן מיכני על שרפרף־הפסנתר, מבלי שחדל לדבר, ואחרי־כן, מבלי הביט על כלי־הנגינה, התחיל בלי כַּוָנה להריץ את ידיו על־פני המנענעים. כמו שראה שולץ מראש — כן היה: במעט שמלט כריסטוף צלילים אחדים ורוח הנגינה לבשה אותו, הוא המשיך לתרוז אקורדים אגב שיחה; אחרי־כן באו גם פסוקים שלמים; לבסוף נשתתק והחל לנגן. הזקנים החליפו ביניהם מבט מלא הסכמה וחוות־אֹשר.

— היודעים אתם זאת? — שאל כריסטוף, בנגנו אחת מזמירותיו.

— אם אני יודע אותם! — אמר שולץ בהתפעלות.

כריסטוף הפנה ראשו למחצה ומבלי הפסיק נגינתו אמר:

— נו! אין הוא טוב ביותר, הפסנתר שלכם!

הזקן נדכא מאד. הוא התנצל.

— הוא יָשָׁן — אמר בהכנעה — כמוני הוא.

כריסטוף הֵסב פניו כליל, הביט על הזקן, שכאלו בקש סליחה על זקנתו, ואחז בשתי ידיו מתוך צחוק. הוא הסתכל בעיניו התמימות.

— הה! אמר, אתה צעיר ממני.

שולץ צחק מטוב־לב ודבר על־אודות גופו הזקן, על־אודות מחלותיו.

– טַא טַא טַא – אמר כריסטוף – לא בזה אני מדַבר. אני יודע מה שאני אומר. האין זה אמת, קונץ?

הוא כבר השמיט את המלה „מר".

קונץ הסכים לדבריו בכל כֹחותיו.

שולץ נסה להמליץ על הפסנתר הישן שלו:

– יש לו עוד צלילים יפים מאד – אמר בבַישנות.

והוא הוציא אותם: ארבעה או חמשה צלילים צחים למדי, חצי־אוקטבה במערכה התיכונה של הכלי. כריסטוף הבין, כי ידיד ישן הוא לו, ואמר בידידות בחשבו על־אודות עיני שולץ:

– כן, יש לו עוד עינים חביבות.

פני שולץ אורו. הוא פתח בנאום־תהלה מסֻבך קצת לכבוד הפסנתר הישן שלו, אבל נשתתק מיד, כי כריסטוף החל שוב לנגן. „זמירות" באו אחרי „זמירות"; כריסטוף גם זִמר בחשאי; שולץ ארב בעינים רטֻבות לכל תנועה ותנועה שלו. קונץ שלב את ידיו על כרסו ועצם עיניו, כדי להגדיל את הנאתו. מפרק לפרק היה כריסטוף מביט, כשפניו מזהירים, אל שני האנשים הזקנים, שהיו מלאים חדוה; ומתוך התפעלות תמימה, שהם לא צחקו עליה כלל, אמר:

– הם... כלום אין זה יפה!... וזה! מה תאמרו על זאת? וזה!... זהו היפה מכֹל... עתה הנני לנגן לפניכם דבר, שממנו תסמר שערת ראשכם...

כשגמר קטע־הזיה אחד, החל שעון־הקוקִיה לצוֹוח. כריסטוף קפץ וצעק מחֵמה. קונץ הקיץ פתאם ולטש את עיניו הגדולות והנבעתות. שולץ לא הבין בתחלה מה קרה. אחרי־כן, כשראה את כריסטוף מאַיֵם באגרופו על הצפור, אשר קדמה את פניו בברכה, וצועק שיוציאו מכאן בשֵׁם האלהים, את השוטה הזה, את יציר־הבלהות הזה, המדבר מתוך כרסו, מצא גם הוא בפעם הראשונה בחייו, כי צוחה זו אי־אפשר לסבלה; הוא אחז בכסא וחפץ לטפס בעצמו למעלה, כדי להסיר משם את המפריע הזה. אבל הוא כמעט נפל, וקונץ הניא אותו מלנסות עוד פעם את הדבר; הוא קרא לשלומית. זו באה כדרכה בלי חפזון והיטב חרה לה כשתחבו תחת זרועה את שעון־הקיר, שכריסטוף כבר הסיר אותו מתוך קֹצר־רוח.

— מה הוא רצונך שאעשה בו — שאלה.

— מה שאַת חפצה. שְׁאיהו מזה ובלבד שלא יֵרָאה פה עוד! — אמר שולץ, שהיה גם הוא לקצר־רוּח לא פחות מכריסטוף.

הוא שאל את עצמו, כיצד יכול לנשא זמן רב כזה את המפלצת הזאת. שלומית חשבה, כי בודאי שניהם יצאו מדעתם.

המוסיקה החלה שוב. שעות עברו. שלומית באה ובִשרה, שסעֻדת־הצהרים מוכנה. שולץ השתיקהָ. היא באה שוב כעבור עשרה רגעים, אחרי־כן, כעבור עוד עשרה רגעים, באה עוד פעם; הפעם גברה המתה; היא התאמצה להתראות כאדישה, אבל הבעם הרתיחהָ; היא עמדה בתוך החדר; ולמרות רמזיו הנואשים של שולץ שאלה בקול גס: אם לאדונים הללו נוח לאכול את ארֻחתם צוננת או טרופה; לה אחת היא; היא מחכה לפקֻדתם.

שולץ, שנבוך מפני הנזיפה הזאת, חפץ לערֹך סצנה למשרתת שלו; אבל כריסטוף התפרץ בצחוק, קונץ צחק גם הוא, וסוף־סוף עשה גם שולץ כמוהם. שלומית, שהרֹשם שעשו דבריה הניח את דעתה, פנתה משם בפנים של מלכה, שהואילה לסלוח לנתיניה החוזרים בתשובה.

— הרי לך בת־חיל — אמר כריסטוף בקומו מעל הפסנתר. — היא צדקה. שום דבר אינו קשה מנשא כל־כך, כקהל הנכנס באמצע הקונצרט.

הם ישבו אל השלחן. זו היתה סעֻדה גדולה ודשנה. שולץ עורר את אהבתה העצמית של שלומית, והיא לא בקשה בלתי אם להראות את כשרון־ידיה, ואמנם לא הסרה לה הזדמנות לכך. הרֵעים הזקנים היו רעבתנים גדולים. קונץ היה לאיש אחר בשבתו אל השלחן; הוא הזהיר כשמש בצהרים ויכול היה לשַמש שלט יפה בשביל בעל־אכסניה. שולץ לא פחות ממנו היה אוהב אכילה יפה; אבל בריאותו הרעועה הבריחה אותו ליתר התאפקות. על־פי־רֹב לא התחשב הרבה עם זאת, ולסוף היה פורע בעד זה בבריאותו. אז לא היה מתאונן: אם חלה, הנה לכל־הפחות ידע, מדוע. היא, כקונץ, ידע רצפטים של בשול, שעברו בירֻשה זה כמה דורות מאב לבן. שלומית הֻרגלה אפוא לעבוד בעד מֻמחים ויודעי־דבר. אבל בפעם הזאת השכילה לאסוף בתכנית אחת את כל יצירותיה הגאוניות יחד: היתה כאן כעין תערוכה של

המטבח האשכנזי המפֻרסם, הישר והבלתי־מזֻיף עם הריחות של כל מיני תבלין אשר לו, עם הצירים הסמיכים שלו, מרקיו המַרְוִים, תבשילי־הבשר המהֻללים שלו, הדגים המונומנטליים, עם הכרוב השלוק, האֻוזים, הגלוסקאות – מאפה־הבית, בכרות־הלחם עם כמון וקצח. כריסטוף הביע התפעלותו בפה מלא ואכל כדב. היה לו בית־קבול נפלא, שעבר לו בירֻשה מאביו וזקנו, שהיו מֻכשרים לבלוע אַוָז שלם. ואולם הוא יכול גם־כן לחיות שבוע שלם בלחם וגבינה, כמו שהיה יכול לאכול אכילה גסה עד כדי להתפקע, כשהיתה לו ההזדמנות לכך. שולץ הלבבי והחגיגי הסתכל בו בעיניו המלבבות והשקה אותו מכל יינות הרינוס. קונץ, שפניו הצהיבו מאֹדם, הכיר בו את אחיו, פניה הרחבים של שלומית צחקו מקֹרת־רוח. ברגע הראשון הרגישה מפח־נפש בשעה שנכנס כריסטוף. שולץ ספר לה על־אודותיו כל־כך הרבה, שהיא תֵאֲרה לה אותו כנסיך, המֻכתר בכל תארי־המעלה. בראותה אותו בפעם הראשונה קראה:

– מה זהו הכל – ולא יותר?

אבל בשבתו אל השלחן מצא כריסטוף חן בעיניה; מימיה לא ראתה איש, שיהלל בהדגשה רבה כל־כך את כשרונותיה. תחת לשוב אל המטבח, נשארה על סף הדלת והביטה על כריסטוף, שפטפט כל מיני דברי־הבאי, מבלי להפריע לעצמו באכילה. והיא צחקה בקול, כשאגרופיה על שוקיה. כֻּלם היו שמחים. רק נקֻדה אחת שחורה העיבה את אשרם: מקומו של פוטפטשמיט נפקד. הם נזכרו בו תכופות:

– הה! אִלו היה כאן! כמה היה אוכל! כמה היה שותה! כמה היה שר!

הם לא קמצו בתהִלות.

– אִלו יכול כריסטוף לשמוע אותו!.. אבל אולי עוד יוכל. אולי יבוא פוטפטשמיט הערב, לכל המאֻחר – בלילה הזה...

– הה! בלילה הזה אהיה רחוק מכאן! – אמר כריסטוף.

פניו המזהירים של שולץ קדרו.

– הא כיצד, רחוק! – אמר בקול רועד. אבל אתה לא תסע עוד מאתנו?

– בודאי! הערב אשב במסע – אמר כריסטוף בחדוה.

שולץ נואש, הוא חשב, שכריסטוף ילין הלילה ואולי כמה לילות בביתו. הוא גמגם:

– לא, לא, זה אי־אפשר!

קונץ אמר:

– ופוטפֶּטשמיט...

כריסטוף הביט על שניהם: מבט־הנפש, שהפיקו בפניהם הטובים והחביבים, נגע עד לבו; הוא אמר:

– כמה נעימים אתם... מחר בבֹקר אסע. רצונכם בכך?

שולץ אחז בידו.

– האח! מה טוב! תודה! תודה!

הוא היה כילד, שיום מחר נדמה לו רחוק רחוק, עד שאין לחשוב עליו כלל. כריסטוף לא יסע היום, כל היום ברשותם הוא, הם יבלו את הערב יחד, הוא יישן בצל קורתו: זהו הכל מה שראה שולץ; על מה שיהיה הלאה לא חפץ לחשוב.

ההדוה החלה מחדש. שולץ קם פתאֹם בפנים שמחים ונאם על הכוס נאום נרגש ומליצי לכבוד אורחו, שעשה לו את העֹנג הגדול ואת הכבוד לבקר את עירו הקטנה ואת ביתו הצנוע; הוא שתה לשיבתו בשלום הביתה, להצלחתו, לתפארתו, לאֹשר כל חייו, אשר בו הוא מברך אותו בכל נפשו. אחרי־כן שתה כוס שניה לכבוד „המוסיקה הנאצלה" – כוס אחרת לכבוד רֵעו הזקן קונץ – עוד אחת לכבוד האביב, ולא שכח גם את פוטפטשמיט. קונץ שתה גם הוא לכבוד שולץ ואחרים; וכריסטוף סִיֵם את הנאומים בנאום לכבוד הגברת שלומית, שהאדימה משום־כך בתולע. אחרי־כן, מבלי תת זמן לנואמים לנוח, פתח כריסטוף בזמר ידוע, ששני הזקנים התערבו וענו אחריו, אחרי זה – שיר אחר, ואחריו – עוד שיר בן שלשה קולות, שבו היה מְדֻבר על הידידות, המוסיקה והיין; וכל זה לֻוה בצחוק צוהל וצלצול הכוסות שהֻקשו זו בזו בלי־הרף.

היה חצי השעה הרביעית כשקמו מעל השלחן. הם הרגישו את עצמם כבדים קצת. קונץ צנח בתוך כֻּרסה; בחפץ־לב היה מתנמנם קצת. עצמותיו של שולץ היו כנשברות מֹרב התרגשותו בבֹקר, ולא פחות

מזה – מחצית נאומי־הכוס שלו, שניהם קוו, שכריסטוף ישב על הפסנתר ויגגן כמה שעות. אבל העלם הנורא הזה, בכל היותו עליז ודעתו זחה עליו, נקש רק שלשה או ארבעה אקורדים על הפסנתר ואחרי־כן סגר אותו פתאֹם, הציץ בחלון ושאל, אולי אפשר לערֹך טיול עד ארֻחת־הערב. לבו הלך שבי אחרי יפי המקום. קונץ לא הראה התלהבות יתרה, אבל שולץ מצא תכף־ומיד, כי הרעיון הזה הוא מצֻין, וכי עליהם להראות לאורחם את מקום־הטיול ביערות האוגים היפים. קונץ התעות קצת, אבל לא התנגד, ויקם עם האחרים: גם הוא התאוה כשולץ להראות לכריסטוף את יפי המקום.

הם יצאו. כריסטוף אחז בזרועו של שולץ וגרם לו לזקן ללכת ביתר מהירות קצת, מאשר היה נוח לו. קונץ הלך אחריהם, כשזֵעה נוטפת מעל פניו. האנשים על פתחי הבתים הסתכלו בהם בעברם ומצאו, כי האדון הפרופסור שולץ דומה במראה לנער. בצאתם את העיר, הלכו על־פני רֹחב השדה. קונץ קִבֵל על השרב. אולם כריסטוף, שלבו לא ידע חמלה, מצא, כי האויר הוא טוב מאד. לאשרם של שני הזקנים היו עומדים בכל רגע בהתלהב השיחה ובהתוַכּחם שכחו את אֹרך הדרך. הם נכנסו אל היער. שולץ דִקלם חרוזים מִשֶל גֶטה ומֶריקֶה. כריסטוף אהב מאד שירים, אבל לא יכול בשום אֹפן לשמרם בזכרונו: בשמעו אותם התמכר להזיות אי־ברורות, שבהן היתה המוסיקה עוטפת את המלים ומשכיחה אותן. הוא התפלא על זכרונו של שולץ. מה ההבדל בין חיוניותו הרוחנית של זקן חולה זה, רפה־האונים, הכלוא בחדרו חדשים שלמים בשנה, ואשר בִּלה כמעט את כל ימי חייו בעיר השדה שלו – ובין זו של הסלר, הצעיר, המפֻרסם, העומד בלב החיים האמנותיים, שעבר את אירופה כֻּלה במסעיו לשֵם קונצרטים – ובכל־זאת לא התענין בשום דבר ולא חפץ לדעת כלום! שולץ היה בקי לא רק בכל הזרמים של האמנות שבזמן ההוה, אשר גם כריסטוף ידע אותם, אלא שידע גם כמה דברים על המוסיקאים הקדמונים או אלה שבחו״ל, שכריסטוף לא שמע על־אודותם כלום מעולם. זכרונו היה כבור־סיד, שכל מימי הרקיע היפים נקוו בו. כריסטוף היה שואב משם בלי־הרף, ושולץ היה מאֻשר בהתענינותו של כריסטוף. הוא כבר פגש

לפעמים שומעים נמוסיים או תלמידים מקשיבים, אבל תמיד היה חסר לו לב צעיר ולוהט, אשר יוכל לשתף אותו בהתפעלותו, שהיתה מטלאה אותו לפעמים עד כדי להתפקע.

הם היו לידידים היותר נאמנים – והנה עשה הזקן מִשגה והביע את התפעלותו מברַמס. קצף קר תקף את כריסטוף. הוא הטמיט את זרועו של שולץ ואמר בקול גוזר, כי מי שאוהב את ברַמס לא יוכל להיות לו לרֵע. זה היה כזרם מים קרים על חדותם. שולץ היה ענָו יותר מדי בכדי להתוַכח, ישר יותר מדי בכדי לשקר; הוא גמגם, נסה להתנצל; אבל כריסטוף הפסיקו בקריאה נמרצה: „די!", שלא הרשתה כל תשובה.

דומית־קרת השתררה. הם הוסיפו ללכת. שני הזקנים לא העֵזו להביט זה בפני זה. קונץ השתעל קצת ונסה לקשר שוב את השיחה בדַברו על־אודות היער והאויר היפה; אבל כריסטוף היה זועף, לא השתתף בשיחה ולא ענה כי־אם בהברות בודדות. קונץ, שלא מצא שום מענה מצד זה, נסה, כדי להפסיק את הדומיה, לשוחח עם שולץ; אבל גרונו של שולץ נתכַוֵץ, הוא לא יכול לדַבר. כריסטוף העיף עליו מבט אלכסוני ובלבו באה התשוקה לצחוק; הוא כבר סלח לו. הוא לא כעס עליו מעולם באֹפן רציני; הוא מצא אפילו, כי זה היה עָול גדול מצדו להעציב את הזקן האֻמלל הזה. אבל הוא התעמר קצת בשלטונו עליו ולא חפץ להתראות כמתחרט על דבריו. כך נשארו עד צאתם מן היער; לא נשמע דבר בלתי־אם צעדיהם הנגררים של שני הזקנים, שרוחם נעכרה כליל. כריסטוף שרק לו כאִלו אינו רואה אותם. פתאֹם לא יכול להתאפק. הוא עוד התחיל לצחוק בקול, פנה אל שולץ ולחץ את זרועיו בידיו החֲזָקות:

– שולץ הזקן, היקר שלי! – אמר והביט עליו בחבה. – כמה יפה! כמה יפה!...

הוא דִבר על־אודות מראה־המקום והיום היפה. אבל עיניו הצוחקות כאִלו אמרו:

– איש טוב אתה, אני הנני גס־רוח. סלח לי! אני אוהב אותך מאד.

לבו של הזקן רָוַח. הדבר היה, כאִלו זרחה החמה אחרי לקויה. הוא זקוק היה עוד לרגע אחד עד שיכול לבטא מלה. כריסטוף אחז

בזרועו ושח ביתר חבה מאשר עד הֵנה; מתוך התלהבותו הכפיל את מהירות צעדיו, מבלי שים לב לזה, שהוא מַגיע את שני בני־לויתו. שולץ לא התאונן; הוא היה שבע־רצון ולא הרגיש אפילו בעיפות. הוא ידע היטב, כי במהיר יקר יפרע בעד כל החטאים שהוא חוטא היום לבריאותו; אבל הוא אמר לעצמו:

— רק מחר רע יהיה! אכן לבשיסע יהיה לי די זמן לנוח.

אבל קונץ, שלא היה קל ברגליו כל־כך, הלך אחריהם במרחק חמש־עשרה פסיעות ועל פניו העויה מעוררת חמלה. סוף־סוף הרגיש בזה כריסטוף. הוא התנצל מתוך מבוכה והציע להתמתח על האחו בצל הצפצפות. שולץ, כמובן, הסכים, מבלי לשאול את עצמו, מה תהיה פְּעֻלַּת הדבר הזה על מחלת הברונכיט שלו. לאשרו דאג קונץ בשבילו; או אולי השתמש בזה לכל־הפחות בתור אמתלה, שלא להעמיד את עצמו בסכנה ולשכב, כשהנהו כֻּלו שטוף בזעה, בתוך העשב הקר. הוא הציע ללכת אל התחנה הסמוכה ולשבת במסע המוביל אל העיר, וכן עשו. למרות עיפותם הֻכרחו למהר צעדיהם, שלא לאחר, ובאו אל בית־הנתיבות בדיוק באותו הרגע שבא המסע.

איש כרסני אחד ראה אותם מתוך חלון הרכבת, וקרא את שמותיהם של שולץ וקונץ, בלוית רשימת התארים והמשרות שלהם, ונפנף בידיו כמשֻגע. שולץ וקונץ ענו גם הם בקול גדול והניעו גם־הם את ידיהם; הם נחפזו אל הקרון של האיש הכרסני, וגם הוא רץ לקראתם. כריסטוף נדהם, רץ אחריהם ושאל:

— מה זאת?

הללו קראו בצהלה:

— זהו פוטפֶּטשמיט!

שֵם זה לא אמר לו הרבה. הוא שכח את נאומי־הכוס של ארֻחת־הצהרים. פוטפטשמיט, שולץ וקונץ, — הראשון בעמדו למעלה בקרון, והשנים האחרים — על המדרגות — הקימו שאון נורא: מתמהונם על אשרם לא ידעו מה לעשות. במהרה נדחקו לתוך המסע היוצא. שולץ הציג אותם זה לפני זה. פוטפטשמיט השתחוה כשקוי־פניו נתאבנו פתאם והוא זקוף ומַבְזֵק כיתד, אולם אחרי שמלא את הפורמליות

החוצה והתנפל על ידו של כריסטוף, טלטל אותה בחזקה כחמש או שש פעמים, כאלו חפץ לעקור אותה מפרקה, והחל שוב להרעים בקולו. מתוך קריאותיו הבין כריסטוף, כי מודה הוא לאלהים ולמזלו הטוב על פגישה בלתי־מצויה זו. ואף־על־פי־כן, כעבור רגע, טפח על־גבי שוקיו והתאונן על מזלו הרע, שעורר אותו – שלא יצא מימיו מן העיר – לצאת את העיר דוקא בשעת בואו של האדון ה„קפלמיסטר". הטלגרמה של שולץ לא נמסרה לו אלא בבקר, כשעה אחרי צאת המסע. הוא ישן בשעת בואה, ואז מצאו לנכון שלא להעיר אותו. כל הבקר שפך את חמתו על אנשי האכסניה. גם עכשו עודנו כועס עליהם. הוא שלח לעזאזל את החולים, עזב את הראיונות שהיו לו לרגלי עסקיו וישב במסע הראשון, בהחפזו לשוב לביתו; אבל מסע ארור זה אחר להביא אותו בזמנו למסלה הראשית: פוטפטשמיט הכרח להמתין שלש שעות בבית־הנתיבות. הוא בזבז את כל קריאות־היאוש של אוצר־המלים שלו וספר עשרים פעם את אסונו לנוסעים שהמתינו כמוהו ולשוער של בית־הנתיבות. סוף־סוף נסעו משם. הוא ירא פן יאחר לבוא... אבל, תודה לאל, תודה לאל!...

הוא אחז שוב בידיו של כריסטוף, והדק אותן בין כפיו העבות והשעירות. הוא היה גדול ועבה מאד; ראשו מרֻבע, שערו אדם וקצר, פניו מגֻלחים ומלאים חטטים, עיניו גדולות, חטמו גדול, שפתיו עבות, סנטרו כפול, צוארו קצר, ערפו רחב, כרסו כחבית, זרועותיו תלויות לו בנפרדות מגופו, רגליו וידיו גדולות מאד – ערמת בשר ענקית, שצורתה נתקלקלה מתוך רבוי אכילה ושתית שֵׁכר, אחת מאותן הדלוסקאות בצורות אנשים, שאפשר לראותן לפעמים כשהן מתגלגלות ברחובות ערי בַּוריה והשומרות בקרבן את סוד אותו הגזע האנושי, שנתהוה על־ידי פטום מיֻחד, כאותו מין העופות הנמסרות לפטים. הוא הבריק מרֹב חדוה והֹם כחתיכת חמאה, וכששתי ידיו מֻנחות על ברכיו הנפרדות, או גם על ברכי שכניו, לא עָיף מלדַבר, בזרקו את ההברות לתוך האויר בכֹח של תותח. לפרקים היה תֹקף אותו צחוק, שזעזע את כל גופו; הוא זקר את ראשו לאחור, פער את פיו, כעבע, נחר וחָשב להחנק, צחוקו דבק בשולץ וקונץ, והם, לאחרי שעברת

ההתקפה, נגבו עיניהם והסתכלו בכריסטוף, כאלו חפצו לשאל:

– המ... מה אתה אומר על זה?

כריסטוף לא אמר כלום; הוא חשב בזועה:

– כלום מפלצת זו שרה את המוסיקה שלי?

הם שבו אל בית שולץ. כריסטוף קוה להפטר מזמרתו של פיטפֶטשמיט ולא הציע לו כלום, למרות רמזיו של פוטפטשמיט, שבער מתוך כסף להשמיע קולו, אבל שולץ וקונץ השתוקקו יותר מדי לתת כבוד לרֵעם. מן ההכרח היה לשתות כוס זו. כריסטוף ישב על הפסנתר בפנים זועפים; הוא חשב:

– חביבי, חביבי, אינך יודע לפני מי אתה עומד. הזהר! אני לא אוַתּר לך על כלום.

הוא אמר לעצמו, כי זה יצער את שולץ, ועל זה חרה לו, אך בכל־זאת החליט לצער אותו ובלבד שלא יסרס וישהית יו'ן פַלסטַף זה את המוסיקה שלו. אולם לא היה לו כל צֹרך להתחרט על הסבו צער לידידו: בר־נש כרסני זה שר בקול נפלא. תכף אחרי הקצב הראשון מזמרתו עשה כריסטוף תנועה מתוך הפתעה. שולץ, שלא גרע עיניו ממנו, רעד. הוא חשב, כי אין כריסטוף שבע־רצון, ולא נרגע עד שראה את פניו שאורו מרגע לרגע, בה במדה שהוסיף לנגן. גם עליו נאצל זיו הדוֹתו הזאת. ואחרי גמר הקטע, כשהפנה כריסטוף את פניו וקרא, כי מימיו לא שמע עוד שישירו כבה את ה Lieder שלו, מלאה את שולץ שמחה יותר נעימה ועמֻקה משמחתו של כריסטוף שבע־הרצון ושל פוטפטשמיט שיצא כמנצח, כי לכל אחד משניהם לא היה אלא העֹנג שלו לבדו, ושולץ התענג בענגם של שני רעיו. הקונצרט נמשך הלאה. כריסטוף השתאה מאד: הוא לא יכול להבין, כיצד בריה כבדה והמונית זו מיטיבה להביע את מחשבות ה Lieder שלו. אמנם לא כל הגוָנים היו מדֻיקים, אבל היו כאן אותה ההתלהבות ואותו סער הרגש, שמעולם לא עלו בידי כריסטוף לעוררם במזמרים, שהזמרה היא אֻמנותם. הוא הסתכל בפוטפטשמיט ושאל את עצמו:

– כלום הוא מרגיש זאת באמת?

אבל הוא לא ראה בתוך עיניו אש אחרת מלבד זו של תאות־

הכבוד שנמלאה. איזה כח נעלם הניע את הגוש הכבד הזה. כח עוּר ופסיבי זה דומה היה למחנה־צבא הנלחם מבלי דעת עם מי ולמה. רוח ה Lieder שלט בו, והוא נכנע בגיל: כי הרגיש צֹרך לפעול; ואִלו התמכר לעצמו, לא ידע מה ואיך יפעל.

כריסטוף אמר לעצמו, כי ביום היצירה לא טרח ביותר הפַסל הגדול להכנים סדר באברים הפזורים של בריותיו המגֻשמות; הוא עִצֵב אותם כלאחר־יד, מבלי לדאֹג אם מתאימים הם זה לזה: כה נגמרה מלאכת כל בריה בעלת חלקים שונים; והאדם האחד מפֻזר בחמשה או ששה בני־אדם שונים; המוח נִתַן לאחד, הלב לשני, לשלישי — הגוף, שהתאים לנפש זו; כלי־הנגינה לחוד, והמנגן לחוד. יש בריות, שנשארו כבנורות נפלאים סגורים נצח בנרתיקם, מאין איש אשר ידע לנגן בהם. ואותם האנשים, שנועדו לנגן בהם, מֻכרחים הם כל חייהם להסתפק בכנורות עלובים. ועוד נמוק מיֻחד היה לו לחשוב ככה, מפני שהיה כועס על עצמו על שאין הוא מֻכשר לעולם לשיר כהוגן דף של מוסיקה. קולו היה לקוי, והוא לא יכול להקשיב לעצמו בבלי זועה.

ובינתים החל פוטפטשמיט, שהיה שכּור מנצחונו, לזמר את זמירות כריסטוף ב„הדגשה יתרה", כלומר, הוא שׂם בהם את כַּוָנתו שלו תחת אותה של כריסטוף.

הלה, כמובן, לא חשב שהמוסיקה שלו מרויחה על־ידי כך, ופניו קדרו. שולץ הרגיש בזאת. חֹסר־הבקֹרת שבו וההערצה שרחש לידידיו לא הרשו לו להחַויר לעצמו את טעמו הגרוע של פוטפטשמיט. אבל מתוך החבה שרחש לכריסטוף הרגיש את הנדנודים הדקים מן הדקים שבמחשבתו של הצעיר; הוא לא חי עכשו בתוך עצמו, אלא התגלגל בכריסטוף; ולכן סבל גם הוא מהתלהבותו היתרה של פוטפטשמיט. הוא התעורר לעכבו על מדרון מסֻכן זה. אך לא נקל היה להשתיק את פוטפטשמיט. שולץ יגע כמה יגיעות להניאו, אחרי כלות הרפרטואר של כריסטוף, מלהשמיע קולו בשירי מחברים גרועים, שלשֵמע שמם היה כריסטוף מסתמר בקפוד.

לאשרם חסמה הבטורה על־אודות סעֻדת־הערב את פיו של פוטפטשמיט. שדה־עבודה אחר התגלה לפניו, ששם יכול היה להראות

את כשרונותיו; ובשדה זה לא יכול איש להתחרות עמו. וכריסטוף, שטיולי־הבקר יגעוהו קצת, לא נסה כלל להתערב אתו.

הערב נמשך הלאה. שלשת הרעים הזקנים, בשבתם אצל השלחן, הסתכלו בכריסטוף; הם שתו בצמא את דבריו. מוזר היה בעיני כריסטוף, שהוא יושב ברגע זה בעירה עזובה זו, בין הזקנים הללו, אשר לא ראה אותם מעולם עד היום ואשר הוא מרגיש את עצמו קרוב להם יותר מאשר אל בני משפחתו. הוא חשב, כמה רב האשר לאמן, אלו היה לו משג מן הרעים הנעלמים, שרעיונו פוגשם בעולם — כמה היה לבו מתחמם וכחותיו מתגברים... אבל על־פי־רב אין לו כלום מזה; כל אחד חי ומת לבדו, ירא להגיד את אשר הוא מרגיש, דוקא מפני שהוא מרגיש יותר ומפני שיש לו צרך לדבר. החונפים הרגילים מדברים בלי כל עמל. אולם אלה האוהבים בכל לבם מכרחים לאנס את עצמם, כדי להתגבר על שתיקתם ולאמר, כי אוהבים הם. ומשום־כך יש להחזיק טובה למעזים לדבר; הם הנם, שלא מדעת, עוזריו של האמן. כריסטוף החזיק הרבה טובה לשולץ הזקן. הוא לא ערבב אותו עם שני חבריו. הוא הרגיש, כי הלה הוא נשמתה של בגופית־הרעים הקטנה; השאר לא היו אלא זהרורים נאצלים ממאור־חי זה של טובה ואהבה. הידידות שרחשו לו קונץ ופוטפטשמיט — ממין אחר היתה. קונץ היה אגואיסטן; המוסיקה גרמה לו קרת־רוח של אשר, כלחתול, כאשר מלטפים אותו. פוטפטשמיט מצא כאן מקום להתהדרות והתאמנות גופנית. שניהם לא התאמצו להבינו. אבל שולץ התמכר כליל; הוא אהב.

השעה היתה מאחרת. שני הרעים שהזמנו יצאו משם, בלילה. כריסטוף נשאר לבדו עם שולץ. הוא אמר לו:

— עתה אנגן בשבילך לבד.

הוא ישב אל הפסנתר וינגן — כמו שידע לנגן בשעה שהיה אצלו מי־שהוא היקר לו. הוא נגן את יצירותיו החדשות. הזקן היה מלא התפעלות. הוא ישב אצל כריסטוף, לא הסיר ממנו את עיניו ועצר נשימתו. מתוך טוב־לבו, שלא היה מכשר לשמור שום אשר לו לעצמו, קרא פעם בפעם שלא בכונה:

— הה! חבל שקונץ אינו פה!

(מה שהקניט קצת את כריסטוף).

עברה שעה. כריסטוף נגן עוד; הם לא החליפו ביניהם אף מלה. כשגמר כריסטוף, לא אמרו אף מלה לא זה ולא זה. הכל נדם: הבית והרחוב נרדמו. כריסטוף הפנה את פניו וראה את הזקן בוכה. הוא קם וחפץ לנשקו. הם שוחחו בלט בשלות הלילה. הטקטק העמום של השעון נשמע מן החדר הסמוך. שולץ דבר בחשאי כשידיו שלובות וגופו גחון לפנים: הוא ספר לכריסטוף, ששאל אותו, על־אודות חייו ותוגותיו; אולם בכל רגע הרגיש נחם על התאוננו, הרגיש צרך לאמר:

— לא צדקתי... אין לי זכות להתאונן... הכל היו טובים אלי...

והוא לא התאונן באמת; רק תוגה רחפה שלא מדעת מתוך כפור פשוט זה של חייו הגלמודים. ברגעים המכאיבים ביותר היה נגלה ה„אני מאמין" שלו, של אידיאליות מערפלת מאד וסנטימנטלית מאד, שהקניטה את כריסטוף, אבל הוא חשב לו לאכזריות לסתור אותה. באמת היה כאן אצל שולץ לא אמונה שלמה, כי־אם רצון להאמין — תקוה רופפת, שהיה נאחז בה כבמשענתו היחידה. הוא חפש לו אשור בעיני כריסטוף. כריסטוף הבין את הקריאה שבמבטו של ידידו, שהיה נתלה בו בבטחון מזועזע־לב, שהתחנן לפניו ובקש את תשובתו. אז דבר אליו דברי אמונה שלוה וכח בטוח בעצמו, שהזקן חכה להם. ושהשביעוהו ענג. הזקן והצעיר שכחו את השנים המפרידות ביניהם: הם היו קרובים זה לזה כשני אחים בני גיל אחד, האוהבים זה את זה ומסיעים זה לזה; החלש שבהם בקש משען לו בחזק: הזקן מצא חסות בנפש הצעיר.

הם נפרדו אחרי חצות הלילה. כריסטוף צריך היה להשכים בבקר, כדי לשבת באותו המסע עצמו, שהביאו אתמול הלום. ומשום כך מהר לפשוט את בגדיו. הזקן הכין את החדר לאורחו, כאלו עתיד היה לבלות בו כמה חדשים. על השלחן הציג שושנים בקערה וענף של דפנה, גליון־ספוג חדש לגמרי היה מנח על־גבי שלחן־הכתיבה. הוא הכין לו על המדף אשר למראשותי המטה אחדים מספריו היקרים והחביבים עליו ביותר. שום פרט לא היה כאן, אשר לא חשב על־אודותיו באהבה.

אבל כל עמלו היה לשוא: כריסטוף לא ראה כלום מזה. הוא התנפל על מטתו וירדם מיד כילד.

שולץ לא ישן. כל החדוה אשר היתה לו וכל הצער, שהסבה לו יציאת ידידיו, עלו בלולים על רעיונו. במוחו עברו כל הדברים שנדברו ביניהם. הוא חשב על זה, שכריסטוף היקר ישן אצלו, מעבר לקיר, שאליו נשענת מטתו. הוא היה הלום־עיפות; נשימתו כבדה עליו; הוא הרגיש, כי במשך הטיול הצטנן וכי מחלה תתקפהו; אבל רק מחשבה אחת היתה לו:

— לו אך ימשך הדבר עד לאחרי נסיעתו!

והוא חשש, שמא יתקפהו השעול ויעורר את כריסטוף. הוא היה מלא תודה לאלהים בעד הכל והחל לחבר שיר על המנגינה של שמעון הזקן: „היום תסלח" (Nunc dimitfis.) הוא קם, מכסה זעה, כדי לכתוב את החרוזים, ונשאר יושב אל השלחן עד שגמר לכתבם בשימת־לב והציג תחתם בהקדשה יתרה מתוך חבה את חתימת־ידו, את הזמן והשעה. אחרי־כן שב למשכבו כשכלו רועד, ולא יכול עוד להתחמם כל הלילה.

השחר עלה. שולץ חשב מתוך צער על מה שהיה אתמול בבקר. אבל הוא נזף בעצמו על שהיא מעכיר במחשבות כאלה את רגעי־האשר האחרונים שנשארו לו. הוא ידע היטב, כי למחרת יצטער על השעות החולפות עכשו, ולכן התאמץ שלא לאבד מהן כלום. הוא שם אזנו באפרכסת למול כל שאון קל שבחדר הסמוך. אבל כריסטוף לא זז. הוא שוכב עוד באותו המצב ששכב: הוא לא עשה שום תנועה. שש שעות ומחצה כבר עברו, והוא ישן עוד. נקל היה לתת לו לאחר את המסע; ובודאי שהוא היה מתיחס לדבר זה בצחוק. אבל הזקן היה נאמן־לב יותר מדי שיתעמר ככה ברעו בלי הסכמתו, אף־על־פי שאמר לנפשו כמה פעמים:

— הרי לא בי יהיה האשם. אני איני חיב בזה כלום. עלי אך לשתוק ולא לאמר כלום. ואם לא יקיץ בעוד מועד, הרי אבלה עוד יום אחד עמו.

אולם כרגע חזר ואמר לנפשו:

— לא, אין לי שום זכות לכך.

והוא חשב לחובה לעצמו ללכת ולעורר אותו. הוא דפק בדלת. כריסטוף לא שמע בתחלה; הוא היה מֻכרח לדפוק בחזקה. דבר זה גרם לו לזקן צער גדול; הוא חשב:

— כמה ערֵבה לו שנתו! הוא היה יכול להִשָאר שוכב ככה עד הצהרים.

סוף־סוף ענה לו קולו העליז של כריסטוף, מאחרי המנעול. כשנודעה לו השעה, תמה מאד; ונשמע היה איך הוא מתהלך בחדרו הֵנה והלום ועורך בשאון את תלבשתו, שר קטעי־שירה, כשהוא פונה בינתים בדברי ידידות לשולץ מבעד הקיר ואומר דברי הלצות, המעוררים את צחוקו של הזקן, למרות צערו. הדלת נפתחה: הוא הופיע רענן, שלֵו, בפנים מאֻשרים. באמת לא היה שום סִבה למהר את יציאתו: הלא כלום לא יאבד, אם ישאר פה עוד ימים אחדים; ומה גדולה היתה השמחה שהיה משמח בזה את שולץ! אבל כריסטוף לא יכול להבין זאת כראוי. ואמנם, אף שרחש חבה גדולה לַזקן, בכל־זאת נבון היה לנסוע מכאן בחפץ־לב; נפשה עיפה מרֹב השיחה, מנשמות אלה, שדבקו בו בחבה נואשה. ומלבד זה הרי צעיר היה וחשב, כי עוד יספיק להם הזמן להתראות: הלא אין הוא נוסע מעבר לים! הזקן ידע, כי הוא יהיה בקרוב עוד הרבה יותר רחוק, מאשר מעבר לים; והוא הביט על כריסטוף טרם יפרד ממנו לנצח.

הוא לִוה אותו אל בית־הנתיבות למרות עיפותו הגדולה. מטר דק וקר ירד בלי שאון. על התחנה הרגיש כריסטוף, בפתחו את כיסו, כי אין לו די כסף לקנות כרטיס עד ביתו. הוא ידע, כי שולץ יַלוה לו בענג; אבל לא חפץ לשאול ממנו. מדוע? מדוע זה ימנע מאדם, האוהב אותו, את הטוב, את האֹשר — לגמול לו חסד?... הוא לא חפץ לעשות זאת מחמת רגש הנמוס, ואולי מחמת אהבה־עצמית. הוא לקח את הכרטים עד תחנה באמצע הדרך, בהחליטו בנפשו ללכת את שאר הדרך רגלי.

שעת הנסיעה הגיעה. על שלב הקרון נשקו זה לזה. שולץ תחב לתוך ידו של כריסטוף את השיר שנכתב בלילה. הוא נשאר על

המרצפת לרגלי הקרון, לא היה להם מה לאמר זה לזה, כמו שיארע תמיד בשעה שהפרידה נמשכת זמן רב; אבל עיני עולין הוסיפו לדבר: הן לא נפרדו מעל פני כריסטוף עד שנסע המסע.

הרכבת נעלמה במעקלי הדרך. שולץ נשאר לבדו. הוא שב הביתה דרך השדרה המרפשה. הוא הלך בכבדות; פתאם הרגיש עיפות, קר, את העצב של יום־הסגריר. קשה היה לו מאד להגיע עד ביתו ולעלות במעלות. כמעט שנכנס אל חדרו – ובולמוס של שעול תקף אותו. שלומית באה לעזרתו. מתוך גניחתו קרא כמה פעמים:

– מה טוב, מה טוב, שלא תקפני השעול עד כה!...

הוא הרגיש את עצמו ברע מאד. הוא עלה למטבב. שלומית קראה לרופא. גופו נפל על המטה כגוש שאין בו רוח־חיים ולא יכול להניע בשום אבר; רק חזהו נשם בכבדות כמפוח. ראשו היה כבד וקדהתני. את כל היום בלה בזה, שחזר ועורר בקרבו, רגע אחרי רגע, את פרשת יום האתמול. ככה ענה את עצמו, ותכף אחר זה הוכיח את עצמו על שהוא מתאונן אחרי אשר כזה שבא לידו. בידים שלובות ולב מלא אהבה הודה לד'.

כריסטוף שב לארצו ברוח מעודד מחמת היום הזה וביותר בטחון בעצמו מחמת החבה אשר השאיר מאחריו. בהגיעו אל המקום, ששם נגמר כרטיסו, ירד בשמחה מן הרכבת וילך הלאה רגלי. עליו היה ללכת ששים קילומטר. אחרי שלא היה לו צרך להחפז, התהלך כתלמיד בית־ספר. זה היה בחדש אפריל. הערבה עוד לא הגיעה לגבלובה השלם. העלים התפתחו בקצה הזלזלים השחורים כידים מקפלות קטנות; עצי־התפוחים פרחו; ורדי הבר היכו מתוך המשוכות. מעל ליער הקרח, שתתימת־ירק רק החלה לצמות, הזדקפה על פסגת גבעה קטנה, כשלל על חד החנית, טירה רומנית עתיקה. בתכלת־השמים הנעימה טסו עננים שחורות מאד, צלליהן רחפו על־פני האדמה האביבית; גשמים קלים נתכו; אחרי־כן חזרה והופיעה השמש בטהרתה, והצפרים רננו.

כריסטוף הרגיש, שזה רגעים אחדים הוא מהרהר בדודו גוטפריד. זה כמה לא חשב על־אודות האיש האֻמלל הזה. והוא שאל את עצמו מדוע זה עלה זכרונו לפניו ברגע זה בעקשנות. בלכתו לארך שדרת צפצפות אשר על־יד תעלה מבריקה היה כֻּלו מֻקסם מזה, וכל־כך רדפה אחריו אותה התמונה, עד שבנטותו לצד כֹתל גבוה נדמה לו, שהוא רואה אותו הולך לקראתו.

השמים קדרו. גשם סוחף, ערבוביה של מטר וברד נִתך ארצה, ומרחוק געש הרעם. כריסטוף נמצא סמוך לכפר, שבתלי בתיו הוֹרֻדים וגגיהם האֻדמים בינות לקבוצות־אילנות נצנצו לעיניו. הוא החיש את צעדיו, וישב לו בצל גג בולט של הבית הראשון. גרגירי הברד נפלו רצופים ברעש; הם צלצלו על רעפי הגגות ונתזו משם אל הרחוב ככדורי עופרת. בחריצי העגלות שעל הדרך מלאו המים על גדותיהם. מבעד לגפנים הפורחים מתחה הקשת את אזורה בצבעיה הצעקניים מעל־פני העבים האפלים־כחֻלים.

על מפתן הדלת עמדה עלמה וסרגה. היא בקשה את כריסטוף בידידות להכנס. הוא הסכים להזמנה. החדר, אשר אליו נכנס, שִמש בעת ובעונה אחת בתור מטבח, חדר־האֹכל וחדר־המטות. במעמקי החדר עמדה קדרה על האש. אכרה, אשר בררה ירקות, דרשה בשלומו של כריסטוף ובקשה אותו לגשת אל האש, כדי ליבש את בגדיו. העלמה הלכה והביאה בקבוק ותתן לו לשתות. היא ישבה מעבר לשלחן, הוסיפה לסרוג והתעניגה בשני הילדים, שִחקו בזה, שתחבו לתוך צואריהם שבלי־עשב, הנקראות בכפר „גנבים" או „חומסים". היא קשרה שיחה עם כריסטוף. רגע אחד לא ראה, כי עִוֶרת היא. היא לא היתה יפה כלל. זו היתה ריבה בריאה, אדֻמת־לחיים, לבנת־שנים, אמיצת־זרועות; אבל בקַוי פניה חסר היה הקצב: היו לה אותו החִיוך ואותם הפנים מחֻסרי־ההבעה קצת אשר לרֹב העורים, וכמוהם — היתה לה גם הנטיה לדבר על־אודות הדברים והאנשים כאלו היא רואה אותם. ברגע הראשון השתומם כריסטוף ושאל את עצמו על מי הם לועגים כאן, בשעה שאמרה לו, כי פניו טובים וכי מראה פני המקום יפה היום מאד. אבל אחרי שהביט חליפות על העִוֶרת ועל

האשה הבוררת את הירקות, ראה, כי איש אינו מתפלא על זה ואיש אינו חושב להתל. שתי הנשים חקרו בידידות את כריסטוף, שאלו מהיכן הוא הולך והיכן עבר. העוֶרת התערבה בשיחה מתוך התלהבות נפרזה קצת. היא אשרה או בארה את דבריו של כריסטוף בדבר הדרך והשדות. מובן, שהערותיה לא תמיד נכונות היו. היא כאלו תפצה להוכיח לעצמה, כי היא מיטיבה לראות לא פחות ממנו.

נכנסו יתר בני־המשפחה: אכר חסֹן, כבן־שלשים, ואשתו הצעירה. כריסטוף השתעה עם שניהם; ובשעת השיחה הביט על הרקיע המזדכך וחכה לרגע, שבו יוכל לעשות דרכו הלאה. העוֶרת החלה לזמר בחשאי, כשהיא מוסיפה לסרוג את פֻּזמקה. זמר זה עורר בכריסטוף כמה זכרונות ישנים.

– הא כיצד! גם זאת אַת יודעת?

(גוטפריד לִמד אותו את הנגון הזה לפנים).

הוא שר את המשך הנגון. העלמה התחילה לצחוק. היא שרה את מחציתם הראשונה של החרוזים, והוא חמד לצון לו לגמור אותם. הוא קם, כדי ללכת ולראות במזג האויר, והלך בהדר סביב סביב, כשמבטו חודר באֹפן מיכני אל כל פנות־הבית: והנה ראה בפנה, אצל הקולב. חפץ, שהרעיד אותו. זה היה מקל ארֹך כפוף, שבי ת־האחיזה שלו, החטוב באֹפן גס, היה בתבנית איש משתחוה. כריסטוף ידע היטב את המקל הזה: בילדותו שִׂחק בו. הוא זנק אל המטה ושאל בקול הנוק:

– מהיכן... מהיכן הוא כאן,

האיש הסתכל בו ואמר:

– ידיד השאיר אותו; ידידי הישָׁן, שמת.

כריסטוף קרא:

– גוטפריד?

הכל פנו אליו ושאלו:

– מהיכן אתה יורע זאת?

וכשאמר כריסטוף, כי גוטפריד היה דודו, השתררה התרגשות כללית. העוֶרת קמה; פקעת הצמר שלה התגלגלה בחדר; היא פגעה על מלאכת ידיה, אחזה בידיו של כריסטוף וקראה בתמהון:

– אתה – בן־אחותו?

הכֹּל דִבּרו בבת־אחת. כריסטוף שאל גם הוא:

– אבל אתם... מהיכן אתם יודעים אותו?

האיש ענה:

– הוא מת כאן.

כֻּלם שבו וַיֵשבון; וכששככה התרגשותם, סִפרה האם, בשובה לעבודתה, כי גוטפריד היה מבקר את ביתם זה כמה שנים; תמיד היה מתעכב פה, בלכתו ובשובו, בכל אחד מתיוריו. בבואו בפעם האחרונה (זה היה ביולי שעבר) נראה עָיֵף מאד; הוא פרק את חבילתו, וזמן רב עבר קֹדם שיכול לבטא מלה; אבל אנחנו לא שמנו לב לזה, מפני שרגילים היינו לראותו בכך בבואו וידענו, כי נשימתו קצרה. הוא לא התאונן. מעודו לא התאונן. הוא מצא תמיד ענין של קֹרת־רוח גם בדברים הבלתי־נעימים. בשעה שעסק בעבודה מיַגעת, היה מתענג, בחשבו מה טוב יהיה במטתו בערב; וכשהיה חולה, היה אומר, מה טוב יהיה כשתחלוף המחלה.

– ובכל־זאת לא טוב לאדם להיות תמיד שמח־בחלקו – הוסיפה האשה – כי אם אינך מתאונן, גם אחרים אינם חומלים עליך. אני – אני מתאוננת תמיד.

ובכן, לא שמו לב אליו; ולא עוד אלא שלעגו על מראה פניו הטובים, ומודֶסטה (זה היה שמה של העלמה העִוֶרת), שפרקה מעליו את צרורו. שאלה אותו, איך זה אין הוא עָיֵף, ברוצו ככה כצעיר. הוא חִיֵך, תחת להשיב על שאלתה: כי לדַבּר לא יכול. הוא ישב על הספסל לפני הדלת. כל אחד שב לעבודתו: האנשים – השדה, האֵם אל המטבח. מודֶסטה נגשה אל הספסל, עמדה נשענת אל הדלת, כשמלאכתה בידה, ושוחחה עם גוטפריד. הוא לא ענה לה. היא לא חכתה להשובתו וסִפרה לו כל מה שאֵרע מימי בקורו האחרון. הוא נשם בעמל; והיא הרגישה, שהוא מתאמץ לאזור כֹּחו לדַבּר. תחת לדאוג ולפחוד, אמרה:

– אל תדַבּר, הנֶפש. תדַבּר אחר־כך. כיצד אפשר לאדם ליַגע את עצמו כל־כך?

אז חדל לדַבּר ולא נסה עוד. היא שבה לספורה, בסבורה היותה,

כי הוא שומע, הוא נאנח ונשתתק. כשיצאה האם אחר־כך, מצאה את מודֶסטה כשהיא מוסיפה לדַבּר ואת גוטפריד על הספסל, בלי נוע, כשראשו מֻפשל לאחור ופונה כלפי השמים: רגעים אחדים שוחחה מודֶסטה עם מת. אז הבינה, כי האיש האֻמלל נסה לאמר דברים אחדים לפני מותו ולא יכול; אז וִתֵּר על זה בבת־צחוקו הנוגה ועצם את עיניו בתוך השלוה של ערב הקיץ...

הגשם חדל. הכלה הלכה אל הרפת; הבן אחז במעדרו ונקה לפני הפתח את המרזב, שהרפש סתמו. מודֶסטה נעלמה עוד עם התחלת הספור. כריסטוף נשאר לבדו בחדר עם האם ושתק כשהוא נרגש. הזקנה, הפטפטנית קצת, לא יכלה לנשׂא דומיה ממֻשכה; היא החלה לספר לו את כל פרשת התוַדעותה לגוטפריד. דבר זה היה לפני הרבה, הרבה שנים. בימי עלומיה אהב אותה גוטפריד. הוא לא העֵז לאמר לה זאת; אולם היו מתלוצצים עליו בשביל זה; היא צחקה עליו; גם האחרים היו עושים כזאת (כך הֻרגלו בכל מקום שהיה עובר). אף־על־פי־כן היה גוטפריד שב באמונה, משנה לשנה. הוא מצא לדבר טבעי, שילעגו לו, לדבר טבעי, שלא תאהב אותו, לדבר טבעי, שתנשא ושתהיה מאֻשרת עם אחר. היא היתה מאֻשרת יותר מדי, יותר מדי התפארה בעָשרה; והנה קרב אסון — בעלה מת מיתה חטופה. אחרי־כן בתה — בת יפה, בריאה, שהכל התפלאו עליה ושעמדה להִנשא לבנו של האכר העשיר שבסביבתם — נסתמאה אחרי מחלה. כשעלתה באחד הימים על עץ־האגס שמאחרי הבית לקטוף פֵּרות, נשמט הסֻלם. היא נפלה, וענף שבור נתקל בפניה, סמוך לעין. בתחלה חשבו, כי רק צלקת תשאר; אבל מאז לא חדלה מסבול מכאב־ראש; עין אחת כהתה, אחרי־כן השניה. כל הרפוי היה לשוא. כמובן, התנאים הופרו. החתן חזר בו מבלי תת כל באור; ומכל הבחורים, שלפני חֹדש היו נכונים להלחם זה עם זה עד זוב דם בכדי לרקוד עמה מחול אחד, לא מצא אף אחד עֹז להעמים על שכמו בעלת־מום (וזה מובן). מודֶסטה, שהיתה עד כֹּה עליזה וצחקנית, שקעה בתוך מרה שחורה ושאלה את נפשה למות. היא סרבה לאכול ובכתה כל היום, מבֹּקר עד ערב; ובלילה שמעו עוד כשהיא בוכה במטתה. לא ידעו

מה לעשות, לא ידעו אלא להתיאש ממנה. והיא בכתה אז עוד יותר. סוף־סוף נלאו נשא קְבלנותיה; אז נזפו בה, והיא חפצה להפיל את עצמה לתוך המים. לפעמים היה בא הכהן, הוא כפר לה על־אודות האלהים, על־אודות חיי־הנצח, על־אודות השָׂכר הצפוי לה בעולם הבא, אם תקבל את צרותיה באהבה. אבל כל זה לא נחם אותה כלל. יום אחד בא גוטפריד. מודֶסטה לא היתה מימיה טובה אליו, לא מפני שהיתה רעה על־פי טבעה, אלא שהיתה מזלזלת בו; ומלבד זה — לא הרבתה לחשוב בדבר, היא אהבה לצחוק; לא היה לצון שלא חמדה עמו ודבר־זלזול שלא אמרה לו בכדי להרעימו. כשנודע לו אסונה, נרעש כל־כך, כאִלו היה אחד מבני המשפחה. ואולם הוא לא הראה לה זאת כלל, בראותו אותה בפעם הראשונה. הוא הלך וַיֵשב אצלה, לא רמז כלל על המאורע ופטפט אִתה בהשקט ונחת כדרכו; אף במלה אחת לא נד לה; הוא כאִלו לא הרגיש כלל, כי עִוֶרת היא, אלא שמעולם לא דִבר על דבר, שאין היא יכולה לראותו. הוא ספר לה כל מה שהיא יכולה לשמוע ולהרגיש במצבה זה. כל זה עשה בפשטות, כדבר טבעי; אפשר היה לחשוב, שגם הוא עִוֵר הנהו. בתחלה לא שמעה כלום והוסיפה לבכות. אבל למחרת שמעה לו, וגם דברה עמו קצת.

— איני יודעת — הוסיפה האם — מה עשה לה, כי היינו טרודים בקציר השחת, ופנאי לא היה לי להתעסק בה. אבל בערב, בבואנו מן השדות, מצאנו אותם משוחחים בשלוה. ומאז הוטב מצבה. היא כאִלו שכחה את צרתה. אמנם מפרק לפרק תקף אותה כאב אסונה שוב: היא בכתה בבדידות, או שנסתה גם לדַבר עם גוטפריד על צרתה. אבל הלה כאִלו לא שמע כלום, או שהיה עונה לה לא על־פי הטון שלה. הוא הוסיף לשוחח במתינות, כמעט בחדוה, על־אודות דברים שהרגיעוה ועִנינו אותה. לבסוף שִׂדל אותה לטַיֵל מחוץ לבית, אשר לא חפצה לצאת ממנו מיום שקרה לה האסון. הוא עורר אותה לפסוע פסיעות אחדות — בתחלה מסביב לגן, אחרי־כן לערֹך טיולים יותר ממֻשכים בשדות. ועתה הנה היא משכילה למצֹא את ידיה ואת רגליה בכל מקום ולהבחין את הכל, כאִלו עיניה פקוחות. היא מרגישה

אפילו בדברים שאין אנו שמים לב להם; והיא מתענינת בכל דבר — היא, שמקדם לא התעניגה כלל בשום דבר מחוצה לה. הפעם הזאת שהה גוטפריד בביתנו יותר מכפי הרגיל. לא העזנו לבקש ממנו לדחות את יום צאתו; אבל הוא נשאר מרצונו, עד שראה אותה כשהיא נרגעת. ובאחד הימים — היא היתה שם, בחצר — שמעתי אותה צוחקת. לא אוכל לתאר לך את הרשם, שעשה הדבר הזה עלי. גוטפריד, כנראה, גם הוא שבע־רצון היה. הוא ישב אצלי. אנו הסתכלנו זה בזה, ואז — לא אבוש לאמר לך זאת, אדוני — נשקתיו, ובכל לבי. ואז אמר לי:

— עתה, כסבורני, יכול אני ללכת מכאן. אין עוד צרך בי.

אני נסיתי לעצרו. אבל הוא אמר לי:

— לא, עתה מֻכרח אני ללכת. איני יכול להִשָּׁאר עוד.

הכל ידעו, כי הוא היה דומה ליהודי הנצחי. הוא לא יכול להִשָּׁאר על מקום אחד — ולא הפצרנו בו. אז נסע מכאן. אבל הוא התאמץ לעבור כאן תכופות; ובכל פעם היתה זאת שמחה גדולה בשביל מודֶסטה. אחרי כל פעם שעבר פה היה מצבה הולך וטוב. היא עוסקת שוב בהנהלת־הבית; אחיה נשא אשה; היא מטפלת בילדים; ועתה אין היא מתאוננת לעולם; תמיד היא נראית במאֻשרת. שואלת אני את עצמי לפעמים, אם היתה מאֻשרת כך, אלו היו לה שתי עיניה. כן, בהן־צדקי, אדוני, יש ימים, שבהם אדם אומר לעצמו, כי מוטב היה לו להיות כמוה, שלא לראות כמה בני־אדם רעים וכמה דברים רעים. העולם מֻשחת; העולם מתקלקל מיום ליום... ואף־על־פי־כן ירֵאה אני משום אל תפתח פה לשטן... והאמת נִתנה להֵאמר, כי נוח לי בכל־זאת לראות את העולם גם הלאה, אף־על־פי שהוא מכֹער...

מודֶסטה הופיעה, והשיחה חדלה. עתה, כשהוטב מזג האויר חפץ כריסטוף ללכת לדרכו; אבל הם לא הסכימו לו. הוא הֻכרח לקבל את הזמנתם לאכל פת־ערבית וללון את הלילה בביתם. מודסטה ישבה אצל כריסטוף ולא זזה ממנו כל הערב. הוא חפץ לשוחח באינטימיות עם העלמה, שגורלה מִלא אותו חמלה. אבל היא לא נתנה לו שום הזדמנות לכך. היא התאמצה רק לחקור אותו בדבר גוטפריד. כשספר לה כריסטוף דברים

בלתי־ידועים לה, היתה מרגישה קֹרת־רוח וגם קצת קנאה... היא עצמה ספרה על־אודות גוטפריד רק במתוך הכרח: מֻרגש היה, כי אין היא אומרת הכל, או כשהיא אומרת דבר־מה, היא מתהרמת תכף על דבריה. זכרונותיה היו קנין נפשה, והיא לא רצתה לשתף בהם אחרים. היא הטילה לתוך חבתה זו את אותה העקשנות של אכרה, הקשורה אל אדמתה: לא נעים היה לה להשוב, כי אחר יאהב את גוטפריד כמוה. אמנם, היא לא חפצה להאמין בזה כלל; וכריסטוף, שקרא זאת בנפשה, השאיר לה את קֹרת־רוחה זו. בשמעו את דבריה, הרגיש כריסטוף, כי אף שהיא ראתה את גוטפריד לפנים, ואף שראתה אותו אז בעיני אי־סבלנות, רקמה לה מיום שנתעַורה תמונה שונה לגמרי מן המציאות; ועל יציר־דמיונה זה העבירה את כל הצֹרך באהבה שהיה בה. שום דבר לא היה סותר את עבודת־דמיונה זו. מתוך הודאות האמיצה של הסומים, הממציאים להם בשלוה גמורה את אשר אינם יודעִים, אמרה לכריסטוף:

– אתה דומה לו.

הוא הבין, כי זה כמה שנים הֻרגלה לחיות בבית מֻגף־תריסים, שהמציאות לא הֻדרה אל תוכו. ועתה, כשלמדה לראות באפלה שמסביב לה, ואפשר גם לשכוח את האפלה, אפשר שקו־אורה המסתנן בתוך חשכתה, היה מביא פחד בלבה. היא הזכירה לפני כריסטוף המון דברים של מה־בכך, בשיחה חסרת־חבור ומתוך הִיוּך, שכריסטוף לא הרגיש בה את עצמו בטוב. פטפוט זה הקניט אותו. הוא לא הבין, כיצד יציר זה, שסבל כל־כך, אינו מתיחס ביתר כֹבד־ראש אל יסוריו ומוצא טעם בדברי־הבאי אלה. מפרק לפרק היה מנסה לדבר בענינים יותר רציניים; אבל הם לא מצאו שום הד בנפשה. מודסטה לא יכלה, או לא חפצה, ללכת אחריהם.

הלכו לישון, זמן רב לא יכול כריסטוף להֵרדם. הוא הרהר בגוטפריד והתאמץ להעלות את תמונתו מתוך הזכרונות הילדותיים של מודֶסטָה. הדבר לא עלה בידו בנקל, והוא כעס על זאת. לבו התפוץ בזכרו, שדודו מת כאן, שבמטה זו, בלי ספק, היה גופו מֻנח. הוא נסה להחיות בו את צרת רגעיו האחרונים, בשעה שלא יכול

לדבר :לבאר את רצונו לפני העוֶרת ועצם את עיניו וימת. כמה חפץ היה להרים את העפעפים הללו ולקרא את המחשבות, שהסתתרו בהן, לראות את המסתורין של הנפש הזאת, שהלכה לה מבלי לגלות את עצמה, אולי מבלי לדעת את עצמה! היא לא חִפשה את עצמה כלל; כל חכמתה היתה, שלא חפצה בחכמה, שלא חפצה לכֹּף את רצונה על העצמים, אלא התמכרה לשְׂטפם, קבלה אותם ואהבה אותם. ככה קלטו אל קרבו את מהותם המסתורית מבלי דעת; וכל־כך הִרבה להיטיב לעוֶרת, לכריסטוף, ובודאי גם לכמה נפשות אחרות, מה שלא יִוָּדע לעולם – והכל מפני שתחת להביע מלים רגילות של התקוממות האדם נגד הבריאה הביא אתו קצת משלותה האדישית של הבריאה ופִיֵּס בה את נפשו הנכנעת. הוא היה טוב ומיטיב, כמו שמיטיבים השדות, היערות, הטבע עצמו, אשר הוא היה ספוג מטנו... כריסטוף עורר את זכרונם של הנשפים, אשר בלה עם גוטפריד בשדה, את טיוליו בימי ילדותו, את הספורים והזמירות בלילות. הוא נזכר בטיול האחרון שערך עם דודו על הגבעה מאחורי העיר בבֹקר יום־חֹרף מיָאש; ודמעות נצנצו בעיניו. הוא לא חפץ לישון, כדי להתיחד עם זכרונותיו. הוא לא חפץ לאבד כלום מליל־שמורים זה בכפר הקטן, המלא את נשמתו של גוטפריד, אשר רגליו הובילו אותו שמה כמו באיזה כח נעלם. אבל בשעה שהקשיב לשאון המזרקה, שקלחה מים בהפסקים בלתי־קצובים, ולצעקה הפולחת של העטלפים, התגברה עיפותו הרַבה על רצונו, והשֵנה תקפה אותו.

כשהקיץ משנתו, כבר זרחה השמש, וכל אנשי החַוה יצאו לעבודתם. בחדר מצא רק את הזקנה ואת הקטנים. הזוג הצעיר היה בשדה, מודסטה הלכה לחלוב. לשוא חפשו אותה – לא מצאוה בשום מקום. כריסטוף לא חפץ לחכות עד שובה: בעצם הדבר לא התענין כלל לראותה שוב, ולכן אמר, כי הוא נחפז לדרכו. הוא יצא לדרך, אחרי שמסר לאשה טובת־הלב דרישות־שלום בשביל כל בני־המשפחה.

כשיצא את הכפר, והנה במעקל הדרך, לרגלי שיח ורדים, ראה את העוֶרת יושבת על אבן־ציונים. היא קמה לקול צעדיו, נגשה אליו בבת־צחוק, אחזה בידו ואמרה:

– בואו!

הם עלו באלכסון על־פני הכרים עד בואם אל שדה מטלל ומלבלב, הזרוע כֻלו צלבים ונשקף על־פני הכפר. היא הובילה אותו אל קבר אחד ואמרה לו:

– הנה הוא!

הם כרעו שניהם. כריסטוף נזכר בקבר אחר, אשר עליו כרע עם גוטפריד, וחשב:

– במהרה יבוא גם תורי.

אבל ברגע זה לא היה שום עצב במחשבה זו. שלוה עלתה מן האדמה. כריסטוף, שגחן על הקבר, קרא בלחש לגוטפריד:

– שוב והִכנס בי!

מודֶסטה הניעה שפתיה בלחש והתפללה בידים שלובות. אחרי־כן עברה מסביב לקבר על ברכיה, בגששה בידיה את הדשאים והפרחים; היא כאלו לטפה אותם; אצבעותיה הנבונות כאִלו ראו: הן תלשו בלט גבעולי קסוס שמתו וסגליות במ:שות. בקומה נשענה בידה על המצבה; כריסטוף ראה, איך אצבעותיה עוברות במרוצה על שמו של גוטפריד ומרפרפות על כל אות.

היא אמרה:

– האדמה רכה הבֹקר.

היא הושיטה לו את ידה; הוא נתן לה את ידו. היא נגעה את ידו בקרקע הלחה והתמימה. הוא לא הרפה מידה. אצבעותיהם השלובות נתחבו בקרקע. הוא נשק למודֶסטה. גם היא נשקה לו.

הם קמו. היא הושיטה לו סגליות רעננות אחדות אשר תלשה, ושמרה את הכמושות בחיקה. אחרי שנערו את האבק מברכיהם, יצאו מבית־הקברות מבלי להחליף ביניהם אף מלה. בשדות שרו העפרונים. פרפרים לבנים רקדו מסביב לראשיהם. הם ישבו באחו, במרחק פסיעות אחדות זה מזה. מן הכפר עלו תימרות־העשן ישר לרקיע הבהיר אחרי הגשם. התעלה השקטה הזהירה בין הצפצפות. ערפל כחלחל קליל עטף את הכרים והיערות.

כעבור רגע פתחה מודֶסטה את פיה. היא דברה בחשאי על־

אודות יפי היום. כאלו רואה היא אותו. בשפתים פתוחות למחצה גמעה את האויר; היא הקשיבה לרחש היצירים והדוממים. כריסטוף ידע גם הוא את ערכה של מוסיקה זו. הוא אטר את הדברים, אשר היא חשבה ולא יכלה לאמרם. הוא קרא בשם לקולות אחדים לרחשים אהדים הבלתי־נתפסים, הנשמעים מתחת העשב או במרומי האויר. היא אמרה לו:

– הה! הגם אתה רואה זאת?

הוא ענה, כי גוטפריד למד אותו להבחין כל זאת.

– גם אותך? – קראה מתוך מפח־נפש קצת.

הוא חפץ היה לאמר לה:

– אל־נא תקנאי בי.

אבל הוא ראה את האור האלהי, שהֵיך מסביב להם, ראה את עיניה הכבוית, והמלה חדרה אל לבו.

– ובכן – שאל – גוטפריד הוא, שלמדך זאת?

היא ענתה „הן" ואמרה, כי עתה היא מתענגת על כל הרבה יותר מאשר לפני... (היא לא אמרה לפני מה: היא נמנעה מלבטא את המלים: „עינים" או „עִוֵר").

הם נשתתקו לרגע. כריסטוף הביט עליה בחמלה. היא הרגישה את מבטו. חפץ היה לאמר לה, כמה הוא חומל עליה; חפץ היה, שתהאונן לפניו ותגלה לבה לפניו. הוא שאל בחבה:

– אַתּ היית אֻמללה מאד?

היא נשארה דוממה ומכֻוצה. היא תלשה גבעולי עשב ולעסה אותם בדומיה. כעבור רגעים אחדים (שירת העפרוני עלתה ושקעה ברקיע) ספר כריסטוף, כי גם הוא אֻמלל היה, וכי גוטפריד היטיב לו. הוא שפך לפניה את צערו ויגונו, כאלו מהרהר הוא בקול רם, או מדבר לפני אחות. כני העִוֶרת אורו לשמע ספור זה; היא הקשיבה בשימת־לב. כריסטוף הסתכל בה וראה, כי נכונה היא לדבר. היא עשתה תנועה, כאלו חפצה להתקרב אליו ולהושיט לו יד. גם הוא התקרב אליה. אבל בינתים שבה לשויון־רוחה, וכשגמר את דבריו, לא ענתה על ספורו אלא במלים בַנָליות אחדות.

תחת מצחה הבולט והחלק בלי קמט מֻרגש היה מרי־אברים קשה כחלמיש. היא אמרה, כי נחוץ לה לשוב הביתה, כדי לטפל בילדי אחיה; והיא דברה זאת בשלוה ובחִיוך.

הוא שאל אותה:

— את מאֻשרת?

נראה היה, כי היא יותר מאֻשרת מאשר הגיד זאת פיה. היא השיבה „הן" והטעימה את הנמוקים שיש לה להיות מאֻשרת, והתאמצה להוכיח לו זאת, להוכיח לה לעצמה; היא דברה על הילדים, על הבית, על כל מה שהיה לה לעשות.

— כן! — אמרה — אני מאֻשרת מאד!

כריסטוף לא ענה כלום. היא קמה ללכת; וגם הוא קם. בקול של שויון־רוח ושמחה אמרו „שלום" זה לזה. ידה של מוֹדסטה רעדה קצת בידו של כריסטוף. היא אמרה לו:

— אויר יפה היום לדרכך.

היא נתנה לו הוראות אחדות על פרשת דרכים, שאפשר לתעות בה. דומה היה, כי כריסטוף הוא העִוֵר.

הם נפרדו. הוא ירד מן הגבעה. כשהגיע למטה פנה לאחוריו. היא עמדה על הפסגה באותו המקום עצמו, היא נפנפה במטפחתה ורמזה לו, כאלו היא רואה אותו.

בקשי־ערפה זה לכחד את אסונה היה דבר־מה של רוח־גבורה ומגֻחך כאחד, שזעזע את כריסטוף וצער אותו. הוא הרגיש, כמה ראויה היא מודסטה לחמלה ואף להערצה; ובכל־זאת לא היה יכול לחיות עמה שני ימים רצופים.

בהמשיכו את דרכו בין המשוכות המלבלבות, חשב גם על שולץ הזקן והיקר, על עיניו הזקנות, הבהירות והרכות, שלפניהן עברו כל־כך הרבה צרות והן לא חפצו לראותן, לא ראו את המציאות המכאיבה.

— כיצד הוא מביט עלי? — שאל את עצמו. — אני שונה כל־כך מן הרעיון שיש לו על־אודותי! אני הנני בשבילו — מה שהוא חפץ לראות בי. את הכל הוא מצַיר כדמותו, זך ונדיב כמותו. הוא לא היה יכול

לנשא את החיים, אלו ראה אותם כמות שהם.

והוא הרהר בעלמה זו, עטופת מחשבים, שכפרה במחשבים אלה וחפצה לשרל את עצמה, כי מה שיש – איננו, ומה שאיננו – הוא הוא הקים.

וכאן ראה את גדל האידיאליות האשכנזית, אשר שטם אותה כל־כך, מפני שאצל הנפשות הבינוניות היתה למקור של צביעות והבלים. הוא ראה את יפיה של אמונה זו, היוצרת לה עולם בתוך עולם ושונה מאותו העולם, כאי בתוך האוקינוס. אבל בקרבו פנימה לא יכול לסבול אמונה זו. הוא לא רצה להמלט אל אי־המתים... חיים! אמת! הוא לא חפץ להיות גבור השקר. אפשר שהשקר האופטימיסטי הזה, שקיסר אשכנזי אחד חפץ לעשותו לאמונה לכל עמו, באמת נחוץ הוא לנפשות חלשות, בכדי לחיות; וכריסטוף היה חושב לעון פלילי לגזול מן האמללים הללו את האילוזיה המחיה אותם. אבל בשביל עצמו לא יכול להשתמש במקלט כזה: נוח לו המות מלחיות בדמיונות־שקר. – אולם האם אין האמנות אילוזיה גם היא? – לא, אין היא צריכה להיות אילוזיה. האמת! האמת! בעינים פקוחות לרוחה – לשאוף בכל גידיו ועורקיו את נשימת החיים הכבירה, לראות את העצמים כמות שהם, להביט אל צרתו פנים אל פנים – ולצחוק!

הרבה חדשים עברו. לכריסטוף אבדה כל תקוה לצאת מעיר מולדתו. האיש היחידי, שהיה יכול להצילו, הסלר, מנע ממנו את עזרתו. והידידות של שולץ הזקן לא נתנה לו אלא בשביל שתנטל ממנו מיד.

הוא כתב לו פעם בשובו; ואחרי־כן קבל ממנו שני מכתבים של חבה; אבל מתוך איזה רגש של עיפות, וביחוד מפני שקשה היה לו להביע את מחשבותיו בכתב, אחר להודות לו על דברי החבה; הוא דחה את תשובתו מיום ליום; וכשהחליט סוף־סוף לכתוב, קבל מכתב מקונץ, שבשר אותו על־דבר מותו של חברו הזקן. שולץ, לפי דבריו, חלה שוב במחלת הברונכיט, שעברה לדלקת־הראה; הוא אסר עליהם להדאיב את לב כריסטוף, ואולם הוא דבר על־אודותיו בלי הרף.

למרות חֻלשתו הגדולה עד־מאד ולמרות רבוי שנות המחלה, לא נִצל ממיתה מְמֻשכה ורבת מכאובים. הוא מִלא את ידו של קונץ לבשר את הבשורה לכריסטוף, שיאמר לו, כי עד שעתו האחרונה חשב על־אודותיו, כי מודה הוא לו על כל האֹשר אשר הֵסב לו, וכי ברכתו תלַוה אותו כל ימי חייו של כריסטוף. מה שלא אמר קונץ — הרי היא זאת, שהיום, אשר בלה עם כריסטוף היא, כמו שיש ידים לשער, מקור המחלה וסבת המות.

כריסטוף בכה במסתרים, ורק אז הרגיש את כל ערכו של הרֵע אשר אבד לו ועד כמה אהב אותו. הוא סבל, כדרכו תמיד, על שעוד לא הוכיח לו זאת. עתה כבר עברה השעה. ומה נשאר לו? שולץ המוב לא הופיע אליו אלא בשביל שהריקנות של עכשו תרָאה יותר ריקה והמתחשך יותר אפל אחרי שאיננו עוד. ואשר לקונץ ולפוטפֶטשמיט — הנה כל ערכם בעיניו היה רק על־ידי הידידות אשר רחשו לשולץ ואשר רחש שולץ להם. כריסטוף העריך אותם כראוי. הוא כתב להם פעם אחת, ובזה נגמרו כל יחסיהם. הוא נסה לכתוב גם למוֹדֶסטה; אבל היא ענתה לו במכתב בנַלִי, שלא דברה בו אלא על־אודות דברים של מה־בכך, ולכן נמנע להמשיך את היחס עמה. הוא לא כתב עוד לאיש. ואיש לא כתב אליו.

דממה, דממה. מיום ליום הוסיף מעֻטֶה הדומיה להעיק על כריסטוף. כגשם־אפר ירד עליו. הערב כאלו כבר נטה; והרי כריסטוף רק עתה החל לחיות. הוא לא חפץ עוד להכנע. לא הגיעה עוד שעת התנומה. הוא צריך לחיות.

והוא לא יכול עוד לחיות באשכנז. הגֵניוס שלו נחנק בחוג הצר של העירה הקטנה, ויסוריו משום־זה הרגיזוהו עד לידי עול ביחסו אליה. עצביו נחשפו: הכל הכאיבו ופצע אותו עד זוב דם. הוא היה כאותן חיות הטרף האמללות, המתנַונות לאט לאט משעמום בחורים ובביברים, אשר נכלאו בהם בגן־העיר. כריסטוף בִקר אותן לעתים תכופות מתוך רגשי השתתפות; הוא הסתכל בעיניהן הנפלאות, שבהן בערו להבות פראיות ונואשות, ההולכות וכבות מיום ליום. הה! כמה נוחה היתה להם ירית־הרובה הגסה, המשחררת, או הברזל הננעץ בבני־מֵעיהן

המתבוססים בדם! הכל היה נוח להן יותר מאדישות נוראה זו של בני־האדם, שאינה נותנת להן לחיות ולמות.

מה שהיה מדכא ביותר את כריסטוף — הרי זה לא משטמת האנשים, אלא אפים המתחלף, אי־הקבוע, בלי צורה ועֹמק. אין לדעת, כיצד לגשת אליהם. הרי טובה מהם ההתנגדות העקשנית של אותם הלאֻמים המגֻשמים, שמוחם צר וקשה, הממאן להבין כל מחשבה חדשה. נגד כח משתמשים בכח אחר; הברזל ואבק־השרפה מפוצצים סלע. אבל מה לעשות עם גוש חסר־צורה, הנמס ככפור, השוקע תחת כל להץ קל ובכל־זאת שום חותם לא יטָבע עליו? כל המחשבות, כל האנרגיות — הכל נעלם בבור עכור זה; רק בנפול אבן לתוכו ירעדו קמטים אחדים רעידה קלה על־פני התהום; הלוע נפתח ונסתם שוב ומכל אשר היה לא נשאר כל רֹשם.

אלה לא היו אויבים. מי יתן והיו אויבים! אלה היו בני־אדם שאין להם כח לא לאהוב ולא לשנֹא, לא להאמין ולא לכפור, בדת, באמונה, בפוליטיקה, בחיי יום־יום; כל כֹחם נתבזבז בכדי לאַחד את אשר לא נתּן להתאַחד. ביחוד מימי הנצחונות האשכנזים התאמצו לעשות פשרות, להביא לידי ערבוביה מבחילה של הכֹח החדש והפרינצפיונים הישנים. על האידיאליסמוס הַיָשָׁן לא וִתּרו. דבר זה היה נחשב למעשה של רוח חפשית, ולזה לא היו מֻכשרים; והסתפקו בזה, שזיפו אותם, בכדי לצאת ידי חובתם לאינטרסים האשכנזיים, הלכו בדרכו של הגל, זה השוֹבֵי העליז ובעל דו־הפרצופים, שחכה עד אחרי לִפסיה וּוַטֶרלוֹ בכדי להתאים את עִקרי הפילוסופיה שלו למדינה הפרוסית, — ועתה לאחרי שנשתנו הענינים, שנו גם את העקרים. בשעה שהיו מֻנצחים אמרו, כי האנושיות היא האידיאל של אשכנז. עתה, בשעה שנצחו את אחרים — אמרו, כי אשכנז היא האידיאל של האנושיות. בשעה שארצות אחרות היו חזקות ממנה אמרו כדברי לסינג, כי „אהבת המולדת — הֻלשת־הוד היא ואפשר לאדם לחיות בלעדיה”, וקראו זה לזה: „אזרחי העולם”. עתה, משנעשו שולטים בעולם, לא מצאו די בוז בשביל האוטופיות „הצרפתיות”: שלום העולם, אחוה, קִדמה שלֵוה, זכֻיות האדם, השויון הטבעי; אמרו,

שהחזק בין העמים יש לו זכות מֻחלטה לגבי העמים, וכי העמים האחרים, החלשים, הם משללים כל זכות ביחס אליו. דומה, כי היה לאל חי, לנאצל שהתגשם, שהשתלמותו באה על־ידי מלחמה, כת־האגרוף ולחץ. הכח נעשה עתה, בשעה שהוא נמצא בהם, לדבר שבקדֻשה. הכח תפס מקומן של כל אידיאליות וכל חכמה.

האמת נתנה להאמר, כי אשכנז סבלה כל־כך במשך כמה דורות על שהיתה לה אידיאליות ולא היה לה כח, שעתה אפשר היה למצא התנצלות לזה, שאחרי כל הנסיונות הללו באו לידי הדעה המעציבה, כי קֹדם־כֹל נחוץ הכח, איזה שהוא. אבל כמה מרירות כמוסה מֻנחת בהודיה זו של עַם הרדר וגטה! וכמה היה הנצחון האשכנזי למפלתו, להשפלתו של האידיאל האשכנזי! והשפלה זו, הוי! מצאה לה חזוק רב בנטיתם העלובה של כל הטובים שבין האשכנזים להכנע.

„מה שמצַין את אֹפים של האשכנזים, אומר מוֹזֶר עוד לפני מאה שנה ויותר, היא המשמעת".

ומרת סטַל:

„הם נכנעים מאד. הם משתמשים בהקֵשים פילוסופיים, בכדי לבאר את הפחות פילוסופי שבעולם: את כבוד הכח ואת ההתרגלות אל הפחד, המהפכת את הכָבוד להערצה."

כריסטוף מצא את הרגש הזה אצל כל האשכנזים, למגדול ועד קטן, למן וילהלם טֶל של שילֶר, בעל־הבית הזהיר, הקטן, בעל השרירים של סבל, שכמו שאמר עליו היהודי החפשי בֶּרנֶה: „כדי לפשר בין רגש הכבוד והפחד הוא עובר לפני כובעו של „האדון החביב" גבלו בעינים מֻשפלות, כדי שיוכל לטעון אחר־כך, כי לא ראה את הכובע ולא עבר על פקֻדת המלך", ועד וַיסֶה, הפרופסור הזקן והנכבד, בן־השבעים, אחד החכמים הנכבדים בעיר, שבראותו אדון ליטנַנט עובר לפניו היה נחפז לפַנות לו מקום במדרכה ולרדת אל הרחוב. דמו של כריסטוף רתח בקרבו, כשנזדמן לו להיות עד־ראיה למפעלים זעירים כאלה של עבדות יום־יומית. הוא סבל משום כך, כאלו הוא השפיל את עצמו. ההליכות הגאיוניות של האופיצרים, אשר עבר לפניהם ברחוב, וקיפות־הקומה

החצופה שלהם עוררו בו חֵמה כבושה: הוא התאמץ להראות לעיני כל, שאינו סר ממקומו לפניהם, ובעברם היה עונה להם במבט גא על מבטם. לא אחת היה קרוב להכנס בריב על־ידי כך; כמעט אפשר לאמר, שבקש לו אמתלה לכך. אמנם הוא היה הראשון שהבין את אי־התועלת המסֻכנה שבמעשי ילדות כאלה, אבל היו בו רגעים של נטיה מן השכל הישר: אותה הטינה שהיתה תמיד בלבו וכחותיו העצומים שנצטברו ולא נתבזבזו הגבירו את חמתו. אז נכון היה לעשות כל מעשי־שטות; מרגיש היה, שאם ישאר פה עוד שנה אחת, אז יהיה עדי אובד. שונא היה את הצבאיות הגסה, את קשקוש החרבות על המרצפת, את חבילות הנשק וכלי־התותח המֻצגים לפני הקסרקטין, את לועות התותחים המכֻוָנים כלפי העיר כנכונים לירות. באותה העת עוררו שאון רב רומנים סקַנדליים, שגלו את השחתת המדות של חילות־המצב הקטנים והגדולים; האופיצרים היו מצֻיָרים בהם כבריות מֻשחתות, שמלבד מלאכתם הטיכנית לא ידעו כי־אם חיי בטלה, לשתות, לשחק, לשקוע בחובות, לנפול למשא על בני־משפחתם, להלשין זה על זה – ומלמעלה למטה בסֻלם התארים – להתעמר בשלטונם ביחס לנמוכים מהם. הרעיון, כי באחד הימים מֻכרח יהיה להִשָמע להם, כִוֵץ את גרונו של כריסטוף. הוא לא יוכל – עד עולם לא יוכל שאת זאת – להתגנות לעיניהם, לנשא את עלבונותיהם ועֻלם. הוא לא ידע, איזה גֹדל מוסרי יש בין אחדים מהם, ואת כל אשר סבלו הם בעצמם: את האילוזיות שנהרסו, הכח, העלומים, הכבוד, האמונה, השאיפה הלוהטת למסירת־נפש, אשר ירדו לטמיון – כל חֹסר־הטעם של קַרְיֵרה, שאם אינה אלא קרירה פשוטה, אם אין מסירות־נפש ביסודה, אינה אלא אֻשה עגומה, התרוצצות מחֻסרת־טעם, פֻלחן ריק הנעשה בלי אמונה.

המולדת לא הספיקה עוד לכריסטוף. הוא הרגיש בהתעורר בקרבו אותו הכח הנעלם, שבתקופות קבועות, כעין גאות מימי הים וירידתם, הוא מתעורר פתאם, מבלי שאפשר להתגבר עליו, אצל צפרים ידועות: – הנטיה הכבירה לנדידה. בקראו את כרכי הרדר ופיכטה, אשר השאיל לו שולץ הזקן, מצא שם נשמות כנשמתו – לא „בני האדמה" הקשורים

כעבדים אל טרשיה, אלא „רוחות, בני השמש", החוזרים מסביב לאור מכל מקום שהוא בא.

לאן ילך? זאת לא ידע. אבל עיניו הביטו באופן אינסטינקטיבי אל הדרום הלטיני, וראשית־כל – אל צרפת. אל צרפת, זה המקלט הנצחי לאשכנז בשעת תסיסתה. מה מאד הרבתה המחשבה האשכנזית לטפל בה, מבלי שתחדל בכל־זאת לגנותה! מה גדול עוד כח־המושך, אפילו אחרי שנות השבעים, של העיר, שנחרבה תחת הרעם של תותחי־האשכנזים! צורות המחשבה והאמנות, בין הרבולוציוניות ביותר ובין הריאקציוניות ביותר, מצאו להן שם חליפות בזו אחר זו, ולפעמים בבת־אחת – מופתים וכחות מעוררים. ובכן פנה גם כריסטוף, כמו הרבה מוסיקאים אשכנזיים אחרים בעת צרה, כלפי פריז... מה ידע על־אודות הצרפתים? שני פנים של נשים, וספרים אהדים, שקרא במקרה. דבר זה הספיק לו, שיצַיֵר לעצמו ארץ של אורה, מלאה שמחה וגבורה, אף עם קצת התהדרות גַלית, שאינה למֹרת־רוח לבני־הנעורים אמיצי־הלב. הוא האמין ברמיונו זה, מפני שהיה לו צֹרך להאמין, מפני שבכל נשמתו חפץ שיהיה כך.

הוא החליט לנסֹע. אבל הוא לא יכול לנסֹע בגלל אמו.

לואיזה הלכה והזקינה. היא העריצה את בנה; הוא היה כל מטושה; והיא היתה אותה הבריה, שאהב יותר מכל על־פני האדמה. ואף־על־פי־כן, היו מצערים זה את זה. היא לא הבינה כמעט את כריסטוף ולא השתדלה להבינו: כל חפצה היה רק לאהוב אותו. היא היתה מֻגבלת ברוחה, פחדנית, השְׁפָה; אולם תחת זאת היה לה לב נפלא, צֹרך כביר לאהוב ולהיות אהובה, ובזה היה דבר־מה מזעזע־לב ומדכא. היא כבדה את בנה, מפני שנדמה לה משכיל מאד; אבל היא עשתה כל מה שביכלתה בכדי להחניק את כשרונו. היא חשבה, כי כל ימי חייו ישָׁאר אצלה, בעירתה הקטנה. זה כמה שנים חיו יחדו; והיא לא יכלה לתאר לעצמה, כי לא תמיד ישָׁאר כך.

כך היתה מאֻשרת; וכיצד לא תהיה מאֻשרת? כל הלומותיה אשר חלמה לו לא הרחיקו ללכת מאשר, לראותו כשהוא נושא בת בעל־בית אמיד בעיר, לשמעו כשהוא מנגן בעֻגב בית־תפלתם ביום א' ולבלתי הִפָּרד ממנו לנצח. היא ראתה את נערהּ כאִלו היה עוד בן י"ב. היא חפצה שלא יתבגר יותר. היא צערה בלי־דעת את האיש האֻמלל, שהיה נחנק באֹפק צר זה.

ואף־על־פי־כן הרבה אמת היה, הרבה גֹדל מוסרי בפילוסופיה בלתי־הכרתית זו של האם, שלא יכלה להבין את תאות־הכבוד, ושראתה את כל אֹשר החיים באהבת המשפחה ובמלוי החובות הצנועים. זו היתה נפש, שחפצה לאהוב, שלא חפצה דבר בלתי־אם לאהוב. אפשר לוַתֵּר על החיים, השכל, ההגיון, עולם המציאות – על הכֹּל, אך לא על האהבה! ואהבה זו היתה בלי גבול, מתחננת ותבענית; היא נתנה הכל ודרשה, שיתנו לה הכל; היא וִתרה על החיים בשביל האהבה, ודרשה מסירות זו מן האחרים, מן האהובים. כֹּח־אהבה של נפש פשוטה! הוא שגרם לה למצֹא בתנופה אחת מה שהֶקְשים מגששים באפלה של גאון ספקני כטולסטוי – או אמנות דקה של תרבות גוססת – מגלים אחרי חיים של דורות ומלחמות רבות ואחרי התאמצות המתישה את־הכֹּח! אבל העולם הנגיד ומצַוה, שתסס בנפשו של כריסטוף, היו לו חֻקים אחרים ודרש לו חכמה אחרת.

זה כמה חפץ להודיע את החלטתו לאמו. אבל הוא רעד בזכרו את הצער שיגרום לה, ובשעה שרצה לדבר בא מֹרך ודחה את הדבר לזמן אחר. בכל־זאת המליט שתים או שלש פעמים רמזים אי־ברורים על נסיעתו, אבל לואיזה לא התיחסה אליהם בכֹבד־ראש: – אפשר שעשתה זאת רק בכדי להשלות את נפשה היא, כי רק לשם הלצה הוא מדַבר. הוא לא הֵעֵז להמשיך את דבריו, אבל נשאר קודר ומבֻדרך; מֻרגש היה, כי דבר־מה מעיק על לבו. והאשה המסכֵּנה, שנחשה את הסוד הזה, התאמצה בפחד־לב לדחות את רגע התגלותו. ברגעי דומיה, בערב, בשבתם זה אצל זה לאור העששית, הרגישה פתאֹם, כי חפץ הוא לדַבר; אז התחילה, כשהיא אחוזה פחד, לדבר במהירות רבה ומבלי חקור את הדברים שהיא מוציאה מפיה: כמעט שלא ידעה

מה שהיא מדַברת; אך הרי בכל אפן נחוץ היה לעצמו מלדַבר. ברגיל, היה האינסטינקט שלה מעורר אותה למצֹא נמוק טוב, שיאלצהו לשתוק: היא התאוננה על בריאותה, על ידיה ורגליה הבצקות, על ברכיה המכֻוָצות: היא הפריזה על מחלתה, קראה לעצמה בעלת־מום זקנה, שלא תצלח עוד למאומה. הוא לא היה מרַמה את עצמו כלל ביחס להערטות תמימות אלו; הוא הסתכל בה בעצב ומתוך תוכחה אלמת; וכעבור רגע היה קם, באמתלה, כי עָיֵף הנהו וכי הולך הוא לשכב.

אבל כל התחבולות הללו לא יכלו להציל את לואיזה זמן רב. פעם אחת בערב, כשבקשה שוב להניאו מִדַבר דבריו, אזר כריסטוף את כל אֹמץ־רוחו, הניח את ידו על ידה של האשה הזקנה ואמר לה:

– אמי, יש לי דבר־מה להגיד לך.

לואיזה נדהמה; אבל היא נסתה להעמיד פנים צוחקים, כדי לשאלו בגרון מכֻוָץ:

– מה הוא הדבר, קטַני?

כריסטוף הודיע אותה מתוך גמגום את החלטתו לנסֹע. היא נסתה אמנם להתיחס אל הדבר כאל הלצה ולהטות את השיחה לצד אחר, כדרכה; אבל קמטי מצחו לא התישרו; הוא הוסיף הפעם לדבר בפנים מפיקים רצון עז וכֹבד־ראש כל־כך, שלא נשאר שום מקום להטיל ספק. אז נשתתקה; כל דמה קפא בה, והיא נשארה דוממה וקרושה ורק הביטה אליו בעיני־זועה. בדַברו את דבריו עלה בעיניה כאב נמרץ כל־כך, שגם הוא נאלם; וכה נשארו שניהם יושבים, מבלי הוציא הגה מפיהם. כשמצאה סוף־סוף את נשימתה, אמרה – ושפתיה רָעדו –:

– זה אי־אפשר... זה אי־אפשר...

שתי דמעות גדולות זלגו על לחייה. הוא הסב ראשו מתוך יאוש וכבש את פניו בידיו. שניהם בכו. כעבור זמן־מה הלך לו אל חדרו ויסָגר בו עד יום־המחרת. אחר־כך לא הזכירו עוד אף ברמז את כל מה שהתחולל ביניהם; ומכיון שהוא לא דִבר כלום מזה, הפצה היא לשדל את עצמה, כי הוא הסתלק משאיפתו. אבל היא היתה בפחד מות.

אולם בא הרגע, שבו לא יכול עוד לשאת את השתיקה. הוא

היה מֻכרח לדבר, ואפילו אם דבריו יפלחו את לבה: היא סבל יותר מדי. האגואיסמוס של יסוריו גבר על המחשבה בדבַר הצער אשר יגרום לה. הוא דבר. הוא דִבר עד הסוף; ובדברו נמנע מהביט בפני אמו, ביראו שמא יביא לידי מבוכה. הוא קבע אפילו את יום נסיעתו, כדי להִמָנע מוִכוח שני. (הוא לא ידע, אם ימצא בקרבו בפעם שניה אותו אֹמץ־הרוח העלוב, שהיה לו היום.) לואיזה צעקה:

– לא, לא, הס!...

הוא הזדקף והוסיף לדבר מתוך החלטה נמרצה. כשגמר דבריו (היא התיַפחה), אחז בידיה ונסה לבאר לה, כמה נחוץ הדבר בשביל אמנותו, בשביל חייו – שיסע לאיזה זמן. היא מאנה לשמוע, היא בכתה וענתה:

– לא, לא... איני חפצה...

אחרי שנסה לשוא להתוַכח עמה, עזב אותה לנפשה, בחשבו כי הלילה ישַנה את הלך רעיונותיה. כשנפגשו למחרת אל השלחן, החל שוב בלי חמלה לדַבר על־אודות מגמתו. פרוסת־הלחם, שהגישה אל שפתיה, נשמטה מידה, והיא אמרה, מתוך הוכחה דוויה:

– אם כן, חפץ אתה לענותני?

הוא נרגש, אבל אמר:

– אמי היקרה, כך מֻכרח להיות.

– לא, לא, – ענתה – אין צֹרך בכך. אתה חפץ לצערני... זהו שגעון...

הם חפצו לשדל זה את זה, אבל כל אחד מהם לא שמע את דברי משנהו. הוא הבין, כי כל ההִוכחות הנן ללא־הועיל: זה לא יביא בלתי־אם יסורים יתרים; והוא החל בריש גלי לעשות את הכנותיו לנסיעה.

בראות לואיזה, כי כל תחנוניה לא יעצרוהו, שקעה בתוך מצב של עצבות עמומה. היא בלתה את ימיה כלואה בחדרה, וגם בבוא הערב לא הדליקה נר. היא לא דברה עוד, היא לא אכלה עוד; בלילה שמע את בכיותיה. העִנוי היה בשבילו קשה מנשא. נכון היה לצעוק מכאב במטתו, אשר התהפך בה מצד אל צד כל הלילה, מבלי הרדם, בהיותו טרף למוסר כליותיו. הוא אהב אותה כל־כך! למה זה יגרום לה צער?... הה! הן היא לא תהיה היחידה – זאת ראה

אל־נכון. אבל למה זה הטיל בו הגורל את השאיפה ואת כח־התעודה, הגורמים צער לכל אלה האהובים עליו?

– הה, – חשב – אלו הייתי חפשי, אלמלא נאלצתי על־ידי הכח האכזרי הזה להיות את אשר אני מכרח להיות, או למות מתוך כלמה ובחילת־נפש לגבי עצמי, כמה הייתי רוצה לעשות אתכם מאֻשרים – אתכם, כל אהובי! תנו לי בתחלה לחיות, לפעול, להלחם, לסבול; אחרי־כן אשוב אליכם עוד ביתר אהבה. כמה חפצתי שלא לעשות מאומה בלתי־אם לאהוב, לאהוב, לאהוב!...

מימיו לא יכול לעמוד בפני כח התוכחה הנצחית של נפש נואשה זו, בשעה שהתוכחה הזאת לא עצרה כח להשאר אלמת. אבל לואיזה, החלשה והפספטנית קצת, לא יכלה להסתיר בחבה את יסוריה שדכאו אותה. היא סחה על הדבר לשכנותיה. היא דברה עם שני בניה האחרים. הם לא נמנעו מהשתמש בשעת־כשר כזו בכדי למצא דפי בכריסטוף. ביחוד רודולף, שלא חדל מלקנא באחיו הבכור, אף שלעת־עתה לא היו סבות מיֻחדות לקנאה זו. רודולף, שכל תהלה שנתנה לכריסטוף דקרה אותו כמחט בבשר החי, שירא בסתר, מבלי שיעז לגלות לעצמו מחשבה שפלה זו, מפני הצלחתו בעתיד (כי נבון היה למדי שירגיש את כחו של אחיו ושיחשוש שמא ירגישו בו אחרים כמותו) – רודולף היה מאֻשר מאד על יכלתו לרמוס את כריסטוף תחת כבד יתרונו המוסרי. מימיו לא הרבה לדאוג לאמו, אשר ידע את לחצה; אף כי כמה פעמים היתה לו היכלת לבוא לעזרתה, היה מטיל את כל על הדאגות על כריסטוף. אבל כשנודעה לו מגמתו של כריסטוף, מיד נתגלו בו אוצרות אהבה. הוא התמרמר על רצונו של כריסטוף לעזוב את אמו וראה בזה אנכיות מתעבה. היתה בו חֻצפה ללכת ולחזור על דבריו אלה באזני כריסטוף עצמו. הוא הטיף לו מוסר מגבוה, כמו שמטיפים לילד הראוי לשבט מוסר. בגדל לבב הזכיר לו את חובותיו ביחס לאמו וכל הקרבנות אשר הקריבה היא בשבילו. כריסטוף כמעט שהתפקע מחֵמה. הוא גרש את רודולף החוצה מאחרי הדלת, בבעטו בו ברגל מאחוריו ובקראו לו צבוע ומנֻול. רודולף התנקם בו, בנטעו בלב אמו את השקפתו על מעשה כריסטוף. לואיזה, שהוא שסה אותה

בכריסטוף, החלה להאמין, כי כריסטוף הנהו סורר ביחס אליה. היא שמעה, כי אחרים אומרים, שאין לו זכות לנסֹע, ובחפץ־לב האמינה בזה. תחת להשתמש בנשקה היותר חזק, בדמעותיה, השמיעה באזני כריסטוף תוכחות מרות ובלתי־כֵנות, שהרעימו אותו. הם אמרו זה לזה דברים מכאיבים; ותוצאת הדבר היתה, שכריסטוף, אשר עד הֵנה היה מפקפק עוד, לא חשב עתה בשום ענין אחר אלא להחיש את הכנותיו לנסיעה. הוא ידע, כי השכנים בעלי הרחמים נדים לאמו ורואים אותה כקרבן, ואותו כתלין. הוא נשך את שִׁניו, אבל לא הרפה מהחלטתו.

ימים עברו. כריסטוף ולואיזה חדלו כמעט לדַבר ביניהם. תחת למצות כל טפה מן הימים האחרונים אשר הם מבלים יחד, בזבזו שתי הנפשות, האוהבות אחת את השניה, את הזמן הנשאר להם — כמו שיארע תכופות — ברגזן שוא, שביסודו טמונים כמה רגשי אהבה. הם לא התראו פנים אלא בשעת האכילה, בשבתם אל השלחן זה מול זה, מבלי הביט זה על זה, מבלי דַבר דבר, בהתאמצם לבלוע פרוסות אחדות, לא לשם אכילה, אלא כדי להתראות כאוכלים. בעמל רב עלה לכריסטוף לדלות מלים אחדות מתוך גרונו; אבל לואיזה לא ענתה; וכשחפצה היא לדבר, היה הוא שותק. מצב זה של הדברים נעשה קשה מנשוא לשניהם; כל מה שנמשך יותר, קשה היה להחלץ ממנו. האם יפרדו ככה? לואיזה בררה לעצמה עתה, כי היא היתה בלתי זריזה ובלתי־צודקת. אבל יותר מדי סבלה, שתוכל לתור בלבה, כיצד לקנות שוב את לבו של בנה, אשר חשבה לאובד בשבילה, ולעכב בעד נסיעה זו, אשר לא רצתה להשלים אִתה. כריסטוף העיף עין מן הצד על פניה החִורים והתְּפוחים של אמו, ורוח הנֹחם הציקו; אבל מפני שכבר החליט לנסע וידע, כי כל חייו תלוים בזה, חפץ במֹרך־לבו להיות כבר מבחוץ, כדי להמָלט מעִנויי נפשו.

נסיעתו נקבעה למחרתים. עוד פעם נפרדו אחרי ישבם יחד זועפים וקודרים. הם אכלו ארֻחת־הערב מבלי דַבר אף מלה. כריסטוף התחמק אל חדרו, ומבלי היותו מֻכשר לשום עבודה, ישב אל השלחן, כשראשו בין ידיו, והוגיע את מוחו. הלילה צעד הלאה; קרובה היתה השעה הראשונה אחרי חצות. פתאם שמע שאון, כסא נפל בחדר הסמוך.

הדלת נפתחה, ואמו, יחפה ואך כתנתה לעורה, התנפלה על צוארו מתוך בכי. היא להטה מתוך קדחת, חבקה את בנה וגנחה מתוך זרמי דמעות של יאוש:

– אל תסע! אל תסע! בבקשה ממך! בבקשה ממך! קטני, אל תסע! אני הולכת למות... לא אוכל, לא אוכל לשאת זאת!...

נבעת ונרעש חבק אותה וקרא:

– אמי יקירתי, הרגעי, הרגעי, בבקשה ממך!

אבל היא הוסיפה:

– איני יכולה לנשא עוד... אין לי איש מבלעדיך. אם תסע, מה יהיה בסופי? אני אמות, אם תסע. איני חפצה למות רחוקה ממך. איני חפצה למות לבדי. הכה עד מותי!

דבריה פלחו את לבו. הוא לא ידע מה לאמר, בכדי לנחמה. איזה דברים של טעם אפשר למצא להרגיע התפרצות זו של אהבה וכאב! הוא הושיב אותה על ברכיו, נסה להרגיעה, מתוך נשיקות ומלים של חבה. לאט לאט נשתתקה האשה הזקנה ובכתה בלט. בשנרגעה קצת, אמר לה:

– שובי שבבי; שמא תצטנני.

היא חזרה:

– אל תסע!

הוא ענה בלחש:

– לא אסע.

היא רעדה ואחזה בידו:

– באמת? באמת לא?

הוא הפנה ראשו מתוך יאוש.

– מחר – אמר – מחר אֹמר לך... הניחיני, בבקשה ממך!...

היא קמה בהכנעה ושבה אל חדרה.

למחרת בבֹקר נבלמה בבולמוס־היאוש, שתקפה כמין שגעון בחצות־הלילה, ותרעד מפני הדברים אשר יאמר לה בנה. היא חכתה לו, בשבתה בפִנת חדרה; בכדי להעסיק את מחשבתה לקחה את מלאכת־הסריגה; אבל ידיה מאנו לשמש לה: היא השמיטה אותה.

נכנס כריסטוף, מבלי הסתכל איש בפני רעהו, אמרו שלום זה לזה. בחדר שררה אפלה למחצה; הוא עמד על־יד החלון כשערפו פונה אל אמו ונשאר עומד שם מבלי דַבֵּר דבר. מלחמה פנימית התחוללה בו. את תוצאותיה ידע מראש, אך בכל־זאת התאמץ לדחותה. לואיזה לא העֵזה להפנות אליו את דבריה ולעוֹרר את התשובה, אשר חכתה לה ויראה מפניה. היא התאמצה לשוב אל מלאכת־ידה; אבל לא ראתה את אשר היא עושה, והעניבות נתפרדו ונפלו. בחוץ ירד גשם. אחרי דומיה ממֻשכה נגש כריסטוף אליה. היא לא זזה, אבל לבה הלם בקרבה. כריסטוף הביט אליה בלי־נוע; פתאם כרע על ברכיו, הסתיר פניו בשמלת אמו, ומבלי לאמר מלה, בכה. אז הבינה, כי הוא נשאר; ולבה נחלץ מפחד־מות; — אבל מיד באה החרטה, כי הרגישה, מה גדול הקרבן, אשר בנה מקריב בשבילה, ואז החלה היא לסבול את כל אשר סבל ונשא כריסטוף במשך הזמן שעמד בהחלטתו. היא גהנה עליו וכסתה בנשיקות את מצחו ושערו. בדממה השתפכו והתערבו דמעותיהם ויסוריהם. סוף־סוף הרים כריסטוף את עיניו; לואיזה שמה את ראשו בין ידיה והשקיעה את עיניה בתוך עיניו. מה מאד חפצה לאמר לו:

— סע!

ולא יכלה.

הוא חפץ לאמר לה:

— בחפץ־לב אני נשאר.

ולא יכול.

המצב נעשה קשה מנשֹא. שניהם לא יכלו לשנות בו כלום. היא גנחה מתוך אהבתה הדוויה:

— הה! אִלו אפשר היה להִוָלד יחד, כדי למות יחד!

שאיפה תמימה זו מִלאה אותו רֹן; הוא נגב את דמעותיו התאמץ לחַיך ואמר:

— אנחנו נמות יחד.

היא לא הרפתה ממנו:

— באמת? אינך נוסע?

הוא קם:

– כן, אל נדבר עוד בזה. אין מה לחזור על זה.

כריסטוף שמר את הבטחתו: לא דבר עוד על הנסיעה; אבל הרי לא ברצונו היה תלוי הדבר, שלא להרהר בה. הוא נשאר; אבל גרם לאמו, שתפרע במחיר יקר בעד קרבנו שהקריב לה, בעצבותו ומצב־רוחו הרע. ולואיזה הבלתי־זריזה, – הבלתי־זריזה ביותר, מכיון שידעה, כי כך הוא אֹפיה וכי תמיד היא עושה את אשר אינה צריכה לעשות – הפצירה בו, שיאמר לה את סבת צערו, אף־על־פי שידעה זאת היטב בעצמה. היא הציקה לו בחבתה היתרה, שהיתה תמיד מלאה דאגה ופחד ותשעה קבים שיחה, והזכירה לו בכל רגע, כמה שונים הם זה מזה – מה שהוא היה חפץ בכל לבו לשכח. כמה פעמים חפץ היה לגלות את כל לבו לפניה! אבל ברגע דברו קמה החומה החיצונית ביניהם, והוא כבש בחֻבו את סודותיו. היא הבינה זאת; אבל לא העֵזה לעורר אותו, שיגלה את לבו לפניה, או שלא ידעה כיצד לעשות זאת. בשעה שהיתה מנסה לעשות כזאת, הביאה רק לידי כך, שיטמון עוד יותר עמֹק את סודו, אשר העיק עליו כל־כך ואשר השתוקק כל־כך להביע אותו.

אלפי דברים של מה־בכך, הרגֵלים תפלים הפרידו אותה מכריסטוף והרגיזו אותו. הזקנה הטובה היתה פטפטנית ושקרנית קצת. צֹרך היה להל דבר על־אודות השכנות; מלבד זאת היה בה אותו הרֹך של אומנות, המזכיר לך בלי־הרף את הבליך של השנים הראשונות, את כל מה שמקשר אותך אל עריסתך. בעמל רב כל־כך גדלת ויצאת מן הילדות, היית לאיש! והנה באה אומנתך ופורשת לפניך את החִתולים המלֻכלכים, את מחשבות ההבל, להעלות מבור הנשיה את כל אותה התקופה האֻמללה, שבה נפש מתהוה נאבקת עם לחץ החֹמר השפל והסביבה המחניקה.

ובתוך כל זה באו התפרצֻיות מזעזעות של חבה – כמו לילד קטן; אלה זעזעו את נפשו, והוא נכנע להן כילד קטן.

רע מכֹּל היה, שמבֹּקר עד ערב חיו יחד, תמיד יחד, נבדלים מכל שאר בני־האדם. בשעה ששני אנשים סובלים יחד, ואין להם יכלת

לרפא זה את צערו של זה, אז יהיה הדבר למקור של עִניים המוציאים את האדם מן העולם: סוף־סוף משים כל אחד את חברו אחראי בעד צערו, ולבסוף מאמין כל אחד באשמתו. ולכן נוח לו לאדם להיות יחידי — לסבול יחידי.

כל יום ויום היה למקור עִנויים בשביל שניהם. ומעולם לא היו נחלצים מזה, אלמלא בא המקרה, כמו שיארע לעתים תכופות, וקרע — ביד אכזריה למראית־עין, ובאמת — ביד טובה ומְצלחה — את הרשת, שבה פרפרו שניהם.

הדבר היה באחד מימי הראשון בשבת של חֹדש אוקטובר. ארבע שעות אחרי הצהרים. האויר היה מזהיר. כ־יסטוף נשאר כל היום בחדרו, מכֻנס בתוך עצמו, „ינק טהמרה־השחורה שלו".

הוא לא יכול לסבול עוד; רצון פרא תקף אותו לצאת, ללכת, להשתמש בכחו, לִיַגֵע את עצמו עד מות, ובלבד שלא לחשוב כלום.

מיום אתמול נמצא כריסטוף ביחסים קרירים עם אמו, נכון היה לנסוע מזה, מבלי להפרד ממנה בברכת שלום. אבל בעמדו על המפתן נזכר בצער, אשר תסבול כל הערב בהִשָׁארה לבדה. הוא נכנס שוב. בתתו לעצמו אמתלה, כי שכח דבר־מה בחדרו. דלת הדרה של אמו היתה פתוחה למחצה. הוא הכניס ראשו בהרך. הוא הביט אל אמו רגעים אחדים... (מה גדול הוא המקום, שעתידים היו רגעי־מספר אלה לתפוס בשארית ימי חייו!)

לואיזה שבה זה עתה מתפלת־הערב. היא ישבה על מקומה החביב, בפִנת החלון. חומת הבית אשר מִמולה, המכֻסה לָבָן מלֻכלך והמסֻדקת, חִצצה בעד המבט. אבל מאותה הפִנה, אשר בה ישבה, אפשר היה לראות מימין, מעל לשתי החצרות של הבתים הסמוכים, פִנת עֲרֻגה כשעור מטפחת־כיס. מאדן החלון לפת צמח־טפסן את החוט הארֹך הנמתח כלפי מעלה ואת רשתו הדקה למפה קרן שמש מבעד לקשת. לואיזה ישבה על ספסל נמוך, כשערפה שחוח, והביבליה הגדולה

פתוחה לפניה, אבל היא לא קראה. שתי ידיה מֻנחות על הספר – ידיה, שגידיהן היו תְפוחים וצפרניהן מרֻבעות וכפופות קצת כצפרני פועלת; – ועיניה הביטו באהבה רבה אל הצמח הקטן ואל קטע הרקיע שנראה בעדו. זהרורי השמש, שנפלו על ירק־העלים הטופז, האירו את פניה הנלאים, המֻמרים קצת בצבע־קנקנתום, את שערותיה הלבנות, הדקות מאד ובלתי־סמיכות, ואת פיה המחַיֵך, הפתוח למחצה. היא התענגה על שעת־מנוחתה זו. זאת היתה הטובה שבכל שעות השבוע. היא השתמשה בה, בכדי להתמסר למצב זה של אי־מחשבה, הנעים כל־כך לבני־אדם השרוים בצער, בכדי להשתקע בדממה הדקה של ההויה, שרק הלב המתנמנם מדַבר מתוכה.

– אמא, אמר כריסטוף, רצוני לצאת קצת. אצא לטַיֵל מעט בדרך לְבואִיר; אולי אשוב בשעה מאֻחרת.

לואיזה שהתנמנמה רעדה רעד קל. אחרי־כן הפנתה את ראשה אליו והציצה בו בעיניה הטובות והשלֵוות.

– לֵך, קטני, – אמרה לו – הצדק אִתך, השתמש באויר היפה.

היא חִיכה לו. גם הוא חִיֵך לה. כה שהו זמן־מה והביטו זה על זה; אחרי־כן אמרו זה לזה „ערב טוב" מתוך חבה ונדנוד ראש ועין.

הוא סגר בלט את הדלת. היא שבה לאט להזיתה, שבת־צחוקו של בנה הטילה עליה זהר, כקרן השמש על העלים החִורים של הצמח־הטפסן.

כבה עזב אותה – לכל ימי חייו.

ערב של אוקטובר. שמש פושרת וחִוֶרת. האדמה הכמהה מתנמנמת. פעמוני־הכפרים הקטנים מצלצלים בשלוה לתוך דומית־השדות. בתוך שדות־הניר עולים לאט ענני עשן. צעיפי־האֵד שלו מרחפים במרחק. ערפלים לבנים רובצים על האדמה הרטֻבה וממתינים לבוא הערב, בכדי להתנשא למעלה... כלב־ציד, שחטמו נטוי לארץ, מסתובב בעִגולים בתוך שדה־סלק. בנופיות עורבים סובבות על־פני הרקיע האפור.

כריסטוף הלך, בהוסיפו לחלום, בלי מטרה מְסֻימה; אולם בכל־זאת הובילוהו רגליו מתוך הכרה אינסטינקטיבית לקראת מטרה קבועה. זה שבועות אחדים היו טיוליו מסביב לעיר גומרים על־פי־רֹב, מרצונו או שלא מרצונו, בקרבת כפר אחד, ששם היה בטוח לפגוש עלמה יפה, שמשכה אותו. זו לא היתה אלא משיכה בעלמא, אבל כבירה ומבלבלת קצת. כריסטוף לא יכול להיות מבלי לאהוב את מי־שהוא; אך לעתים רחוקות נשאר לבו ריק: תמיד שכנה בו איזו תמונה יפה, אשר היתה לו לאליל. לא אִכפת לו אם אליל זה יודע, כי הוא אוהב אותו; העִקר היה אצלו – הצֹרך לאהוב; נחוץ היה, שהאש לא תכבה, שלא יאפיל הלילה בלבו.

נושא הלהבה החדשה היתה בתו של אכר אחד, אשר פגש, כאליעזר שפגש את רבקה, אצל הבאר; אבל היא לא נתנה לו לשתות – היא רק התיזה מים בפניו. בכרעה על שפת הנחל בנקרת הסלע בין שתי צפצפות, ששרשיהן האהילו עליה כקן, כבסה לבנים בכח. לשונה היתה אקטיבית לא פחות מזרועותיה: היא פטפטה וצחקה בקול עם שאר בנות הכפר, שכבסו ממולה, מעבר לנהר. כריסטוף שכב לו על העשב, במרחק פסיעות אחדות; וכשסנטרו נשען על ידיו, הסתכל בהן. דבר זה לא הביא אותן במבוכה כלל: הן הוסיפו לפטפט, בסגנון שהיה בו לפעמים חריפות קצת. הוא לא שמע כמעט: הוא הקשיב רק לצלצול קולותיהן הצוחקים, שהתערב ברשרוש הלבנים ובגעית הפרות הרועות באחו; כה היה הוזה ולא גרע עיניו מן הכובסת היפה. פני־עלמה עליזים היו מוסבים שמחה בלבו ליום שלם. הריבות הבחינו מיד, מי היא הנושא לתשומת־לבו: הן החליפו ביניהן רמזים ערמומיים על הדבר הזה. בחירת־לבו שלחה אליו הערות עוקצות בלי רחמים. וכיון שלא זז כלל, קמה ולקחה צרור לבנים מְכֻבסים וסחוטים, מתחה אותם על השיחים, וקרבה אליו, כדי שתהיה לה אמתלה להסתכל בו. בעברה על־ידו, השתדלה להתיז עליו מן הלבנים הרטֻבים, והביטה עליו בחֻצפה, מתוך צחוק. היא היתה רזה וחסֻנה, סנטרה עב, מקֻפל קצת, חטמה קצר, ריסי עיניה נטויים כקשתות, עיניה – תכֻלת עמֻקה, עזות, מזהירות וקשות, פיה נאה, שפתיה חזקות, נוטות

קצת קדימה, כשפתי תמונה יוָנית, כּבד שער צהב מקֻפל על קדקדה, וגָוֶן פניה שזוף שמש. ראשה היה זקוף מאד, היא גחכה על כל מלה שהוציאה מפיה והלכה כגבר, בנדנדה את ידיה השזופות משמש. היא הוסיפה למתּח את לבָניה והביטה אל כריסטוף במבט תובע – חכתה לו, שידבר. כריסטוף הביט עליה גם הוא; אך הוא לא חפץ כלל לדבר עמה. לבסוף צחקה ישר אל פניו וחזרה אל חברותיה. הוא נשאר מתוח על מקומו, עד נטות הערב, והוא ראה אותה הולכת משם ותבילתה על כתפה, זרועותיה החשופות משֻלבות, בראש כפוף, משוחחת וצוחקת.

הוא פגש אותה שוב, כעבור שנים או שלשה ימים, בשוק העיר, בין תלי לפת, תפוחי־זהב, קשואים וכרוב. הוא היה משוטט, מביט בהמון המוכרות, שעמדו זקופות לפני סליהן, כשפחות העומדות למבירה. השוטר עבר לפני כל אחת מהן, ובידו ארנק ומגלת־בולים, קבל מטבע קטנה ומוסר להן פסת־ניָר. מוכרת־הקפה הלכה משורה לשורה עם סל מלא קערות־קפה קטנות. נזירה זקנה, חגיגית וכרסנית, סבבה בשוק ושני סלים גדולים בזרועותיה ובקשה, בלי כל עלבון, שינדבו לה ירקות בשם אלהים. קול צוחה מסביב, מאזנים עתיקות, שקערותיהן מצֻירות ירֹק, צלצלו והתנדנדו בקול נחֻשתים. כלבים גדולים, הרתומים לעגלות קטנות, נבחו מתוך התענגות וגאות על חשיבותם. בתוך ההמֻלה ראה כריסטוף את רבקה – שמה האמתי היה לורכן (אֶלֶיאונורה). על תסרקתה הצהֻבה שמה עלה־כרוב יפה לבן־ירֹק, שנראה כקסדה מפֻגמה, מעשה־תחרה. בשבתה על הסל, לפני ערֵמת שומים מופזים, אבטיחים ורְדים, פולים ירֻקים ותפוחים מתֻלעים, היתה בולעת את תפוחיה בזה אחר זה, מבלי שתדאג למכרם. היא לא פסקה מאכול. מפרק לפרק נגבה את סנטרה ואת צוארה בסנורה, תקנה את שערותיה בידה, שפשפה את לחיה בכתפה, או את חטמה בגב־היד, או ששמה ידיה על ברכיה והיתה מעבירה מיד ליד קֹמץ של עדשים קטנות. היא הביטה ימינה ושמאלה בפנים של דילֶטַנטית והולכת בטל. אבל כלום לא נעלם מעיניה מכל מה שנעשה מסביב לה, וקלטה, מבלי שירגיש איש בזה, את כל המבטים המכֻונים אליה. היא ראתה היטב את כריסטוף, בשוחחה עם הקונים

היה לה אֹפן מיֻחד לקמט את ריסי עיניה, כדי להסתכל מעל ראשיהם במעריצה. היא העמידה פנים של הכרת־ערך וכֹבד־ראש באפיפיור; אבל בקרבה צחקה על כריסטוף. והוא היה ראוי לזה: הוא עמד במרחק פסיעות אחדות כנטוע במקומו ובלע אותה בעיניו; ואחרי־כן הלך לו מבלי דבר עמה. כל חפץ לא היה לו לדבר.

לא אחת היה בא ומשוטט בשוק או מסביב לכפר אשר גרה שם. היא התהלכה אנה ואנה בחצר החוה, והוא עמד על הדרך והביט אליה. אמנם הוא לא הודה לעצמו, כי בשבילה הוא בא; ובאמת דבר זה נעשה במעט שלא מדעת. כשהיה שקוע בחבור יצירה חדשה, נמצא קצת במצב של סהרורין; ואז בשעה שנשמתו ההכרתית הוסיפה להתעמק במחשבות־המוסיקה שלו, היתה שאר ישותו מסורה לנשמה אחרת, בלתי־הכרתית, שארבה לכל התבדרות־הרוח, בכדי לחַפש את הרחוק ממנו. לעתים תכופות היה זמזום רעיונותיו המוסיקליים משכר אותו בשעמד פתאם לנגדה; והוא הוסיף לחלום בהביטו עליה. אי־אפשר היה לאמר, שהוא אוהב אותה. זה לא עלה על דעתו כלל. הוא התענג בראותו אותה – ותו לא. הוא לא ברר לעצמו כלל את השאיפה המביאה אותו הֵנה.

עקשנותו זו עוררה את דִבת הכפר. בחוה לגלגו עליו, אחרי אשר נודע להם מי הוא כריסטוף. ואולם הניחוהו לנפשו, כי כל סכנה לא נשקפה מצדו. בכל התנהגותו נראה בעיניהם כשוטה; אך הוא לא הצטער על זה.

יום חג היה בכפר. נערי הרחוב היו מנפצים עדשי־מפץ בין שתי אבנים וקוראים: „יחי הקיסר!" נשמע קול געית עגל ברפתו ושירת שותי־שֵכר בבית־המרזח. נחשי־נְיָר פורחים בעלי זַנבות כוכבי־שֵבט התעופפו באויר מעל השדות. תרנגלות חטטו בהתלהבות בזבל המופן; הרוח נצררה בנוצותיהן כבשמלת גברת זקנה. חזיר ורֹד נרדם בעֹנג מול השמש. כריסטוף פנה אל בית־המרזח „שלשת המלכים", שעל גגו האדם

דהוּ דגל קטן. שלשלות־בצלים היו תלויות על הגזוזטרה, והחלונות היו מעֻטרים בפרחי־נסטורציה אדֻמים וצהֻבים. הוא נכנס אל האולם המלא עשן טַבק שעל כתליו היו תלויות תמונות צהֻבות ועל מקום־הכבוד התמונה המגֻונת של הקיסר, המעֻטרת זר עלי־אלון. רקדו שם. כריסטוף בטוח היה, כי גם היפהפיה שלו היא פה. ובאמת את פניה ראה ראשונה. הוא ישב לו בפִנת החדר, אשר ממנה יכול לחזות במחולות במנוחה שלמה. אבל למרות כל זהירותו שלא ירגישו בו, גִלתה אותו לורכן תכף בפִנתו. בהסתובבה במחול הארֹך לאין־קץ, שלחה לו מעל לכתפו של בן־זוגה מבטים מהירים, כדי להִוָכח, אם הוא מסתכל בה; ועם זה התענגה להרגיז אותו: התגנדרה עם בחורי הכפר וצחקה במלא פיה הגדול והיפה. היא דברה בקול ואמרה דברי־הבאי, ולא נבדלה אפוא במאומה מהנערות הצעירות של החברה, שבשעה שמביטים אליהן הן חושבות לחובה לעצמן לצחוק, להביא את עצמן לידי תנועה ולהתנהג בטפשות לעיני הקהל, תחת להיות כמות שהן; שהרי באמת אינן טפשיות כלל: כי יודעות הן היטב, שהגברים מביטים אליהן ואינם שומעים אותן. כריסטוף ישב בזרועות נשענות וסִגָרו בין אגרופיו והסתכל בתנועות הנערה בעינים לוהטות ומלאות חֵמה. רוחו היתה חפשית די־הצֹרך, שלא להמשך ברשת הערמומיות שלה, אבל לא היתה חפשית במדה כזו, שלא יגע הדבר עד לבו; וכה נהם מחמה, אבל תכף צחק בסתר והניע כתף על אשר נתן כמעט למשוך את עצמו ברשת.

מלבד הנערה התבונן אליו עוד איש אחר: זה היה אביה של לורכן. הוא היה איש גוץ, מבנה־גויתו איתן, קרֵח, בעל ראש גדול וחֹטם קצר; את גלגלתו שזופת־השמש הקיף זר שערות מסביב, שהיו צהֻבות לפנים ואשר הסתלסלו בקוֻצות עבות כאלה אשר ליוהן הקדוש של דירֶר; מגֻלח למשעי, פניו שלֵוים, מקטרתו הארֻכה בזוית פיו, — כה השתעה בנחת עם שאר האכרים, כשהוא מסתכל מן הצד בהעוית־פניו של כריסטוף; הוא צחק בקרבו בסתר. רגע אחד השתעל, ומבט מלא ערמה נצנץ בעיניו האפורות; אחר הלך וישב לו אל שלחנו של כריסטוף. כריסטוף פנה אליו באי־רצון ובפנים זועפים ופגש במבטו

הערמומי של הזקן, שמבלי הוציא את מקטרתו מפיו דבר אליו בהתגלות־לב. כריסטוף הכיר אותו וידע, כי זקן אשמאי הוא! אבל החֻלשה, שהיתה בלבו לבתו, היא שעשתה אותו לסבלן ביחס לאב ועוררה בו אפילו מין ענג מוזר בזה, שהוא נמצא אתו יחד: הזקן הערם הרגיש בדבר. אחרי שדבר על־אודות הגשם והאויר־הזך והמליט רמז של לגלוג ביחס לבנות היפות שהיו פה ועל אי־השתתפו במחולות, התם את דבריו ואמר, כי יפה עושה כריסטוף, שאינו מתיגע עמהן, וכי מוטב לשבת על־יד השלחן לפני הכוס; ובלי כל אמתלאות הזמין את עצמו להריק אתו אחת. בשעת שתיתו הוסיף הזקן לשוחח, כדרכו תמיד, בלי חפזון. הוא דבר על־אודות עסקיו הקטנים, על־אודות תנאי־החיים הקשים, על־אודות צוק העתים והיֹקר המאמיר. כריסטוף לא טמע כמעט ולא ענה אלא בנהימות אחדות: כל זה לא ענין אותו; הוא הסתכל בלורכֶן. קמו רגעי דומיה: האבר חכה למלה אחת; שום תשובה לא קבל; אז הוסיף שוב לדבר במנוחה. כריסטוף שאל את עצמו, במה זכה לכבוד הזה — של התרועעות הזקן ושל התגלות־לבו. סוף־סוף הבין. הזקן, אחרי שבזבז את הקַבלנות שלו, עבר לפרק אחר: הוא הלל את פֵרותיו המצֻיָנים, את ירקותיו, את עופותיו, ביציו וחלבו; ופתאם שאל את כריסטוף, אם לא יוכל להמציא לו קונים בטירה. כריסטוף קפץ ממקומו:

— מהיכן, לעזאזל, יודע אדוני?... האמנם אדוני מכיר אותי?

— כן, בודאי — אמר הזקן. — את הכל אפשר לדעת...

ולא הוסיף:

„... בשעה שאדם טורח להיות לעצמו מרַגל פוליצאי קטן".

אבל כריסטוף הוסיף בעצמו את הדברים האלה בקרבו. מין ענג מיֻחד היה לו להרעימו ולהודיעו, כי אף כי „את הכל אפשר לדעת", בכל־זאת אינם יודעים, כנראה, כי קטטה נפלה בינו ובין החצר, וכי אם יכול היה להתפאר לפנים באיזו השפעה בין הפקידים והרקחים של הטירה (במה שהוא מסֻפק מאד), הרי עכשו השפעה זו בטלה ומבֻטלת כעפרא דארעא. קמט בלתי־נתפס קפל את שפתו של הזקן, ואף־על־פי־כן לא נואש מתוחלתו; וכעבור רגע שאל, אם לא יוכל כריסטוף

לכל־הפחות להמליץ עליו לפני משפחה פלונית ואלמונית. והוא נקב לפניו באמת את כל המשפחות, שבריסטוף בא אתן ביחסים; כי על כל זה חקר ודרש בדיוק, בלבתו אל השוק; ולא היה כל חשש, שמא ישכח אף פרט אחד שיוכל להועיל לו. כריסטוף היה מתמלא חמה על רגול גלוי זה, אלמלא הִכרח לצחוק, בחשבו, כי הזקן מרמה את עצמו כאן למרות כל ערמומיותו, כי על דעתו לא עלה כלל, שההמלצה, אשר הוא שואל, עלולה יותר להבריח ממנו את קוניו מאשר להמציא לו קונים חדשים. הוא נתן לו אפוא לבזבז את כל אוצר הערמותיו הגסות בלי כל תקוה לשכר ולא ענה לא הן ולא לאו, אבל האכר לא הרפה ממנו; התעורר על כריסטוף עצמו ועל לואיזה, אשר השך לו לאחרונה, וחפץ בכל אֹפן להשפיע עליהם מטוב חלבו, חמאתו וזבדתו. הוא הוסיף, כי הרי כריסטוף מוסיקאי הוא, ושום דבר, כידוע, אינו יפה כל־כך לקול כגמיעת ביצה חיה בבֹקר ובערב; והוא הבטיח לו להספיק לו ביצים בעודן חמות אחרי צאתן מרחם התרנגולת. רעיון זה, שהזקן חושב אותו למַזמר, עורר את כריסטוף לצחוק בקול. האכר השתמש בזה, בכדי להזמין עוד בקבוק. אחרי־כן נדמה לו, כי כבר הוציא מכריסטוף כל אשר יכול להוציא ממנו לפי־שעה, ויפן וילך לו בלי שום צרמוניה.

בא הלילה. הרקודים הלכו והתלהבו משעה לשעה. לורכן לא שמה עוד לב כלל לכריסטוף: יותר מדי היתה טרודה בבלבול ראשו של פוחז כפרי צעיר, בנו של בעל־אחֻזה עשיר, שכל הבנות היו מתחרות זו בזו בגללו. כריסטוף התענין במלחמה זו: העלמות חיכו זו לזו, והרי נכונות היו למרוט ולשרוט זו את זו בענג. כריסטוף הסתכל בלי פניה צדדית והתפלל בלבו לנצחונה של לורכן. אבל כשבא הנצחון, הרגיש את עצמו נדכא קצת. הוא הוכיח את עצמו על זאת. הוא לא אהב את לורכן ולא חפץ להיות אהובה: טבעי היה הדבר, שהיא אהבה את מי אשר חפצה. – בזה אין שום ספק. אבל לא נעים הוא לאדם למצֹא כל־כך מעט חבה, בשעה שיש לו צֹרך לתת אהבה ולקבלה. גם כאן היה בדד, כמו בעיר. כל האנשים הללו לא התענינו בו אלא בכדי להתעמר בו ולשטות בו אחר־כך. הוא נאנח, הֵיִך בהביטו על

לורכן. שהחדוה על שהרעימה את צרותיה עשתה אותה יפה פי־עשרה משהיתה, והתכונן ללכת לדרכו. קרובה היתה השעה התשיעית, ועליו היה ללכת דרך שתי פרסאות בכדי לשוב העירה.

כאשר קם מן השלחן, נפתחה הדלת ועשרה חיָלים התפרצו. כניסתם הטילה כעין רוח קרה באולם. האנשים החלו להתלחש. זוגות אחדים שרקדו התעכבו, כדי להעיף מבטים דואגים על הבאים החדשים. האכרים שעמדו אצל הדלת העמידו פנים כאִלו הם פונים אליהם ערף ומשוחחים ביניהם לבין עצמם; אך בכל־זאת לא נמנעו, מבלי שיראו זאת בגלוי, להסתלק בזהירות לצדדים, כדי לפנות להם דרך. זה מזמן היתה מלחמה כבושה בין כל הסביבה ובין חיל־המבצר החונה מסביב לעיר. החילים השתעממו עד מות והתנקמו באכרים. הם צחקו עליהם באֹפן גס, התעמרו בהם, התיחסו אל הנערות כמו בארץ נכבשה. בשבוע שעבר השביתו אחדים מהם, כשהיו שכורים, חג בכפר הסמוך וכמעט שהרגו שם בעל־אחֻזה אחד. כריסטוף, שידע את מהלך הענינים, השתתף גם הוא ברגזם של האכרים; הוא חזר וישב על מקומו וצפה, מה יתחולל כאן.

החילים לא שמו לב לפנים הזעומים שפגשו בכניסתם, כי־אם ישבו בשאון לפני השלחנות המלאים, בדחפם מפניהם את האנשים, כדי לפַנות מקום לעצמם; דבר זה נעשה בהרף־עין, כי הרֹב נסוג מפניהם מתוך רגון. זקן אחד, שישב בקצה הספסל, לא פנה מפניהם במהירות הדרושה, אז הרימו את הספסל, והזקן נפל ארצה, מתוך קולות של צחוק פרוע. כריסטוף הרגיש, שדמו שוטף אל ראשו; הוא קם בקצף; אבל ברגע שנכון היה להתערב בדבר, ראה את הזקן מתרומם בקֹשי, ותחת לחרפם, החל להתנצל לפניהם. שני חילים נגשו אל שלחנו של כריסטוף. כאשר ראה אותם מתקרבים, קמץ אגרופיו, אבל לא הצטרך להשתמש בהם. שניהם היו בחורים חסֻנים, אבל טובי־לב, שנשמעו ככבשים לפותז אחד או לשנים ונסו לחקות את מעשיהם. פניו הגאים של כריסטוף הביאום לידי מבוכה; ובאמרו להם בקול יבש:

— המקום תפוס —

מהרו להתנצל ונסוגו אל קצה הספסל, כדי שלא להפריעו. קולו

צלצל בקול נגיד ומצוה: ידה של העבדות הטבעית היתה על העליונה. הם הרגישו תכף, שאין כריסטוף מן האברים.

רוחו של כריסטוף שקטה קצת מפני הכנעה זו והתחיל להתבונן סביבו ביתר קרירות, בלי כל עמל נוכח לדעת, כי בכל הכנופיה נוהג סגן־אופיצר אחד, כלב קטן, שעיניו קשות ופניו פני עבד צבוע וערמומי; זה היה אחד הגבורים של הפרעות שביום הראשון שעבר. בשבתו אל השלחן הסמוך לכריסטוף, כשהוא שכור כבר, היה מציץ באנשים ומשמיע הלצות מעליבות – והם עשו עצמם כלא שומעים. ביחוד התעלל בזוגות הרוקדים ותאר את מעלותיהם ומומיהם הגופניים בבטויים מתועבים, שעוררו צחוק בין חבריו. הנערות אדמו ועיניהן זלגו דמעות; הבחורים חרקו שן וכעסו ברוממה. מבטו של השר הזה שוטט לאט לאט באולם מסביב ולא חס על איש. כריסטוף ראה, שהוא מתקרב אליו. הוא אחז בכוס, כשאגרופו על השלחן, והבה, בהיותו נכון לזרוק את הכוס בראשו בשעת העלבון הראשון, הוא אמר לעצמו:

– יצאתי מדעתי. מוטב היה לי ללכת. הרי הם ירטשו את כרסי; וגם אם אצא שלם, ישימוני במאסר; אמנם כל המשחק הזה אינו שוה בעמלין; נלך־נא, קודם שהתגרה בי.

אבל גאונו מחה נגד זה: הוא לא חפץ להתראות כבורח מפני הריקים הללו. המבט הערום והגס נח עליו. כריסטוף הזדקף והציץ בו בחרי־אף. סגן־האופיצר הסתכל בו רגע. פני כריסטוף הצהילו את רוחו. הוא דחף במרפקו את שכנו, רמז לו על הצעיר וגחך, וכבר פתח את פיו בכדי לנאצו. כריסטוף התאזר והיה נכון לזרוק את כוסו במלא כחו. הפעם הצילו המקרה. באותו הרגע שהפוחז השכור רצה לדבר נתקל בו זוג בלתי־חרוץ של רוקדים וכוסו נהפכה ונפלה. הוא הפנה את ראשו בחמה והמטיר עליהם מטר והרפות. תשומת־לבו נטתה הצדה, והוא חדל מחשוב על־אודות כריסטוף. הלה חכה עוד רגעים אחדים; אחרי־כן, בראותו שאויבו אינו רוצה לשוב עוד אל השיחה, קם, אחז במתינות בכובעו והלך בלי חפזון אל הדלת. הוא לא המיש עיניו מן הספסל, אשר עליו ישב הלה, כדי להראות לו, שאין הוא נסוג מפניו. אבל סגן־האופיצר שכחו לגמרי: איש לא התענין בו.

הוא לחץ את כף־המנעול; עוד רגעים אחדים – והוא עומד מבחוץ.
אבל כבר נגזר עליו, שהוא לא יצא בלא־כלום. המְלה קמה בעֹמק האולם. החילים, אחרי שתותם, רצו לרקד. ומכיון שלכל הנערות כבר היו בחורים, גרשו החילים את הרוקדים מן הנערות אשר בחרו הם. אבל את לורכן אי־אפשר היה להשיג. לא לחנם היו לה עיניה האמיצות וסנטרה המפיק רצון, שמצאו חן כל־כך בעיני כריסטוף. היא רקדה כמטֹרפת, בשעה שסגן־האופיצר, ששׂם עיניו בה, בא לחטוף אותה מן המרקד. היא רקעה ברגלה, צעקה, הדפה את החיל ואמרה, כי בשום אֹפן לא תרקד עם מְנֻול שכמותו. הלה רדף אחריה. הוא הכה במהלומות־אגרוף את האנשים, שמאחריהם התאמצה למצֹא לה חסות. לבסוף התחבאה מאחרי השלחן, והשתמשה ברגע, שבו שאפה רוח בהיותה מגוננה מפניו, כדי לחרף ולגדף אותו; היא ראתה, כי התנגדותה לא תועיל כלום, ותבעט ברגליה מכעס, חפשה אחרי מלים מעליבות ביותר לאמר לו, והשְׁוְתה את ראשו לראשיהם של בעלי־החיים שבחצר־הבהמות. הוא גחן אליה, מעבר השלחן, בת־צחוק רעה על פניו ועיניו נוצצו מקצף. פתאם הסתער עליה במרוצה ודלג על השלחן ויתפשנה. היא נאבקה אתו, כאכרה אמתית במכות־אגרוף ורגל. מפני שלא עמד מבֻסס די־הצֹרך על רגליו, נכון היה כמעט לנפול. מלא כעס דחף אותה אל הכֹתל וסטר לה על לחיה. הוא לא הספיק לחזור על מעשהו: מי־שהוא קפץ עליו מערפו, סטרו בשתי ידיו וזרקו בבעיטת רגל אל בין השותים. זה היה כריסטוף, אשר מבלי חשוב את אשר הוא עושה, הפך שלחנות ואנשים והתנפל עליו. סגן־האופיצר פנה אליו, משֻגע מכעס, ושלף חרבו. אבל עוד קֹדם שהספיק להשתמש בה הלם אותו כריסטוף בספסל והפילו לארץ. הכל נעשה במהירות מֻרבה כל־כך, שלא עלה על דעת איש מן הרואים להתערב בדבר. אבל כשראו את החיל נופל על הרצפה כשור שחוט, קמה מהומה נוראה. יתר החֲילים רצו אל כריסטוף וחרבותיהם שלופות בידיהם. האכרים התנפלו עליהם. היתה יד איש ברעהו. בקבוקים התעופפו בחדר, שלחנות נהפכו. האכרים התעוררו: נעורה התשוקה לנקם ולשַׁכך איבה ישנה. בני־אדם התגוללו על הרצפה ונשכו זה את זה בכעס.

המרקד הגרוש של לורכן, עבד־אחוזה חסן, חבק את ראשו של חיל, שגרפו לפני רגע, והכה בו בלי־הרף בכתל. לורכן, מזינת בול־עץ, דשה בו כמטרפת. יתר הנערות נמלטו מתוך שאגה, מלבד שתים או שלש בחורות, ששמחו על המחזה. אחת מהן, צהבה, גוצה ועבה, בראותה חיל ענקי, – אותו שישב לפני שלחנו של כריסטוף – כשהוא לוחץ בברכיו את חזהו של מתנגדו הנופל, רצה אל האח וטבה, הטתה לאחור את ראשו של החיל והטילה לתוך עיניו קמץ של רמץ לוהט. הלה שאג מכאב. הנערה צהלה וחרפה את האויב מפרק־הזין, שהאברים יכלו עתה להתעלל בו כחפצם. סוף־סוף נסוגו החילים, כחלשים מפני מתנגדיהם, החוצה, בהשאירם שנים מחבריהם על הרצפה. המלחמה נמשכה ברחוב הכפר. בצעקות נוראות התפרצו אל הבתים, וחפצו להחריב הכל. האכרים רדפו אחריהם בקלשונים ושסו בהם את כלביהם הרעים. חיל שלישי נפל, כשכרסו מרטשת בקלשון. האחרים הכרחו לנוס, רדופים עד מחוץ לכפר. ומרחוק צעקו, ברוצם בין השדות, כי הולכים הם לקרא לחבריהם וכי ישובו תכף־ומיד.

האכרים, שנשארו בתור אדוני שדה־הקרב, שבו אל בית־המרזח; הם צהלו. זו היתה נקמה, אשר צפו לה מכבר, בעד העלבונות אשר סבלו. הם לא חשבו עדין על־אודות תוצאות המצה הפראית. כלם דברו בבת־אחת וכל אחד התהלל בגבורתו. כלם התרועעו עם כריסטוף מתוך רגש השמחה, שהוא קרוב אליהם. לורכן אחזה בידו והחזיקה אותה רגע בין כפיה הגסות וצהקה כנגדו. היא לא מצאה אותו מגחך בשעה זו.

התחילו להתעסק בפצועים. בין אנשי הכפר לא היו כי־אם שנים שבורות וצלעות שבורות אחדות, חבורות – בלי כל תוצאות רציניות. מה שאין כן בין החילים. שלשה מהם היו פצועים פצעים קשים מאד: את הענק עם העינים הכויות, שכתפו חתוכה למחצה על־ידי הכאת גרזן, האיש מרטש־הכרס, המוטל גוסס, ואת סגן־האופיצר ההלום בידי כריסטוף שטחו על הקרקע בקרבת האח. סגן־האופיצר, שפצעיו לא היו קשים כל־כך, פקח שוב את עיניו. הוא הביט במבט ממשך ומלא זעם על הוג האכרים הגיהנים עליו. אך שבה אליו דעתו להכיר כל מה

שאַ־ע כאן — והוא החל טוב לגדפם. הוא נשבע, כי יתנקם בהם, כי יתנקם בכֻלם; הוא נחנק כמעט מכעס. מֻרגש היה, שאִלו היתה היכֹלת בידו, היה משמיד את כֻּלם. הם התאמצו לצחוק, אבל היה זה כעין צחוק מעֻשה. אבר צעיר אחד צעק אל הפצוע:

— סגור את לועך, ואם לאו אהרגך!

סגן־האופיצר נסה לקום, הביט על המדַבר בעיניו הזובות דם ואמר:

— מנֻוָל! הרגני! את ראשך יתיזו מעליך.

הוא הוסיף לקלל. האיש מרֻטש־הברם צעק צעקית פולחית־לב כחזיר נחור. השלישי שכב בלי־נוע וקרוש כמת. פחד מדכא נפל על האברים. לורבן ונשים אחדות נשאו את הפצועים אל חדר אחר. קללותיו של סגן־האופיצר וצעקות הגוסס הֻמכו ונדמו. האברים שתקו; הם עמדו במעגל בלי־נוע, כאִלו שלשת הגופים עוד היו שטוחים לרגליהם; הם לא העֵזו לזוז והביטו זה אל זה בפחד. לבסוף אמר אביה של לורבן:

— הנה מלאכה נאה עשיתם.

נשמעה נהימת פחדנים: הם בלעו רֻקם מפחד. אחרי־כן החלו כֻּלם לדבר בבת־אחת. בתחלה התלחשו, כאִלו יראו, שמא ישָׁמַע קולם ליד הדלת; אבל מיד התרומם קולם ונעשה יותר חריף: הם האשימו זה את זה. הוכיחו זה את זה על המכות אשר הלקו. הוִכוח התלהב; נראה היה, כי נכונים הם לשלוח את ידיהם איש בשערות רעהו, אבל אביה של לורבן עשה שלום ביניהם. בזרועות שלובות פנה אל כריסטוף ורמז עליו בסנטרו:

— והלה — מה הוא עושה כאן?

כל כעסו של ההמון פנה כלפי כריסטוף:

— אמת, אמת! — צעקו — הוּא התחיל. אלמלא הוּא, לא אֵרע כלום.

כריסטוף נדהם ונסה לענות:

— הרי עשיתי זאת לא בשבילי, אלא בשבילכם, בידוע לכם. אבל הם ענו בחמה:

—כלום אין אנו מֻבשרים להגן על עצמנו לבדנו? כלום יש לנו צֹרך, שאדון מן העיר יבוא ויורנו מה לנו לעשות? מי שאל לחַוַּת־דעתך?

ומלבד זה – מי בקש אותך לבוא? כלום לא יכלת להִשָׁאר במקום שהיית?

כריסטוף הניע כתפיו ופנה אל הדלת. אבל אביה של לורכֶן חסם בעדו את הדרך וצרח:

– כן, כן! עכשו הוא חפץ להתחמק, אחרי שהביא את כֻּלנו בפח. אַל לו ללכת מזה.

האכרים שאגו:

– אַל ילך מזה! הוא אשֵם בכֹּל. עליו לשאת עון הכֹּל!

הם הקיפו אותו וקמצו את אגרופיהם. כריסטוף ראה את עצמו מֻקָף מסביב בחוג של פנים מאַימים: היראה הביאה אותם לידי כעס. הוא לא אמר אף מלה, עִוֵת פניו בבחילת־נפש, שם את כובעו על השלחן, הלך ויֵשב לו בעֹמק האולם והפנה להם ערפו.

אבל לורכן זנקה בחמת־רוחה אל בין האכרים. פניה הנאים היו אדֻמים ומקֻמטים מכעס. היא דחפה בגסות את אלה שסבבו את כריסטוף:

– מוגי־לב! חיות־רעות! – צעקה. – איך לא תבושו! חפצים אתם לגנוב את דעתנו, כי הוא עשה הכל! כאִלו לא ראינו אתכם! כאלו היה בכם אף אחד, שלא רצץ והִבל כאַוַת־נפשו!... ואלמלי היה בכם אחד, שנשאר עומד מנגד בידים שלובות בשעה שחבריו נלחמו – הייתי יורקת בפניו, וקוראת לו: – מוג־לב! מוג־לב!

האכרים, נפתעים מפני הסתערות בלתי־צפויה זו, נשארו דוממים רגע, ואולם אחרי־כן התחילו שוב צועקים:

– הוא המתחיל! אלמלא הוא לא היה מתרחש כלום.

לשוא רמז אביה של לורכן לבתו. היא קראה:

– בודאי הוא המתחיל! בזה אַל לכם להתפאר. אלמלא הוא, הייתם נותנים להעליבכם, להעליבכם בלי קץ וגבול, שפנים! מוגי־לב!

היא נזפה במאהבה:

– ואתה! אף מלה אחת לא אמרת; הטיבות לעשות, כי הפנית את אחוריך לבעיטות־הגעל; לא חסר היה הרבה, שתאמר תודה רבה. כלום אינך בוש?... כלום אינכם בושים כֻּלכם? אינכם בני־אדם כלל! שפנים אתם, ילדים האוחזים בסנר אמם, צבועים! נחוץ היה, שהלה

יהיה לכם למופת! – ועתה אתם חפצים לתלות את כל הקולר בו? לא, זאת היה לא תהיה, אני אומרת לכם! הוא נלחם בעדנו. או שתצילוהו או שתשתו את הכוס יחד עמו. אני נותנת לכם על זאת את דברתי צדק!

אביה של לורכן צבטה בזרועה; הוא כעס וצעק:

– הסי הסי, כלבה ארורה.

אבל היא הדפה אותו מפניה והוסיפה להשמיע את מוסרה. האכרים נאצו, היא הרימה קולה יותר מהם, קול מחַדד וחודר כל־כך, שעור־התֹּף של אֹזן איש יכול היה להתפקע:

– ראשית־כל, אתה – מה יש לך לאמר? כסבור אתה, כי לא ראיתי, כיצד רצת עם המעדר לקראת האיש, השוכב כמת בחדר הטמוך? ואתה – הראה־נא את ידיך!... הרי יש עוד דם עליהן. כסבור אתה, שלא ראיתיך עם סכינך? אני אֹמַר כל מה שראיתי, את הכל. אם תגרמו לו רעה כל־שהיא.אני אוציא כֻּלכם לגרדֹם.

האכרים הנרגזים צפפו את פרצופיהם הזועמים אל מול לורכן ושרקו לה אל פניה. אחד מהם התראה כחפץ לסטרה לחין; אבל מְאהבה של לורכן אחז בצוארונו, שניהם טלטלו זה את זה, נכונים להכות איש את חברו הכה ופצוע. זקן אחד אמר ללורכן:

– אם יחַיבו אותנו בדין, אז גם אותך יחַיבו.

– גם אותי – אמרה – אני איני מוגת־לב כמוכם.

והיא שבה לטענותיה.

הם לא ידעו עוד מה לעשות. ופנו אל אביה:

– כלום אינך יכול להשתיקה?

הזקן הבין, כי לא מחכמה היה לגרות את לורכן ולהביאה עד לידי יאוש. הוא רמז להם להֵרגע. דומיה השתררה ואף לורכן לבדה הוסיפה לדבר; אחרי־כן, מבלי מצֹא מענה, חדלה גם היא, כאש בלי חֹמר־שרפה. כעבור רגע השתעל אביה ואמר:

– אם כן, מה אַת חפצה? הלא אינך חפצה לאַבד אותנו?

היא אמרה בהחלט:

– רצוני, שתהיו לו לסתרה.

הם החלו להרהר. כריסטוף לא זז ממקומו; הוא ישב זקוף בגאונו, ונדמה היה כלא שומע, כי הדבר נוגע לו. אבל הוא נרגש מהשתתפותה של לורכן. לורכן היתה דומה כאינה יודעת, כי הוא פה. היא נשענה אל השלחן, שהוא ישב לפניו, והעיפה מבט תובע על האכרים, שעמדו מסביב בעשנם והביטו ארצה. סוף־סוף אמר אביה, אחרי לעסו את מקטרתו:

– אם נאמר או לא נאמר – אבל אם ישאר, אז ענינו ברור. סגן־האופיצר הכירו: הוא לא יתן לו חנינה. אין שום עצה בשבילו אלא לברוח מעבר לגבול.

הוא נמלך עתה בדעתו, כי סוף־סוף יותר טוב בשבילם, שכריסטוף יברח: באופן כזה הוא ילשין על עצמו; וכשלא יהיה כאן בכדי ללמד סנגוריה על עצמו, לא קשה יהיה לתלות בו את כל הקולר. האחרים הסכימו. הם הבינו זה את זה באופן מצוין. – עתה, כשהדבר כבר הָחלט ביניהם, היו כֻּלם נחפזים מאד להרחיק את כריסטוף. מבלי להִכָּלם על היחס שהתיחסו אליו לפני רגע, קרבו אליו והתראו כמתענינים מאד בגורלו.

– אסור לאבד אף רגע אחד, אדוני, – אמר אביהן של לורכן – הם ישובו. רק מהלך חצי־שעה עד המצודה. חצי־שעה בשביל חזרה... ועכשו עוד יש זמן לברוח.

כריסטוף קם. גם הוא נמלך בדעתו. הוא ידע, כי אם ישאר, אז הוא עדיי אובד. אבל ללכת מזה, – ללכת מבלי ראות את אמו?... לא, זה אי־אפשר. הוא אמר, כי בתחלה רוצה הוא לשוב אל עירו; כי יש לו עוד פנאי לצאת משם בלילה ולעבור את הגבול. אבל הם הרימו קול נורא. לפני רגע סגרו בעדו את הדלת, כדי שלא יוכל לברוח; עתה התנגדו להפצו לדחות את בריחתו. לשוב העירה – משמעותו של דבר היא להוציא את עצמו בוַדאות לגרדום: עוד קֹדם שיגיע שמה, כבר ידוע יהיה הדבר שם ויאסרוהו בביתו. אבל הוא עמד על דעתו. לורכן הבינה אותו:

– לראות את אמך אתה חפץ? אני אלך במקומך.

– מתי?

– הלילה.

– באמת? האמנם תעשי כזאת?

– אני הולכת שמה.

היא לקחה את מטפחתה ותתעטף בה.

– כתוב דבר־מה, אני אשאנו שמה. בוא הֵנה, אני אתן לך דיו.

היא הכניסתו לתוך חדר במעמקי הבית. על הסף הפכה את פניה ואמרה למאהבה:

– ואתה, התכונן לדרך, אתה תובילנו. לא תעזבנו קֹדם שתראנו מעבר לגבול.

– טוב, טוב – אמר הלה.

גם הוא ברהול היה לא פחות מן האחרים להרחיק במהרה את כריסטוף לצרפת, ואפילו עוד הרחק מזה, אם אפשר.

לורכן נכנסה עם כריסטוף אל החדר השני. כריסטוף פקפק עוד. כאב פלח את לבו למחשבה, כי לא ינשק עוד את אמו. מתי יראנה שוב? היא זקנה כל־כך, חלשה כל־כך, בודדה כל־כך. צרה חדשה זו תקָרב את קצה. מה יהיה סופה בלעדיו? אבל מה יהיה אם ישאר, אם יחליט להתיצב לדין, להכלא במשך כמה שנים? האם לא תהיה אז עוד יותר עזובה וגלמודה? אם יהיה הפשי לכל־הפחות, אף אם רחוק ממנה, יוכל לעזור לה, היא תוכל ללכת אחריו. – ואולם הוא לא הספיק לברר לעצמו את מחשבותיו. לורכן אחזה בידיו; בקומה זקופה עמדה אצלו והביטה אליו; פניהם כמעט נגעו זה בזה; היא לפתה את צוארו בידיה ונשקה לו אל פיו:

– מהר! מהר! – אמרה בלחש, בהראותה לו על השלחן.

הוא לא נסה להרהר עוד. הוא ישב לו. היא תלשה מספר־חשבונות גליון ניר משֻׁבץ עם קַוי־אלכסון אדֻמים.

הוא כתב.

„אמי יקירתי. סליחה! אני אגרום לך צער רב. לא יכֹלתי לעשות אחרת. שום עול לא עשיתי. אבל עתה עלי לברוח ולעזוב את הארץ. הנערה שתביא אליך את המכתב הזה, תספר לך הכל. חפצתי לאמר לך „חיי בשלום". אבל אינם נותנים. אומרים שאֵאָסר קֹדם. אני אמלל

כל־כך, שאין לי רצון עוד. אני אעבור את הגבול, אבל אשאר סמוך לו, עד שתכתבי לי; זו שתביא אליך את המכתב, היא שתביא לי גם את תשובתך. אמרי מה לי לעשות. כל אשר תאמרי אעשה. חפצה את שאשוב? צוי לי לשוב. איני יכול לנשא את הרעיון להשאירך לבדך. מה תעשי בלעדי? סלחי לי! סלחי לי! אני אוהבך ומחבקך..."

– נמהר, אדוני, אם לאו – נאחר את השעה – אמר מֵאהבה של לורכן, בפתחו את הדלת למחצה.

כריסטוף חתם על המכתב בחפזון ומסר אותו ללורכן.

– את תמסרי אותו בעצמך?

– בודאי – ענתה.

נכונה היתה כבר לצאת.

– מחר – הוסיפה – אביא לך את התשובה. חכה לי בלֵידן (התחנה הראשונה מעבר לגבול אשכנז) בקצה הדרך.

(הסקרנית קראה את מכתבו של כריסטוף מעל כתפו בשעת כתיבתו).

– הכל תאמרי לי, גם כיצד נשאה את אסונה זה, וכל מה שאמרה! אל תסתירי ממני מאומה! – אמר כריסטוף בתחנונים.

– אני אֹמַר לך הכל.

הם לא היו עוד בני־חורין לדבר זה עם זה: על מפתן הדלת הביט אליהם הבחור.

– ומלבד זה, מר כריסטוף – אמרה לורכן – אני אבקרנה לפעמים ואשלח לך את ידיעותי. אל תדאג.

היא לחצה את ידו בכֹח כגבר.

– נלך! – אמר האיש.

– נלך! – אמר כריסטוף.

הם יצאו שלשתם. על הדרך נפרדו זה מזה. לורכן הלכה לצד אחד, וכריסטוף עם מנהלו אל הצד השני. הם לא דברו ביניהם. הירח העולה נעלם, עטוף־אֵד, מאחרי היערות. נֹגה קלוש מאד רפרף על השדות. בבקעות צפו ערפלים, סמיכים ולבנים כחלב. אילנות רועדים התרחצו באויר הלח. הם רק עברו רגעים אחדים מאחרי הכפר והנה

נזדקר פתאם האכר לאחור ורמז לכריסטוף לעמוד. על הדרך לפניהם התקרבו הפסיעות הקצובות של פלֻגת חילים. האכר דלג על־גבי הגדר אל השדה. כריסטוף עשה כמוהו. הם הלכו הלאה באלכסון על־פני שדות־ניר. הם שמעו את החילים עוברים בדרך. האכר הניף למולם את אגרופו באֹפל. לבו של כריסטוף נתכוץ כלב חיה נרדפת, בשעה שכלבי הצַיָדים רצים על־פניה. הם הוסיפו ללכת בההרחקם מאחורי הכפרים והחוות הבודדות, במקום שם נביחות הכלבים היו יכולות לגלותם ולבשר את מציאותם בכל הסביבה. ברדתם מגבעה מֻיערה אחת ראו במרחק את השלהבות האדֻמות של מסלת־הברזל. הם שמו פניהם לעבר הפנסים הללו והחליטו ללכת עד התחנה הראשונה. דבר זה לא עלה בידם על־נקלה. במדה שירדו בבקעה בה במדה העמיקו לשקוע בערפל. הם דלגו על שנים או שלשה נחלים. אחרי־כן נמצאו בין שדות־סלק רחבים לאין־קץ ואדמה חרושה. נדמה להם, כי עד עולם לא יצאו מכאן. המישור היה מכֻסה גבשושיות: חליפות אין־קץ של תלוליות ונקעים, ותמיד היו בסכנה לנפול. סוף־סוף, אחרי שתעו בלכתם כמגששים באפלה והיו רֻטבים כֻלם מן הערפל, ראו פתאם לפניהם במרחק צעדים אחדים את פנסי מסלת־הברזל על ראש הסוללה. הם טפסו על שפוע הגבעה. למרות הסכנה שלא תעבור עליהם פתאם הרכבת, הלכו לאֹרך פסי־הברזל, עד הגיעם כמרחק מאת מטרים לפני התחנה, ושם שבו אל הדרך. הם באו אל בית־הנתיבות עשרים רגעים לפני בוא המסע. למרות אזהרתה של לורכן, עזב האכר עתה את כריסטוף: הוא נחפז לשוב, כדי לראות מה נעשה ברכושם של האחרים וברכושו הוא.

כריסטוף קנה כרטיס ללֵידן לבדו ויֵשב לו באולם המחלקה השלישית השומם. פקיד, שנמנם על הספסל, ראה את כרטיסו של כריסטוף ופתח לו את הדלת בבוא המסע. הקרון היה ריק. במסע נרדם הכל. הכל נם מסביב. רק כריסטוף לבדו לא נם, למרות עיפותו. במדה שגלגלי־הברזל הכבדים הקריבוהו אל הגבול, בה במדה הרגיש כריסטוף יותר ויותר את הרצון הלוהט להיות מחוץ לסכנה. כעבור שעה יהיה חפשי. אבל עד אז די במלה אחת שיבוא במאסר... במאסר!

לרעיון זה התקוממה כל ישותו: להיות כבוש בידי כת מתעב! נשימתו נעצרה מרב התרגשותו. אמו ומולדתו אשר עזב נעלמו ממחשבתו, מתוך האגואיסמוס של חרותו, שעמדה בסכנה, לא חשב בלתי־אם על־אודות חרות זו, על־אודות חייו, אשר חפץ להציל בכל מחיר שהוא! כן, אפילו במחיר של פשע... הוא הוכיח את עצמו בהתמרמרות על שבתו במסע הזה, תחת ללכת רגלי עד הגבול. הוא חפץ להרויח שעות אחדות. הרי לך קפיצה יפה! הנה הוא מטיל עצמו לתוך גוב האריות. בודאי כבר מחכים לו בבית־הנתיבות של הספר; ודאי כבר יצאו הפקֻדות, שיאסרוהו... רגע אחד הרהר לקפוץ מתוך המסע לפני התחנה; הוא פתח אפילו את פתח הקרון; אבל כבר אֵחר המועד: המסע עמד. חמשה רגעים. נצחיות שלמה. כריסטוף התקפל בעמק התא של הקרון והביט בחרדה, כשהוא מסֻתר מאחרי הוילון, אל המדרכה, אשר שם עמד ג'נדרם בלי נוע. הממֻנה על בית־הנתיבות יצא מלשכתו וטלגרמה בידו, ויפן בחפזון אל הג'נדרם. כריסטוף לא היה מסֻפק כלל, כי על־אודותיו הם מדברים. הוא חפש לו נשק. אבל לא היה לו כלום, מלבד סכין בעל שני להבות חזקים. הוא פתחו בתוך כיסו. פקיד, ופנס קשור אל חזהו, נגש אל הממֻנה ואחרי־כן רץ לאורך המסע. כריסטוף ראה אותו בבואו. הוא כִּוֵּן את אגרופו בתוך כיסו מסביב לַנצב של סכינו וחשב:

— אבדתי!

הוא נמצא במצב של התרגזות נוראה כל־כך, שהיה מסֻגל לתחוב את סכינו לתוך חזהו של האיש, אִלו גרם לו מזלו הרע לבוא ישר אליו ולפתוח את התא שלו. אבל הפקיד נשאר עומד בקרון הסמוך, כדי לבקר את כרטיסו של נוסע, שנכנס אך זה עתה. המסע נעקר ממקומו. כריסטוף כבש את הלמות לבו. הוא לא זז. הוא כמעט לא הֵעֵז להודות, כי נצל. הוא לא חפץ להאמין בזאת עד שהגבול כבר היה מאחריו... השחר החל לבקוע. בבואות האילנות בצבצו מתוך האֹפל. על הדרך עברה, כמו צל פנטסטי עגלה בקול צלצול ובעין־פנס מצמצמת. כריסטוף התאמץ, כשפניו לחוצים אל זגוגית החלון לראות את העמוד עם סמל־הקיסר, שצִיֵּן את גבול ממשלתו. הוא הוסיף

לחפש אותו לאור הבֹּקר הבוקע ועולה, בשעה ששריקת המסע בשרה את בואו אל התחנה הבלגית הראשונה.

הוא קם, פתח את הדלת לרוָחה ושאף אל קרבו את האויר הקר. חפשי! כל חייו לפניו! שמחת החיים!... אבל מיד ירדה עליו כל התוגה על מה שעזב מאחריו, כל התוגה על מה שצפוי לו; וגם העיפות אחרי הלילה הזה הנורא כמאורעותיו הדהימה אותו. הוא צנח על הספסל. אך רגע אחד נשאר עוד לָבוא המסע אל התחנה. וכשפתח פקיד־המסע את דלת הקרון כעבור רגע, מצא את כריסטוף ישֵׁן. הוא נער אותו בזרועו. כריסטוף הקיץ נבוך וחשב, שישן שעה שלֵמה. הוא ירד בכבדות ונגרר אל בית־המכס; ועתה כשכבר עלה על האדמה הנכריה, כשלא היה לו צֹרך עוד להגן על עצמו, השתטח במלֹא קומתו על האצטבה באולם־האורחים וירדם.

הוא הקיץ בצהרים. לורכן לא יכלה לבוא לפני שתים או שלש שעות. הוא פסע הֵנה והלום על־פני מרצפת־המסלה של התחנה הקטנה והסתכל במסעות העוברים. אחר הוסיף ללכת ישר בין השדות. היה יום־סגריר עצוב, שבו כבר מֻרגש ריח החֹרף. האור נראה כאחוז־שֵׁנה. רק השריקה המילֶלת של מסע מתנדנד הפסיקה את הדומיה. כריסטוף עמד במרחק פסיעות אחדות מן הגבול בערבה השוממה. לפניו היתה שלולית קטנה, שטח קטן של מים זכים כבדולח, שבהם השתקף הרקיע הנוגה. היא היתה מֻקפה בשיחי אטד ושני אילנות עמדו על שפתה. מימין – תרזה, שצמרתה הקרחת רעדה ברוח־הבֹּקר. מאחריה עמד כפוליפוס ענקי לוז גדול, שבדיו שחורים ועֲרֻמים, סיעות עורבים התנודדו עליהם בכבדות. העלים היבשים האחרונים נשרו מאליהם ונפלו אחד אחד לתוך הנהר השוקט...

נדמה לו לכריסטוף, כי כבר ראה זאת: את שני האילנות, את השלולית... ופתאם עבר עליו אחד מאותם הרגעים המתעים, הבאים מפרק לפרק במישור־החיים. רֶוַח ריק בזמן. אינך יודע עוד היכן אתה,

מי אתה, באיזה דור הנך חי, כמה דורות עברו עליך כאן. היה לו לכריסטוף הרגש, כי כל זה כבר היה פעם, כי מה שמתחולל עתה איננו כעת, כי־אם בזמן אחר. הוא אינו הוא. הוא ראה את עצמו מבחוץ, ממרחק גדול, כאיש אחר, שכבר עמד פעם כאן, במקום הזה. רחש של זכרונות קדומים, של נפשות נעלמות, זמזם בקרבו:

– כך... כך... כך...

זמזום של דורות עבר בו.

כמה קרפטים לפניו כבר עמדו בנסיונות כאלה, אשר עברו עליו היום, וטעמו את מצוקות השעה האחרונה של היותם על אדמת מולדתם. הם היו גזע של נודדים, נעים ונדים תמיד ובכל מקום על־ידי שאיפת החֵרות ורוח הדרור. תמיד הנם לטרף לשטן פנימי, שלא יתן להם מנוח. ובכל־זאת קשורים הם אל האדמה, אשר נעקרו ממנה ושלא יחדלו מאהוב אותה.

ועתה בא התור לכריסטוף לעבור באותו השבול המלא דאבה; והוא מצא על הדרך את עקבותיהם של אלה, אשר היו מלפניו. בעינים מלאות דמעות ראה בתוך הערפל בהמוג אדמת מולדתו, אשר הֻכרח להפרד ממנה... האם לא שאף בכל חֹם לבו לעזבה? – כן, אבל עתה, בעזבו אותה באמת, היה לבו מלא דאגה. רק לב־אבן יכול להפרד בלי צער מאדמת־מולדת. אם מאֻשר ואם אֻמלל – האדם חי עמה; היא היתה אמו, בת־לויתו. עליה ישן האדם את שנתו, היא נקלטה בכל אבריו; היא שומרת בחיקה את אוצר־חלומותינו, את כל חיינו בעבר ואת עצמותיהם הקדושות של אותם אשר אהבנו. לפני עיני כריסטוף עברו בחזון ימי נעוריו, התמונות האהובות אשר השאיר על האדמה הזאת או מתחתה. יסוריו יקרו לו עתה לא פחות משמחותיו. מינה, סבינה, עדה, סבא, הדוד גוטפריד, שולץ הזקן – כֻּלם הופיעו לנגד עיניו במשך רגעים אחדים. הוא לא יכול להִפָּרד מֵמתיו (גם את עדה חשב בין המתים). הרעיון על־אודות אמו, הנפש החיה היחידה מכל אלה אשר אהב, שהשאיר בין הצללים האלה, היה קשה מנשא. כמעט נכון היה לעבור שוב את הגבול; מנוסתו נדמתה לו פתאם כמֹרך־לב. הוא גמר בלבו לחזור, אם התשובה שתביא לו

לורכן מאמו תגלה לו צער גדול יותר מדי – לחזור בכל מחיר שהוא. ומה אם לא יקבל שום תשובה? ומה אם לא יכלה לורכן לבוא אל לואיזה או להביא את התשובה? בין כך ובין כך יחזור.

הוא שב אל בית־הנתיבות. אחרי צפיה זועפה בא סוף־סוף הטסע. כריסטוף עמד וצפה באחד הפתחים לגֵוה החסן של לורכן: כי בטוח היה, שהיא תשמור את הבטחתה. אבל היא לא נראתה. הוא רץ בדאגה מתא לתא. הוא אמר לעצמו, שֶאִלו באה במסע הזה, היתה בודאי בין היוצאים הראשונים. כשנדחק בין שטף הנוסעים, שבאו לקראתו, נמשכו עיניו אחרי פנים, שנדמו לו כידועים. זו היתה נערה בעלת לחיים מפֻטמות כבת שלש־עשרה או ארבע־עשרה, חסֻנה, אדֻמה כתפוח, עם חֹטם רחב, פה גדול וצַמה עבה הכרוכה מסביב לראשה. בהוסיפו להסתכל בה, ראה, כי בידה מלתחה ישנה, הדומה למלתחתו. וגם היא הסתכלה בו בגנבה מן הצד, וכשראתה, כי הוא מביט אליה, פסעה לקראתו פסיעות אחדות, ואחר נשארה עומדת לפניו כנטועה במקומה והסתכלה בפניו בעיני־העכבר הקטנות שלה בלי אֹמר ודברים. כריסטוף הכירה: זו היתה רועת־הבקר הקטנה מן החוה של לורכן. הוא רמז על המלתחה ואמר:

– זו היא שלי, האין זאת?

הקטנה לא זזה ממקומה וענתה בפשטות:

– בתחִלה עלי לדעת מהיכן אתה בא?

– מבוּיִר.

– ומי שולח זאת לך...

– לורכן, רק גשי, תני לי.

הנערה הושיטה את המלתחה.

– הרי היא לך!

והוסיפה:

– אני הכרתיך מיד.

– אם כן, למה חכית?

– חכיתי, שתאמר לי, כי אתה הנך.

– ולורכן? – שאל כריסטוף. – מדוע לא באה היא?

הריבה לא ענתה. כריסטוף הבין, כי לא חפצה לאמר כלום בין ההמון. הם הֻכרחו לעבור בתחלה למקום בדיקת הצרורות. כשנגמר הדבר, הוביל כריסטוף את הריבה אל הקצה האחרון של בית־הנתיבות.

— הפוליציה באה — ספרה ילדת־הכפר, שהיתה עתה לפטפטנית מאד. — הם באו כמעט תכף ליציאתך. הם נכנסו אל הבתים, חקרו את הכל, אסרו את סַמי הגדול ואת כריסינה ואת אבא קַספר. וגם את מֶלַנְיָה וגֶרטרודה, אף שהן צעקו, כי לא עשו כלום; והן בכו. גרטרודה שרטה את הג'נדרמים. לשוא אמרו להם, כי אתה עשית הכל.

— הא כיצד — אני? — קרא כריסטוף.

— בודאי, — ענתה הקטנה במנוחת־נפש. — הרי לא אכפת לך, האין זאת? הואיל שנסעת כבר. אחרי־כן חפשו אותך בכל מקום ושלחו אנשים לכל עבר.

— ולורכן?

— לורכן לא היתה שם. היא באה אחר־כך, אחרי היותה בעיר.

— האם ראתה את אמי?

— כן, הרי המכתב. היא חפצה לבוא בעצמה; אבל גם אותה אסרו.

— אם כן, איך יכֹלת את לבוא?

— הדבר היה כך: היא שבה הכפרה מבלי שנראתה לעיני הפוליציה; והיא כבר היתה נכונה ללכת הלאה; אבל אירמינה, אחותה של גרטרודה, הראתה עליה. אז באו לקחתה. אז, כשראתה את הג'נדרמים באים, עלתה אל חדרה וצעקה להם, שתרד תכף, שהיא רק תלבש את בגדיה. אני הייתי אז במקרה מאחרי הבית, בכרם. היא קראה לי בלט בעד החלון: „לידיה! לידיה!" אני באתי. היא מסרה לי את מלתחתך ואת המכתב, אשר נתנה לה אמך; והיא בארה לי, היכן אמצאך; היא צותה לי לרוץ ולבלתי תת את עצמי לתפוש. אני רצתי — והרי אני כאן.

— יותר לא אמרה כלום?

— כן. היא צותה לי למסור לך מטפחת זו לאות, כי באה אני בשליחותה.

כריסטוף הכיר את המטפחת הלבנה עם הנְקֻדות האדֻמות והפרחים המסֹרגים, שקשרה לורכן מסביב לראשה אמש בהפרדה ממנו, והוא לא חִיֵּך על האמתלה התמימה והבלתי הגיונית, שבה השתמשה, כבדי לשלוח לו את מזכרת־האהבה הזאת.

– ועתה – אמרה הקטנה – הרי המסע השני, ההולך חזרה. עלי לשוב הביתה. שלום!

– חכי – אמר כריסטוף – וכסף לדרך היכן לקחת?

– לורכן נתנה לי.

– קחי בכל־זאת – אמר כריסטוף – ושם לתוך ידה מטבעות אחרות. הוא אחז בזרועה של הילדה, שחפצה לברוח, ואמר:

– ומלבד זה...

הוא גחן ונשק לה על שתי לחייה. הילדה העמידה פנים במתנגדת.

– אל־נא תתנגדי לי, – אמר כריסטוף מתוך בדיחה – אין זה בשבילך.

– כן, יודעת אני – ענתה הילדה. – זהו בשביל לורכן.

(לא רק את לורכן, נשק עתה כריסטוף על לחייה העֲגֻלות של רועת־הבקר הקטנה: את אשכנז שלו כֻּלה נשק).

הקטנה התחמקה ורצה אל המסע הנוסע. היא נשארה עומדת ליד החלון ורמזה לו במטפחת־הכיס שלה עד שנעלמה מעיניו. הוא לִוָּה בעיניו את הצירה הקטנה, שהביאה לו בפעם האחרונה את נשימת ארצו והאנשים האהובים עליו.

כשנעלמה, הרגיש את עצמו בודד וגלמוד מאד, נכרי על אדמת־נכר. בידו אחז עוד את מכתב אמו ואת המטפחת, שכֻּלה אומרת אהבה. הוא לחץ אותה בקטיע אל חזהו וחפץ לפתוח את המכתב. אבל ידו רעדה. מה יקרא? איזה יסורים ימצא בו? – לא, הוא לא ישא את התוכחת המכאיבה, אשר כבר צלצלה באזניו; הוא יחזור. סוף־סוף פתח את המכתב וקרא בו:

„ילדי האֻמלל! אל תתענה בשבילי. אהיה אמיצת־לב. אלהים יסרני, כדי שלא אהיה אגואיסטית ואעצר אותך פה. לך לפריז. אולי

זה יותר טוב בשבילך. אל תדאג לי. אני אחלץ כבר מן המצר. העקר – שתהיה מאֻשר. אשקך.

אמא.

כתוב לי, כאשר תוכל".

כריסטוף ישב על המלתחה ויבך.

שוער בית־הנתיבות הבריז על המסע ההולך לפריז. המסע הכבד בא בשאון. כריסטוף נגב את דמעותיו, קם ואמר לעצמו:

– כך מֻכרח להיות.

הוא הביט אל הרקיע, אל אותו הצד ששם נמצאת פריז. האֹפק הקודר בכל מקום היה שם עוד יותר קודר. הוא היה כתהום־אֹפל מפהקת. לבו של כריסטוף נתכּוֵץ, אבל הוא קרא לעצמו:

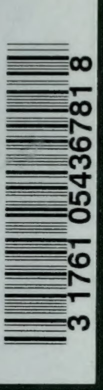
– כך מֻכרח להיות!

הוא עלה במסע, גחן מעל החלון והוסיף להסתכל באֹפק המאַים. ובלבו חשב: „הה פריז, פריז! בואי לעזרתי! הצילני! הצילי את מחשבתי!"

הערפל החשיך והתעַבה עוד יותר. מאחרי כריסטוף, מעל הארץ אשר עזב, חַיַך קטע קטן של שמי־תכלת כהים, גדול כזוג־עינים – בעיני סבינה – חַיַך בעצם בתוך צעיפי־העבים הכבדים וכבה. המסע נעקר ממקומו. הגשם ירד. ירד הלילה.

3 1761 05436781 8